TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKESZTETI

SCHEDEL FERENCZ,

ORV. DR. RENDKIV. KIR. PROF. A' M. TUD. TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

ELSŐ KÖTET.

HÁROM KŐMETSZETTEL.

1834.

Ezen folyóirásból évenként négy, legalább tizenöt ívnyi kötet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz- vagy kőmetszetekkel. Ára egy illy évi folyamatnak közönséges papiroson 4 for., finom pap. 6 f. Egyes kötetekè köz. pap. 1 f. 20 kr. finomon 1 f. 50 kr conv. p. — A' megbizott könyváros, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak, EGGENBERGER JÓZSEF Pesten.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETI

SCHEDEL FERENCZ,

ORV. DR. RENDKIV. KIR. PROF. A' M. TUD. TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

ELSŐ KÖTET.

HÁROM KŐMETSZETTEL.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1834.

AS.PATAKI
ÁLLAMI TANITÓKÉPEZDE.

VEZÉRSZÓ.

A' *Tudománytár* encyclopaediai folyóirás, az emberi tudás' minden ágaira terjeszkedik ki, előkelő tekintettel a' jelenkor' haladásaira a' külön tudományokban. Mint olly munkában, mellynek czélja mindennemű hasznos ismereteket minél több olvasóval közölni, a' tárgyak' választását köz érdek határozza, valamint köz értelmesség — menynyiben a' dolgok' mivolta engedi — az előadást. Tudniillik magától értetik, hogy a' philosophus az ideák' világa' ezer képeinek festésére, a' természettudós vagy technolog számtalan tárgyai' elnevezésére, a' mathematicus a' mennyiségi viszonyok' megjelelésére, stb, az élet' nyelvében nem lél elegendő formákat; 's fárasztó pályáján méltán várhatja az olvasótól hogy, midőn vele gondolatokat, ismereteket közöl, ez, elfogódott itélettel azoknak formáin ne akadozzon. Lehetnek ezek nem jók is; de hol van fejlődés hiba 's tétovázás nélkül? A' magyar tudós társaság, azt hivén és vallván, hogy ezen ügyben minden hatalmaskodó beavatkozás a' forrás' időszakában gátolja inkább az előmenetelt, mint hogy azt előmozdítaná: mikép egyebütt, úgy a' Tudománytárban megjelenő ere-

deti értekezések' vizsgálatában is leginkább azok' *belső* becsét véteti tekintet alá 's azt is egészben, 's időnk 's körülményeinkhez képest.

De minthogy 'a' czél nem az, hogy a' mit adunk, eredeti, hanem minél hasznosabb legyen; út nyílik a' czélirányos választatu utándolgozatoknak, vagy egyenesen más nyelvekből kölcsönzött munkáknak is, mellyek' választása 's készítetése a' szerkeztetőre levén bízva, ezekről ő felel, érdem' és nyelv' tekintetében, az academia 's a' közönség előtt.

Az értekezésekhez, mellyek a' Tudománytár' főrészét teszik, *Vegyes közlések* czím alatt bibliographiai 's egyéb mindennemű, a' tudományokat 's müvészeteket, tudósokat 's müvészeket, 's illyetén intézeteket illető tudósitások járulnak. Ezen rész egyenesen a' szerkeztető' gondjai 's felelőssége alá van rendelve.

Midőn a' szerkeztető e' rövid alaprajz' értelmében, mellyet az academia szabott elébe, az első kötetet szárnyra bocsátja; azon buzgó ohajtással kiséri utait, hogy a' czélt, mellyet vele a' nemzet' intézete érni akar, a' tud. társaság' kebelén belül és kivül levő irótársai' munkás segedelmével, 's önnön iparkodásai által, szerencsés legyen minél jobban megközelíteni.

Pest, junius' 23d. 1834.

Dr. Schedel Ferencz,

mint a' Tudománytár' szerkeztetője.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

Lap

A' PHILOSOPHIA' TÁRGYA', czélja' és hasznainak fő vonalai. KÁLLAY FERENCZ. 3

LANDER' FÖLFEDEZÉSEI Afrikában a' Nigeren. Angolból. TASNER ANTAL. 46

FRANCZIA KÖLTÉSZET a' XIX. században. Franczia után. CSATÓ PÁL. 77

AZ EZÜSTMŰVEK' alkalmazásáról 's munkatételeiről. GYŐRY SÁNDOR. 90

TÖRVÉNYHOZÁS' ÉS ERKÖLCSÖK' kölcsönös hatásaik a' régi népeknél. Ampère után. I. czikkely. Kelet. JAKAB ISTVÁN. 107

ZAMBONI' ÖRÖKMOZGÓJA ..... CZAMBERT JÁNOS. 139

Észrevételek ..... GYŐRY SÁNDOR. 144

AZ ARABIAI BEDUINOK és wahabiak. Francziából. PETROVICS FRIDRIK. 147

A' TAPASZTALATI LÉLEKISMERETBŐL lehozott széptudomány. NYÍRY ISTVÁN. 162

A' FÖLD' THEORIÁJA Ampère szerint.... SCHEDEL FERENCZ. 182

VEGYES KÖZLÉSEK.

FÖLFEDEZÉSEK. A' délsarki szárazföld 199

LEVELEZÉSEK. Petrovics' két levele Berlinből 209

RÉGISÉGEK. A' nagyszombati codex 1490—1527. LUCZENBACHER JÁNOS. 216

A' müncheni magyar codex 1466. FEJÉRVÁRY MIKLÓS. 235

Magyar nyelv' udvari divata ..... CZECH JÁNOS. 235

MAGYAR NYELV' ÜGYE. Homtban, I. 236. Veröczében 236

NÉPNEVELÉS. Beke Kristóf' nézete 's alapítványa 237. Marczibányi Lajos' kérdése, érdekelve 239

Lap

JUTALMAK. A' magyar tudós társaság' folyó jutalmai 239
Marczibányi Lajos' jutalomtétele 239
A' Marczibányi-intézet' 3d. jutalomosztása 240
ALAPÍTÁSOK. A' magyar tudós társaság' pénzalapjának legujabb növekedései 243
MŰVÉSZETEK. Játékszín (magyar) 242. Festészet 244. Szobrászat. 244
A' m. tud. társaság' könyvtára' gyarapodásai (hivatalos czikkely). 246

OSZK

TUDOMÁNYTÁR.

ELSŐ KÖTET.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TUDOMÁNYTÁR.

ELSŐ KÖTET.

A'
PHILOSOPHIA' TÁRGYA', CZÉLJA' 'S HASZNAINAK FŐBB VONALAI.

Legbecsesb, egyszersmind legnemesebb tulajdona az embernek lelke' gondolkodó ereje, melly vizsgálati uton képzeteket tud kiformálni, hogy azok által bizonyos ismeretekre eljuthasson.

Ha a' képzetek' természetét mélyebben kezdjük bontogatni, úgy találjuk, hogy azoknak nincs magokban semmi értékök, azaz más szókkal: *adat nélkül nincs, nem is lehet képzet.* Az első adat maga az *ember*, ki képzeteket formál, a' második adat a' *világ*, melly tárgyakat nyujt a' képzeletre, és már e' két adat tulajdonkép a' képzetek' tárgya, vagy is ezek, a' képzeletek' lehetséges voltára mulhatatlanúl szükséges praemissák.

Minden bölcselkedésnek kezdete, folyamatja és vége az *ember'* és *világ'*, mint két főadat' körében forognak, mert maga a' bölcselkedés is szélesebb értelemben csak képzelet, adat nélkűl fel nem állható; még világosabban kimondva: minden bölcselkedés csak képzeletes gyakorlása az *erőnek*, melly az adatban, úgy mint az *emberben* lappang, minden bölcselkedés csak kifolyása vagy consectariuma az ember- és világlétnek, ugyan azért a' *létel*, *adat*, *valóság*, *tárgy*, *dolog*, *materia*, magasb értelemben egy jelentéssel

---

Megjegyeztetik, hogy a' szerzőnél *okosság* = ratio, *előterjesztés* = repraesentatio, *idomítás* = perfectio, de cselekvő értelemben. *A' szerk.*

biró nevezetjei csak a' két alapszernek u. m. az *embernek*, a' *világnak*, valamint más részről képzeleteinkre tekintve, az *okoskodás*, *bölcselkedés*, *eszmélés*, *gondolkodás*, *elmélkedés*, *phantasia* az alapszeres erők' munkálatainak kitüntetése rokon értelmü szók által, mellyek, mint az árnyék a' testet, tünemény gyanánt kisérgetik a' valóságot; ekkép a' szóval értesítés vagy *beszéd*, az irás vagy *könyv* csak képzeleteink' reflexei, hasonlók a' nap' visszasugárzataihoz, mellyek annak bájoló melegét sajdítatják velünk, de lehunyta után eltünnek a' sugárzatok is láthatárunkról.

Hogy adat vagy tárgy nélkül nem lehet képzelet, eldönthetetlen igazság, mert az ismeretre való utat a' tárgyakról való képzelet töri fel, ha nincs tárgy, képzelet sincs, ha nincs képzeletünk, ismeret sem támadhat bennünk, mert akár különös, akár közönséges ismereteinkkel átellenben bizonyos tárgyaknak kell állani, mellyek azoknak megfeleljenek, [1])

---

[1]) Kant (Kritik der reinen Vernunft. Riga 1787. lap 29.) mondja a' többek közt „az emberi ismeretnek két tőkéje vagy kútfeje van, mellyek tán egy közös, de tőlünk nem ismert gyökérből erednek; u. m. az *érzékiség*, és az *ész*, az első tárgyakat nyújt, a' másik azokról gondolkodik. Az első tehát feltétel az ismeret' kiformálására, azért a' transcendentalis aestheticát tette első résznek a' transcendentalis philosophia' alaptudományában, melly szót Baumgarten hibásan használt az izlés' criticája helyett. A' régieknek nagyon is ismeretes volt az emberi isméret' felosztása két részre, u. m. *αιθητα, και νοητα*. Más helyt (lap 87. 95. 106. 118.) még bővebben kifejti magát miképen lehetséges az embernek ismeretre jutni, mondván *aestheticai*, és *logicai* elemek a priori megkivántatnak az emberben, hogy az adatokból magának ismeretet formáljon, az adatok' ismérete nála a' *tünemény*, mire a' feltételek, (hogy t. i. a' tüneményt megismerhesse) transcendentalis aesthetikai tekintetben az érzékiség' formái *idő* és *tér*, transcendentalis logicai tekintetben az analyticai schémák, vagy categoriák, máskép a' négy állató (constitutivae) észfogatok u. m. a' *mennyiség*, *minemüség*, *vi-*

sőt még az álom' játékaira, ábrándozásokra is ismeretes tárgyak szolgálnak alapúl, 's bár mi tarkabarkák légyenek is azok, de a' lehetetlenség' határain túl nem hághatnak, vagy is a' phantasia nem teremthet magának olly képeket, mellyeknek tárgyait a' valóságban fel nem lehetne találni.

Minden mythologiai képzetek valóságos tárgyakat tükröznek vissza. A' *sphinx* és *phoenix* madarak, a' *syrenek*, *furiák*, *harpyák*, *sylphek*, *daemonok*, 's *Olympus' minden lakói* emberi vagy más állati formákban tűntek fel a' képzeletben a' szerint, a' millyen ismeretök volt a' nemzeteknek embertársaikról és a' világról; 's bár mi arabesk formákba rakogatta is egybe azokat phantasiájok, de az egyes részek mindig csak tapasztalati ingredientiák voltak, 's nincs is nyom arra, hogy a' jeges tenger mellett níluslovak, 's Egyiptomban medvék lettek volna valaha tiszteletben, mert a' lakosok' tömegének ez állatokról nem volt tapasztalati ismerete, azért látás nélkül a' tárgyat sem képzelhették magoknak.

Xenophanes, ki az Eleaticusokban első metaphysicai iskolát alkotott, félezer évvel Krisztus' születése előtt kimondta már nyilván, hogy az aethiopiaiak azért festik isteneiket feketéknek, horgas orral, mert magok is ollyanok, és az állatok is ha festeni tudnának, isteneiket a' magok' formájára festenék. [2])

---

szony, és *mód*. Egyébütt is az *észt* vagyis az *embert*, mindenütt a' *tüneménynek* vagy világnak átellenbe teszi, 's az isméret' származhatását a' két uton (megtekintés és fogatok) úgy fejti ki, hogy mindenütt a' két főadat: *ember* és *világ* egymás mellett járnak." Lásd lap 298 is a' fogatok' logicai formáiról tárgy nélkül.

[2]) Lásd Bayle Dictionnaire Historique et Critique; artic. *Xenophanes* remarque B. és Ritter Geschichte *der Philosophie* Hamburg 1829—1830. ki felhozza azon görög versét is, mellyben mondja, hogy csak egy isten van, ki egy halandóhoz sem hasonlít lélekben és testben. Megjegyzésre méltó még

Ember és világ levén a' két fő adat, az lehetne még a' kérdés, hogy *honnan tudhatom az ember' és világ' lételét? 's bizonyos-e mind a' kettőnek ez a' lételes valósága? hát e' két valóságon kivül van-e más valóság? vagy nincs? végre mi a' valóság? lehet-e azt megismerni teljes mertékben?*

Hogy e' kérdések' megfejtésétől függ az egész philosophia látni való, mert ha nem tudom megmutatni van-e létel? és mi az? ha nem ismerem a' valóságot, úgy philosophiai tekintetben azt sem mondhatom, hogy én vagyok, rajtam kivül világ is van, hogy tudok magamról és a' világról gondolkodni, vagy valamit megismerni.

Sok erőlködés és gyakorlat kivántattak meg, míg az emberek *tudományra* szert tehettek, olly tudományra, mellynek részei egybefüggnek, az egész tiszta világos elveken alapúl, 's külső formája a' belső értékkel öszvehangzásban áll. [5]) Az empiricai zavaros

---

az is, hogy Afrikában ma is Bornu körül a' *Schuwa* nép sas orrú, nagy szemekkel és szép kezekkel bir, mint Clapperton irja, hozzá tevén azt is, hogy ez a' nép Afrika' éjszaki lakosaihoz semmit nem hasonlít, hanem indiai, kezdetben Egyiptomba költözött czigányokhoz hasonló törzsökfaj. Lásd az Afrika' belső részeibe való utazások' kivonatát, *Jahrbücher der Literatur.* 1832, *B. LVIII. lap* 52—60.

[5]) Kant (Kritik der r. Vern. a' bevezetésben lap XXIII.) tiszta képét adja a' tudományban megkivántató harmoniás egységnek, mire különösen a' vizsgálódó okosság törekszik, melly a' hely' hossza miatt itt nem közölhető: majd ugyan csak felhozott munkájában (lap 673) szól a' tudományos systema' alakúlhatásáról, a' mit eredetileg közölni azért is szükségesnek tartok, mert legközelebb Vollgraff ezen a' nyomon indult el, mikor a' meztelen vagy empiricai, (máskép chaosz) a' grouppírozott és a' systemás tudás közt meglévő különbségeket kijelelte. Kantnak ezek a' szavai: „Übersehen wir unsere Verstandes-Erkenntnisse in ihrem ganzen Umfange, so finden wir, dass dasjenige, was Vernunft ganz eigentlich darüber verfügt und zu Stande

folyamú tudás még nem tudomány, nem az a' group-pírozott vagy töredékekből álló tudás is, mert tudományos alakot csak az olly tudás ölthet magára, mellynek materiás értéke vizsgálati uton minden oldalról ki van már tapogatva, azért a' systemás egyszerü formát magán elszenvedheti, a' tudományban uralkodó belső egységet, elzártságot, elvekből következtetést értelmesen kitűnteti. Volgraff az illy tudomány' materiás értékét *erkölcsi elvnek* nevezi, hasonlítván ezt az ezüst folyamhoz, mikor az, az olvasztó kohóban salakjaitól megválva tiszta ezüst cseppekben fénylik szemünk éleibe. [4])

A' philosophia már az, melly legszorosabb értelemben megérdemli a' tudomány nevet, mind azért, hogy az észtudomány levén első szülöttje az égnek, melly a' tudásnak lehetséges voltát, foglalatát, és határait kiméri, és így materialis értékü, mind azért, hogy a' tudásnak a' vizsgálatok' tömegéhez képest tudományos formát alkot, és így a' rendszer' architectonicájára vezet.

Ha már a' felebb kitett fontos kérdésekre felelni kell, azt kérdem legelébb is magamtól: mi kényszerít engem a' feleletre? vagy tartozom-e magamnak olly kérdéseket feltenni, mellyekre tán felelni sem tudok? valljon ez a' magammal való tanácskozás nem merő csa-

---

zu bringen sucht, das *systematische der Erkenntniss* sey; das ist, der Zusammenhang derselben aus einem Princip. Diese Vernunfteinheit setzt jederzeit eine Idee voraus, nehmlich die von der Form eines Ganzen der Erkenntniss, welches von der bestimmten Erkenntniss der Theile hervorgeht, und die Bedingungen enthält, jedem Theile seine Stelle und Verhältniss zu den übrigen a priori zu bestimmen. Diese Idee postulirt demnach vollständige Einheit der Verstandeskenntniss wodurch diese nicht bloss ein zufälliges Aggregat, sondern ein nach nothwendigen Gesetzen zusammenhängendes System wird."

[4]) Allgemeine Literatur-Zeit. vom Jahre 1831. lap 226. februari füzetében megolvashatni Vollgraff érdekes előadását.

lódás-e? 's utoljára azt sem tudom, hogy valljon én *Én* vagyok-e? vagy általán fogva van-e nekem lételem? külön létem, biztosító létem?

Sextus Empiricus maga irja egy helytt, hogy a' mit írt, maga sem hiszi, vagy arról is kételkedik; hanem mint historiai jeleneteket úgy adja csak elő a' philosophemákat [5]).

Illy határozatlan állapotban maradás, kivált sokára, türhetetlen, mert valami késztet az abból való kilépésre, de azt sem tudom még kiléphetek-e e' bizonytalan állásból? vagy ha kiléptem, nem esem-e viszont régi helyemre vissza?

Ime' mind ezek a' kérdések megfordulnak fejemben, mikor az ember' és világ' létéről gondolkodom, igyekezvén megfejteni a' *való*' természetét.

A' bölcselkedésnek Krug szerint három fő momentumai vagynak, u. m. 1ször az *abstractio* és *reflexio*, 2szor, a' *maga-megismerés* vagyis *magával számvetés*, 3szor, a' *maga-kielégítés* vagyis a' *belső béke*, 's ezzel nyitja fel mintegy a' philosophiához vezető utat. De ha azt kérdjük Krugtól: honnan tudja mind ezt, más választ nem ad mint azt: „*Az öntudat az alap, én vagyok, rajtam kivül is vagynak dolgok, azokkal egybeköttetésben állok, e' három főponton fordul az egész meg, miért a' meggyőződés kezeskedik, a' mi közvetetlen tudás, azért más tudásból ezt a' tudatot lehetetlen következtetni.* [6])

Látni való ebből, hogy az adott felelet oda megy ki: tudom mert tudom, látom mert látom, mondom mert mondom; valamint látni való az is, hogy Descartes *Cogito ergo sum*, Fichte *A aequale A* szavakban ezt már elmondották, és Kant is ezen túl menni nem tudott. [7])

---

[5]) Lásd Timon Sillographusról való értekezést: Acta Lipsiensium academica. I. T. I. 66. Leipzig 1723.

[6]) *Fundamental Philosophie* von Krug. Wien 1818.

[7]) Kritik der r. V. az előszóban lap XLI mondja az *én* és *nem én* előterjesztés-módjáról: „Das Wie? lässt sich

Van hát az emberi észnek is egy bizonyos határvonala, mellyen túl nem léphet, és ha még is azt akarná tenni, önerőtlensége miatt régi állásába visszasülyed. Ezen határvonalt az embernek közelebbről a' *világhoz*, távolabbról az *istenhez* való aránya határozza el, mi szerint a' philosophiának tárgya is e' három szempont alatt: *ember*, *világ*, *isten* ki van merítve.

Kant ugyan a' philosophiának két tárgyat szabott ki, a' *természetet* és *szabadságot*, de ő is az erkölcsi szabadságnak kútfejéül az *istent* vette, ki, mint feltétetlen fő valóság eredeti oka a' két fő adatnak, úgymint az *embernek* és a' *világnak*. A' philosophia' historiája is azt bizonyítja, hogy eleitől fogva a' bölcselkedők a' már kijelelt három szempont körül forgolódtak, de sokszor a' philosophiának tévedésből többet tulajdonítottak, mint a' mit annak tömege az emberi okossághoz mérve megbirhatna, 's ezen az úton következett az is, hogy némellykor az égig magasztalták, másszor a' földig legyalázták a' philosophiát, a' mint az idő' szelleme szerint az okosságot vagy istenesíteni vagy baromi szolgaságra levonni akarták. [8])

---

hier eben so wenig weiter erklären, als wie wir überhaupt das Stehende in der Zeit denken, dessen Zugleichseyn mit den wechselnden Begriff der Veränderung hervorbringt." (Vesd össze. I. 145 is).

[8]) Az úgy neveztetett naturalisták közül többen e' hibába estek, a' franczia revolutio' történetei is Robespierre-ben megigazolják a' dolgot, 's azt lehet mondani, hogy Lucretiusnak Epicurusról elmondott versei mint megannyi jelszavak voltak az istenesített okosság' vezérzászlóját követőknél.

Humana ante oculos foede cum vita iaceret
In terris oppressa gravi sub relligione
— — — — —
Primum graius homo mortaleis tollere contra
Est oculos ausus primusque obsistere contra:
Quem nec fama deûm, nec fulmina, nec minitanti
Murmure compressit coelum, sed eo magis acrem

A' közép utat eltalálni, és így a' tulságokat kikerülni valamint a' philosophálásban úgy az életben is legnehezebb dolog. Igy látjuk a' legujabb időben is Hegel' iskolájában azt az excentricitást, melly szerint a' philosophia' tárgyát minden más tudományok' egészének, vagy is a' tudományi tagrészek' totalitásának jelelte ki, holott az emberi tudomány általános igazságra (veritas absoluta) soha sem tehet szert, mert az az

---

Virtutem irritat animi, confringere ut arcta
Naturae primus portarum claustra cupiret.
— — — — —
Quare relligio pedibus subiecta vicissim
Obteritur, nos exaequat victoria coelo. (L. I. v. 63).

Illy értelemben mondta azért Bayle Péter a' philosophiával visszaélésről e' nevezetes szavakat el: „A' philosophia hasonlít azon rágó (corrosivus) porokhoz, mellyek minekutána a' seb' rohadt husait megemésztették, az eleven husba kapnak, azt a' csontokig kiszárítják, 's a' velőkig hatnak. A' philosophia először a' hibákat czáfolja meg, de ha meg nem gátoltatik, az igazságot ostromolja, és ha phantasia' kényire eresztetik, annyira megy, hogy nem tudja hol van, vagy hol nyugodjék meg. Ezt az emberi elme' gyengeségének, vagy pedig annak praetendált erejével való visszaélésnek lehet tulajdonítani. Szerencsére, vagy is inkább isteni gondviselésből és rendelésből kevés ember van, ki erre az állapotra juthat." *l. Dict. crit. artic. Acosta.* Augustinus kevesebb szókban csaknem hasonlót mondott el: *Insania ista paucorum est; sicut enim magna pietas paucorum est, ita et magna impietas nihilominus paucorum est* (sermo X-us de verbis Domini). Nem kisebb visszaélés, 's azért tévelygés, az ellenkező eset is, mikor az okosságot szolgai rabságba verni, 's mintegy lebilincselni kivánják. Ismeretesek Luther' és Seehofer' elvei de servo arbitrio, mellyek az embert machinává tették, 's mellyektől a' szelídebb Melanchton kénytelen volt elállani (l. Ströbels *neue Briefe zur Literatur, besonders des 18ten Jahrhunderts.* B. III. St. 11. Nro IX. és Winter *Geschichte der Schicksale der evangel. Lehre in und durch Bayern.* I. B. lap 73). Néha tévedés, néha hamis czélzások az illy nemtelen igyekezet' rugói, mellyek által az emberi méltóság lealacsoní-

isteni okosság' birtokában van; azért minden emberi tudomány csak subiective határoztathatik el, minél fogva az külön mezőkre elágazik, melly ágazatok egymás mellett is elveikre és az ismeretmódokra tekintve egymástól függetlenek.

A' philosophia' tárgyának és érdekességének charactere abban áll, hogy az okosság szemlélőleg (a priori) vizsgál, 's ezen az úton philosophiai ismereteit tudományos alakba önti; ellenben a' tapasztalati tudo-

---

tatik. A' szabadság, azt mondja Kant, a' cselekvő okosság' postulatuma, melly törvényt ád, tehát annak teljesitésére szabados engedelmet kiván. Az okosság' autonomiája egybe van kötve az akarat' szabadságával, melly az *embert* megkülönbözteti a' *dologtól*. A' *személy* a' szabadság' subiectuma, a' *dolog* pedig annak obiectuma (tárgya). A' személy meghatározhatja létének czélját, vagy is a' személy önczél (*αυτοτελης*), az obiectum ezt nem teheti; a' dolog tehát csak eszköz idegen czélra (*ἑτεροτελης*). Valamint tehát az autonomiából kerekedik ki az *autotelia*, úgy lesz a' heteronomiából, *heterotelia*. Az emberi méltóságnak itt a' kútfeje, mellynek nincs ára mint más dolgoknak, nem relativ, hanem absolut a' *becse*, mert csak a' dolgoknak van relativ becsök, az emberek absolut becsüek.

Sokat lehetne még a' kijelelt nemtelen igyekezetről szólani, de elég legyen történeti adatkép megjegyezni, hogy már Tacitus és Seneca boszankodva keltek ki az ellen. Az elsőnek ezek a' szavai: „Libros per aediles cremandos censuere patres, sed manserunt occultati et editi. Quo magis socordiam eorum irridere libet, qui praesenti potentia credunt exstingui posse etiam sequentis aevi memoriam. Nam contra *punitis ingeniis* gliscit auctoritas, neque aliud externi reges, aut qui eadem saevitia usi sunt, nisi dedecus sibi, atque illis gloriam peperere." (Annal. L. IV. C. 34).

Seneca (epist. 79.) irja: „Veniet, qui conditam et seculi malignitate compressam veritatem dies publicet, etiamsi omnibus tecum viventibus silentium livor indixerit. Venient, qui sine offensa, sine gratia iudicent. Nihil simulatio proficit, paucis imponit leviter extrinsecus inducta facies. Veritas in omnem partem sui semper eadem est. Quae decipiunt, nihil habent solidi."

mány' tömegét maga a' tapasztalat határozza el, melly a posteriori vagyis érzékiség által eszközöltetik, azért a' philosophiai 's tapasztalati (empiricai) ismeretek, kútfejeik által el vagynak már különözve; és soha a' philosophia ahhoz nem foghat, annyival inkább végbe nem hajtja, hogy a' tapasztalati tudást a' maga mezejébe átvigye, mert a' természetet és historiát szemlélődés' utján lételre hozni vagy össze rakogatni lehetetlen, a' minthogy azt már Kant a' Leibnitz monadologiájáról megjegyzette (Krit. d. r. V. lap 334 és 345). Ha tehát a' philosophia eredeti kútfejénél fogva minden tapasztalati tudománytól el van különözve, annak mind czélja mind haszna is más természetü, mint amazoké, mellyeket *positiv* vagyis *életbecsü* és *hasznu* pompás nevezetekkel szoktak ottan ottan felczifrázni, mintegy az által oda mutatni akarván, hogy a' tapasztalati tudományok felsőbb becsüek a' philosophiai tudománynál, melly a' vastag empiristák' értelme szerint nem hajt materialis hasznot.

Azonban *Ilyacos intra muros peccatur et extra*, mert ha szinte szemlélődési tudomány nem hullat is zsíros felhőkből arany cseppeket a' konyhába, bir az egy sokkal nemesebb gyökérrel, melly éltet és táplál minden materialis hasznot, mi nélkül az élet hasonló lenne a' kiszáradt fához, mellynek árnyéka alatt nem pihenheti ki magát a' fáradt útazó.

Hogy így és nem másképen van a' dolog, a' philosophia' czélja és haszna rövid előadásából ki fog tetszeni.

Szemlélő, azaz tiszta okossági tudomány lévén a' philosophia, annak más czélja nem is lehet, mint az alapszeres törvényeket kikeresni, mellyeken nyugosznak az okosság' munkálatai, 's midőn így az okosság önerejénél fogva megvizsgálta tulajdon erejét 's feloldozgatta munkálatainak vagy is az *adat' összvességének* alkotó részeit (partes constitutivae) elhatván a' test' és lélek' öszveköttetésének utolsó rejtekéig, canonisálja észrevételeit azon tehetségeiről, mellyekből a' *gondol-*

kodás, ítélet, és okoskodás folynak, 's ekképen mintegy magára lesve e' hármas munkásságnak elvét, magát a' *lelkes valót* is megfogni és megérteni igyekszik. Igy cselekedett Kant, kiről Willers azt mondja „*Kant a posé des principes, est arrivé à des resultats inebranlables, qui resteront à jamais, comme des poientes cardinaux de la pensée, comme de phares brillans dans l' obscurité des recherches metaphysiques* (Essai sur l' esprit et l'influence de la reformation. Paris 1804 lap 275).

Azonban az okos valónak vágya nincs az által még kielégítve, ha csak a' functiók technicáját meritette ki, mert ha szinte az okossági vizsgálatnak ez az első canonja, ott még meg nem állapodhatik, mivel nyugvó pontot itt nem talál, már pedig az okos vizsgálat' természetére tartozik az egyszer elkezdett operatiót mind addig folytatni, míg fel nem leli az irányt, mellyhez a' lánczszemeket biztoson kötheti, mellyeket vizsgálata' körében magának fölfedezett.

A' mit Beneke mond „Nekünk véges valóságoknak nincs más philosophiai feladatunk, mint a' *valót* megtudni, 's ha kifáradtunk, ujra elől kell kezdeni az emberiségnek azt meghatározni: mi a' tudás, mert az csakugyan eddig nincs kimerítve, mivel kimeríthetetlen, de azért az önerőt mindég megpróbáljuk, mert ez a' gyakorlás és más semmi sem a' philosophia" ezeket a' szavakat, mondom, cum grano salis kell 's lehet érteni.

Ugyan is tagadni nem lehet, hogy minden philosophia az okosság' törekedésében áll a' valót megtudni, de azért hogy a' véges valóság ki nem merítheti a' tudást, nem következik, hogy abban elébb elébb nem hathat, valamint az sem következik, hogy az emberiségnek, ha kifárad vizsgálódásaiban, ujra elől kell kezdeni a' munkát, mert ezen penelopei fonásmódnak ugy volta historiai uton sincs bebizonyítva, annyival kevésbbé támogattatik az philosophiai okok által. Alól a' jegyzésben [9]) érinteni fogom, mit lehetne hi-

[9]) Herder illy kérdéseket tett fel magának az emberi nem' tökéletesedésére nézve, mellyekre állítólág felelt meg:

storiai uton e' tárgyban elmondani, itt kifejtem a' philosophiai okokat azon értelem ellen, melly szerint az emberi miveltség és hanyatlás egymást váltogatva mint Castor és Pollux' csillagai kölcsönösen tünnek fel, 's karikaforgást követnek.

„Az emberi nemzet javul-e erkölcsikép hajlandóságaiban és elveire nézve, az elveknek hajlandóságai' elrendelésére való alkalmaztatásban? indulatainak meggyőzésében, 's több nehezebb erények' gyakorlásában? A' dolgok' természetéből, az emberiség' létéből, a' történetekből 's tapasztalásból lehet-e ezt állítani? Meggondolván az emberi nem' öszveszerkeztetését földünkön a' clima, hely, politica szerint, lehet-e észrevenni változást a' dolgokban országok, statusok, familiák 's characterek szerint? Hatalom, gazdagság, ösztön, indulat, vak hajlandóság mellett van-e felvilágosodott értelem, bölcseség, jóság, még pedig az idő' mentével nevekedő világossággal? Chronologia 's genealogia szerint egymásban függ az emberi nem, és elébb megy, de valljon dynamice, o' oslag és erényesleg is?"

Bölcs Salamon, Lucretius és Lessing az emberi nem, állapotjának időszaki előmentét és hanyatlását (revolutio periodica) hitték; az első mondja a' többek közt Predik. 1. 9. *A' mi volt, ugyan azon a' mi azután lészen, és a' mi lött, ugyan azon a' mi ezután lészen, és semmi nincsen uj dolog a' nap alatt.* Tacitus (Annal. L. 3. c. 55) kételkedőnek adja ki magát ime' szavaiban: „*Nisi forte in rebus cunctis inest quidam velut orbis, ut quemadmodum temporum vices, ita morum vertantur.*" Illy formán fejezi ki magát Lucanus is Pharsaliája' második könyvében. Ellenben az ifjabb Plinius (L. VI. Epist. XXI. p. 319. edit. Cellarii. Lips. 1693.) az ellenkező véleményre látszik átmenni, midőn írja: „*Sum ex iis, qui mirer antiquos, non tamen ut quidam, temporum nostrorum ingenia despicio. Neque enim quasi lassa et effoeta natura, ut nihil iam laudabile pariat.*" De mindenek felett Seneca az emberiség' elébbhatása mellett jelentette ki magát. „*Nunquam quidquam invenietur, si contenti fuerimus inventis. Quid ergo? Non ibo per priorum vestigia? Ego vero utar via veteri, sed si propiorem invenero, hanc muniam. Qui ante nos ista moverunt, non domini nostri, sed duces sunt. Patet omnibus veritas, nondum est occupata, multum ex ea etiam futuris relictum fuit.*"

Herder (sämmtl. Werk. zur Phil. VIII. Th. Stuttg. 1828. 12. Postscenien z. Gesch. d. Menschheit, l. 99—116) és Willers a' már említett könyvben sok philosophiai erősségeket felhordtak már a' tökéletesedés vagy is az emberiség' előhaladása' ügyében (systema perfectibilita-

---

Epistola 33. Még világosabban kifejezi magát Libr. VII. Quaest. c. XXXI. „*Quam multa hoc primum cognovimus seculo, et quidem multa venientis aevi populus ignota nobis sciet, multa seculis tam futuris, cum memoria nostra exoleverit, reservantur. Pusilla res mundus est, nisi in illo quod quaerat, omnis mundus habeat.*“

A' philosophus historicus' tiszte lenne az emberiség' történeteit megvizsgálván öszve is hasonlítani a' nevezetesebb időszakokat materialis és intellectualis tekintetben (erkölcsi vagy értelmi és testi jóllét); így historiai úton kimutatni, hogy a' tudományokban, jó erkölcsben, mesterségekben elébbhatott az emberiség. Hogy egy illy dolgozat nehéz feladás, kérdést sem szenved, mert vagynak az emberiség' történeteiben olly időszakok, mellyek az elébbiekhez képest homályosak, 's ugy látszik, mintha tartós napfogyatkozásban sínlettek volna. Csak a' közép vagy scholasticus időt veszem fel: mi távol áll az a' Pericles' és Augustus' századától? és még is ezen idő' homályán is csodálatosan fénylik keresztül az arabok' lelki miveltsége. Nincs még a' közönséges historia úgy megirva, hogy annak időszakai organumos életi szövetben kimerítőleg adnák az emberiség' rajzát. Bredownak megfordult ez a' szándék fejében, és igyekezett minden jó historicus lelkes életet önteni mivébe, de a' szakaszoknak és az egésznek nagyobb és kisebb biographiája olly formán mint azt Burnet és Herder sajditották, mind eddig még mesteri kézre várakozik. Mindenek felett kerülni kell az illy irónak, hogy tervet előre csináljon magának, melly szerint az emberi nemet valamelly vázban akarná előmutatni, mintha azt katonai ünnepélyes parádéra kellene felvezetni: mert zavarodásba fog esni, mihelyt a' miveltség' időszakait meg akarja határozni, és sokat fog haszon nélkül bajlódni, mi módon egyeztesse a' történeteket feltett tervébe.

Philosophiai értekezésemben „*Az emberi nem' lelki tökéletesedéséről*“ mellyet a' magyar tudós társaság helyben hagyott, de még eddig nem láthata világot, bővebben kifejtegettem nézeteimet e' fontos tárgyban, 's néminemü

tis), mellyhez nem nehéz dolog többeket is adni. Ugyan is az okosság, mint felebb érintve volt, kívánja és erőlködik vizsgálatainak lánczszemeit valamelly nyugvó ponthoz akasztani, vagy is az irányt kitalálni, hol az erőmozgások öszvefolynak. Ha szinte az okosság nem egyéb is mint szüntelen munkálkodó erő, melly tekintetben a' perpetuum mobiléhez hasonlít, de más oldalról az is bizonyos, hogy szüntelen munkálata által valamelly czélnak kell megfelelni, mert czél nélkül való munkálatot az okosságról úgy, mint okosságról fel sem lehet tenni, 's az egész dolog' sarkpontja végre is ott fordúl meg, hogy az okosság vizsgálati úton találja is fel igaz czélját a' maga munkálatainak, mellyet ha feltalált, a' philosophia' czélja is el van az által határozva, mert a' kettő egy dolog.

Magában a' gondolkodás', itélet' és okoskodás' functiói nem egyebek erőmozgásnál, gyakorlatnál, ezek tehát nem tehetik a' philosophia' czélját, 's Beneke' állítása azért nem is elfogadható, hogy a' philosophia nem egyéb mint erőgyakorlat a' való' fölfedezésében, melly mivel megfoghatatlan, az okosságnak, ha bele fáradt, újra elől kell kezdeni a' munkát. A' szoros vizsgálat azt mondja, hogy az okossági functiók mint tüneményi adatok csak egyik ágát teszik a' philosophiai vizsgálatnak, melly régóta a' logica' birtokában van, a' másik nemesebb ágát a' tüneményi adatokat okozó vagy szülő erőről való vizsgálat teszi, a' mi már

---

historiai felsőbb nemü adatokból, mellyeket hiven közlöttem, következtetéseket is tettem Herdernek philosophiai okokkal támogatott ime' szavainak igazsága mellett: „Az emberek meghalnak, de az emberiség örökre fennáll. Fő vagyonjok, az erők' használása, tehetségeik' kimivelése közönséges megmaradandó vagyon, melly természetesen, az előmenetellel nevekedik. — — — — A' föld' minden népeinek conflictusát könnyen gondolhatjuk, az alap rég meg van arra vetve. Hogy erre sok idő kell, nem lehet csodálni. A' természetnek semmi idő nem hosszú, semmi mozgás nem egybefont" (l. c.).

psychologiai értékű, azért éltető characterénél fogva kimutatja czélját a' logicai functióknak, hogy az ember, ez a' tüneményes adat, elkezdvén egyszer használni okosságát, annak ariadnéi fonalán utat is találjon ki a' labyrinthusból, azaz magát, fajját, és a' világot mint tüneményes adatokat az okosság' világító fáklyájánál fogva analyticai úton fejtse meg, vagy is más szókkal *tegyen eleget az okosságnak.* A' philosophia' czélja felett való tévedezéseknek oka ott lappanghat, hogy a' véges valóságnak, millyen az ember is, természetéről majd sokat, majd keveset állítottak, nevezetesen annak észfogatáitól, mivel véghetetlenre nem terjeszkedhetik ki, a' tökéletességet is megtagadták, holott ámbár igaz is, hogy az észfogatok korlátoltak, azaz mindent nem tudhatunk, mert az a' véghetetlen való' tulajdona, de más felől az is igaz, hogy az észfogatok tökéletesek lehetnek, mert azokban az okos valóság a' maga létének határait kiképezheti, törekedéseit tiszta irányok közzé veheti, a' miben áll végre is az ember' tökéletessége, melly nem egyéb, mint a' test által korlátolt léleknek hív másolata a' cselekedetek' világában.

Midőn Cousin azt mondja: „A' philosophiát nem szükség most csinálni, mert az kész, mivel ha kész nem volna, hiában is fáradnánk körüle, 's ostobaság lenne most 1829ben dicsekedni az igazság' feltalálásával, melly körül már háromezer év óta fáradoztak a' legderekabb elmék" [10]) nagy igazságot mond, mert a' bölcseség' köve rég fel van találva, az tudnillik, hogy az ember ismerje meg magát, természeti alakját, tulajdonait, a' világhoz való viszonyát tanulja ki, 's midőn így helyes ismereteket szerzett magának vizsgálati úton, cselekedetekben mutassa meg, hogy okos valósága' természetével harmoniában él, 's élete meg nem czáfolja okossága' ismereteit. Ebben áll tulajdonkép a' philosophia' czélja; mert az ember nem csupa

[10]) Cours de l'histoire de la philosophie. 1829. I. 29.

vizsgálatra, hanem cselekedet végett is van az életre kihíva, az okosság mind a priori mind a posteriori ezt kivánja tőle.

A' socratica philosophiának különös érdeme van e' tekintetben az emberiségre nézve, mellyről írja a' többek közt Cicero „*Huius* (id est Socratis) *ex uberrimis sermonibus exstiterunt doctissimi viri, primumque tum philosophia non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed haec, in qua de bonis rebus et malis, deque hominum vita disputatur, inventa dicitur.* [11])

A' philosophia' czélja tehát, mint azt az okosság' utján felfedezhetni, nem más mint a' Socrates *Γνωθι σεαυτον* - ja (cognosce te ipsum), miért az egyiptomi templomokban is magos tükrök voltak felfüggesztve, hogy a' bemenő azokban mindjárt megláthassa magát, 's figyelmetességét mindenek előtt magára fordítsa. Az *élet* szélesebb értelemben már az a' czél, melly körül kell a' józan bölcselkedésnek forgolódni, 's a' practica philosophiának többé az ember mint tüneményes adat nem szolgálhat tárgyúl, hanem úgy tünik fel elébe mint cselekvő, szabad mozgású valóság, és ha a' philosophia' vizsgálódó részében nem használt is az okosság tapasztalati adatokat, annak cselekvői részében azokon alapítja munkálkodását, mert az élet' summája is nem egyéb, mint illy tapasztalati adatok' gyüjteménye; 's tulajdonkép az egész philosophiának tudományos theoriája az *életben*, máskép *praxisban*, vette eredetét, mert a' praxis mindenben és mindenütt megelőzi a' theoriát, amaz a' *valóság*, ez pedig okossági abstractum az elsőből. Philosophia, mióta ember van a' világon, mindég volt, mert az nem egyéb mint az okosság' eleven munkálata az emberben, de maga a' philosophiai tudomány későbbi származású, melly mint más egyéb tudományok és mesterségek is, az emberi társaság' virágzó korából valók, tökéletesíthetők, mellyek mind a' tapasztalat', mind az okosság' szabálya szerint az

[11]) Brutus, sive de claris oratoribus c. 7.

idomítást megszenvedik magokon. *Nihil est simul et inventum et perfectum* azt mondta már Crassus Cicerónál, *nec dubitari debet, quin fuerint ante Homerum poetae: quod ex eis carminibus intelligi potest, quae apud illum et in Phaeacum, et in procorum epulis canuntur.*

Ezen idomítás a' bölcselkedő léleknek elannyira természetére tartozik, hogy ha akárminemü akadály miatt is azt cselekedetben, mintegy az élet' zajos közepében nem tehette is meg, legalább gondolatban, beszédben, oktatásban, irásban igyekezett és igyekszik mindig ezen belső szükségnek eleget tenni, minél fogva a' philosophiának mint élettudománynak közelebbi czélja az *idomítás.* A' lélek' ezen idomításra törekvésének okát mint merő practicumnak, mellynek elágazásait az életben mindenütt lehet nyomozni, ismét az okosságnak kell vizsgálati uton kifejteni, 's az idomításnak mint *czélnak* olly theoriáját adni, melly ellen kifogás ne lehessen, különben antinomiába esnék az okosság, vagyis tulajdon törvényeit czáfolná meg, mellyeket magából kifejtett.

Az élet, szélesebb értelemben a' lehetséges tapasztalatok' tömege, az a' kiterjedt alap, mellyen a' reflexio elkezdi a' maga munkálatát az által, hogy az öszvehalmozott durva empiricai ismeretek' szabályozásához, nemesitéséhez fog, midőn a' tapasztalati észrevételeknek mennyiségét, minemüségeit, viszonyait, egybenfüggését mintegy lépcsőről lépcsőre kitanulja, azokat osztályozza.

E' munkálatnak középpontja maga az ember, ki mind azt, *a' mi nem ő maga*, a' reflexio' természeténél fogva magához méri, vagy is a' viszonyos arányt, melly közte és a' dolgok közt van, kipuhatolja, számba veszi, egoisálja. Magában ez az egoismus ártatlan dolog, csak annak fattyu kisarjazása veszedelmes [12]) melly akár egyes

[12]) A' mit a' tettetési hajlandóságról mond Kant: „Es giebt eine gewisse Unlauterkeit in der menschlichen Na-

emberben, akár a' társaságban akkor szokott létezni, midőn a' durva tapasztalati ismereteket az okosság reflexio' útján nem tisztázta még jól ki, azért inkább csak növényi tengés, merő érzékiség az élet, mint sem idomított, szabályozott ismeretü élet. Illy értelemben mondta Cicero a' durva tapasztalatról: *Experientia stultorum, quae magistra est.* Mikor Kant azt sürgeti, hogy a' tapasztalat' határán túl nem hághat ismeretünk, igaza van, de a' tapasztalat' határán belől lehet 's kell az ismereteket szabályozni, 's azok szerint mint az okosság kivánja az életet idomítani, mert a' philosophiának az életben van csirája, az egyedül az okos valót tárgyazhatja, nem a' természetet, mellynek nem parancsol az ember, hanem mint szükségesképen valónak csak engedelmeskedik. [13]) Az ismereteknek két kapuja lévén, ugymint a' természet: máskép a' tapasztalat, és az okosság: máskép a' reflectáló lélek, melly az ismereteket öszveköti, summázza, hogy illy módon uj ismeretekre és igazságok' fölfedezésére törjön utat, a' philosophiai tudománynak szükségképen fel kell hágni az absolutumig vagyis fötökélyig, hogy idomítást tehessen, és az ismereteket szabályozhassa.

Valamint a' természet szükségképen dolgozik az emberre, mellynek törvényei alól ki nem búhat, ugy az okosság' miveletje is benne kitörölhetetlen bélyegü, mert a' reflexio, ha nem akarná is az ember, kisebb vagy nagyobb mértékben feltámad benne, mihelyt a' természet' keze alá jutott, 's az élet' érzései kibontakozni kezdenek. [14]) Ezen második nemü szüksé-

---

tur, die am Ende doch, wie alles, was von der Natur kommt, eine Anlage zu guten Zwecken haben muss" (Krit. d. r. V. I. 776.) az egoismusról is elmondható.

[13]) Baco Verulamius' ismeretes szavai *Hominis imperium in res in solis artibus et scientiis ponitur. Naturae enim non imperatur, nisi parendo.* (Nov. organ. scient.).

[14]) Kant (Anthropologie Königsberg 1798. I. 4.) a' szopós gyermekben már akadást tesz fel, midőn irja: „Az az észrevétel, hogy a' gyermek nem sír, nem mosolyog

gesképi adatnak, ugymint a' reflexiónak, természetére tartozik már a' foganatokból az okokra húzni következést, az okozatokat mint meg annyi feltételeket egy fő ok, mint feltételetlen ok, alá rendelgetni, melly ezen merő reflexio' utján kikerekedett idealis lánczolásban teljességgel nem az első lánczszem: *non primus inter pares*, hanem *unum et totum*: mint az eleatica iskola kimondotta: το ἓν το πᾶν [15]) a' lánczfüzet' egyes

első évi negyedében, benne a' sértés és bántás képzetek kifejlését gyanítatja velünk, melly okoskodására mutat." Az érzés' és reflexio' lépcsőinek kibontakozására legjobb példa Blumenbachnál a' *homo sapiens* egész Doctor Arbuthnótig, lásd *Beiträge zur Naturgeschichte.* Götting. 1811.

[15]) Az eleatica' iskola' állitása το ἓν το πᾶν rosszul van így fordítva: unum esse omnia, melly fordítás egész más értelmet ád philosophemájoknak, mert a' το πᾶν nem lehet *omnia* (t. i. entia) által jól fordítani, hanem a' *totum universum* vagy az *egész* fejezi ki igaz értelmét, miről a' tudományt kedvellőkre nézve érdekes lehet a' hálai tudományos ujságban (1833 Julius 115dik szám) kifejtett magyarázat. A' totum, vagy universum úgy különbözik az *omnia*tól mint az egész a' *mindentől*. A' ki azt állítja: az *egy* az *egész*, mást gondol, és mond, mint a' ki azt állítja az *egy minden*, amaz ezt kizárja, úgy hogy az egész nem lehet minden. Az eleaticusok nem foglalták elveikbe be a' sok valóságos dolgokat (*omnia*), vagy legalább nem értették azokhoz, minthogy azoknak nem tulajdonítottak valódi lételt (το ἓν το πᾶν) hanem csak érzéki *tüneteknek*, vagy *tüneményeknek* vették. Tudva van az is, hogy épen ez a' véleményes eleaticai megtekintete a' dolgoknak Zenónak alkalmat nyujtott arra, hogy a' dialecticát mint mesterséget, a' tünetet, 's minden tünet formáút mint nem valóságot megsemmisítsen, ellenben a' το ἓν το πᾶν-nak igaz létet szerezzen, 's e' philosophemát életre hozza. Már ez az állítás a' *végest, érzékileg észre vehetőt* magából kizárja, azért a' szokott szemrehányás nem illetheti az eleaticusokat, hogy a' véghetetlent öszvekeverték, identificálták a' végessel, mert okossági értelemben szabadon mondhatták ők, hogy az ő *egy egészök* az *isten*, mert nem állitották azt *omnia esse deum*, a' mi meg van forditva, mi szerint az irótoll is isten lenne.

szemeit öszvetartó, 's azoknak felbomolhatlanságokért egyedül kezeskedhető. A' fő valóról való idea Kantnál a' schema normativum, 's ő erősen kikél Plato' idealisált köztársasága mellett a' vastag empiristák ellen, kik abból nevetséget csináltak.

Ékes tollal, kitörölhetetlen vonásokban adja ő a' philosophiai idomítás' rajzát, mint kell azt az emberi társaságra 's annak előhaladására nézve venni, és érteni. „Szükséges legalább egy olly szerkezetről való idea, írja ez a' bölcs, melly szerint a' legnagyobb emberi szabadság törvényesen olly móddal alapítatik meg, hogy kinek kinek szabadsága a' másé mellett megállhasson (nem értvén ide a' legnagyobb boldogságot, melly úgy is magából a' dologból következnék). Egy illy ideát nem csak valamelly status' szerkezetének alaprajzában, hanem minden más törvényekben is vezércsillag gyanánt kellene követni, midőn kezdetben a' jelenlegi akadályokat nem kellene szemügyelet alá venni, mellyek talán nem annyira az emberi természet' szükségesképi szüleményei, mint a' törvényadás' igaz ideáival nem gondolás' okozatai. Nincs megszégyenítőbb 's bölcshez illetlenebb dolog, mint pórnépi módra a' tetszőleg öszveütköző tapasztalatra útasítani, a' mi nem is létezne, ha amaz intézeteket helyes időben ideák szerint tették volna, mellyeknek helyét durva tapasztalati fogatok foglalván el, a' jó czélt megsemmisítették. Mentől nagyobb öszvehangzásban állnának a' törvényhozás és igazgatás ezzel az ideával, a' büntetések annál ritkább jelenetek lennének, azért Plato okosan állítja, hogy tökéletes szerkezet mellett nincs szükség a' büntetésre. Jóllehet ez utolsó pont

---

A' logicát tanulni kezdőnek is tudni kell már, hogy a' tökéletes egyenlőség esetén kivül a' subiectum és praedicatum' megforditásának feltételetlenül nincs mindig helye, azért *deum esse omnia*, és *omnia esse deum* nem megforditható, 's mit is jelentene *deum omnia esse*, ha az *omnia*, *multa*, *singula* szavakat felbonczolgatjuk? mellyek a' dolog' nevetséges voltára mutatnak.

tán soha nem teljesülhet is, de magában helyes és igaz az idea, melly a' maximumot teszi ideául, hogy az emberek' törvényes szerkezetét [mentől nagyobb tökélyre fölemelhesse. Mert azt senkinek sem lehet és nem is kell meghatározni, hol van a' legnagyobb tetőpont, mellynél az emberiségnek meg kellene állapodni, és milly nagy legyen az a' mélység, melly az ideát szükségeskép elválasztja annak valósításától, mert épen abban áll a' szabadság, hogy minden kijelelt határponton túlhághasson." [16]).

Az idomítás főczélja levén a' philosophiának, annak alkalmaztatott részében tiszta erkölcsi elveket kell felállítani, mellyek pharus gyanánt világoljanak, mindenkit lelkiképen is megnyugtassanak. Ezen megnyugtatást máskép nem eszközölheti, hanem csak úgy ha idealisál, azaz kimeríti az okosság' természetéből mind azon észfogatokat, mellyeket a' tapasztalat' tárgyaiból gyüjtvén, most már öszvekötésre, 's valamelly harmoniás egységi szempont alá huzásra várakoznak. És már itt mutatkozik legfelségesebb problemája az okosságnak, az a' *dignus vindice nodus*, mi módon kelljen a' tüneményt, anyagot, az ideákkal, az okosság' törvényes kivánataival egyeztetni, a' természetet az ember' irányával, a' cselekedeteket elkölcsi elvekkel úgy kiegyenlíteni, hogy az egységet és harmoniát öszverontani látszó dissonantiák' okai a' legnagyobb tisztaságban feltünjenek, és még is azoknak philosophiai magyarázata ideális úton, léleknyugtatást practice eszközöljön. Ez az a' kőszirtes út, hol a' philosophemák' nagy része hajótörést szenved mert subjectiv tudásunk' természete korlátolt annyiban, hogy sem a' nagy világosságot, sem a' nagy sötétséget el nem szenvedheti, különben ha a' mindenséget tisztán felfoghatná, megszűnne az ember embernek lenni, hanem valamelly felsőbb rendű lelkek' categoriájához tartoznék, mint szinte, ha nagy sötétség nyomná,

[16]) Kritik d. r. V. lap 374.

az okossági erő nélkül való lények' valamelly lánczolatát tenné.

Minden észfogataink a' tapasztalati adatból csak a' *végest*, *mulandót*, *változandót*, *körülhatározottat*, *tárgyazzák*, midőn az okosság az ezekről való észfogatokat új ismeretek' származtatása végett egybe hasonlítja és öszveköti, rajtok meg nem állapodhatik, hanem az ellenkező fogatok' képzetére átmegy, melly úton az *állandó*, *változhatatlan*, *örökös*, *körül nem határozottnak* ideáját kiformálja magának, 's így mind az intellectualis, mind a' természeti világban két polaritásnak hódol, mellyet Volgraff az ellentétel' vagy oppositio' elvének nevez, mi nélkül mi a' dolgokat meg sem foghatnók, vagy értenők. Ha az állati és növenyi világban a' *hím* és *nő* nemek' az ugy neveztetett anorganicum vagy életművetlen világában a' természetnek a' *positiv* és *negativ* polaritásokról, reagentiákról észfogataink kikészülnek a' tapasztalati körben, úgy másfelől az értelem' vagy erkölcs' világában is a' *jónak*, *rossznak*, *erkölcsinek*, *'s erkölcstelennek*, *szépnek*, *rútnak*, *szeretetnek*, *gyülölségnek* ideáit is az okosság folyamatba hozza, minekutána az azokról való ismereteit a' lélek' és test' ellenkező polaritásaihoz szabva, magának kitisztázta. Azonban a' *negativumok* p. o. a' *rossz*, *erkölcstelen*, *rút*, *gyülölség* tudományos systemában nem lehetnek közvetetlen czél, feladat vagy tárgy, mint nem lehetnek a' szép müvészet' munkálataiban is, mert csak eszközök a' *positivumoknak*, mint p. o. a' *jó*, *szép*, *igaz* vagy is az *erénynek* megismerésére és felfogására, mellyek mintegy a' testnek szükséges árnyéklatai a' festésben; 's midőn Vollgraff azt mondja, hogy az igaz practica philosophia' mindenkori feladatja más nem volt, mint a' dolgoknak valóságát kitanulni és előadni úgy *a' mint vagynak a' dolgok*, nem pedig úgy mint némelly subjectiv érzések és okoskodások szerint kellene lenni, állitása megczáfolhatatlan, mert a' míg nem ismerem a' dolog' valóságát, addig tudományom sincs; az már azután más kérdés, hogy ha az okosság erre szert tett,

vagy is első tisztében híven eljárt, mit kelljen cselekednem? mert hogy cselekedni is kell valamit, épen olly szükségesen valóm' természetére tartozik, mint az ismeret-szerzés, a' kettőt egymástól nem lehet elválasztani, mert a' dolog' valósága az embert tekintve e' kettőből áll. Az idomításnak már mint philosophiai végczélnak ki kell hatni az ismeretre szint úgy mint a' cselekedetre, mert a' kettő kölcsönös kapcsolatban áll egymással, és már e' két szempont alatt lehet a' hasznot kimutatni, mellyet vehet az emberiség a' philosophiából, mint idomító tudományból.

Ugyan is a' mi az ismeretet illeti, kitapogatja annak származását, módjait, tárgyát és határait, meghatározza a' tudásnak különböző nemeit, 's azokból a' miket már megismert, következtetéseket tesz az előtte ismeretlen dolgokra, mellyeknek lehetséges voltokat és megfoghatóságokat a' hihetőség' bélyegeinél fogva osztályozza is. Minő fontos érdekü és nagy befolyású legyen az ismeretek' systematisálása nem csak tudományos szempontban, hanem a' közönséges életre nézve is, nem szükség bővebben fejtegetni, inkább figyelmet érdeklő dolog az, mimódon idomúlnak philosophia által az ismeretek. Minden isméret, mint felebb szó volt róla, két *adatot* tesz fel, u. m. a' *megismerőt* és a' *megismerhetőt*: az első adat az *ember*, a' második a' *világ*, de vizsgálati szempontban az első adat u. m. az ember magának subiectuma is, tárgya is, még pedig nemesebb de egyszersmind sokkal nehezebb ismereti tárgya, mint a' második adat, mivel ennek vizsgálatában semmi részre hajlás nem furhatja be magát (subreptio), midőn a' maga-megismeretnek hatalmas gátokat vet ellenbe az érzékiség, mellyeken az okosságnak keresztül kell törnie, a' mit csak philosophiai gyakorlottság által vihet végbe: honnan van az, hogy a' maga-megismeretet tették a' bölcsek a' philosophia' czéljául, mert arra legnehezebb eljutni, 's a' ki arra törekszik, az a' maga-idomítás' terhes pályautjára szánta el magát.

Arra hogy valaki magát philosophiailag megismerje, gondolkodása' módját a' tapasztalati körülményekkel öszvehangzásba hozza, 's mintegy az életi feladatok' megfejtése által belsőkép kielégítse magát: sok, felette sok kivántatik; pedig a' philosophiának, ha igaz tudomány akar lenni, minden veleje ebben áll, nem pedig a' sophismák' koholásában, mellyet már Seneca imez szavaiban megrótt: *Philosophia non in remedium animi sed in exercitationem ingenii inventa* [17]). „A' philosophia, azt mondja Cousin, csak akkor bir élettel, ha jól vizsgál, és szorosan következtet, mindig a' józan okosságból kell kiindulni, és oda visszamenni. De ha szinte az okosság is a' kezdő és végző pont, a' philosophiai kifejlés nincs még azért meg benne, ezt a' vizsgálati munkálat szüli. A' philosophia nem más mint nagyban reflexio, a' tulajdon velebánás' módjainak kisérő társaságában, mellyek a' reflexióból methodust kerekítenek ki. A' philosophia kevéssel több mint *methodus*, nincs talán igazság, melly egyedül a' philosophiáé volna, de minden igazság a' philosophiáé, mellyről csak az számolhat eltaglalás által. A' philosophia a' gondolkodás' legtökéletesebb kifejlése, melly abban tulajdon *formáját* megkapja, a' gondolkodásnak legnagyobb kiformálási processusa.“ [18])

---

[17]) De Benefic. L. VII. C. 1. Megérdemlik Senecának következendő szavai is a' közlést, mellyekben gunyolja azokat, kik azt hiszik, hogy az öszveszőtt font terminologiákban áll a' philosophia. „Invenissent forsitan necessaria, nisi et superflua quaesiissent. Multum illis temporibus verborum cavillatio eripuit, et captiosae disputationes, quae acumen irritum exercent. Nectimus nodos, et ambiguam significationem verbis alligamus, deinde dissoluimus. Tantum nobis vacat? iam vivere iam mori scimus? Tota illo mente perpendendum est, ubi providere debet, *ne res nos non verba decipeant.* Quid mihi vocum similitudines distinguis, quibus nemo unquam, nisi dum disputat captus est? *res fallunt: illas discerne.* Pro bonis mala amplectimur etc. (Epist. 45).

[18]) Cours de l'historie de la philosophie. T. 2. l. 315.

Mikor arról van szó: van-e haszna, és mi a' philosophiának? szükségképen tudnom kell elébb mi hát a' philosophia? Ha mélyebben megtekintjük a' dolgot, úgy fogjuk találni, hogy annak realis elve az emberiség' természetében gyökerezik, melly szeret teremteni, és rontani, kivánván illy egymást váltogató munkálatokban a' maga mindenkori állapotját mintegy magának visszatükrözni. Azonban e' munkálat nem hat ki a' természeti világra, hol a' már készen levő materiákon csak *formát*, *helybeli arányt* hozhat elő az emberi munka, de újat nem teremthet, melly egyedül az anyatermészet' változhatatlan törvényének hatalmában áll; tehát így korlátolva érezvén magát az ember a' tapasztalati körben, az ideák' világában keres kárpótlást magának, hogy a' vele született teremtési ösztönnek néminemüképen eleget tehessen, melly fenségben megválva az anyagos világtól, szabadon gyakorolhatja lelki erejét. Igy származhatott csak a' philosophia, ez az emberi lélek' munkásságának visszasugárzata, melly ront, tör, épít mind addig, míg az ember valami több nem lesz mint ember, míg a' materiás világ' korlátai közé szorítva küzködnie kell neki a' természet' hatalmas törvényeivel. Azt a' titkot már: miért van az így, és nem másképen? megfejteni, a' mit Bayle *centrum oscillationis moralisnak* nevez [19]), lehetetlen mostani állapotunkban, mire nézve a' philosophiának becse kezdetben már negativ bélyegü, a' mennyiben arra tanít bennünket, hogy az ember test által korlátolt valóság, mellynek ismeretei véghetetlenre nem terjednek ki, vagy jobban kimondva:

---

[19]) „Si l'on connaissoit toute l'étendue de cette servitude, et le detail des loix de l'union de l'ame avec le corps, on feroit un livre sur les causes de la reciprocation contenue dans la reponse d'Esope; un livre dis-je, qu'on pourroit intituler: De centro oscillationis moralis" ou l'on raisonnerait sur des principes à peu prés aussi necessaires que ceux de Mr. Hugens, et des autres philosophes qui ont traité de centro oscillationis, ou des vibrations des pendules. *Artic. Esope R.* J.

ismerete túl nem hághat a' tapasztalaton, vagyis: csak azok realis ismeretek, mellyeknek az anyatermészet szolgál alapúl, de mi módon támadnak bennem az illy ismeretek, hogy' formálja ki azokat a' megtekintés észrevételek' és fogatok' utján, okosságon, általán fogva az *öntudat* hogy' származik, annak végire nem mehetek. Próbálták ugyan az emberek az utolsó csomózatot is felóldani, mert a' vizsgálat természetökre tartozik, 's a' philosophaló erő' szabados munkálatánál fogva, melly tőlök elválhatatlan, különkülönféle philosophemákat hoztak életre, gondolván azok által a' nagy jelenetnek, millyen az *ember* és a' *világ*, tiszta magyarázatára eljuthatni; de Icarusként a' magosságból, hová felvergődtek, visszabuktak mindig a' föld' szinére, ön erejök nem levén, magokat sokáig fentartani a' levegői világban. Ha szinte hát a' philosophia első tekintettel negativ bélyegü is, a' mennyiben mindennek, mint az ember kivánná, általános tiszta tudására nem vezethet, de nagy fontosságú becsében azért legkisebb fogyatkozást sem szenved, sőt épen ezen oldalánál fogva practicai életre közvetetlen befolyó hasznot hajt az emberi társaságnak, megtanítván az embereket arra, mi módon idomíthatják ismereteiket philosophiai vizsgálatok által, vezér fáklyáját kitüzött czéljában felütvén, melly nem más mint az: „*Ember ismerd meg legelébb is magadat, tanuld ki a' természet' törvényeit, 's mivel korlátolva vagy, tarts határt mindenben.*" Tacitus, Agricola' életében mondja: *Retinuit quod est difficillimum in sapientia: modum.* Ez jelszó gyanánt szolgálhat mind azoknak kik bölcselkedésre adják magokat, mint a' vándor trójaiak a' kovakő' tüzét napfényre hozni akarják, hogy azoknak világító mint éltető melegsége által magoknak és másoknak is használjanak. [20]) Magában a' philosophiai tudomány, mint Cousin is írja, nem több mint az ismeretek' methodusa, azoknak foglalatát vagy velejét

[20]) „Quaerit pars semina flammae abstrusa in venis silicis. *Virgil. Aeneis L.* 6. *v.* 1. 6.

magából viszi át a' gondolkodó ember a' tudományba, mellynek külső formája eleitől fogva különkülönféle systemás alakokba öntetett. Tágas értelemben el lehet mondani: minden ember philosophus, vagy legalább bizonyos környülállások között philosophus lehet, mert a' gondolkodás mindenkinek elválhatatlan tulajdona, de tudományos értelemben philosophusnak csak azt mondjuk, ki idomított ismeretekkel bir, 's okát tudja adni az ismeretek' lánczolatának, ugy szólván élő középpontja a' tudománynak, annak kezdetétől fogva egész a' mai álláspontjáig.

Illy értelemben (nem értvén most ide a' cselekedeti szempontokat) kevés számu emberre ruházhatni a' philosophus nevet, és mint más egyéb tudományokban úgy a' philosophiaiban is vagynak *optimâtes*, *seniores*, *potiores*, *iuniores* az értelembeli birtok' tömegéhez mérve a' dolgot. Nincs eltiltva senkitől a' philosophálás, mert azt az ember' szabadsága hozza magával, de a' ki egyszer arra szánta el magát, igyekezzék idomított ismeretekre szert tenni, a' tévelygésektől magát megóni, különösen azok, kik másokat vezetni és tanítani akarnak akár a' beszéd', akár az irás' pályáján, vizsgálják meg elébb ön erejöket, mit birhatnak el vállaik, és mit nem, mert a' mint Kant igen jól jegyzi meg a' philosophiai vizsgálódásokról, hogy azoknak többek közt az a' haszna: „hogy jóllehet az életben az ész' merő tapasztalati használatával is előmehetni, de még is ez úton nem érheti el az ember azt, a' mit philosophiai úton elér, t. i. az ész' használhatásának határait kiszabni, 's megtudni azt mi esik annak körén belől 's mi kivül? Mert ha az ember nem tudja megkülönböztetni, valljon bizonyos kérdések láthatárába esnek-e vagy nem, követelésiben és eszebirtokában sohasem bizonyos, azért a' mit elkerülhetett volna, mások által szégyenszemmel útasítatik vissza a' maga határába, mellyen szüntelen túl akar hágni, véleményekben és csalfa vakfényekben sülyesztvén el magát“ [21])

[21]) Kritik der r. V. lap. 297.

Philosophiai ismeretekre szert tenni, közönséges bélyegű igazságok' birtokába jutni, 's azoknak okait elevenen érezni és tudni, mindig nehéz dolog volt: *pater ipse colendi haud facilem esse viam voluit* irja Virgil; és mivel minden tanulás csak vizsgálattal kezdődhetik, azoktól kik vizsgálnak tiszteletünket nem tagadhatjuk meg. A' vizsgálat' természete hozza azt is magával, hogy addig meg nem nyugszik, míg a' maga kielégítésére elegendő okot nem talál, az emberi társaság' alkatja pedig más felől azt a' jó következést szülte a' többek közt, hogy az ember szereti más embertársával tudatni vizsgálatait, mivel a' gondolatok' közlésében és kicserélésében lelkes öröm várja a' csüggedhetetlen fáradozót, 's úgy szólván minden nehéz fölfedezéseknek nemes jutalma magában a' közlésben áll: azért a' philosophiának tudomány-tekinteti szempontban alapszabályai közé tartozik az is, hogy másoknak vizsgálatait új vizsgálat alá vegyük, egymást kölcsönösen és szelíden kihallgassuk, a' jobbat elfogadjuk, mert mint Tschirnhausen már rég megjegyzette: a' *lélek' nagyságára mutat ha az igazságot más' kezéből is el fogadjuk, legalább a' philosophiának ez a' legszebb gyümölcse.* [22])

Illy szempontból indulván már, kifejtem bővebben is tulajdon nézeteimet a' philosophia által idomított ismeret' természetéről.

Mindenek előtt szükséges a' *gondolkodást* megkülönböztetni az *ismerettől*, az első inkább az *értelem' állapotját* tárgyazza. Mind a' kettőre kell valami *erőnek* alapúl szolgálni, a' mit ugyan közelebbről nem ismerek, mert nem tapasztalat alá eső materialis dolog, de még is annak valóságos létire a' foganatból bizonyos következtetést tehetek inductio utján, épen úgy mint a' természet' tudományában a' jelenetekből biztos következést huzhatok a' természeti okokra, mellyek közelebbről szülték a' jeleneteket, p. o. valahányszor

[22]) Kritik d. r. V. p. 92, és 741.

a' Vesuv tüzet hány, vagy nagy földrengések esnek, bátran következtetek a' föld' gyomrában öszvegyült electricitásra.

Mind a' gondolkodás mind az ismeret-*jelenetek* levén magasb értelemben az emberben, az azokat szülő és származtató ok' realitásáról emberileg szólva kétség sem lehet. A' philosophiai tudomány már az, melly feltagolván a' gondolkodás' és ismeret' egyes részeit, nem csak a' törvényeket kimutatja, mellyeket követ gondolkodó és ismerő tehetségünk, hanem arról is biztosít, hogy alaptalan tévelygésekbe el ne merűljünk, magunkat és másokat rá nem szedünk, ha a' philosophiai úton kikeresett és szabályozott gondolkodás' és ismeret' törvényei mellett híven megmaradunk.

Kantnál a' philosophiai ismeret, máskép okossági ismeret fogatokból, az észről azt mondja hogy akkor még csak tagadólag magyaráztuk meg ha azt mondjuk róla, hogy *az nem érzéki ismereti tehetség.* A' megtekintés (intuitio) érzékiség' dolga, azért nem is lehet az ész megtekintői tehetség (facultas intuitiva). Kant szerint két út van az ismeretre, u. m. a' *megtekintés* és *fogatok*' utja, tehát az ész' ismerete fogatok által megy végbe, a' mi nem megtekintőleg, hanem itélőleg esik meg. A' megtekintések *affectiók*, a' fogatok *functiók*, a' functio alatt érti a' munkálati egységet, mellynél fogva az ész különkülönféle előterjesztéseket egy közönséges fogat alá rendel, a' fogatok tehát a' *gondolkodás' spontaneitásán* alapulnak, mint az érzéki megtekintések a' nyomatoknak magunkba érzéki elfogadhatóságukban (fogékonyság).

A' fogatoknak nem veszi más hasznát az ész mint hogy azok által itél, úgy hogy az ész végre is nem egyéb, mint *itéleti tehetség.*

Szükségesnek tartom még egy más helyét is közleni Kantnak, hol a' *repraesentatio*, *perceptio*, *sensatio*, *cognitio*, *corpus*, *notio* és *idea* szók' rövid értelmét adja, melly által a' kiképezett fogatoknak meg

felelő dolgot is könnyebben megérthetni, Descartes' tanácsa mindenkor helyt állván: „nihil nos unquam falsum pro vero admissuros, si tantum iis assensum praebeamus, quae *clare* et *distincte* percipimus.“ [23]) Kant' lajtorjája így van „főnem (Gattung) az *előterjesztés* (repraesentatio), ez alatt áll a' *tudattal egybekötött előterjesztés* (perceptio). Az olly perceptio melly a' subiectumot mint állapotjának módosulását tárgyazza, vagy is arra vitetik: *érzés* (sensatio), az objectivai perceptio: *ismeret* (cognitio). Ez vagy *megtekintés* (intuitus), vagy *fogat* (conceptus), amaz mindig a' tárgyra vitetik, és *egyes*, emez csak közvetőleg vitetik olly jegy által a' tárgyra, melly több dolgoknak közönséges jegye lehet. A' fogat vagy *tapasztalati* vagy *tiszta*, és a' tiszta fogat már, mennyiben annak az észben van eredete (nem pedig az érzékiség tiszta képében), *notio*. Notiókból való fogat, melly a' tapasztalati lehetségen túl halad, az *idea* vagy okossági fogat.“ [24])

Mások, mint Glatz is, a' *fogatot* a' tárgy' valóságának, az ismeretet a' tárgy' lételének megtudásában alapítják, de ez csak mesterséges megkülönböztetés, mert egyik a' másik nélkül nem eshetik meg. [25]) Biunde a' maga physiologiájában öszvefoglalja az ismeretben a' megtekintést, gondolkodást, a' szorosabb értelmü ismeretet, és az elismerést (Anerkennen), mellyek szerint belső tehetségeink felosztatnak. A' megtekintési tehetség, ugy mond kettős, egyik az *érzéki* másik a' *képzeleti erő*. Az érzéki megtekintésekre nézve nem igazán hiszik, hogy mi az érzés által csak a' materiáját kapjuk meg az előterjesztésnek, 's ezt a' materiát egy felsőbb tehetség u. m. a' képzeleti erő venné for-

---

[23]) Princip. philos. 1. 42. Lásd még Meditat. IV. de vero et falso.

[24]) Kritik der r. V. lap. 376.

[25]) Versuch einer philosophischen Beleuchtung des Wissens und Glaubens. Leipzig. 1830.

mában, mert a' forma és materia csak a' mi abstractiónkban van egymástól megkülönözve, a' valóságos világban egybe és öszve van nőve. [26])

Ezen több oldalaslagi eddig fölhordott vítatások oda mutatnak, hogy az ember szükségesképen való kényszerítésnek van kitéve számot vetni a' maga ismereteivel, mihelyt a' philosopháló lélek felébred benne, 's igyekszik magának olly álláspontot kivivni, honnan az élet' fergetegeire belső nyugodalommal tekinthet le.

Felix qui potuit rerum cognoscere causas
Atque metus omnes et inexorabile fatum
Subiecit pedibus, strepitumque Acherontis avari. [27])

Felebb már érintettem valamennyire, mimódon készíti ki az okosság ellentételes elveknél fogva az *állandóról, változhatatlanról, örökösről, körül nem határozottról* való fogatait, mellyekből alkotja a' lelkes világot, átellenben a' készen talált materiás világgal, mellyből mintegy amazt kibontakoztatja, midőn magából kiszállván az abstractumok' körébe átlép. Maga ezen az átmeneteles uton járhatás azt bizonyítja, hogy az ismeret' birtokát a' *véges* vagy a' *materia* egyedül ki nem merítheti, hanem az ismeret' egész valójához a' *végetlenről* vagy *lélekről* való fogatnak is oda kell járulni, különben a' tudás nem csak hiányos, de általánosan lehetetlen lenne. Úgy mint ember én végest nem gondolhatok végetlen nélkül, 's a' testről való fogattal a' lélekről való fogat is testvéresen tünik fel bennem, amannak tárgya a' *materia coordinata*, ennek pedig a' *materia* vagy *vis coordinans:* e' kettő szüli az embernek mint embernek ismerete' totalitását, mert maga is nem egyéb mint ezen két elemből álló valóság: mint

---

26) Versuch einer systematischen Behandlung der empirischen Physiologie. Trier, 1831.

27) Virgil. Georg. L. II.

csupa materia nem gondolkodhatnék, mint merő lélek pedig valami más és nem ember lenne. Alterius hoc altera poscit opem res, et coniurat amice (*Horácz*). Az ellentételes elv, melly szerint a' dolgok' valósága értelmesen megfogható lehet, mint Vollgraff is tanítja nem uj találmánya az észnek, Chrysippus azt nyilván tanította Gellius' tanubizonysága szerint, [28]) Empedocles is Aristoteles szerint hasonló módon magyarázta a' dolgok' okait. [29]) A' két elvről való tudomány napkeleten Zoroaster' idejéig fölvihető [30]). Homerusnál Iupiter' küszöbe előtt két hordó áll, mellyekből a' jót 's

---

[28]) Adversus ea Chrysippus quum in libro *περι προνοιας* quarto dissereret, nihil est prorsus istis, inquit, imperitius, nihil insipidius, qui opinantur bona esse potuisse, si non essent ibidem mala. Nam quum bona malis contraria sint; utraque necessarium est *opposita inter sese et quasi mutuo adverso quaeque fulta nisu*, consistere. *Nullum adeo contrarium, sine contrario altero.* Quo enim pacto iustitiae sensus esse posset, ni essent iniuriae? aut quid aliud iustitia est, quam iniustitiae privatio? quid item fortitudo intelligi posset, nisi ex ignaviae oppositione? quid continentia nisi ex intemperantiae? quo item modo prudentia esset, nisi foret contra imprudentia? Proinde, inquit, homines stulti cur non hoc etiam desiderant ut veritas sit et non sit mendacium? namque itidem sunt bona et mala, felicitas et infortunitas, dolor et voluptas. *Alterum enim ex altero, sicuti Plato ait, verticibus inter se contrariis deligatum est. Sustuleris unum, abstuleris utrumque.* (Gellius L. VI. c. 1).

[29]) Aristoteles Metaphys. L. I. c. IV. elő adja Empedocles' értelmét, melly szerint ő a' barátságot (*φιλια*) és veszekedést (*νεῖκος*) vagy is jobban: a' szeretetet és gyülölséget vette két fő elemnek, látván a' világban előforduló ellenkező jeleneteket, a' mellyekből a' *rend* és *rendetlenség*, *szép* és *rút*, *jó* és *rossz*' stb ideáit kiformálja az ember.

[30]) Bayle több czikkelyeiben, de különösen a' Manichaeusokról és Paulicianusokról tett jegyzeteiben hosszasan értekezik a' dualismus' dogmájáról, melly Áziában és Afrikában eláradt, ómaga az egység' systemája mellett harczol.

rosszat osztogatja. [31]) Ovíd írja a' természeti elemekről: „Corpore in uno frigida pugnabant calidis, humentia siccis, mollia cum duris, sine pondere habentia pondus. [32]) Seneca az egyiptomiakról jegyzi meg, hogy minden elemeket egyszersmind hím és nő nemeknek vettek. [33]) A' sátán- és angyalokról való tudomány, mint a' physicában a' magához vonzó és eltaszító erő' utolsó rejtezeteikben is nem mást mint az ember' valóságát u. m. a' *testet* és *lelket* tüntetik szemünk elébe.

A' vastag materialisták, mint p. o. Spinoza is, próbálgattak mindent a' test' természetéből megmagyarázni, de a' kielégítő okkal maig is adósok maradtak, mert a' szabad akaratú cselekedeteket csupa mechanismuson lehetetlen alapítani, valamint a' véghetetlenről, változhatatlanról, más szóval a' lélekről, való ideáinkat eldisputalni nem lehet. Helyesen mondja azt Bayle, hogy minden philosophiai systema' jóságára két dolog kivántatik meg, először hogy benne az ideák világosak legyenek, másodszor, hogy a' tapasztalatnak okait is adják, azért ő a' spinozismus' gyengeségeit különös ügyességgel föl is fedezte, és megmutatta, hogy a' változhatatlanról épen olly tiszta ideái vagynak az embernek, mint a' változóról, [34]), valamint az sem szenved kétséget, hogy mind a' természeti mind az erkölcsi világ' jeleneteit csak

---

[31]) Ilias' utólsó könyve V. 527.

[32]) Metamorphos. L. I. v. 18.

[33]) Quaest. natur. III. 14.

[34]) Tous les hommes ont une idée fort claire de l'immutabilité: ils entendent par ce mot un être qui n'aquiert jamais rien de nouveau; qui ne perd jamais ce qu'il a eu une fois; qui est toûjours le même, et à l'égard de la substance, et à l'égard de ses façons d'être. La clarté de cette idée fait, que l'on entend très-distinctement ce que c'est qu' un être mobile: c' est non seulement une nature dont l'existence peut commencer et finir; mais une nature qui, subsistant toujours quant á sa substance, peut

úgy tudom magamnak helyesen megmagyarázni, ha a' materiával által ellenben egy nem materiás és így lelkes valóságot képzelek, mellyben mint ideálban az emberiség mind vizsgálati, mind cselekvői uton nyugvó pontját fölleli. Vádolták ugyan a' critica philosophiát is azzal, hogy kételkedésre nyit utat, nevezetesen Galuppi Kant ellen azt jegyzi meg, hogy a' kételkedők sem kívánnak többet mint a' mit ő megenged, mert a' tünemények' létét egy scepticus sem tagadta, hanem csak azoknak a' valósággal öszveegyezését hozták kétségbe, 's midőn Kant tagadja hogy a' valót meg lehetne ismerni, akár a' tüneményekben, akár a' tapasztalat alá nem jöhető dolgokban, akkor a' kételkedést a' legnagyobb pontra hágtatta fel, mert, mond Galuppi, nincs ismeret ha tárgy nincs, mellyet meg kell ismerni, 's az ismeret üres szó, ha nem valóságos tárgyak' ismerete. [55])

Ez a' vád talán nagyon is kemény, mert Kant épen azért hozta életre a' critica philosophiát, hogy az ember ismerje meg magát elébb vizsgálati úton, 's győződjék meg arról, hogy tudománya korlátolt. Azt mondja ő egy helyett, és nagyon igazán: hogy csak úgy ismerhetjük meg a' természetet mint vagyunk, nem úgy mint nem vagyunk. Nem tudni még, mi mélyen fogunk behatni a' dolgok' természetének megismerésébe, mert a' fölfedezések mindig szaparodnak, de tapasztalaton túlhágva semmit sem tudhatunk a' dolgokról, az ideákból nem építhetünk világot, mert ideális vizsgálatok érzéki adatokra való vonatás nélkül üres formalitások, mint a' Leibnitz' monadologiája, mellyben ideákat azaz üres fogatokat kötött egybe, mellyek tul-

---

aquérir successivement plusieurs modifications et perdre les accidens ou les formes qu'elles a eues quelque fois. Diction. Hist. et Critique Art. Spinoza. Rem. N.

[55]) Közli Beneke a' kivonatot a' hálai tudományos ujságokban 1832. a' toldalékban 14-dik szám alatt.

mentek a' tapasztalaton.“ [36]) Itt minden szó meg meg annyi *argumentum ad hominem.* Nem akarta ő a' *valónak nem létét* megmutatni, a' mi olly lelkes erejü embernek mint Kant meg sem fordult eszében, hanem a' világi dolgokat, mint azok tapasztalat alá esnek, csak tüneteknek vette az ideálhoz képest, mellyet az okosság kiformál magának, minekutána az ész, a' tapasztalati tünetekből elkészítvén fogatait, azokat utolsó ráspolyozás, 's ha szabad mondani rafinirozás végett, az okosság' tribunálja eleibe vitte. — Nagy gyengeség volna azt feltenni Kantról (pedig sokszor megtörtént már) hogy az ő critica philosophiája pártolja a' csalódást, 's mindenről bizonytalanságban hágy, mert ő az ember' állása' pontját fogta legelébb is fel a' tapasztalati világhoz képest vizsgálati úton, 's midőn e' sphaerában sehol nyugvó pontra nem akadhatott, hol a' *valót* megismerhette volna, az okos vizsgálat' természete hozta magával, hogy a' tüneti adatokat, u. m. az *embert* és a' *tapasztalati világot* az erkölcsi világról való ismereteihez kösse az okosságnak, mellyek egyedül változhatatlan és közönséges bélyegü igazságok, a' valónak létiről kezeskedők, ha bár az emberi elme körülövezve a' tünemények' csalfa fényitől absolut tekintetek alatt nem foghatja is úgy a' mindenséget fel, mint az okosság kivánná. [37]) Nem mondta azt Kant, nem is akarta mondani, hogy tapasztalati ismereteink emberi módon véve meg nem állhatók, p. o. hogy a' tüznek

---

[36]) Kritik der r. V. lap 334.

[37]) „Das Land des reinen Verstandes ist eine Insel, durch die Natur selbst in unveränderliche Gränze eingeschlossen. Es ist das Land der Wahrheit, umgeben von einem weiten und stürmischen Oceane, dem eigentlichen Sitze des Scheins, wo manche Nebelbank, und manches bald verschmelzendes Eis neue Länder lügt, und indeme den auf Entdeckungen herumschwärmenden Seefahrer unaufhörlich mit leeren Hoffnungen täuscht, ihn in Abentheuer verflechtet, von denen er niemahls ablassen, und sie doch auch niemahls zu Ende bringen kann etc. Kritik der r. V. I. 294.

nincs melege, a' fa nem kemény, mert ez azok előtt is tudva van, a' kik a' *parva logicalia* mellett semmi mást nem tanultak. Kantnak állítása tapasztalati ismereteinkről abban áll, hogy azok a' tüneti adatok változó minemüségeire és formáira terjedvén ki (vicissitudines qualitatum et formarum) a' materia' valóságát ki nem meríthetik, azért a' csupa tapasztalati vagy is érzéki fogatok koránt sem olly biztosítók mint az értelmi fogatok. Milly mélyen fogta ő fel a' testi és lelki világ' természetét, 's hogy utoljára is csak az a' *való* és *tökéletes* a' mi intellectualiter *jó*, hogy a' testi tünemények nem lehetnek olly értékesek mint a' *moral*, mert egyedül az értelmi fogatok, mellyeket az okosság transcendentalis úton készít, az emberre nézve apodicticai igazságok' számtalan helyekkel bebizonyíthatók, mellyeket itt felhordani felesleg is lenne, 's itt elválok tőle az athenaei vezér Timotheus' szavaival élvén: *ki Kantnál ebédelt, más nap is jól érzi magát.* [38])

Azok, kik azt tartják, hogy a' philosophiai ismeretek nem férnek öszve a' theologiai ismeretekkel, szorosabb vizsgálat után meggyőzhetik magokat, hogy a' kettő nincs ellentételben egymással, sőt amazoknak kell ezekre is az átmeneteles útat megtörni, és philosophice kell az embert megegyeztetni a' vallással. Itt tünik már fel legfényesebb pontokban a' philosophia által idomított ismereteknek haszna, mellyek okoknál fogva megalapítván a' test' és lélek' viszonyait egyszersmind a' természeti és erkölcsi tapasztalatok' körében segítségül szolgálnak mind azon jeleneteknek megfejtésére, mellyek a' nem philosophus előtt érthetetlenek, az álbölcselkedést pedig zavarodásba ejtik. Cancellar Baco' szavai mindenkor helyt állanak: *leves gustus in philosophia movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere.* [39]) Úgy

[38]) Aelianust Var. Hist. II. 18. Plutarchus is említi, 's Plato Symposium czimü dialogusáról kell érteni.

[39]) De augmentis scientiar. L. I.

is látjuk azt a' nagy philosophusok' példáiban, mind a' pogány mind a' keresztyén világban, hogy vallásos hitök idomított ismereteken alapulván, erősebb 's az életre nézve gyümölcsözőbb volt, mint másoknak, kik az okossági ismereteknek olly magos polczára nem vergődtek fel. Illyenek voltak *Socrates*, egy Euclidesnek, Platónak, Xenephonnak tanítója, ki a' lélek' halhatatlanságáról való hitet halálával is megpecsételte. [40]) Illyen volt maga Plato is, ki humanitást, emberszeretetet tanít, a' szépet, jót idealisálja, 's a' fokonként való felebb menetelt dialogusaiban kitünteti, a' mi a' Iupiter útja (*Διος ὁδος*) mint Pindar egy lelkesebb vallásos erkölcsre czélozva nevezi. [41]) Es minő befo-

---

[40]) l. — Phaedont 14. Xenophon Memorab. IV. 8. 10.

[41]) Plato Symposium czimü dialogusáról már Proclus mondja hogy annak czélja a' szeretet' egyesítése. Ugyan ez a' platonicus más helytt mondja, hogy abban Socrates a' szeretetet a' szép által a' jóhoz vezeti fel, azért a' romai philosophusok is ezt a' dialogust a' köz szeretetről való értekezésnek nézték mint Servius in Virgil. Aeneid. VI. 444 megjegyzi de *amore generali*: sicut etiam Plato in Symposio tractat. Lásd a' helyeket felhozva a' Rückert' kiadására tett jegyzetekben *Jahrbücher der Literatur.* 1831 B. 56. lap 122 — 146. Ugyan csak Plato mondja azt de republica L. II. hogy a' jóknak egyedül az isten az oka, a' rossznak pedig az istenen kivül kell valami okát keresni. Newtonról azt jegyzik meg, hogy minden könyvek közt legtöbbet olvasta a' szent irást; lásd Eloge *de Newton par Fontanelle* (Oveures de Fontanelle Paris 17. 66. Tom. X. lap 31). Bayle a' maga historiai és criticai szótárában több helyen értekezik erről a' tárgyról, 's azoknak kedvéért kik előtt érdekesek lehetnek az illy philosophiai vizsgálatok, némelly czikkelyeket megjegyzek, mellyekben ez a' fáradhatatlan gyüjtögető és criticus minden nehézségek' felhordása után a' maga értelmét kimondotta, hogy egyedül a' kijelentett vallás az, melly megnyugtat, ha hosszas vizsgálódások és nyomozások után is némelly erkölcsi jelenetek tiszta megfejtésére el nem juthatunk. Illyen czikkelyek már *Helena* Remarque *Y. Manichaeus* R. *O. Pauliciens* R. *M. Spinoza* R. *N.*

lyással voltak mind ketten a' magok' századára, sőt maig minő tiszteletben maradtak, elég itt csak megemlíteni! De magok közt a' keresztyén philosophusok között is úgy látjuk *Augustinusban*, *Petrarchában*, *Hallerben*, *Leibnitzban*, *Bonnetban*, *Newtonban*, *Kantban* stb hogy a' philosophiai ismereteket nem csak meg tudták egyeztetni a' vallással, hanem különösen a' kijelentett tudománynak nagyobb mértékben hódoltak azoknál, kiknek elméjök a' reflexiókban nem levén eléggé gyakorlott, a' tudás' és hit' elveiben mindegyre bódorognak.

Ugyan is megalapítván okossági vizsgálaton a' materiának mint érzéki tapasztalat alá eső dolognak függését a' nem materialis, azért érzéki tapasztalaton túl eső erőtől az *inconditionatum*nak tiszta képzetére jutok, vagy is a' foganatok a' fogantató okra, a' tünetek a' *valóra*, vezetik szükségesképen vissza okosságomat. Hiában lenne itt az a' kérdés, hogy bizonyítsam be az inconditionatumról való képzetnek valóságos tárgyát is, vagyis hogy képzetemnek tárgyas létele is van a' valóságban, mert Kanttal azt fogom felelni: a' nem okos kérdésre haszontalan a' felelet is, mint a' régiek mondták: *egyik feji a' kecskét, a' más szitát tart alá*, mert hogy' tudjam én azt tapasztalati úton bebizonyítani a' mi nem tapasztalat alá eső, elég az ha okosságom megfoghatja az illy képzetet, azért az értelmi fogatokat nem kell az érzéki fogatokkal felcserélni:

sunt certi denique fines
Quos ultra citraque nequit consistere rectum. (*Hor.*)

Az illy nagyon is tapasztalatra menő embereknek elég legyen a' legnagyobb scepticusnak Sextus Empiricusnak egy helyét itt felhozni, ki azt írja, hogy *közönséges, és az emberekkel velök született ismeret az isten' ismerete, ki egy boldog valóság, kimulhatatlan, töké-*

Socin Fauste R. J. és a' szótár' végéhez kapcsolt értekezése a' Manichaeusokról.

letes, semmi rossznak nem oka, [42]) 's mivel a' historia nem egyéb mint tapasztalati adatok' ismerete, a' menynyiben az a' már megtörtént dolgokat tudatja velünk, a' philosophiai ismereteket megvetők nem fognak itt magoknak a' historiai ismeretekben is segedelmet kapni, mert a' praxis bár melly rút formákban is oda nem mehetett, hogy a' theoria' tisztaságát beárnyékolhassa, és ha voltak is beárnyékoltatásai (ecclipses) azok hamar elmultak, hasonlók levén a' ködökhöz, mellyek a' szem' világát akadályoztatják ugyan, de a' nap'fényéből semmit el nem vehetnek. Önkényt folynak már az egyszer így philosophiai úton megalapított ismeretéből a' fővalónak mind azon philosophiai szabályok, mellyeknek a' természeti és erkölcsi világban előforduló történetekre nézve ki kell elégíteni és megnyugtatni az embernek belső valóját; mert a' tökéletes valóságról való idea legelébb is azt adja tudtomra, hogy az ember mindent nem tudhat, 's vagynak olly jelenetek mind a' természeti mind az erkölcsi világban, mellyek örökös titkok az emberre nézve, azért csak hit által megfoghatók. Azon roppant csillagos ég' boltozatja hirdeti a' millió világok' alkotóját, kinek nevét Newton belső megilletődés nélkül szájába sem merte venni, 's kalapját elébb mindég levette fejéről. Ha orkánok pusztítnak, és semmivé teszik az ember' munkáját, ha a' föld' valamelly része elsülyed, és uj föld áll elő, ha megváltoznak az idő' szokott forgásai, és dögleletes nyavalyák támadnak, azt kérdhetjük mindig magunktól, miért esnek mind ezek így? és mellyik halandó tudná az illy kérdést utolsó rejtezetéig tisztán megfejteni, midőn még azt sem tudom, hogy' esik meg, mi módon teszik tagjainkat mozgásba akaratunknál

---

[42]) *κοίνην πρόληφιν εχυσι πάντες ἀνϱϱωποι περι θεϖ, και ἣν μακαϱιόν τι ἑξι ζῶον, και αφθαϱτον-, και τέλειον ἔν ευδαιμονἰα, και παντος κακῦ ανεπιδεκτον: Adversus Mathemat. L. VIII. Sect.* 11.

fogva. Jól mondja azt Herschel, hogy az új tapasztalatokból sokat csak hitre és hüségre is el kell már hinni az ollyaknak, kiknek nincs ismeretök a' dolgokról, p. o. hogy a' világosság egy másod percz alatt 5800 német mértföldet halad el, azért egy szempillantás alatt körülkerüli földünket, vagy a' nap sok millióval nagyobb földünknél, hogy egy kisütött ágyugolyó húsz esztendő mulva érne a' napba el, 's még is az az erő, mellyel magához húzza a' földet, egy fel nem is osztható kis időperczben kihat földünkre. Ha halljuk, hogy egy szunyog' szárnya szokott reptiben egy secunda alatt néhány száz ízben fel 's lecsapkod szárnyaival, hogy vagynak olly élő és jól organisált állatocskák, mellyek közül sok ezert egymásra téve egy hüvelnyi helyet még el nem foglalnak, hogy ha a' világosság' sugára valamelly testen keresztülhat, az utolsónak minden pontja vibratiókba jő, mellyek rendesen esnek meg, és időszakonként visszatérnek, hogy ezek olly sebesen esnek meg, hogy 500 billió illy vibratiókra egy másod percz sem kell egészen, hogy az illy vibratiók, mellyek idegeinkre hatnak szülik azt, hogy láthatjuk a' tárgyakat, 's ezen vibratiók' visszatérte alatt megkülönböztetjük azokat, és megismerjük a' tárgyak' színeit, p. o. hogy veresnek lássunk valamit, szemidegeink 482, a' sárgára 542, violaszínre 707 billió izben vibráltatnak egy másod percz alatt, hogy a' kondormadár 20,000 lábnyira fölemeli magát a' tenger felett stb; ha mind ezeket, mondom, halljuk, bámulás fog el bennünket mi módon számíthatta mind ezeket ki a' vizsgálati okosság, és csodálnunk kell azon titkos erőt, melly az illy és hasonló jelenetekben mutatkozik, úgy hogy bátran el is mondhatjuk, hogy az ég és az egész világ hirdetik az isten' dicsőségét egységét és hatalmát. De egészen megfordítva van a' dolog az erkölcsi világban, mert ott a' jó vegyes a' rosszal, 's a' historia bizonyítja, hogy az emberi gonoszságban fekszik a' legnagyobb nehézség, mellyet az isteni gondviseléssel által ellenben *hit* és *reménység* nélkül csupa

okoskodással nem tudok magamnak megfejteni; itt van a' gordusi csomó, mellyet nagy Sándor karddal, a' philosophus vallásos hit által vág ketté, mert a' halmozott rosszaságoknak nem is lehet igaz képét adni:

> Non mihi si linguae centum sint, oraque centum
> Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas
> Possim. *Virgil. Aeneid. L. VI. v.* 625.

Az erkölcstelen jelenetek' köre már az, mellyben a' philosophia elhagyja az embert annyiban, hogy a' titokkal teljes vegyületnek, millyen az emberi élet, fedező leplét fel nem vonhatja, azért a' kijelentett vallás' megvigasztaló tanitásához folyamodik, melly lelkét a' *hitben*, *reménységben*, és *szeretetben* megerősíti. Bayle, egyik meteóra a' philosophusoknak, maga teszi a' vallomást, hogy e' tárgyban mindig többet gondolkodott, de nem adhat a' philosophia más feleletet az erkölcsi rossz' eredetére nézve, mint azt *„nem tudom, csak hiszem, hogy a' végtelen bölcseségnek méltó okai voltak, mellyek előttem titkok.* [43])

---

[43]) Je n'en sai rien, je croi seulement, qu'il en a eu des raisons tres dignes de sagesse infinie, mais qui me sont incomprehensibles. art. *Pauliciens.* R. M. Schlegel Fridrik a' *hit*, *szeretet*, *remény* ideát így adja: „*Der Glaube* ist ein Act des Geistes, durch welchen das höhere Gefühl unterschieden, und von allen unwesentlichen gesondert, reiner und geistiger erfasst, als intelligentes Gefühl, mithin zugleich als Urtheil festgestellt und in bleibenden Begriff zusammengehalten wird.

Die Liebe ist die Dichtung oder die Hinwendung der ganzen Seele auf das Höhere, und Göttliche, ja auf Gott selbst.

Die Hoffnung aber ist das neue Leben, welches aus beiden hervorgeht, und in welchem die göttliche Idee wirksam und wirklich wird, oder auch der innere Sinn, und die fruchtbare Empfänglichkeit für diese göttliche Idee und ihre einwirkende Kraft. *Philosophische Vorlesungen insbesondere über Philosophie der Sprache und des Wortes.* Wien 1831. lap 221.

Az elmondottak szerint főbb vonalai a' philosophiának abban állanak: 1ször, az embert vizsgálatra és szoros következtetésre szoktatja, minél fogva a' természet' és erkölcsi világ' viszonyos arányairól helyes ismereteket szerezhet magának.

2szor. A' fővalóról való ideát megalapítja, mi úton átmeneteles utat készít a' vallásra, mellyben az embernek istenhez való viszonya elhatároztatik.

3szor. A' kijelentett vallásnak nem csak lehetséges, hanem szükséges voltát okossági úton megismerteti, midőn kimutatja az emberi ismeret' határait, 's a' véges valóságnak természetét kifejti, melly szerint a' mindenség' titkát ki nem merítheti.

4szer. A' philosophiai morált megegyezteti a' theologiaival, 's az által léleknyugodalmat eszközöl az erkölcsi rosszakra nézve.

5ször. Hasznos szabályokat ad a' *jónak*, *szépnek* és *igaznak* követésére, melly által egyedül állhat fenn az emberi társaság.

Valóban az igaz philosophusok (mert a' pseudophilosophusokról itt szó sem lehet) mindig jótevői is voltak az emberiségnek, mert termékeny gyümölcsöző ideákat hoztak folyamatba, a' rossznak, álbölcseségnek legkeményebb ostorozói voltak, 's előttök foszlott a' sötétség valahányszor világító fáklyáikat tudományok' mélységéből felütötték. Az igaz philosophusoknak mindig elkülönözött világa volt a' sokaság' világától, ők elébb is magokat békéltették meg a' tapasztalati világgal, 's úgy igyekeztek tanítani 's oktatni másokat, midőn vagy hasznos találmányokat fedeztek fel, vagy cselekedeteik által utat mutattak a' lelki erény' megszerzésére. Az illy philosophusoknak mindenkor kevés a' száma, mert erényre szert tenni legnehezebb dolog. A' hallhatatlan istenek, azt írta már Hesiodus, izzadságot tettek az erény elibe, 's a' hozzá vezető út hosszú, magos, 's mindenek felett göröngyös. [44])

[44]) Hesiod. opera et Dies. V. 287.

Mint régen, úgy ma is legbiztosabb út az apotheosis felé ez a' lélek' nagysága, melly philosophiai úton megszerezhető, midőn a' tudomány' lelke átjárja az embert. A' nagy sokaság mindig távol marad ettől, 's a' historia is azt bizonyítja, hogy annak vezetőre 's tanítóra van szüksége, azért az igaz bölcs midőn előbb már magával számot vetett, visszatér cselekedeteiben más több embertársaihoz, szelídséggel és szeretettel eszközöl bodogságot, a' mint tőle kitelik. Lelkesen mondta Cicero Iulius Caesarnak: *Homines ad deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua maius, quam ut possis, nec natura tua melius, quam ut velis conservare quam plurimos* (pro Ligario). Épen olly lelkesen irta Plinius: „*Deus est mortali iuvare mortalem, et haec ad aeternam gloriam via. — — Hic est vetustissimus referendi bene merentibus gratiam mos, ut tales numinibus adscribantur* (L. II. c. 7.). Virgilius is az illy hasznosan idomítókat az Elysiumba viszi be: „*Inventas aut qui vitam excoluere per artes, quique sui memores alios fecere merendo* (Aeneis L. VI. v. 663).

Ez a' dolgok' philosophiai tiszta megtekintése szüli már azt a' nagy fontosságú szabályát a' bölcs életnek, hogy mikor az ember a' praxisra kiszáll, nem a' rontáson bontáson töri fejét, 's nem azokkal kezdi meg munkálatát; hanem a' javításban és idomításban is követi a' természet' munkáját, melly a' maga csodálatos átváltozásaiban (metamorphosis) régi héját mind addig megtartja, míg az új héj lassanként elkészűl a' tökéletesedésre, 's megerősödhetik. Mikor ez megesik, magától lehull aztán a' régi héj, csak egy gyenge reszketegség adja tudtára a' műszeres tagú alkotmánynak, hogy a' csendes átváltozás megesett.

A' *reforme en galoppe* vagy lófuttában javítás nevetséges, 's mindig az elme' gyengeségére mutat. A' würtembergi gyógyszeres is azt kivánta egyszer, hogy a' zsidókat szabadítsák fel de csak úgy, hogy gyógyszert ne árulhassanak; ide tartozik Laeliusnak is egy

darabja, mellyet Cicero közöl a' nagy szájú mindentudó reformatorokról, mellyben kérdi egyik a' másikat: *Cedo, cur rempublicam vestram tantam perdidistis tam cito?* a' másik felel „*Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.* Illyes valamit felelt az avarok' követe is a' bolgár fejedelem' kérdésére, miért romlott öszve az avar birodalom? mint Kelemen a' magyar törvények' historiájában érdekli; de a' bölcs fattyú idomításra soha nem vetemedik, hanem Amphiaurus' példáját követi, ki nem akart legjobbnak láttatni, hanem az akart lenni, 's okosságának mély barázdáiba hintvén el a' magokat, azokból éltető tudományt csiráztat ki.

Ου γαρ δοκειν αριστος, αλλ' ειναι θέλει
Βαθειαν ἄλοκα δια φρενος καρπιμενος
Ἐξ ἡς τα κεδνα βλαστάνει βελεόματα

Aeschilus Septem contrà Thebas v. 598.

KÁLLAY FERENCZ
m. t. társasági r. tag.

LANDER' FÖLFEDEZÉSEI AFRIKÁBAN A' NIGEREN.

A' Niger' folyásának és torkolatának nyomozása, negyven évnél több idő óta, miden földleirási kérdések közt legnagyobb figyelmet gerjesztett, a' nélkül hogy abból eleinte valamelly practicai haszon váratott volna. E' feladás' megfejtése a' tudományokat nagylelkűleg előmozdító hatalmas britt nemzetnek nem csak költségébe hanem több honfiának életébe is került. Minden áldozat a' fő tárgyra nézve sokáig sikeretlen marada. Mungo Park épen e' nagy fölfedezéshez vezethető útban lelé kora és gyászos halálát. Denham és Clapperton, igen nevezetes fölfedezéseikkel, Bel-Afrika' számosb, majdnem egészen ismeretlen

vidékeire némi világot vetettek, de a' fő rejtélyt régi homályában hagyák; mert noha az előbbi vélemények' hibás voltát megmutatták is, azok' helyébe puszta híreknél egyebet ők sem tudtak állítani! Annál szerencsésebb vala tehát a' britt kormánynak azon lépése, mellynél fogva Lander Richardot, a' tudományokra nézve szinte korán elhalt Clappertonnak afrikai utazásában volt 's magát főként állhatatossága által megkülönböztetett szolgáját küldé, a' Niger' torkolatának kinyomozására. Ehhez nem annyira tudomány mint maga-elszánás és állhatatosság kellett, melly tulajdonok' tekintetéből maga Clapperton is hű szolgáját ajánlá e' kiküldésre. Richardot a' tudományokban jártasabb öccse Lander János kisérte, 's ennek köszönhetjük nagy részint az utazás' leirását is. Napkönyvet vitt ugyan mind a' két testvér; de Richardé az utazás' vége felé a' belföldiekkel történt összeütközés' alkalmával elveszvén, Jánoséval pótoltatott. A' két testvér 1830 Januar' 9d. indult ki Portsmouthból és 1831 Junius' 9d. érkezett oda vissza; 's így a' százados munka néhány hónap alatt befejezve lön. Jelentésük*) napkönyvi alakban 's mint helyben iratott, van szerkeztetve. Mi itt az ő elszórt adataikból, mellyek a' tárgyak és tapasztalások' sora szerint jegyeztettek föl, a' keresztül utazott vidékek' helyezete', állapotja', politicai 's társasági intézeteinek egybevont általános átnézését közöljük és az utazás' következményeit adjuk elő. Említést teszünk azon nyilásokról is, mellyeket a' kereskedés e' fölfedezésből Afrikában várhat. Nem lesz érdektelen végre az ujonnan fölfedezett tartományokat a' már azelőtt ismertekkel egybehasonlítani, és megvizsgálni: valljon tudtak-e azokról valamit Afrika' beltájainak régiebb fürkészői és leirói.

---

*) Journal of an Expedition to explore the Course and Termination of the Niger; with a Narrative of a Voyage down that River to its Termination. By *Richard* and *John Lander*. 3 Vols. 12mo (Family Library.) London 1832.

Az utazók, némelly neger szolgákat vevén magok mellé, a' Niger folyóhoz, Eyeo vagy Yarriba országán mentek keresztül, majdnem ugyanazon utat követve, mellyen Clapperton járt. Tettek mindazáltal némelly éltéréseket, mellyeknek egyike Bohoo-ba vivé őket. Ez volt félszázaddal ezelőtt Eyeo-nak fővárosa; kiterjedése még nagyobb és tájéka még kiesebb mint a' mostani anyavárosé. Általában az egész vidéket Afrikának sőt talán az egész világnak legszebb 's termékenyebb vidékei közé számlálhatni. E' mellett jól mivéltetik, és számos népet táplál; lakói azonban a' mesterségek' és társas életnek alsóbb fokán állanak mint a' Fellata-tartományokéi, sőt mint némelly egyéb törzsökös belföldi nemzetségek is. Gyártatik itt gyapotszövet, Bel-Afrikának e' közönséges áruja; de nem olly különféle és tökéletes minőségben, mint a' Nyffebelieknél; és a' lakhelyek sem olly téresek és ékesek mint a' millyeket az utazók Ashantee' fővárosában láttak. „Szabálytalan és rosszul épült agyagfalak, rongyos szalmafödelek és tehénganajjal fényesített sárpadlatok teszik Yarriba' lakosai' nagyobb részének házait, mellyekhez képest, egy közönséges angol pajtát palotának mondhatni." Az uralkodó' lakásának különbsége csupán e' viskók' és az ezeket körülvevő udvarok' nagyobb számában áll, hol a' sok szolgák' és nők' serege tartózkodik. Ló és szarvasmarha kevés van, kivevén a' Fellata-településeknél; de annál több a' juh, kecske, sertés és baromfi, mellyek mint kedvencz házi állatok az udvarokban, sőt benn a' viskókban is tartatnak.

Félvad társaságot bélyegző durva érzésmódra látszik mutatni a' nőnemüekre mért kemény munka; kiknek fejeik, szekér-és teherhordó lovak gyanánt, a' portékák' átszállításában fő eszközül szolgálnak. Csodálkozva láttak az utazók néha három férfi' erejét kivánó terhet rakatni az asszonyok' fejére; kik azt mind a' mellett könnyen és jó kedvvel igen messze elhordozgaták. Bizonyos azonban, hogy az emberi test, ha

a' teher jó súlyegyenben tartatik fején, ezen állásban birhat el legtöbbet. E' súlyos munka korántsem hátráltatja a' yarriba-i asszonyok' szóló tehetségét, kiknek iszonyú csaskasága utazóinknak még több kínt okozott, mint a' miről Clapperton olly keservesen panaszkodik. Lármájok azonban közönségesen jó kedvből eredett és egyébként még elszenvedhető vala; de midőn, mint utas társak, ugyanazon udvarbeli szomszéd kunyhóban szállásoztak, szűntelen csevegésök, a' gyermekeknek és ugyanazon kerítések közé egybesereglett házi állatoknak sivításaival olly zajos és folyvást tartó hangkeveréket támaszta, melly egy pillanatnyi nyughatást sem engedett. A' lármázásban és munkában, mint már Clapperton is említé, első helyet foglalnak a' yarriba-i királynők, kik, mihelyt bájaik hervadni kezdenek, elkergettetnek, és ekkor nem csak magokat kénytelenek munkájok által kitartani, hanem szűk és bajos keresetök' egy részét királyi férjök' élelmére tartoznak átengedni. Egyedűli kiváltságok abban áll, hogy a' számtalan úti vám és adó alól fel vannak mentve, 's e' végett megkülönböztetésül portékáik körül tekert bizonyos színü ruhát hordozhatnak. Meg kell itt jegyeznünk, hogy az említett útvám csupa helybeli átvitel-adó, melly korántsem fordítatik útak' csinálására vagy javítására, — ezen munka, mint még némelly európai országokban is történik, egyedűl a' járók-kelők' lábaira lévén hagyatva. Yarriba' országutjai nem egyebek puszta csapásoknál, mellyek gyakran posványokkal és kátyókkal, keresztül fekvő fákkal vagy fejér' kácsák' fészkeivel telvék.

Az utazók' utasítása azt tartá, hogy a' Nigerhez legegyenesebb úton jutni 's e' vizen lemenni ügyekezzenek; a' Youri-ba menetelt, Park' iratai felől teendő tudakozás végett, csupán mellékes czélnak tekintvén. Ők azonban, úgy látszik, ezen második bizomány' teljesítésére nagy vágyat érzének magokban; és miután az eyeo-i király' kedvencz herélte kétségesnek állította, hogy ura a' folyón leutazást megengedni fogná,

egyedűl Youri-ig mehetésre kértek tőle segedelmet. Ekképen 300 mérföldnyi kerületet tevének; mi által az ajándékokra szánt tűk-, bádogneműk-, érczgombok-'s egyéb holmikból, mellyekkel Afrikán keresztűl utat nyitniok kelle, időnek előtte kifogytak, de más részről alkalmat nyertek, ismereteinket tetemes bővítésekkel szaporítani.

Eyeo-ból Kiamá-ba mentek, mellyhez alig kezdének közeledni, már egészen különböző tájék tünt fel előttök. A' mosolygó síkok és mívelt dombok után, vad állatok és számtalan haramja-lakta végtelen hegy és erdőség következett. Kiama, Borgoo nevű királysághoz vagy inkább országcsoporthoz tartozik. Az előbbi küldöttség Boussá-t és Wawá-t is oda tartozónak vélte. De ez, mostani utazóink szerint, tévedés vala; és valósággal e' tartományok sokkal inkább is Eyeo' termékeny síkföldéhez hasonlítanak. Borgoo ellenben, noha gyönyörű 's termékeny völgyei vannak, általában hegyes és zordon vidék; mellynek népe bátor és vitéz, meleg barát szintugy mint ellenség, és rablásra hajlandó. Az utazók' jelentése nyolcz külön országot számlál elő mint Borgoo-hoz tartozókat, mellyek közt Niki áll első helyen. Ennek fővárosa, az utazók' bizonysága szerint, Bel-Afrika' legnagyobb városai közé tartozik, és fejedelmének hatalma még más hetven városra terjed-ki; mellyeknek adózása azonban, ha az utazók által nyert értesítésnek hihetünk, egyébből nem áll, mint mindegyik város' feje által ennek éltében egyszer adandó egyegy szép leányból. A' többi nemzetségek nagyobb részint igen szegények, kivéve a' Loogoo-iakat, kik Gonjah és a' belvidékek közt hasznos kereskedést folytatnak. Pundi egészen lerázta Niki' jármát; de ujonan szerzett szabadságát egyedűl rablásra használá; mi által minden körüllevő országokat szűntelen rettegésben tart.

Boussa és Wawa' *) tartományai, mellyeket már

*) Wawa helyett a' két testvér utazó Wowow-t ír, de az angol birálók amazt helyesebbnek tartják, szintúgy mint

Clapperton is leírt, sokban hasonlítanak Eyeo-hoz; földjök szintolly termékeny de kissé még jobban míveltetik. Az utazók Boussá-ban hajóra ülvén, a' Nigeren föl Youri-ba mentek. Ezen utjokban a' folyó egy helyen szélesre terjedett, egyébiránt többnyire sziklák által szűk és nehéz hajózásu medrekre vala szaggatva. Mint megjegyzésre méltó dolog említetik, hogy a' Niger Boussa' városán valamivel felül és alúl felséges viztért képez, mellynek szélessége több mérföldre terjed; a' város mellett pedig csupán egy kőhajintásnyira szorul össze, és mélysége sem fölötte nagy. Innen következtették sokan, hogy a' Niger földalatti útakon foly el, de hihetőbbnek látszik, hogy bővebb nyomozgatás által, elváló 's ismét egybefolyó ágai fedeztetnének föl.

Youri igen nagy város: falainak kerülete húsz vagy harmincz mérföldnyire tétetvén. Ezen tér azonban, mint Afrikában közönségesen szokott lenni, inkább egy egész bekerített vidéket formál, mellyben legelők és vetések által egymástól elválasztott kunyhócsoportok találtatnak. A' föld, mind benn a' városban mind azon kivül, igen termékeny, és jelesen felséges rist terem nagy bőségben. E' környék valóban még termékenyebbnek látszik mint Yarriba, de korántsem olly

---

a' két utazó' Nouffie-ja helyett Nyffe-t irnak. Általában meg kell jegyeznünk, hogy az afrikai tulajdon nevek' irása mind az angol irásmód' bonyolódott természeténél fogva, mind azon okból, hogy az utazók a' keresztűljárt vidékek' nyelvét nem értették, nagyon ingadozó lehet. E' nevek' kimondását az angol utazások' franczia és német közlői saját kiejtésökhez akarván alkalmazni, gyakran még bizonytalanabbá teszik. Legjobb az illyes szavakban a' fölfedező nemzet' irásmódját megtartani mind addig, míg azok' eredeti kiejtése teljes bizonyossággal nem tudatik. Azért hagytuk meg itt is mindenütt az angol irásmódot, mellynek az ismeretlen tulajdon nevekben csak némelly hangjairól mondhatni bizonyosat. Így p. o. *oo* mindig annyi mint *ú*; *ee* = *í*; *ch* = *cs*; *j* = *dzs*; *sh* = *s*. stb. *T. A.*

kellemes; minthogy földje vízhordalékos, sok helyen mocsáros, és gyakor áradásoknak van kitéve. A' mi népességét illeti, ezt az utazók szám szerint hozzávetőleg sem határozhaták meg, de igen nagynak találták; a' mint valósággal a' szegénységről közönségesen hallott panaszok olly termékeny tartományban nevezetes népességre is mutatnak. A' földmívelést leginkább a' békes, szorgalmas, és fél-szolga Cumbrie nemzetségbeliek folytatják, kik a' királyi szolgáktól gyakran iszonyú nyomatást szenvednek; a' szorgalom mindazáltal, mellyel földeiket mívelik, azt mutatja, hogy iparkodások' gyümölcseinek éldelésében, általában véve még is jócska biztossággal birnak. Az utazók a' hajóról majd nem minden mezőn fölemelt állásokat láttak, mellyeken többen, néha egész családok ügyekeztek, kurjongatás és parittyázás által a' kártevő madarakat elrezzenteni.

Ezen a' tengertől fölfelé egész Youri-ig terjedő országcsoportban több társasági és politicai nevezetességek találkoznak, mellyeknek illő méltathatására még nem birunk elegendő adatokkal. Legfeltünőbb azon teljes despotai hatalom, mellyet az uralkodók gyakorolnak, a' nélkül hogy alattvalóikat akár álló katonasággal tartanák féken, akár külfény és udvari csillogás által vakítanák el. A' fejedelem' lakása, közönséges öltözete, rendszerinti ékességei, és mindennapi szokásai alig különböznek a' legutolsó alattvalóéitól. A' youri-i szultán e' részben valamivel többet tulajdonít magának mint szomszédai; mind e' mellet az utazókat egy európai tiszta udvarhoz hasonló négyszegü szűk helyen fogadá, hol ő közönséges szőnyegen ült, mind a' két felén egyegy párna, és előtte egy kis réz serpenyű levén. A' bucsuzó audientia téresebb de ronda és szemetes szobában adatott, mellyben föcskék repdeztek és számos meztelen leánykák és fiúk járkáltak ide 's tova, mocskos kobakokat hordozván kezeikben. A' wawa-i király, ünnepélyes fogadtatások végett, a' város' falának egy fülkéjébe vagyis vakablak szabásu üregébe

állott bele. Az uralkodók alattvalóikkal fölötte nagy meghittségben látszanak élni. Eyeo-ban a' lakosok csoportosan toldultak nézni az utazók által királyuknak adott ajándékokat, mellyeket ez nekik megmutogata, és ők viszont a' magokéit rakák eleibe megtekintés végett. A' boussa-i király, az utazók' jelenlétében egyszer hosszu beszédet mondott alattvalóinak, mellyben ezeket kötelességeik' teljesítésére inté; másszor tánczban akarta ügyességét csodáltatni, de agg létére természet szerint nem igen mutathatta ki magát. Sokkal jobb tánczos volt nála a' wawa-i király; ki gyaníthatólag az utazók' látogatására is, mellynek megtagadása' esetére háboruval fenyegetőzött, leginkább azon okból vágyott olly igen, hogy ebbeli elsőbbségét bebizonyíthassa. Mind ezek mellett a' köz igazgatásban és köz rendszabályok' hozásában a' királyon és ennek helytartóin kivül senkinek legkisebb része nincsen. Jennában, Eyeo' egyik nevezetesb városában, a' kormányzónak halála, rövid időközben, míg helyébe más nevezteteti, teljes rendbomlást, sőt népkevesbedést is okozott. Maga azon legfőbb hatóság is azonban fölötte tág és határozatlan lehet. Eyeo' egyes városai majdnem szűntelen háborúskodnak; hihetőleg egymás közt, mert idegen ellenség nincs közel hozzájok. A' hadviselés nálok épen nem vérengző; annak tárgya többnyire szolgákul eladandó foglyok, módja pedig meglepés és hadi csel. A' nagy Youri-ország négy hónapig folytatott háborút a' nélkül, hogy hat emberénél többet vesztett volna.

Az afrikai kormányok' pénzügye felől igen keveset tudunk. Semmi rendes jövedelem' nyomára nem akadhatni nálok, kivéve a' vándor kereskedő csapatoktól szedett adót 's vámot, és a' fejedelemnek saját helytartói vagy jelesebb idegenek által adott ajándékokat. Ezen utóbbi kútfőből szerzi ő nyilván számtalan nőit, kiknek állapotja nem sokkal jobb a' rabszolgákénál. Életmódjok a' legelső fejdelmeknek is olly egyszerű, hogy arra igen csekély költség kell; és

kincstáraik nagy résztt csupán fényes és csillogó ritkaságokból áll, mellyeket egybehalmozván, jelesb látogatóiknak szoktak mutogatni. E' gyüjteményt mindenkép szaporítani ügyekeznek; és noha e' végett nyilványos rablást egyszer sem követtek el, de nincs alávalóság mellyre nem vetemedének. A' youri-i uralkodó, ki mindnyájok közt leghatalmasabb 's gőgösebb, élt a' legszemtelenebb ravaszságokkal; és az utazók egy fejedelemnél sem voltak, ki őket meg ne csalta volna. Azon alacson fogásokból, mellyeket e' fejedelmek olly csekély szerzeményekért használtak, méltán következtetni, hogy egész vagyonok nem sokból állhat.

Az emberáldozat' rettentő szokása a' pogány vidékeken nagyobb mértékben látszik uralkodni, mintsem Clapperton kapitány' tudósításából gondolnók. Az utazók sietve távozának Badagry-ból, hol háromszáz szerencsétlenek' feláldozására tétettek épen akkor készületek. Ha valamelly előbbkelő fejedelem vagy városfő meghal, legkedvesebb női vagy szolgái közül számosan kénytelenek sírba követni őt. E' szokást hihetőleg azon kicsapongó vad lelkesülés szülé, mellyel egészen vad nemzetek vezéreikhez vonzódnak. Melly eredeti indítóok azonban idővel megszünvén, már most a' szerencsétlen áldozatok egyedűl a' köz vélemény' parancsoló szavának engedve, és a' természetes iszonyodás' teljes érzetével hajtanak fejet szomorú sorsoknak. Fölötte szánakozásra méltó volt némelly fiatal és egészséges helytartók' állapotja, kiknek élete sír' szélén álló vén urok' bizonytalan életidejétől függe; és azon aggodalmas mohó kiváncsiságból, mellyel emennek mintléte felől tudakozódának, kitetszett milly kevéssé voltak hajlandók a' kegyetlen szokást teljesíteni. Szívreható jelenés adá elő magát Jenna-ban, hol egy főember' kimultával halálra szánt két nője elfutott 's elrejté magát; egyik azonban még Landerek' ott létében megtaláltatott és kénytelen lön megigérni, hogy a' nemzeti szokást tisztelve magát méreggel meg

fogja étetni. Míg sírja ásatott és temetésére a' szükséges készületek tétettek, ő több ízben jeleit adá halálos irtózásának, mellyel végpillanatát látta közeledni; rabszolgái és egész háznépe, kiknek nyilván nagy vonzódással kelle iránta viseltetniök, legkeservesebb jajszókra fakadának; és számos gyászlók sereglettek egybe a' város' minden részeiből, sajnálkozásukat kijetlenteni. Később egy párt állott össze, melly őt ezen embertelen kötelességtől feloldozni 's éltét megmenteni akará; de sokan néplázadástól tartottak, ha illy ujítás hozatnék be. Az utazók, napkönyvökben, nem sok reményt nyújtanak jó kimenetelre, de ők bucsút vettek e' helytől mielőtt az ügy elhatároztatott volna.

A' mohammedi vallás nem csak a' Fellatá-k' hódításai által, hanem különben is nagyon elterjedett a' nigermelléki vidékeken, név szerint Boussa, Wawa és Kiama' tartományaiban is divatozik, noha nem egész tökéletességében. A' kiama-i uralkodó nyilványosan e' hitet vallá; és még is lakjának ajtai és falai fetiseket vagyis védhatalmakat ábrázoló különféle csodálatos alakokkal voltak fölékesítve. E' vallás azonban ide sem azon nagy türödelmetlenség' szellemét, sem azon komor elzárkozást nem hozá be magával, mellyek azt a' török és barbar tartományokban olly kitünőleg bélyegzik; sőt úgy látszik, a' törzsökös afrikaiaknál közönségesen észrevehető szerfeletti vigságot sem kisebbítette meg. A' muzulman nyugnapon (pénteken) vagy más nagyobb ünnepeken a' vallási tisztelkedéseket lóverseny követé, mellyen a' fekete afrikai szépek leplezetlen arczczal és legfényesb ékességökben jelentek meg. Ezen mérséklett mahomedanismus; itt talán minden tekintetben előmenetnek nézhetjük, mert az emberáldozást megszünteté, és némellyeket azon jobb erkölcsi képzetekből ültete által, mellyeket e' vallás' szerzője a' keresztyén tanitás' kutfejéből merített. Még a' helyben nem hagyható többnőüség is nagy mérséklése azon szörnyű egyedbirtoknak (mono-

polium), mellyet a' néger uralkodók és főemberek a' nőnemen gyakorolnak.

Bel-Afrika' politicai állapotja, Clapperton' utazása óta lefolyt rövid idő alatt is tetemes változásokon ment keresztül. A' Fellatá-k' hatalmas birodalma, mellyet azon vidékek' nagy részének meghódításával alapítottak, mindenfelől roskadozásnak indult. Nem csak Guber folytatá hathatós ellentállását, hanem Cassina (Landerek' irásmódja szerint: Catsheenah), mind azon vidékeknek nem rég volt fő országa is, lerázta az idegen jármat. A' lakosok t. i. Bornou által segítve, Doncassa örökös fejedelmök' vezérlése alatt egyesülvén, birtokuk' nagy részét megszabadították. E' példát követé a' kis Zegzeg ország is. Midőn azonban a' Fellatá-k' hatalma a' belső vidékeken ekképen hanyatlott, ebbeli veszteségöket nyugat felé tett tetemes foglalásaikkal pótolgaták. Nyffe-ben Magia és Ederessa két vetélkedő testvérek' hol egyikét hol másikát emelmén a' kormányra, e' tartománynak valóságos uraivá lettek; és Rabba, a' legnagyobb város, a' fellata fejedelem által kinevezett Mallam Dendo' igazgatása alatt volt. Ezen népnek egy része a' Nigeren is átköltözvén Eyeo-ba, itt Alorie-t alapítá meg; melly város különféle helyekről menekedett rabszolgák által népesítve, magát az anyavárost felülhaladó nagyságra növekedett. Épen Nyffe-n keresztül mentökben hallották az utazók, hogy egy fellata had a' Nigeren átkelni és Yarriba' országát megtámadni készül, a' kimenetel felől legjobb reménynyel biztatván magát. Sőt azzal dicsekvék e' harczható nép, hogy csak a' tenger fogna hódításainak határt vetni. A' Fellatá-k' vándorlása és megtelepülése mind azon tartományokban, mellyeket elfoglalnak, kétségen kivül a' társasági állapot' tökéletesbítésére szolgál. Ezen nép munkásabb, értelmesebb és minden tekintetben felebbvaló a' néger lakóknál. Az utazók, valamint azelőtt már Clapperton is, különös dicsérettel említik a' fellata pásztornék' szép és módos magokviseletét, úgy hogy ezeknek társalko-

dását, a' yarriba-i asszonyok' siketítő csevegése után, valóságos enyhítő szernek tekintették. Öltözetök csínos és egyszerü; tartások szerény, illedelmes és vonzó; házi köreikben tiszta erkölcs és jószivűség uralkodik; szóval, nálok nagy mértékben megvalósulni látszanak azon képzetek, mellyeket a' költészet egyszerü foglalatosságukkal szokott egybekötni. A' Fellatá-k' harczait azonban szint azon kegyetlenség, erőszak és rablásvágy bélyegzi, melly majdnem minden félvad nemzetek' tulajdona. Bornou-ban tett pusztításukat már Denham említette; és Nyffe is iszonyú dulásokat szenvedett tőlök. Némelly városok' lakosi, menekvés' reményében, a' Niger' keleti partjáról a' nyugatira települtek által; de a' zsákmányló csapatok oda is eljutottak. Ezek szerint szomorú csapásoktól félthetni Yarriba' békes földét, ha ezen hódítók valósággal megtámadták azt.

Az utazók szorgalmasan tudakozódtak Park' napkönyve, vagy tőle netalán hátramaradt bármi becsesb holmi felől, de néhány érdektelen könyveknél és irásdarabkáknál, mellyeknek az ottani lakosok fetisi babonaerőt tulajdonítának, egyébre nem akadtak. Kitetszett, hogy a' youri-i királynak Clappertonhoz küldött abbeli izenete is, melly szerint ennek, ha a' fővárosba menne, Park' napkönyvét átadni igéré, e' nagy fejedelemtől koholt merő ravaszság volt, mellyel azon utazót magához csalhassa, és a' vele hozott gazdag ajándékok' egy részére szert tehessen.

A' Niger Boussá-tól kezdve a' szép erdejű és termékeny Patashie' szigetéig tökéletesen hajókázható; de innen Lever-ig, mintegy húsz mérföldnyire, a' sok szikla és zátony fölötte nehezíté a' menetelt. Lever-től egész a' tengerig a' Niger nagy és pompás folyó, szélessége egy és hat, de legtöbbnyire három és négy mérföld közt változván. Partjai néhol láposak és mocsárosak valának; de egyebütt kellemes tekintetűek; az utazók' leirása szerint, sudár fákkal és szép bokrokkal díszesítve; mellyeket sürű és buja, hol világ-

gosb hol sötétebb zöld levelek borítottak, és ágaik közt víg madarkák zengedezének. A' legmagasabb fák' teteiről örökké zöldellő folyóka-növények csüggöttek alá a' víz' szélére, szemet gyönyörködtelőleg, és mintegy lakúl ajánlkozva a' folyam' Naiádjainak. Alább a' Niger' partjai mellett magas hegyek vonulnak el, hihetőleg egy része azon hosszú sornak, melly Afrikát e' tájon keresztűlvágja, de melly nem volt képes a' hatalmas folyamnak utját gátlani. E' hegyek, az utazók' leirása szerint, komor és regényes tekintetűek, födve apró bokrokkal, mellyek iszonyú mélységek' széleit borítják; rejthelyeikben egyedűl vad állatok és ragadozó madarak tanyázván. A' folyónak épen közepéből 'Kesa hegy' nevű szirtes sziget emelkedik föl mintegy 300 lábnyi magasságra, mellynek oldalai, gyönyörű fákkal benőve, felséges látványt nyújtanak. A' babonás lakosok azt hiszik, hogy e' sziget' bérczeit egy jó nemtő lakja.

Belee' kis szigeténél egy csínos és fölékesített csónak jelene meg zene-szóval, magát 'a' Sötét Víz' királyát' hozván, ki az utazókat egész a' szigeturodalomig kisérte. Ezen urodalom Zagoshi vala, egyike Afrika' legnevezetesb helyeinek; hossza mintegy tizenöt, széle három mérföld; fekszik a' Niger' közepén, mellynek mind a' két felől széles ága választja el a' szárazföldtől. Iszapos felülete alig magasabb valamivel a' víz' tükrénél, gyakran elöntetik 's olly lágy, hogy egy pálczát még a' viskók' talajában is bármilly mélységre leszúrhatni. Az egész sziget azonban jól van mívelve fölötte termékeny; és kézmüvei a' nyffe-i készítményeket közönségesen bélyegző jelességet kitünő mértékben birják. Szöveteit a' szomszéd uralkodók és főemberek, Afrika' minden egyéb helyein készült szövetek felett becsűlik. Továbbá ugyanott különféle faedények, gyékények, czipők, lószerszámok és földmivelő szerek is gyártatnak. Az utazók, kisétálás közben, serényen dolgozó mívesek' csoportaira akadtak. Zagoshi-nak nem megvetendő hajóhada is van, ha e'

kifejezést a' nigeri csónakokra alkalmazhatjuk. Maga 'a' Sötét Víz' királya' hatszáz illyes sajkával bír, mellyek őt idegen berohanás ellen biztosítják és a' körüllevő vidékeket pusztított felforgatásoktól mentté teszik.

Zagoshi-n alúl, a' keleti parton, Rabba, a' szép Nyffe tartomány' legnagyobb 's virágzóbb városa, tünt az utazók' szemébe. Ennek környéke bővelkedik igen jó gabonával, nevezetes nagyságu szarvasmarhával és lovakkal, mellyek erő és szépség által különböztetik ki magokat. Lakosai gyékény- és czipő-készítésben a' Zagoshi-aknál előbbre, de a' kézmivesség' egyéb ágaiban hátrább, állanak.

A' Niger Zagoshi-n és Rabbá-n alul, 120 mérföldnél nagyobb távolságban, majdnem egyenesen keletnek tart, ezen egész darabján felséges víztért képezve, mellynek szélessége egy helyütt közel nyolcz mérföldnyi. Melléke többnyire jól míveltetik és számos népet táplál; egy helyen két nagy város látszott a' partokon, egymásnak általellenében. Csak egy helyen voltak különféle alakú, magas és meredek dombok. E' darab' vége felé a' Nigerbe Coodonia nevű jókora folyó ömlik be, mellyen Lander már azelőtt délszaknak, Shary felé, utaztában keresztülment. Mintegy húsz mérfölddel alább Egga' nagy városa fekszik, épen a' folyó' szélén és olly alacsonan, hogy az esőzések' ideje alatt nagy részét víz borítja. Lakosai élénk kereskedést űznek a' folyón fel 's alá; és számosan mint a' chinaiaknál szokott lenni, szüntelen a' folyón födeles sajkákban laknak. Itt kezdettek a' tengerhez közeledésnek első jelei mutatkozni, midőn az utazók Beninből felhozott ruhaneműket láttak. A' nép különös kiváncsisággal nézte a' fejér embereket, kikről hihetőleg már azelőtt sokat és nagyítva hallott. A' város' feje furcsa tekintetű és látásra méltó embereknek mondá az utazókat, női' és barátjai' egész körének mugmutogatván őket. Ajtaik annyira ostromoltatának a' sokaságtól, hogy testi gyakorlást is egyedűl, mint vad állatok a' kalitkában, kunyhójokban fel 's alá járkálva szerezhettek magoknak. A' lako-

sok azonnal természetfölötti erőt tulajdonítottak nekik, és seregesen tolongának hozzájok kis ajándékokkal, ezekért viszont szerencsét a' harczban 's halászatban, ótalmat a' krokodílok ellen, és minden egyéb nálok kívánatos jót kérvén tőlök.

Egga végvárosa Nyffe-nek és délről bezárja azon virágzó 's aránylag jól kormányzott országok' sorát, mellyek itt a' Niger' hosszában mind a' két felől feküsznek. A' lakosok' fele mohammed-vallásu. Az utazók itt figyelmesekké tétettek, hogy azon alúl a' tengerig egészen másféle tartományok találtatnak a' partokon; hol minden város saját külön uralkodója által kormányoztatik, csekély vagy épen semmi függésben sem lévén egyik a' másiktól; a' nép békét és rendet nem ismer, vad és féktelen úgy, hogy ha tovább mennének, vagyonok és életök is veszélyben forogna. Ehhez képest tanácslák a' lakosok, hogy ugyanazon uton, mellyen jöttek, térnének vissza a' tengerhez; és midőn mind ezek' ellenére feltett szándékokban állhatatosan megmaradtak, inték őket, hogy legalább egy városnál se állapodjanak meg, hanem sebesen evezzenek el éjtszakánként. Illy módon szokták hihetőleg magok a' lakosok is saját hajókázásokat biztosítani. Az utazók' szolgáit hasonló beszédekkel ijesztgeté a' város' népe, és csak nagy nehezen lehetett őket az utazás' folytatására bírni.

E' visszás jövendőlések eleinte nem teljesültek be. Számos falúkkal fedett gyönyörű parti vidékek következének. Egy helységben a' nép fegyverre kelt ugyan; de csak hamar kitetszett, hogy ezt félemlésből, nem pedig megtámadó vagy rabló szándékból cselekvé; mert egy ottani lakosnak, ki a' houssa nyelvet érté, felvilágosítása után, azonnal ismét béke lön. Kacunda, hol az utazók legközelébb kötöttek ki, három nagy faluból állott, egy uralkodó' határtalan kormánya alatt; és noha már Nyffe' határain kivül feküvék, népe szintolly békes, szorgalmas és barátságos vala, mint azon tar-

tománybeliek; de az utazók itt is hasonlólag elijesztő óvásokat kaptak, utjok' további folytatása iránt.

A' Niger itt keletről majdnem dél-nyugatnak veszi irányát, mellyet főága egész a' tengerig megtart. Mintegy negyven mérföldnyire Kacundán alúl nevezetes földleirási pont fordúl elő, t. i. a' Tschadda' befolyása; ezt az utazók ugyanazon folyónak tartották, mellyet Lander, előbbi utazásában Zegzeg-től délfelé menvén, majdnem elért. Az összefolyásnál a' 3—4 mérföldnyi szélességre terjedő és számos csónakokkal fedett víz felséges tekintetü vala. Az utazók a' Tschaddá-n egy darabig felhajózván, erős ellenárjából meggyőződtek, hogy az a' Nigerbe folyó külön víz, nem pedig, mint Sackatoo-ban hitték, egy ága ezen fő folyamnak. A' két víz' egyesülésénél nagy várost láttak, de a' vett tanácslatokhoz képest elkerülték azt; másutt tudván meg, hogy a' város Cuttumcuraffee-nak neveztetik és kiterjedt kereskedést űz.

A' legközelebbi helyen, mellyre az utazók ezután jutottak, nevezetes és egyszersmind veszélyes jelenés adta magát elő. Kacundá-tól 50 mérföldnyire folytatott többnyire sebes hajózás után egy alkalmas kiszállóhelyhez jutottak, és itt, mintegy vásárállásnak készített tisztás térre akadván, pihenés végett letelepültek. Néhányan a' szolgák közül tűzi fa' keresése végett szerte kóválygyogván, egy falura bukkantak, mellyben egyedül asszonyok valának; kik az idegenek' látására megrémülvén, a' mezőn dolgozó férfiakhoz futottak. Nem sokára ezután az utazók egy nagy számu fekete csapatot vettek észre különféle fegyverekkel és nyilványos ellenségi szándékkal közeledni feléjök. Landerek, egyébiránt is minden vérontástól idegenkedvén, azonnal átlátták, hogy az ellenfél' számossága miatt, ütközetben győzödelemre legkisebb reményök sem lehetne, és tanácsosbnak tartották békes alkudozást próbálni. Elvetvén ugyanazért pisztolyaikat, nyugalmas léptekkel mentek a' vezér felé, kinek állása egy ideig méltán aggodalmat gerjeszthete bennök;

de szerencsére, épen midőn feszített íjáról a' veszélyes nyilat mármár elrepíteni készüle, felei közűl egyik előugorván, karjait visszatartóztatta. Mi ekkor, úgy mondanak az utazók, egy pillantatban előtte terménk, és kezeinket nyujtók feléje; ők mindnyájan nyárlevélként reszkettek; vezérök letérdelvén merően szemünk közé nézett; fekete szemei villogának 's egész teste rángódásban vala, mintha legnagyobb kinzást szenvedett volna, ezután félénk de kimondhatlan jelentésü arczczal, mellyen minden emberi szenvedély különös vegyítékben egymással küzdeni látszék, lehajtá fejét, kinyujtott kezeinket megragadá, és könyekre fakadott. Ez békülés' jele volt, mellyet egyetértés követett, és sem harcz sem vérontás senkinek eszébe sem jutott. További együttlétük mind végig barátságos vala. Később tolmács találkozván, a' vezér elmondá: miként azon hírre, hogy ismeretlen nyelvet beszélő idegen nép foglalta el a' vásártért, a' folyam' tulsó partjáról jött ellenségeknek gondolá őket, kik éjfélkor a' falut megtámadni és lakosit rabszolgákul elhurczolni szándékoznának; de miután fegyvertelenül, olly békes és barátságos módon látta őket hozzá menni, szíve ellágyult és azt képzelé: menny' gyermekei volnának, kik az égből hullottak alá. És most, monda ő, fejér emberek, egyedül arra kérlek: bocsássatok meg. 'S ekképen félelem, nem bántó szándék volt a' felindulás' oka. Idegenek' megjelenése által okozható illy nagy rettegés, a' körüllevő népek' vad és duló szellemére mutat.

Innen ötven mérföldnél tovább hajózván, Damuggoo-ba értek, hol mindeddig a' legbarátságosb fejedelemre találtak, ki nem csak igen szívesen fogadá őket, hanem egy csónakot 's több embert is küldött velök átalmúl a' tengerig. Alattvalóin azonban határtalan, sőt zsarnoki hatalmat gyakorol. Midőn az utazók a' körűlök egybetoldult kiváncsi sokaság' alkalmatlanságáról panaszkodtak, egész hidegséggel azt válaszolá nekik: vágnák le a' tolongók' fejeit; melly

szabadsággal azonban ők természet szerint nem éltek. A' tengerhez közeledés', és európai közösködés' jelenségei erre mindig sürüebben kezdének mutatkozni. A' lakosok' kevés ruházata manchesteri gyapotszövetből állott; és az utazók rumot kaptak ajándékul, melly italban már régóta nem részesültek.

Most következett az utazás' legveszélyesebb része. Egynapi hajózás után, keletről egy folyót láttak beömleni, melly a' földkép szerint a' Nigernek fentebb elvált egy ága; és nem messze onnan egy másik nyugat felé folyt ki, mint mondatott, Benin-be. Ezen utóbbinak a' Nigertől elválásánál találták Kirree' nagy kereskedő városát, sorban álló számtalan csónakkal. A' város mellett szerencsésen elmentek; de kissé alább mintegy ötven fölfegyverkezett csónakkal találkoztak, mellyeknek mindenikén egyegy hat-fontos ágyú a' sajka' orrához kötve, és több puskás ember volt. Az utazók, ezen ijesztő készületek' ellenére is megörültek, midőn számtalan különféle színü európai zászlókat, többek közt britt egyesülési zászlót is láttak lobogni a' csónakokon; továbbá midőn európai ruházatok, és széket, asztalt, palaczkot, poharat 's több effélét ábrázoló tárgyak valának szemlélhetők. Az ekképen támadt örvendetes előérzést azonban nem sokára szomorú tapasztalás váltá fel. Mert a' mint a' testvér utazók külön érkezének egymás után, megtámadtattak, csónakaik mindenből kifosztattak, és személyes erőszakoskodást szenvedvén, életük is nagy veszedelemben forgott. Mindazáltal valamikép Kirree' városáig eljutván, itt ügyöket Damuggoo-ból jött úti társaik, több jól ruházott asszonyok, és némelly mollamok vagy is mohammedi tanítók fogák fel. Sok nép gyülvén egybe a' piaczra, heves vítatás után, mellynek alkalmával majdnem ütlekekre került a' dolog, végre azon végzés hozatott, hogy a' megtámadók' vezetője halállal lakoljon, és minden elrablott vagyon visszaadassék. Szerencsétlenségre, ennek nagyobb része a' harczban elveszett, 's e' között volt Lander Ri-

chard' naplókönyve is. Azon kivül elhatároztatott, hogy miután a' kirree-i király épen nem vala honn, az idegenek a' folyón lejebb vitetvén, Obie-nak, Eboe-tartomány' királyának további rendelésére hagyassanak. Az utazók e' végzést, noha eboe-i hajó volt melly őket kirablá, kedvezőnek tekinték, mert az által utazások' czéljához jutottak közelebb. Egyébiránt habár az itt szenvedett viszontagság a' felsőbb vidéki lakosok' ijesztgető jövendöléseit megvalósította is: mindazáltal a' gyorsan következett elégtétel még sem mutatott olly teljes rendhiányra, mint a' millyen e' tartományokban lenni képzeltetett.

Kirree-ből Eboe felé mentökben, az utazók egészen megváltozva lelék a' tájékot, melly a' Niger' felsőbb partjain olly kíes és mosolygó tekintetű vala. Majdnem az egész vidék csupa vízhordta iszap és posvány, nagy és sürü erdőkkel födve, mellyek mögött faluk rejtezének; és könnyen pusztaságnak tartathatott volna, ha a' folyó mellett megjelent számos ember ellenkezőt nem bizonyít. Sem gabonatermő mezők, sem réteken legelő marhák itt többé nem látszottak. A' lakosok' egyedüli tápláléka némelly fák' gyümölcseiből 's gyökerekből — a' millyen a' banana, paradicsomfige, és kenyérgyökér — és a' Nigerben fogott halakból áll. A' pálmafa azonban nem csak frisítő italt, hanem kiterjedt kereskedésre szolgáló pálmaolajat is nyújt.

Kirree-től mintegy hetven mérföldnyire Eboe-ba értek, melly úgy látszik fő vásárhelye az Europa és Bel-Afrika' e' része közt űzött kereskedésnek. A' Niger' deltája — △ alakú kifolyása — már Kirree-nél kezdődött, hol egy ágát Benin felé látták folyni az utazók; de csak Eboe-nál van kezdete azon számtalan eloszlásoknak, mellyek a' vidéket minden irányban keresztülfolyják és olly számos torkolatokon ömlenek az atlanti tengerbe. Mindjárt Eboe-n felül egyik nyugatnak veszi utját, és mint mondatik, hasonlólag Benin felé; de az elválás' pontjáról itélve, hihetőbbnek

látszik, hogy torkolata inkább délszakra esik, talán Waree folyóba. Ugyanott egy más ág dél-keletnek indult, alkalmasint Old Calabar és Rio del Rey felé. De a' legnagyobb 's nevezetesbik valamivel Eboe-n alúl válik el, 's a' Bonny' folyamát képezi, melly méltán a' Niger' fő ágának tekintethetik. Ez tevé Bonny-t a' rabszolga- és pálmaolaj-kereskedés' fokhelyévé, melly Eboe-val szüntelen és élénk közlekedésben áll. Ezen utóbbi hely közönségesen Eboe-tartománynak neveztetve, nagy kiterjedésü, és népe iparkodó. A' házak itt jobbak mint a' belebb fekvő tartományokban: bevakolt sárga agyagból építve, pálmalevéllel födve, és szép fákkal lévén körülkertelve. De a' lakosok rossz és kegyetlen indulatúak. Valóban sajnos észrevétel, hogy a' mint az utazók Európával nagyobb 's nagyobb közösülésben élő nemzetekhez jutottak, úgy ezeket mind inkább rosszabbaknak találták; 's ekképen a' hazájokbeli készítmények', ruházatok' és zászlók' látására bennök támadt örömöt csak hamar erőszakoskodás', durvaság' 's ravaszságnak szomorú tapasztalása követé. Az Eboe-városbeliek vad kicsapongások közt élnek, egész éjtszakákat töltvén el dorbézolással, és részegségökben olly irtóztató lármás czivódást visznek végbe, hogy az utazók eleinte azt gondolák: valaki kegyetlen kinzások közt öletik meg; mígnem ugyanazon zajt minden éjjel ismételtetni hallák.

Obie, Eboe-tartomány' királya, rossz hírben állott, és noha eleinte nagy nyájassággal fogadta is az utazókat, nem sokára kimutatá, hogy egyedül azon mesterkedett, mint húzhatna ezekből legtöbb hasznot. Hogy váltságdíjul nevezetes summát csikarhat ki érettök, az nyilván tudva volt előtte; és a' brass-i és bonny-i kalmárok vetélkedve vágytak eszközlőül szolgálni e' tukmában, mellyből nagy nyereséget reméltek. Obie húsz rabszolga', vagy ugyanannyi pálmaolaj' árával felérő iszonyú summát kért váltságul, olly hozzáadással, hogy mind addig magánál tartóztatja az utazókat, míg ugyan annyi értékü áru nem küldetik neki a' ten-

gerpartról. E' kijelentés nagy aggódást gerjeszte az utazókban; minthogy e' szerint hosszú késedelemtől tarthatának, sőt még az is kétséges vala, valljon találkozik-e angol kapitány, ki azon nagy summát lefizetni kész leszen. Szerencsére King Boy, Brass-városi királyi személy és Obie-nak veje, ipánál épen akkor látogatóban lévén, elhatározá magát: az utazókon nyerekedést próbálni. Ehhez képest ő késznek nyilatkozott: a' húsz rabszolga' árát letenni és őket a' tengerparthoz vinni olly föltétel alatt, hogy ezek neki harminczöt rabszolga' áráról váltólevelet adjanak, 's így ő tizenötöt nyerhessen. Az utazók ezen ajánlást, a' már iszonyu váltságdíjnak olly uzsorás nagyobbítása mellett is, két kézzel fogadák; erősen bizván hogy ha egyszer a' tengerpartot elérték, valamikép csak angol hajóra juthatnak.

A' Brass-folyó, mellyet a' Portugáliak Nun-nak neveznek, Eboe-tól majdnem dél-nyugat felé veszi utját, és Formosa foknál szakad az atlanti tengerbe. Nem messze a' tengertől két folyamra, az első és másodikra oszlik. A' föld mind inkább laposodván, itt már merő posványsággá lesz; 's ez az oka talán, hogy Brass' városa nem a' két folyam' valamellyike' partján, hanem egy, jóval odább kelet felé fekvő kis öböl mellett van építve; melly azonban amazokkal több, a' közösülésre alkalmas ágacskák által kapcsoltatik egybe. Brass nyomorú, süppedékes hely, nagy posványság közepett, mellyet majdnem áthatatlan sürű mangolfa-erdők fednek. Két városból vagy inkább nagy faluból áll, egy ér által elválasztva, mellynek fekete iszappal borított fenekéről a' tengerárral minden víz el-elvonúl. Mindenik városnak azonban egy királyi czímet viselő uralkodója van; az egyiké Jacket; a' másiké Forgay, az utazókat vezető Boy-nak atyja. A' folyó' torkolatánál feküt Thomas angol hajó' kapitánya Lake kereken megtagadta az utazók által lekötött váltságdíj' kifizetését; mindazáltal hosszabb alkudozások után, elsőben egyik, azután a' másik test-

vér is a' hajóra vitetett, és Boy kijátszva lön; kinek azonban a' britt kormány, küldöttei' becsületének helyreállítása végett, később az egész summát megküldötte.

Szomorú tapasztalás, mint fentebb is említők, hogy az afrikaiak, minél több 's több jelei látszanak szokásaik 's ruházataikon az európaiakkal való közösködésnek, annál embertelenebbek- 's zabolátlanabbaknak mutatják magokat. De még szomorúbb: európaiakat, sőt britt hajósokat találni e' vidékeken, kiknek embertelensége a' legvadabb afrikai nemzetekét felülhaladja. Elhallgatván Lake' iszonyú káromkodásait, durva bánásmódjának egy bizonyságául csak azt említjük, hogy ő néha, midőn az utazók ágyban fekvének, ezekre csupán önmulattatása végett, egész vedrekkel hideg vizet öntöztete. Egy más kapitány pedig betegen fekvő 's fel nem kelhető embereit mind befejéríté, 's ez által egyet közűlök egyik szeme' világától is megfosztott. Lake azonban egy más, nála még gonoszabbnak kezei közé került, ki az ottani partokat nyugtalanító gyilkos tengeri rablók' csatájához tartozván hihetőleg őt 'pallón járatá': — egy kegyetlen neme a' kivégzésnek, mellyet e' kalózok szoktak gyakorolni. Deszka tétetik a' hajófödélre, úgy hogy vége jóval kiálljon a' víz felett; 's a' halálra kijelelt erőszakos fenyegetések által kényszerítetik annak legvégső szélére menni, hol a' deszkát önsúlyával lebillentvén, a' hullámok közé bukik. E' kegyetlenség, úgy látszik, a' rabszolgaság' tisztátalan kútforrásából eredett, mellynek szomorú befolyása alatt divatba jött szokások még mindig fennállanak, miután maga az undok embervásár már becsületesebb tőzsérkedés által váltatik fel.

Utazóink, az atlanti tengerre szálltokkal, az afrikai, sőt egész mostani földleirás' legnagyobb feladását oldották meg; melly annyi tudós vizsgálódások- 's véleményekre adott alkalmat, és mellynek megfejtésében fáradozva számos bátorlelkű és jeles vállalkozó veszett

el. — E' fölfedezés eloszlatá azon titokteljes homályt, melly egyik fő oka volt a' Niger által gerjesztett nagy érdeknek, midőn e' roppant folyó a' tengertől el, széles ismeretlen beltartományokba láttatott hempelygetni víztömegét. Körútjában, mellyen az atlanti tengerhez jut, hasonlít egyéb közönséges folyókhoz, és nincsenek több kanyargásai mint hasonló hosszaságu folyókon szoktak lenni. Nagysága azonban jóval nevezetesebb mint az előbbi vizsgálódásokból gondolható.

Már most e' nagy folyónak egész menetelét világosan kijelelhetni. Eredetét, noha ott még egy utazó sem volt, úgy látszik, Laing helyesen teszi Kissi' hegyes tartományába, Sierra Leone-tól mintegy 200 mérfölddel beljebb. Innen Foota Jallo-n, és Kankanon foly keresztül, hol Caillie bizonysága szerint sebes és nevezetes folyammá lesz. Bammakoo-nál, miután egy mellékfolyó ömlött bele, mellyet Park hibásan vélt a' fő folyónak, a' szép Bambarra' síkjára ér és felséges tekintetet vesz föl; úgy hogy Sego nevü főváros mellett már olly nagynak találtatott mint a' Temze Westminsternél. Azontúl éjszak-nyugatnak tart, és Dibbie' taván keresztül folyván Timbuctoo-hoz jut. E' várostól Youri-ig folyása még nincs leírva; de hogy itt sehol meg nem szakad, Parknak az első helyről ezen utolsóhoz lehajózta kétségtelenné teszi. E' darabon a' Niger' iránya nagyot változik, éjszak-keletről majd nem egészen dél felé. Youri-tól a' tengerig jelen utazóink járták meg és folyását többnyire délnek menni tapasztalák; csak egy helyen fordúl hirtelen keletnek, honnan ismét lassanként visszatér. Ha e' két távolságot: az eredetétől Timbuctoo-ig, és innen a' tengerig mérjük, egyenes irányát közel 2000 mérföldnyinek fogjuk találni; de különféle kanyargásai az egész folyam' hosszát talán 3000 mérföldnél többre nevelik. Vége felé néhány száz mérföldnyi távolságra széles és felséges víztért képez, melly valamelly földközi kis tengerhez hasonlít. Mind e' mellett a' Niger az új világ' Missouri és Orellana' roppant folyóinál

jóval hátrább áll; de az ó világban nála nagyobb egy sem találkozik. Itt csak a' Nilus, és Yangtse-kiang vagy a' Nagy-Folyó Chinában mérkőzhetnek vele; mellyek' felsőbb részei azonban még nem egészen ismeretesek; és a' Nilus is csupán hosszaságban lehet vetélkedő társa, nem pedig víztömegére, sem a' partjai mellett fekvő vidékek' termékenységére nézve. Egy tekintetben a' Niger nem csak az ó, hanem az új világnak is minden folyóit megelőzi; tudniillik deltája' nagyságával. A' Formosa' vagy Benin' folyójától kezdve a' tengerpart' hosszában le egész Old Calabar' vizéig, mintegy 300 mérföldnyi távolságban, annyi torkolatokon ömlik az atlanti tengerbe, hogy azokat még senki sem számlálhatá meg. Ha a' tengerpart' e' részét a' delta' alapjának, és Kirree-t, mintegy 170 mérföldel beljebb, hol a' Formosa-ág elválik, csúcsának veszszük: 25,000 négyszög mérföldnél nagyobb tér kerekedik ki, melly Angliának felét teszi. Ha ezen delta is, úgy mint a' Nilusé, csak időszaki áradásoknak volna kitéve, mellyek termékenyítő iszapot szoktak magok után hagyni, legbővebb termésü vidék lehetne a' világon, és egy egész szárazföldnek gabonatárul szolgálhatna. De a' Niger' folyvásti özöne az egész deltát merő posványsággá változtatja, mellyen csupán sürű mangolfa-erdők 's egyéb terepély és bujalevelű fák nőnek. Az egyenlítői nap legforróbb sugárival sem hathat keresztül e' sötét rejtekbe, és egyedül egészségtelen kigőzölgéseket okoz, mellyek miatt e' vidéken több veszélyes járvány-nyavalya uralkodik mint akárhol, még Afrika' nyugati szélein is egyebütt. Hogy emberi ipar valaha ezen erdőket kiirtani, a' mocsárokat kiszárítani, és virító mezőkké fogja változtatni, biztosan remélhetjük; de kétségen kívül még hosszú időnek kell lefolyni, míg ember Afrikában a' természeten illy győzödelmet vehetend.

A' Niger számos egyéb olly tetemes folyókat vesz kebelébe, millyeket a' legnagyobb folyók' bármellyike is, kivevén Mississippi' és Missouri' egyesült vizeit.

Nem messze a' delta' kezdődésén felül a' majdnem egyenlő nagyságu Tshadda szakad bele, miután kiterjedt és termékeny tartományokon folyt keresztül, mellyek közül csak néhánynak neveit tudjuk. E' folyón élénk kereskedés és hajózás folytattatik; a' mit Funda' 's az összefolyásnál fekvő egyéb városok' nevezetessége is bizonyít. Fölötte érdekes és Afrika' folyami közösülésére nézve tetemes körülállás volt volna annak megvalósulása, a' mit több hitelt érdemlő tanuk állítottak, hogy a' hajók Tshadda' vizén Tchad' taváig, 's innen visszajárván, Loggun és Bornou tartományokkal egyenes közlekedést tartanak fenn. Bizonyosnak látszik, hogy Tshadda, Shary és Tchad ugyanazon egy nevezet. De a' két elsőnek mint folyónak ugyanazonságát hihetetlenné teszi azon körülmény, hogy a' loggun-i és bornou-i Shary, mellyen Denham őrnagy utazott, az ő bizonysága szerint *Tchad'* tavába, Lander' Tshaddája pedig a' *Niger-be* ömlik; következőleg ezeknek ellenkező irányban folyó két külön víznek kell lenniök. Igen hihető az, hogy ugyanazon hegysorban és egymástól nem messze erednek; sőt talán ágaik közül is némellyek egymáshoz igen közel folynak, úgy hogy a' kereskedők áruikat egyiktől a' másikhoz könnyen áthordhatják. Az sem egészen lehetetlen, noha alig hihető, hogy talán valamelly folyamág által vannak egybekapcsolva, szintúgy mint az Amazonok' és Oronooko' folyói.

Valamivel fentebb mint Tshadda, Coodonia ömlik be, melly amannál kisebb, de Lander' tudósítása szerint igen termékeny és mivelt tartományok' partjait mossa. Jóval felebb egyesül Cubbie, hasonló nevü tartomány- 's városból érkezve; és még felebb a' Zirmie és Sackatoo mellett elfolyt Quarrama. E' pont és Timbuctoo között befolyó vizek' léte vagy misége felől semmi nem tudatik még. Az, melly ezen város mellett foly a' Nigerbe, nem nagy figyelmet érdemel; de Bambarra' keleti határánál Park' leirása szerint Maniana és Nimma nevü két nagy folyó érkezik délszakról; és Caillie

aligha nem csalatkozott, midőn ezen utóbbit a' Niger' egyik ágának tartotta. Feljebb is ömlenek még a' Nigerbe több hegyekből jövő folyócskák, mellyek a' főfolyam' vizét szaporítják a' nélkül, hogy magok nevezetesb hajózásra alkalmasak volnának.

Lássuk most kissé, milly kilátásokat igér e' nagy belközösülési út Europa' és főkép Britannia' kereskedésére nézve. Ezen utolsó Afrikában, az Anglia által igazságosan eltörlött rabszolga-kereskedésnek megszüntével szűk korlátok közé szorítatott; és némelly nagy tekintetü itélők kétkednek, hogy az ott valaha nevezetesb kiterjedésben üzethetnék. De meg kell jegyeznünk, hogy az eddigi közlekedés majdnem kirekesztőleg Afrika' széleire volt szorítva, hol a' föld aránylag terméketlen, és a' lakosok henye nyomoruságban élnek. Minden utazók általában azt tapasztalták, hogy minél belebb mentek Afrikában, annál jobb földre és népre akadtak; hogy épen ellenkezőleg mint egyéb szárazföldeken szokott lenni, minden nagyobb város és virágzóbb ipar-ág a' tengertől bizonyos távolságban találtatik. Ezt sokan az európai rabszolga-kereskedés' erkölcsrontó befolyásának, és nem helytelenül, tulajdonították. De van még egy természeti ok is, mellynek arra szinte nagy befolyással kell lennie. Afrika sokkal nagyobb részben fekszik a' fordító körök közt, sőt maga az egyenlítő alatt, mint bármelly egyéb szárazföld. Terméketlenséget okoz itt a' nap' forró hősége, mellynek az alacsonan fekvő szélek leginkább vannak kitéve, 's melly nagy darab földeket egészen elperzsel és kiszárít. Másutt ugyan azon alacson fekvés kiáradásait huzza maga után a' nagy folyóknak, mellyek a' fordítóköri záporok által felduzzasztva, többnyire egészségtelen mocsárokba terűlnek el. A' beltájék ellenben, mindinkább emelkedvén, mérsékleltebb éghajlattal bír, és számos domb- 's hegysorokkal változatos, mellyekből eredő folyamok elegendő nedvességgel táplálják a' földet a' nélkül, hogy állandó áradással öntenék el azt. Azon tartományok, mellyekbe a' Niger 's ennek

mellékfolyói által juthatni, kétségen kivül legtermékenyebbek és szorgalmasabbak egész Afrikában. Népességök, habár azt teljes bizonyossággal meg nem határozhatjuk is, 25 millióra bizvást tétethetik. Lehetetlen az angol vállalkozó szellemnek illy vidékekből, ha egyszer neki út nyittatott, nevezetes következményeket nem húznia.

Az Afrikába vihetendő áruczikkelyek közt első helyet foglal azon gyártvány, mellyet Anglia mind minő-, mind mennyiségére nézve legnagyobb tökéletességre vitt. A' gyapotszövet egyedül alkalmatos Bel-Afrika' égöve alatt; a' mint valósággal ebből is ruházkodik annak egész népessége. Igaz ugyan, hogy ezen kézmű ott helyben is meglehetős minőségben készítetik; de ha tekintjük, hogy Manchester és Paisley' készítményei Indiában is, az ott helyben készülő daccai és masulipatami jeles muzlinek és kartonok felett elsőséget nyertek: alig kételkedhetünk, hogy az afrikai alábbvaló szövetek még kevésbbé állhatnák ki a' vetélkedést. De nem szükséges olly messze keresnünk felvilágositó példát. Manchester ruházza Bonny-t és Eboe-t; valamint Kiamá-ban is, a' tengerparttól több mint 200 mérföldnyi távolságban, szinte Manchesterben gyártott durva tarka ruha teszi a' néger nők' legkedvesebb ékességeit, noha annak mérséklett eredeti ára a' szárazon szállítás által fölötte nagyra növekedik. A' Niger, úgy látszik, Afrika' belvidékein az áruk' széthordására eddigelé nem igen használtatott. A' közlekedés többnyire csak várostól városig terjed: Damuggoo' uralkodója Eyeo' vagy Youri' léte felől semmit nem tudott. Europai áruk csak Eggá-nál, mellyet a' jobb állapotú és iparosabb tartományok' véghelyének mondhatni, tűnnek fel legelsőben. A' gyapotszövet után hihetőleg legjobban kelnének mindenféle fegyverek; a' mi elég szomorú ugyan, de más részről azok ott nem csak vadászatra lennének fölötte használhatók, hanem az afrikai harczolásmódnak az európaival leendő fölcserélése még talán inkább a' csinosodás' előmozdítá-

sára szolgálna. Ékességek, csecsebecsék, 's minden czifra és csillogó tárgyak fölötte kedves fogadtatást lelnének a' durva izlésü afrikai uralkodóknál; és minthogy ők ezen áruk' valódi becsét még nem tudják meghatározni, egy ideig jó drágán megfizetnék azokat, míg csak a' tapasztalás és vetélkedés fel nem nyitná szemeiket.

A' mi az onnan cserében hozathatandó tárgyakat illeti: valamint a' mondottak szerint pamutgyártvány volna az ottani eladásra legalkalmasabb, úgy viszont a' cserélendő áruczikkelyek közt első helyet kiván magának a' nyers gyapot, melly nagy bőséggel és számosb utazók' bizonyítása szerint igen jó minőségben terem Afrikának egész fordítókör-alatti részén. Az európai kereskedők még nem hatottak be a' gyapottenyésztő tartományokba, mellyek mind nevezetes távolságra esnek a' partoktól. E' termesztmény' fogyasztása Angliában iszonyú nagy, egy évi behozatal közel nyolcz millió font sterlingre lévén becsülve. Melly fogyasztás még inkább növekednék, ha Afrika is, úgy mint India vagy az Egyesült-Országok, saját nyers termékét, meggyártva venné vissza ismét Angliától. Indigo, a' festőanyagok' e' legbecsesbike is, mellyből Angliába némelly évben egy millió font sterlingnél többet érő vitetik be, szinte bőven terem azon tartományokban, és mint mondatik, hasonlókép jó minemüségben. Ezeken kivül egyedül bőr és valamellyes arany lehetne még kihozatal' tárgya; mert a' pálmaolaj, mellyel ott jelenkép legkiterjedtebb kereskedés üzetik, a' szélső vidékeken teremvén, hihetőleg már most is az egész keresést kielégíti.

Miután a' Nigeren kereskedésnek lehető tárgyait láttuk, annak folytathatása' módját fogjuk tekinteni. Az akadályok valóban olly nagyok, hogy azokat a' folyami hajózás' közönséges segédeszközeivel legyőzni lehetetlen. A' delta és ennek alacsonabb torkolatai körül levő egészségtelen lég — az európaiakat bizonyosan vágytárs és ellenség gyanánt tekintendő benlakosok' vad és rabló természete — csupán csak valamelly rendkivüli segédszer által tétethetik ártatlanná.

És ezt a' gőzerőben találjuk fel, melly a' folyami hajózásnak egészen új fordulást és életet ad. Ez által hajtott hajó a' tengertől a' delta' csúcsáig egy nap 's egy éjjel fölmehetvén, sebesen átfutná az egészségtelen vidékeket, és a' lakosok' ellenséges csónakseregeit is, rajtok keresztültörve, könnyen elhagyná. Tapasztalás fogja megmutatni, mi lesz jobb: hogy a' gőzhajók Angliából járjanak-e oda egyenesen, vagy pedig az ottani széleken tanyázzanak, és a' vitorlás hajókon vitt áru ott rakassék rájok. Az első mód *) által, ha kivihető, a' hajóról hajóra rakodás' költségét megkímélni, és azon veszélyt elmellőzni lehetne, melly rakodás közben e' mindenütt rosszlégü tengerpartokon az egészséget fenyegetné. Figyelmet érdemel azon kérdés: valljon Formosa' vagy Benin' ága nem volna-e legalkalmasabb a' fölmenetelre? Ez úton a' hajó Kirree-n felül egyenesen a' delta' csúcsához jutván, mind a' Brass folyón levő veszedelmes bejárást, mind a' vad lakosoktól itt, és a' Bonny ágon még inkább várható háborgattatást elkerülné. Alig eszközölhető azonban a' kereskedésnek itt igazi meggyökeresülése, a' Niger' partján állítandó szálláshely nélkül, hol az europai és afrikai javak' számára raktár találtatnék, és honnan a' mellékfolyókba és a' Nigernek különben nehezen vagy épen nem hajózható ágaiba kisebb hajók járhatnának. Igen czélirányos volna e' végre azon szigetek közül egyet megvásárlani, mellyek a' Nigeren egy helyütt olly számosan találtatnak. Vagy ha azok' alacson és posványos helyzete egészségtelenné tenné az ott tartózkodást, könnyen akadna valamelly tisztalégü és védhető álláspont a' folyó' nagy része mellett elnyúló dombokon.

Végre tekintsük egy kissé, milly összeköttetésben vannak ezen ujonan tett fölfedezések Afrikáról ezelőtt volt isméreteinkkel, és valljon a' hajdankor' irói tudtak-e valamit a' Niger' azon alsóbb részéről, mellyen

*) A' britt kormány azóta Landert két gőzhajóval küldötte a' Nigerre.

Európaiak most jártak legelsőben. Hogy Ptolemaeus előtt a' Niger' torkolata egészen ismeretlen vala, világosan kitetszik onnan, mivel azt mint csupa belvidéki folyót minden délnek menő ág nélkül irja le. Valamennyire különböznek tőle az arab irók, kik a' 'Feketék' Nilusáról' azt állítják, hogy nyugatnak foly és az atlanti tengerbe szakad. Némelly angol tudósok azt vitatják, hogy az arab irók által említett telepítvények mind azon a' vidéken feküttek, melly most Houssá-nak neveztetik; és hogy az ő 'Nilus'-ok nem Park' Nigere volt, hanem az ottani síkföld' vizeinek egyesülete, jelesen Quarrama vagy Zirmie. Meglehet, hogy ezen utolsó a' Nigernek Lander által beutazott részébe ömlő folyam tevé az ő 'Nilus'-okat, 's ekképen ők egyedül abban hibáztak, hogy egy mellékfolyót tartottak a' főfolyónak. De ebbeli ismereteik' tökéletlenségét eléggé bizonyítja azon tudatlanság, mellyet a' mostani utazóink által megjegyzett részletekre nézve mutatnak; és még inkább azon állításuk, hogy Tocrur-(Sackatoo-)tól Ulil, hol a' nagy folyam szerintök tengerbe szakad, csak 18 napi járás, mi 300 mérföldet sem tenne; holott a' valódi távolság Benin' öbléig 700 mérföldre is rámegy. Könnyen gondolható, hogy ők hallottak valamit a' Nigernek az atlanti tengerbe szakadásáról, és a' legtávolabb várost, meddig tudomások terjede, annak torkolatánál képzelték lenni; szintúgy mint Bello szultán is Rakah-t és Fundah-t a' kifolyásnál levő tengerréveknek vélte. A' Youri és Ulil név kissé hasonlít egymáshoz; *r* és *l* könnyen felcserélődvén. De a' só, melly Edrisi' bizonysága szerint Ulil-ban ásatott, és a' pusztaság, mellyen átvitetett, a' nyugati bányákra mutat, és azt látszik bizonyítani, hogy Ulil Walet vala, és hogy Dibbie' tava a' földleirásnak akkori tökéletlen állapotjában, az atlanti tengerrel zavartatott össze.

Leo Africanus azon egyetlen egy iró, ki a' Nigernek jelen utazóink által megjárt részéről valami bizonyosat tudott. Ő annak folyását Guber (Houssá-nak most

is e' név alatt ismert, és mint látszik akkor volt fő tartománya) és Gago közé helyezi, melly utolsónak termékeny földe, rossz lakjai, töménytelen királynőserege, és Timbuctoo-tól délfelé 400 mérföldnyire fekvése világosan Eyeo-ra mutatnak. De a' Niger' további meneteléről vagy Benin' öblébe folyásáról semmit nem tudott; és hibásan vélte, hogy Timbuctoo-tól nyugati irányban Ghinea (Jenné) felé, 's innen a' tengerbe foly. E' véleményt nyilván a' Portugáliaktól vette, kik Senegal-t és Gambiá-t régtől fogva a' Niger' torkolatainak tekintették.

Ezen utolsó hiedelem sokáig uralkodott az ujabbkori európaiaknál; 's ennél fogva ügyekeztek az Angolok Gambia, a' francziák pedig Senegal által jutni a' Nigerhez. De ezen próbák, mellyeknél több akkor nem is tétetett, természet szerint siker nélkül maradtak; és Delisle és D'Anville bizonyos tudósítást nyertek, hogy e' folyamok az Afrika' belsejében eredő és Timbuctoo felé keletnek folyó Nigerrel nincsenek összeköttetésben. A' közönségesen elterjedt ellenvéleményt azonban meg nem győzhették, és a' Niger' torkolatára nézve magok sem voltak tisztában. Reichard, német író, állította fel legelsőben, és M'Queen támogatá hathatósan azon hypothesist, melly most olly szerencsésen megvalósult, és Bel-Afrika' földleirásának fő kulcsául szolgál.

E' jelen fölfedezésnek minden tetemessége mellett is, Afrika' belrészeire nézve még fölötte hiányosak ismereteink. A' Tshadda folyó, a' mellette fekvő, hihetőleg termékeny és népes tartományokkal együtt egészen ismeretlen. A' Niger' folyásáról Timbuctoo és Youri közt semmit sem tudunk. Elhallgatjuk az egyenlítőn alul fekvő vidékeket, mellyekbe, kivéve legközelébb Douville-t, még egy utazó sem hatott be.

Az *Edinburgh Review*' 1832 juliusi kötetéből.

Tasner Antal,
m. t. társasági l. tag.

FRANCZIA KÖLTÉSZET A' XIX. SZÁZADBAN.

Francziául irta Grégoire.

(ELSŐ CZIKKELY).

Követni fogjuk itt a' franczia költészetet mind azon alakváltozásokban, mellyeken átesett, kijelelni a' különböző formákat, mellyeket felöltött; előttünk haladand hanyatlatiban, szendergésében, fölébredésében 's előlépteiben; előttünk mint gyönge, remegő szűz könytől dagadozó szemekkel, fojtott szavával, szerény, bátortalan viseletével a' convent' vérengző kormánya alatt; mint simongó, szolgai, hizelgő, kegyét 's nyájaskodásit pazarló lyány a' császárság' lánczai alatt; 's előttünk mint felszabadúlt nő a' restauratio' idején, felvéve ismét a' nemes büszkeséget, a' férfias függetlenséget, a' biztos és bizodalmas lépést, függve az egeken, szerelem' 's honszeretet' teljes hangzatival ajkain, utálva és utáltatva a' bűnt, 's így jutva le korunkig ragyogóbban mindig, 's megbocsáttatva magának néhány szeplőt a' szépségek' kedvéért, mellyekkel tündöklik.

Negyven esztendeje múlt, 's Franciaország akkor a' nagyság' legmagasb időszakába látszott érkezettnek. Müvészetek virágzának, tudományok díszlettek, minden elme érzette a' felvilágosodás' szükségét, sikeres javítások történtek, egy nagy, mérhetlen lépés vala megtéve. Egyszerre tompa zúgás hallik, robogva omlik öszve meg' öszve minden, a' vén kor aggasztotta intézmények eltűnnek 's a' tátongó mélybe sűlyednek alá; új kor születik, de mellynek fogantatása rettentő volt, 's ez új szülött a' multnak füstölgő romjain emelkedék.

Mi vala, mivé lett ekkor költészetünk? — Addig a' század' színeit viselé magán. Fás, illatos, bodrozott, mint a' kor' erkölcsi és körei, feledve magas eredetét, nemes tulajdonit. Ő, ki legelső napjaiban szűzen, szemérmesen, vallásosan, csak szépért hevűlten lépett fel, ki az istenek' nyelvét beszélte, ki a' bűnre böcstelenítő bélyeget üte, ki olly tiszta és indulatos énekeket zenge, ki olly édes könyeket fakasztott a' szenvedő erény felett, ki legörgetve a' múltat 's föllebbentve a' jövőt, olly hathatós szavakkal festé mind a' kettőt: fertőzetessé lőn egy Voltaire', Piron' és Parny' ajkaikon, megásta a' régi hiedelmek' talpköveit, elfacsará a' történeti nagy tetteket, feledé halhatatlan nyelvét 's nevetségnek és gúnynak áldoza fel mindent, mi valaha nagy vala és szent.

A' terrorismus' vérengző napjaiban, midőn megtördelt királyszékek porban görögtenek, midőn az elkábúlt népek vérrel töltözének 's kardél nyesdelé a' szerencsétlen hont, oh akkor a' költészet, a' bűnbánta szűz elnémúlt. 'S énekelheté-e a' hazát? a' hont, melly a' sárban fetrengett, példátlan bűntettekben fertőzött, melly a' polgárisodás' legmagasb fokairól az emberevőkkel szálla alá egy sorba! Énekelheté-e az erényt? az akkorit, melly vért ivott, melly szent dolgokat tisztátalan kezekkel mocskola, melly undok ujjakkal ragadozá a' szerencsétlenség' foszlányait 's melly Brutust és Catót vélé mímelgetni! Vigasztalhatá-e az áldozatok' kesergő árnyait? de hiszem az elcsábúlt ész nem hive többé egyébben csak a' semmiségben. Miként zokogj egy cypressus körött, ha többé a' lélekben nem hiszesz? miként lengj egy más, jobb ég alá, mikép igérj az elnyomott erénynek igazságot, ha a' létpályát a' sír' keskeny határi rekesztik? — Hallathatott-e vallásos hangzatokat? Az elrémült istenek elfutottak, elpusztúlt, elszomorodott templomok az ajtatos emlékezetekkel együtt omlottak egybe, nem maradt egyéb mint egy hideg árnyéka az imádásnak, egy fagyos, hogy ne mondjuk, gyalázatos, egy képtelen, hogy ne mond-

juk, kétségbeejtő imádás. Vagy talán szűz szerelmet, nemes barátságot énekelhete, midőn a' büszke bűn gőggel hordozta homlokát, midőn minden szívet alacson önzés zárt, midőn az atya' sírjára hullatott könyek vérpadra vezettek!?

Árva költészet! mit tehetett ő ekkor, mint hogy száműzze magát szülőföldéről 's más, szelídebb égöv alatt keressen enyhebb ihleteket, nemesb emlékezést, miután ön honában még sírnia sem volt szabad.

De legyünk igazságosak e' mellett. E' korszak hazafiúi nemes hymnusokat szűle; az ekkori csatadalok nagy lelkeket, magas szándékokat árulnak el. Igen, mi szeretjük e' dalokat ma is, szeretjük azokat a' respublica' és császárság' elaggott katonáinak ajkaikon, századunk' e' leverhetlen óriásién, kik miatt nem kell irígylenünk többé a' régi Romát, nem a' középkornak ma olly igen is becsmérelt hőseit. Szeretjük őket ifju bajnokaink' ajkain is, kiket a' haza' szent szerelme gyújt, midőn űzik annak kebelétől az idegen hadakat; szeretjük a' hadi tárogatók', harczkésztő trombiták' 's diadali harsány rivadozások' kiséretében; de ugyan e' dalok búsítanak, rémítenek, undorítanak minket, ha őket egy mocskos pórcsoport ordítozza, fertőzteti a' bontakozott hajú lázadás, és remegő városok' kebleiben, midőn vak erő ül a' jog' helyébe, midőn testvér ellenséget láthat a' testvérben, 's a' rablás, gyilokszemeivel, szennyes lomjaival 's tolvajkezekkel a' hatalom ellen indúl, előtte nem a' hazának szent zászlója, hanem elvérzett áldozatok' ádáz dzsidára szúrt fejeik. Ah, igen, szeretjük e' dalokat: mert valljuk meg, a' hazaszeretet nálunk francziáknál minden koré, 's ha már minden egyéb érzet ki volna halva, mindig maradna a' francziának a' hazáért egy ihlete, a' hont énekelni még egy szava.

De ennyi mind az, mi valóban ihletést ránk e' korszak hagya. A' költészet, mint említők, Görögország' vidékeire, a' müvészet' 's polgárisodás' e' hajdani bölcsejébe menekvék; ott elfeledé véres tragoediá-

inkat, virító képekkel ölelkezve körül, kecses emlékezeteket újítva meg 's Theocrit' és Anacreon' feledett hangjait élesztve föl.

Chenier András, görög nő' gyermeke 's görög föld' nevendéke, gyakran visszavezete minket gyermekkora' költői tájaira. Arcadiának gyönyörű árnyaiban járdalánk ismét, egy végtelen, tág láthatáron félfödötten látánk emelkedni százados fákat, kecses fedelkéket, pompás oszlopcsarnokokat; hallottuk ismét az agg dallókat, a' harmoniának e' mestereit, városról városra járva inségeikkel 's énekeikkel; a' görög nyelv' egész gyöngédsége álfolya nyelvünkbe, 's a' költő' lantja még lágyítóbb hurokra talált a' keresztyénségben, mellyekkel sziveinkre hasson. Oh mi, az éjszaki, ábrándos Musák' kedvelői, mi a' XIX-ik századnak, bús harmoniához vagy férfias erőhöz szokott gyermeki, ne, oh ne vessük meg a' görög föld' szelídebb Musáit. Ők képzék csecsemő korunkat, ők vezeték ingó lépteinket 's nem egyszer lepének meg, mint rejténk kisikló könyeket, mint maga a' szép természet, egyszerű 's indító hangjaikon. Mi nekik a' hála' emlékezetével tartozunk, 's ha ver a' szív a' honszeretet' hangjaira, valljon a' classica Musa' szava, egy távol vidékről hallatva, hidegen fogja-e hagyhatni kebleinket, ő, melly legelső szívveréseinkre emlékeztet?

A' szerencsétlen költő' feje bárd alatt vala elesendő. Ki fogja nekünk fölfedezni mind azt, mit e' lélekben a' veszélyes óra' közeledte felkölte? Illy ifjan veszni el, neki, ki egy boldogság- 's szerelemdús hosszu jövendőt láta legörögni szemei előtt, neki, ki olly erőben érezé szellemét, ki annyi dicsőségről álmodék! Illy ifjan halni el, látni a' halált, mint közelít feléd, hogy jéghideg kezeivel illessen, az életet kebledben csöppenkint kifogyni érzeni! De lantja legalább híve maradt mindig, ez vigasztalá őt fogságában, 's húrjai nem némulának el a' végső perczenetig.

Ezen túl a' költészet néma, vagy ha hallata is még egykét hangzatot, azok a' szolgai vagy bérlett, az eről-

tetett vagy megféleműlt szózatnak hangjai. *La Harpe-é* az, ki vörös sapkában a' Lycée' ajtajánál respublicai hymnust olvas-fel; *Lebrun-é*, e' követelt Pindaré, kit hosszú ruhaszárnyak emelnek, kit aranynyal hintett köntöse puffaszt, ki a' fellegek közt széltől terjedező szárnyakon tévedez; vagy *Parny-é* az, ki a' *Guerre des Dieux-t* a' fúriák' oltárára förtelmes ajakkal szórja ki. De a' szűz ajakú, a' kellemes gondolatú költészet számkivetésben hon- és laktalanúl tévedez. *Michaud* számüzetését élet- és kecsteli verseivel enyhíti; *Delille* vonakodik dallani a' tyrannokat, sőt nemes hevében elég merész őket átkos halhatlanságok előtt meg is reszkedtetni; az ő Musája tiszta maradt mindig 's hív a' szerencse' üldözöttihez, 's hosszú fátyolt borítva fejére, a' vérpad' ellenében, siratá a' felséges áldozatok' végzetét, ott szóra átkot a' kevély királygyilkosok' fejeire.

Hadaink azalatt dicskoszorúkat fűznek homlokaikra, megdöbbentik Európát, felköltik a' pyramídok' echóit 's diadalról diadalra haladnak. Tartományink' egyike szembe áll a' respublica' egész dühével 's áldozata lesz egy tiszteletre méltó de időnkivűli önfelajánlatnak. Bonaparte megjelenik 's hasonló egy őrjöngő képzelet' csodás látmányihoz, széttépdezi a' zivatarfelhőket, határozatlan, ingadozó formái folyvást nagyobbodnak, végre a' felhő megnyílik, 's a' káprázat mint egy vakmerő gígász áll elő, kész szétzúzni a' világot villámsújtogató karjaival.

'S itt elhúny a' XVIII. század, munkáját végzetten. Kar kar ellen, test test ellen vívott az egy régibb kor' álhiedelmivel, ezer előítéleten tört keresztűl, ezer visszaélésnek vete véget, készítgeté Európa' jövendőjét; 's ha e' küzdések' hevében igen is gyakran ment túl a' határon, ha borzasztó hibákat javala, ha hizelgett káros balvéleményeknek, egy későbbi józan philosophia igaz itéletet tőn felette, fölfedezve egyszersmind mind azt, mi benne valóban nagy, valóban hasznos volt.

Az új századdal új literatúra készült. A' keblek az erős kormány alatt szabadon pihegének ismét; az emlékezet örömest mene vissza a' multakba, 's a' szem könybe borúlt olly sok 's még olly közel fájdalmakon. Elélt szenvedések nyomják lelkeinkbe a' szomor' és búsongás' érzeteit. Midőn azok rohannak ránk 's elborítják lelkünket egészen: bizonyos tompaság, bizonyos kábultság fog el, melly nem hagy egyébre ügyelnünk a' jelen pillanatnál. A' számüzetések, a' Tiberius', Nero' és Domitian' gyáva de tyrann uralkodása után irá Tacitus gyász- és mély philosophia-lehelte sorait; ekkor zenge Lucanus' lantja olly szomorú, olly keservteli hangokat, Seneca ekkor önté ki fájdalmait megszaggatott, csillámzó soraiba 's igyekezett visszavezetni századát józanabb fogatokra, szelíd búsongó szóval festvén előtte a' bölcsnek boldogságát, egy jobb kor' erényeit. Igy a' consulság' idejében a' keresztyénségnek igen is soká feledve volt ideái újra erőt vettek a' lelkeken, 's e' szerencsés változást a' *Génie du Christianisme* tevé. Az egymással társított bús és vallásos képzetek' ezen vegyűlete teszi e' korszak' általános szellemét.

Egy nagyhírű férfi nyitá meg a' pályát. *) A' bal szerencse' hatalmas leczkéiben okúltan, ő saját érzeteit adá irásiban. Házát megritkítá a' vérpad, ő csaknem egyedűl maradt. Futva az elfajúlt hazát 's messze partokra száműzve keserveit, magányos útazó járá be az új világ' sivatagjait 's vendégszerető vadak' kalibáiban lakozott. Szelleme termékenyűlt a' természet' csodáinak szemléletében, képzelete lángolt, szíve olvadozott a' rév- és végtelen tengereken, ez egekkel szomszéd hegykúpokon, e' csend- és hallgatás-lakta magányokban 's e' népek közt, mellyek olly jóakarólag fogadák őt, a' számüzöttet. Ifjú kora viharos volt; a' leglángolóbb szenvedélyek közepett önmagán érezé

*) Chateaubriandról, kiről e' helytt van emlékezés, más alkalommal többet. *A' szerk.*

ő mind azon keserű csalódásokat, mellyek megszaggatják a' szívet, 's lelke a' való jó' örök kútfejéhez emelkedék. Tele még anyjának emlékezetétől, ki nem rég sír vala botlásain, egy könyvet írt, melly annak árnyát megnyugtassa 's fölfedje előttünk a' keresztyénség' minden nagyságait.

Büszkén, kevélykedve siettek többen az útra, mellyet ő kitára. A' vallás az ő tolla alatt visszanyeré ismét mind azon becsültetést, mellyből egy vak 's vad gyülölet igazságtalanúl fosztotta ki, úgy tűnt fel az ismét, mint minden nagynak 's magasnak forrása, 's az általa megtisztúlt szenvedélyek olly méltóságra jutottak, melly előbb félre ismertetett. Azon túl nem vala többé szép hitlennek látszani, az atheismus nem volt divat többé. Valóban, ha költőnek nevezzük azt, ki a' képzeletnek és szívnek új útakat nyit: ki kétkednék a' *Martyrok*' szerzőjét legelső sorba helyezni a' Musák' kegyelti közt?

Ő, 's egy nagynevű asszonyság, kit férfias gondolatok 's hatalmas elme jelelnek, meghaladák a' császárbirodalom' minden más irói jeleseit. A' *Németországról* irt könyv legelőször láttatá velünk az új ihleteknek egy igen bő forrását. Ezen költői egy, *a' keresztyénség által megújított literatúrának* — hogy *Staël* asszonyságtól vegyünk kifejezést — most inkább újaknak mint különködőknek, inkább eredetieknek mint bizarroknak tetszének előttünk. Németország' tudományi hatása Francziaországra elkezdődött. Ezen asszonyság' iratait egy enyhe vigasztaló philosophia bélyegezi, 's ha őt szülék és nevelés után a' protestantismus birá: szívreható nyelve, mellyen ír, a' catholicismusé.

E' köz hajlást a' szomorú, búsongó ideákhoz úgy látszik nem kissé nevelék Ossian' költeményi, mellyek ekkor *Baour-Lormian*' tolla alatt népszerűekké lettenek. Gyönyörrel hallgatá kiki a' skót bard' accordjait, örömest múlata Caledoniának szomorú fellegi, Morven' jeges sziklái 's ezen erővel és nemességgel teljes

bajnokok között; szerették Fiongal' tiszteletparancsló alakját, Malvína' gyöngéd aggodalmit, de leginkább Ossiánt magát, ez éjszak' Homérját, a' világtalant, az egyedűl maradottat annyi harcztárs közűl: mint szárnyala vissza a' multakba, mint dallá atyjának nagy tetteit, mint beszélé saját kora' történetit, mint panaszlá aggsága' magányát 's mint hivá gyöngűlő szózattal a' halált, melly őt Fiongálhoz vigye ismét és barátihoz a' fellegek' hullámzó lakába. Baour' költészete tiszta és nemes, munkája messze elvitte nevét 's megnyeré neki a' főconsul' kegyét, tekintetét.

Jövének mások, kiket szinte a' vallás' magas ideái ihleténck.

De-Fontanes, szintolly jó költő mint ügyes prosairó, Chateaubriand ur' nyomdokiban jára. Hol egy népe-vesztett monostor' hosszú folyosóin andalgva új életet önte a' puszta romokba, beszélé az itt élt 's világtól nem ismert bölcsek' szerény erényeit, festé a' roppant templomöblöket, mellyek, most komorak 's hallgatagok, hajdan az ének' és könyörgés' szavától zengedeztek; majd egy sírkőre hajoltan, vagy az egyenetlen sírhalmok' nyelvén futva végig, a' halottak' hamvait fontolgatá, a' szegénynek emlékét üdvözlötte 's az egyszerű földmüves' árnyának lefizeté a' méltó dicséret' adóját; majd ismét magasb énekre emelkedék 's a' keresztyének' mennyei áldozatát festé, melly a' szerény oltárra alászáll, 's a' csend' ünnepét, melly az ájtatos gyülekezeten messze elborúl; majd a' légben lebegett 's a' felettünk függő csillagok' óriási útjait követé; vagy rendszerrel tévedezett az emberi természet' csalkertiben, erővel teljes, tömött tollal födve fel a' titkokat, mellyek az embernek, ezen az égből alábukott királynak, végzeteit rejtik.

Legouvé könyekkel tölt versiben tiszteletet kére a' sírokra, mellyeket nem rég kifosztottak 's megfertőztettek szentségtörő kezek. *Millevoye*' lantja ama' tiszta 's megható zengzeteket adá, mellyek még most is mélyen indítják lelkeinket meg; az ő verseiből az elegia

sohajt, az ó kornak e' Musája, omladozó hajával, fején hoszszú fátyollal 's szerényen lesütött szemekkel, e' szánakodó szűz, melly sír a' balszerencsén 's fájdalmakon. Beszéletiben nemzetivé lőn közöttünk a' balláda, e' siralmas történetű epos, e' verselt chronica, mellyben csoportozva állanak a' lovagkorszakok' minden tetteik 's viselt dolgaik Roland-tól kezdve amaz újabb, de csodákban nem kevesbbé gazdag időkig, midőn a' spanyol vitézség a' despota 's hódító mórral küzd, midőn a' keresztyén Európa tömegekben rohan az elrémült Ázsiára, midőn Palaestina' mezeit a' mi hősink' csontjai kövérítik, 's midőn a' got kastélyok és várak olly különnemű scenákat rejtenek köreikben: bajnoki nemes tetteket, szerelmi esküket, magas törvényszerüséget, hallatlan vétkeket, titkos kinzatokat, szégyen' rejtekeit, elburkolt árulást.

Treneuil a' saint-denisi feldúlt sírboltokba, a' királyok' e' régi temetkezőjébe, szálla le, megkérdé a' sír' néma felségeit, e' királyi árnycsoportokat, mellyeknek halálálmaik sem lehetének csendesek, e' fölkent holttetemeket, 's egész monarchiáját e' megzavart, megmocskolt, széllelszórt rémalakoknak: imádott istenségeknek hajdan 's a' föld' korlátlan urainak. Musája elevenen festé a' letünt legújabb időszak' iszonyait, midőn a' koporsó nem nyújta menedéket a' gyülölet elől, midőn a' halál borzadozva látá kisíklani kezeiből a' martalékot, mellyet több százados időltség birtokává tőn, 's midőn a' nap nem mere lenézni e' gyászhely' lakóira, kiknek nem kelle látniok többé éltető világát.

Nodier, *Tristes*-jeiben, kibeszélhetlen fájdalmakat feste, önmagát kínzó lélek' szenvedéseit, vérző sebeit egy szívnek, mellynek e' világon többé nincs öröm; öldöklő visszaemlékezéseket, mellyekre megdermed kebletekben a' szív, de sírni nem tudtok; benső öngyilkolást, kifejezhetlen kétségbeesést 's rejtett félelmeket, mellyek kiapasztják az élet' forrásit 's mellyeknek csak halál vethet véget. — Szóval: ama'

vérengző catastrophok után, mellyekből a' nemzet épen kiszabadúlt, az egy nagy concertje volt a' panasz- és szívszaggató jajoknak; a' soká fojtogatott sohajtások most tartós zokogásokban törének ki 's a' genius' minden müvének komor és busongó színt adtanak.

T. i. a' költészetnek ekkor saját ábrája volt. A' nemzet végső maradványit élé egy lassanként kiható szabadságnak; a' költők a' nélkül, hogy akadályt félnének, ihletök' röptét bizton követheték. De Bonaparte fel-ül Nagy-Károly' trónjára; rettentő karja megszorítja a' szabadságot, melly előle megdöbbenve hátrál; ezen túl a' gondolat korlátozva van, a' kormánynak szolgája, 's szólnia csak ura' kedve szerint szabad. Isten veled, te szelíd költészet, nem fogod te többé hallatni tiszta és szabad énekidet; a' szándék az — 's kényszeríteni fognak rá — hogy a' trónnak lábainál csúszszál: de te a' fenyegető lánczok' daczára is légy szabad — hallgatva nemesen!

De még is győzelmi dalokra tárgy elég juta. Egész Európa remegett győztes seregeink előtt. Hasonló a' kártékony villámhoz, melly a' levegőn keresztül hasít, sebesen mint gondolat, repült Napoleon éjszakról délre, a' diadal' szekeréhez csatoltan. Kiebb vivé birodalma' határit; a' sarmata és német meghajolának előtte. A' költészet énekli folyvást a' csatákat, de szava szolgai, óvakodó, nem meri fölemelni hangját az igaztalanságok', az erőszak' 's a' bitorlatok' föl-fedezésére. A' komoly szín' Musája, Chenier' szavaival, a' hatalom' szenvedélyeinek hizeleg csak, valamint előbb a' nép' szenvedélyeinek hizelge. *Ducis**) Shakespeare' tragoediáját honosítá közöttünk. Utána *Raynouard* 's *Lemercier* jövének, a' nélkül, hogy hozzá legkevesbben is hasonlítanának. A' szeretetre méltó 's nemes őszinteségű *Collin-Harleville* 's *Picard*, *Andrieux*, *Duval* Sándor, és *Étienne* a' vígjátékban

*) Ezen nevezetes ember is tárgya leszen egy későbbi közlésnek. *A' szerk.*

ragyogtanak. *Daru* és *de-Saint Ange* Horácz' és Ovid' szépségeivel vívtak; míg *Delille* a' falu' *), *Esménard* a' hajózás' gyönyöreit festék, és *Chênedollé* az emberi elme' mélyeit méregetve, a' philosophia' köreiben jára; de többen e' költőink közül a' despotismushoz valának szegődve, 's a' költészet, mellyet rendszerint gerjedelem és szabadság táplál, hideg 's egykedvű lőn.

Mennyivel álla magasabban mind ezen, különben sok érdemű, literatoroknál *Chateaubriand* ur, ki egész századának új indulást ada. Az ő *Martyrjai* megjelentek, 's a' literatori világ csodálta a' művet, mellyen egyszersmind a' szent könyv', 's Dante' és Tasso' és Milton' ihleti látszának.

A' hatalom' árnyában újra föléledtek a' rend' fogalmai is, 's ez a' rend nem csak a' nyilványos erkölcsökre hata, hanem az irászatra is, mellyet a' respublicai magasztaltság az igaz útról eltéríte. A' literatúra egyik alkotó része a' polgári társaságnak; követi annak haladását 's hanyatlatát, minden kornak minden véleményi benne, mint egy hív tűkörben, szemlélhetők, semmi csoda tehát, ha egy egész századnak nagy rengési, hosszas inogási után a' literatúrának arcza is rendetlen, 's a' bágyadásnak és búnak bélyegeit viseli. De ha már a' társaság' sebei beforrnak, ha a' keblekbe visszatért a' kéjes lelki csend, akkor az ízléssel bírókat illeti: simítgatni a' közönséget 's felvilágosítani azt csillogó hibák felett, mellyek sok más hibát vonnának magok után.

A' criticának szabad tér juta a' császárság alatt. A' féltékeny despotismus sem lele gáncsot ott, hol csak stílusról, izlésről, nem bántó ítéletekről vala szó, minden politicai gondolat' nyilatkoztatása nélkül. E' korszakasznak néhány literatori jeleskedtek e' részben. Így *Chenier* János-Mária, ki a' kor' nevesbjeit gyakorlott ízléssel, de néha igen is nagy részrehajlással és sok keserrel birálgatá. Így *Geoffroy*,

*) E' munkát Kis János' fordításában birja literaturáink. *A' szerk.*

ki paradox véleményeket akara kivívni 's az utóbbi század' nagy neveit lealacsonítani; 's az ő logicája szorít, modorja (manierja) metsző, kesernyés erében talán sok is a' szenvedély, de ízlete biztos, tanítmányi józanok; ő visszavezette igaz értékökre mind azon philosophiai dicsőségeket, kiket az egykorúak olly nagyra emeltek, 's kik jobbára a' pártszellemnek köszönék nimbusokat. Igy *Dussault*, egy igen sokban jártas és csínos előadású férfiú, ostora az irói középszerűségnek, de igen hideg talán 's igen egyhangú, hiával azon eredetiségnek 's változatosságnak, melly *Geoffroy*' munkáiban annyira gyönyörködtet. Így a' lelkes és mardosó *Hoffmann*, ki magát néha igen részrehajlónak mutatá gáncsaiban 's olly gyakran visszaélt tudománynyal és észszel. Így *Auger* és *Feletz*, amaz alaposság- és pontosságban, ez kellemben 's gyöngédségben gazdag; 's így *Nodier*, kinek könnyű tollából olly ragyogó czikkelyek folyának, 's ki társaival együtt el akará az elméket fordítani az újításoktól 's a' rend' és állandóság' fogalmihoz téríteni vissza. — Mind ezen criticák tudománykori despotismusok mellett is igen sok javára voltak a' literatúrának 's így a' költészetnek; ez utóbbi általok tartá meg nemes és tiszta nyelvét, melly egyik fő dísze, 's ha más felől egyhangú vala és hizelgő, ha inkább ügyele a' stílusra, mint a' philosophiára; ez azért volt, mivel az újonszületés' órája még nem jött el, ennek csak a' polgári szabadsággal lehete érkeznie.

'S ez a' szabadság nem marada el soká. Bonapartenak csak diadalmai' vakító fénye bocsátatá meg a' bitorlást, trónját csak a' hír és dicsőség tartá fenn; mihelyt ez hive lenni megszűnt, hatalma öszveroskadt, 's eldarabolt birodalma visszatért régi uraihoz, kik húsz évi számüzetés 's bal szerencse alatt elfeledék a' régi gyülölséget 's megismerék a' kor' szükségeit. Egy királyi kéz által nyújtott charta visszaadá végre a' szabadságot a' franczia földnek, — 's itt a' literatúrának egy új, ragyogó korszaka kezdődik. Az első

években az újulás zajtalanúl készűl, a' szabadság mind inkább növekszik, a' keblek csendűlnek, Franczia-ország mind inkább virágzó jóllétben feledi bajait, viszonyok köttetnek a' szomszéd nemzetekkel, 's a' jelen Európa lesz azon tág mező, hová az újszomjas elmék sietnek meríteni.

Anglia és Németország nagy behatással voltak a' jelen franczia költészet' sorsaira. Nekik *) már egypár század óta volt eredeti vagyis ollyan literatúrájok, melly semmi másnak nem vala másolata, hanem magok' e' népek' erkölcseinek 's characteröknek hív lenyomatjok. Mi szinte korunkig nem ismerénk ezekből egyebet halvány 's alaktalan fordításoknál, bizarr átöltöztetéseknél, mellyek e' szívmeleg szüleményeket nevetség' tárgyaivá tevék. Mi még mindig a' régiek' nyomdokait őrzők, nekünk még folyvást Aristoteles vala fő mesterünk, 's egy, a' mi erkölcsink-, vallásunk-, véleményeinktől egészen idegen literatúrának aggott maradványi még mindig példányink 's ellenmondhatatlan vezéreink, midőn Németország már újabb, meg annyi remekmű-szentesítette szabályokat szült, midőn a' fenlengő Klopstock szent hymnusokat zendíte meg 's még édesben, még harmoniásban adá az első ember' éneklőinek hangzatait, midőn Goethe és Schiller, eltelve egészen Shakespeartől, biztos szárnyakat emelének egy eddig ismeretlen világ felé, és készíték a' szilaj Byront, a' büszkét, eredetit, fenlengőt, metsző sikojjaival, harsány panaszival, vad hahotájával. Mi még nem valánk túl Crebillon' és Prévost' ízetlen csevegésein, midőn Walter-Scott a' historia' magas székeig emelé a' románt, mimelők' hosszú seregét vonva maga után. Philosophiánk még mindig a' pedant scholasticismus' hiú hasogatásival vesződött, midőn szomszédinknál e' gyermekes bilincseket rég megtöré 's nemes befolyást áraszta a' költészetre és historiára. — De végre mi is részesültünk e' kincsek-

*) Talán *csak* az angoloknak. *Cs.*

ben, 's mihelyt ők a' franczia földre áthozattak, szép elméket éleszte leheletök, mellyek korok' dicsőitésére csendes rejtekben növekedtek.

Egy körülmény tett még igen sokat a' franczia tudományosság' megujulására, 's ez: a' spiritualismus' tanítmányihoz visszatérés. A' legutóbbi században a' materialismus' tisztátlan lehelete elfogyaszta minden nemesebb szívömlést, megfojta minden nagyobb gondolatot, kioltá a' léleknek minden lángszenvedélyeit. Húsz esztendei sanyar eléggé érezteté velünk e' siralmas tévedés' gyászos következményeit, 's az új kor sietett visszatérni Socrates' és Plato' hiedelmeikhez. 'S a' tett' dicsősége egészen *Cousin*-é, az ecclecticismus' alkotójáé, ki legjobban föl tudá fejteni kora' gondolatját, kielégíteni a' megfáradott értelem' szükségeit. Őelőtte *Maistre*, *de Bonald* és abbé *Lamennais*, a' nagy catholica iskolának három feje már tágabb, nemesb indulatot adának a' lelkeknek.

Téres, végtelen pálya nyílt ekkor költőinknek; ők rohanva szállának reá, 's törekedésöket a' leggazdagabb, legszerencsésb siker koszorúzá.

A' *France littéraire*' 1833d. I. füzetéből.

CSATÓ PÁL,
m. t. társasági l. tag.

AZ ERŐMŰVEK' ALKALMAZÁSÁRÓL 'S MUNKATÉTELÉRŐL.

Azon bámulásra ragadó munkálatok' szemlélése, mellyeket erőművek által véghez vitetni tapasztalunk, míg a' természetben örökösen megállapított mozdulás' törvényeit által nem látjuk, 's azokat különös esetek-

re okosan alkalmazni nem tudjuk, igen könnyen, mind az erőművek' megitélésében, mind azoknak czélirányos használásában félre vezethetnek bennünket. Innét van, hogy igen sokan ollyan munkákat is, mellyeket eszközetlen erő legnagyobb foganattal tehet, erőművekkel akarnak végeztetni; mások összetettebb szerkezetektől, minthogy azok által nagy terhet, kevés erővel is fölemeltetni szemlélnek, nagyobb foganatu munkálatokat várnak; mások a' mozdulás' akadályait, mellyek az erőművek' hajtására fordított hatalomnak (potentia) nagy részét megsemmisítik, észbe sem vévén, alig a' mozgony' megindítására elegendő erővel nagy munkákat akarnak teljesítetni; vagy sem nem a' leghasználhatóbb erőt alkalmazzák, vagy ha azt is, nem úgy a' mint legtöbb hatása lehetne; örökmozgókon fárasztják elméjöket, holott semmi véges erő, végetlen vagy örökké tartó mozgást nem eszközölhet stb, és midőn a' természet' törvényeivel ellenkező illyetén elvek' összeegyeztethetése semmi mesterségnek 's elmetalálósságnak nem adatott, időt, munkát, költséget kénytelenek hiába vesztegetni. Mind ezek mellett azonban a' természetnek' alaptörvényei, habár a' végetlenül módosítható összetételek és szerkeztetések, a' különféle formák, 's vagy egyezőleg, vagy egymás ellen dolgozó erők' sokféle ráviteleinek elitélése, gyakran igen egymásba szőve rejtekeznek is, egyszerűk; 's legalább annyira, mennyi az előleges megtudásra, ha valamelly kérdésbe vett erőmű a' maga czéljának megfelelhet-e? lehető-e a' feltett czél' végrehajtására haszonnal alkalmazható valami erőművet előállítani? találtatik-e tudtunkra a' természetben a' kérdéses erőműhöz megkivántató erő? 's több efféle; minden bizonynyal annyira nyilvánosak, hogy azokat kevés gondolkodás és józan itélettétel mellett, akárki is könnyen felveheti, összehasonlíthatja, 's a' tárgy' kiviteléről magának előlegesen ellátható sikeres vagy sikeretlen kimenetelt igérhet. Különösen hogy készítendő, vagy alkalmazandó erőműveinkről jó eleve, 's ne káros és

költséges tapasztalgatás, és próbálgatások után hozhassunk helyes itéletet, mindenek felett meg kell állapítanunk, miben kell mind eszközetlen, mind erőművekkel dolgozásunknak, úgy szintén egyik erőműnek a' másik feletti elsőbbségét helyheztetnünk.

Minden esetre erőműveket csak ott használunk, hol azok által olly munkálatokat vitethetünk véghez, mellyeket egyébiránt ugyan azon feltételek alatt, p. o. hasonló tökélyben, ugyan azon sebességgel és könynyüséggel megtenni emberi erőnek lehetetlen: különben ott, hol valamit eszközetlenül, csupán minnen erőnk által épen úgy mint eszközök' alkalmazásával megtehetünk, erőműveket venni elő, mivel azoknak megszerzése mindenkor költségbe, 's több vagy kevesebb idővesztésbe kerül: nem csak haszontalan sőt káros is lenne. Azután azt veszszük tekintetbe, hogy ugyan azon munka' neménél, egyenlő erővel 's idő alatt, mellyik erőmű munkálhat legtöbbet, 's mindenki által fogja látni, hogy egyik erőműnek, másik feletti elsőbbségét ezen tekintetből kell meghatározni. Mellyekre nézve következő elvek állanak:

I. *Minden munkálat erőt kiván, 's minél nagyobb az erő, annál nagyobb munkatételre elégséges.* Legfőbb tekintet melly szerint az erőműveket megítélhetjük: az erőnek a' munkálattal egybe hasonlítása. Ha az adott, vagy kész erő egészen munkálatra fordítatik, úgy, hogy abból semmi haszontalanul el nem vész, akkor az alkalmazott erőnek a' legnagyobb, 's minden esetre egyenlő erőnek mindenkor egyenlő munkálatot kell véghez vinni: mire nézve erőműveinket úgy kell alkotnunk, hogy azok által az egész reájok fordított erő a' kitüzött czélra dolgozzék, 's abból, ha lehet, semmi, vagy legalább legkevesebb rész heverjen vagy egészen tehetetlenül, vagy fordíttassék idegen munkálatra. Sokszor megesik, hogy a' munkálat' neme olly könnyű, melly a' kész erőnek egész foglalatoskodtatást nem adhat, illyenkor erőművek által az ollyatén munkát, annyiszor lehet sokszoroztatni, míg nem az erőnek

egészen megfelelő munka áll elő. Így a' gombolyítás, fonás, könnyebb szerű szövések, 's minden kis erővel elvégezhető dolgozások, nem kívánják meg egy embernek minden erejét és tehetségét: hasonló eseteknél tehát czélirányosan alkalmazhatók az erőművek, hogy azok által egy ember annyit gombolyíthasson, annyi orsót forgathasson, annyi apróbb darabokat szőhessen stb, valamennyit ereje meggyőz, vagy is egész dolgozható erejét munkára fordítsa. A' nyereség látnivalóképen nem ott van, mintha mozgonyok által az erő nagyobbítatnék, hanem ott, hogy a' munkára szánt erőnek semmi része tehetetlenül nem vesztegel; és nem ott, mintha egy ember annyit dolgozhatna mint 50 vagy 100: hanem ott, hogy egy ember annyit dolgozik valamennyit dolgozhatik, és hogy egész erejét mellyet különben könnyü munkáknál ki nem adhat, egészen kimeríti.

II. *A' kész erőt, mennyire lehet egészen a' czélba vett munkálatra kell fordítani, különben azon rész, melly munkálatot nem eszközöl, haszontalan vész, és számba vétel alá csak azon maradék tartozik, melly a' munkát valósággal elősegíti.*

Legvilágosabb példáját a' szállításokban láthatjuk. Ha valamit tovább akarunk szállítani, semmi közünk hozzá, fölemeltessék-e vagy mennyire emeltessék föl a' föld' színe, 's akármi tér felett, ennél fogva az emelés a' szállítástól, vagy egy helyből másra viteltől, egészen külön munka lévén, azon kell igyekeznünk, hogy emelésre, erőnknek a' mint lehet, legkisebb részét fordítsuk. Így, ha valami nehéz testet valaki vállaira veszen, annak tovább vitelére több erőt fordít, mint ha valami téren vonja vagy görgeti, minthogy első esetben az egész terhet emelnie kell, másikban pedig, a' terhet az alávetett tér emeli, neki pedig csak a' zsurlódás' akadályát kell kiadott erejével meggyőzni. Ennél fogva könnyebb valamit sík földön, vagy egyenes lapon vonczolni, mint vállon emelni, még könnyebb a' szekeren szállítás, mivel ekkor a' zsurlódás kisebb mintha a' nehéz test földön vonczoltatnék;

ismét, a' csinált jó útak, könnyen forogható kocsikerekek, hajók, vizek, és csatornák által, könnyítetik a' tovább szállítás, nem azért mintha ezen készületek az erőt, vagy annak munkálatát nevelnék, hanem azért, mivel az erőből nagyobb rész használtathatik a' kivánt munka' végbevitelére, kisebb pedig idegen vagy más nemű munkálatra, millyenek a' felvett példában a' teher' emelése, és a' zsurlódás.

III. *Az erőművek' egybeszerkeztetésénél, minél összetettebbek azok, annál több erő kivántatik a' külön részek' megmozdítására, mozgásban tartására, 's a' mozgás' akadályai' meggyőzésére, melly tehát tulajdonképen munkálatra nem fordíthathatván, hasztalanul vesz; 's ennek következésében, az egyszerű erőműveknek elsőbbségök van az összetettebbek felett, 's ha valamit minél egyszerűbb erőmű által elvégezhetünk, mind annyiszor összetettebbekhez folyamodni nyilvános erővesztegetés.*

Ezen mechanicai alapigazság' vezérlete után, előre meg lehet ítélni azon legnagyobb foganatot, mellyet semmi összeszerkeztetésekkel növetni nem lehet, 's egyszersmind egy tekintettel láthatni, ha valamelly erőműnek czélba vett foganatja a' mechanicai lehetőségen túl hág. Minek okáért semmi más nem szükséges, mint azt venni gondolóra, hogy a' kérdéses munkának végbevitelére eszközetlenül, vagy a' legegyszerűbben alkalmazva mennyi erő és idő kivántatik, 's ha valaki azt állítaná hogy feltalált erőműve által, a' nevezett munkát, mind hamarébb, mind kisebb erővel, vagy egyenlő erővel kevesebb idő alatt, vagy ugyan azon idő alatt kevesebb erővel lehetne elvégezni, az ollyatén erőmű, mint műlegesen (technice) lehetetlen, további vizsgálatot sem érdemel. Például: legegyszerűbb mozdító eszköz lévén az emelő rúd, minthogy tapasztalás után, egy közönséges erejű ember' munkájának legnagyobb foganatja van, ha 25 font terhet, egész napon által 8 órai idő alatt, $2\frac{1}{2}$ lábnyi sebességgel mozgat, vagy, egész napi munkára, a' közben eső pihenéseket kivéve, 8 órai dolgozást számítván, 25 font

teherrel, 3600 × $2\frac{1}{2}$ × 8 = 72000 lábnyi = 12000 ölnyi útat elvégez: tegyük fel hogy 10 mázsás = 1000 font terhet kellene valami magos hegyre vitetni, ezen esetben, ha akármi erőművünk' leendő munkálatát, az emelő rúdéhoz hasonlítjuk, mivel az emelő rúd' azon részének mellyre az erő alkalmaztatik, 40-szer kellene hosszabbnak lenni a' másiknál, melly a' terhet emeli, a' teher, az erő által elvégezett útnak csak 40-ed részéig, azaz, egész napon által 300 ölre emelkedhetnék; azt pedig véghez vinni hogy 10 mázsa teher, egy ember' közönséges napszámi erejével, nagyobb, sőt csak ennyi magosságra is felvitessék, semmi mesterséges összetett erőművek által nem lenne lehetséges. Egyéb erőműveknél, még pedig minél összetettebbek volnának azok, annál több erőt kellene a' külön részek' mozgásban tartására, 's a' mozgás' akadályai' meggyőzésére fordítani, tehát a' teher' emelésére 25 font erőnél minden esetre kevesebb jutván, azoktól az emelő rúdra nézve kiszámított munkálatot épen nem lehetne várni.

IV. *Nagy terhet kis erővel lehet megmozdítani és megfordítva, de minél nagyobb a' teher és kisebb az erő, a' teher' mozdulása annál lassabban; minél nagyobb ellenben az erő, és a' teher kisebb, annál hirtelenebben történik. Azt pedig végbe vinni, hogy kisebb erővel ugyan azon tehernek sebesebb mozdulása eszközöltessék, semminemü összetételekkel nem lehető.*

Az erők' hatásait kétféleképen kell megkülönböztetni. Vagy úgy hogy valamelly erő, egy más ellen. erőt tökéletesen feltarthat, a' nélkül hogy azt mozgásba tehetné; vagy úgy hogy az ellenerőt nem csak feltarthatja, hanem azt meggyőzvén, mozdulásra kényszeríti. Az első *állományos hatásnak, billenetnek, vagy inditmánynak* (momentum staticum) neveztetik, 's akkor talál helyet, midőn két, egymás ellen munkálódó erő közül, egyik a' másikat fel nem múlja, a' mozdulatra nem kényszerítheti. Ellenben mihelytt, az illyeténképen állományos billenetbe helyheztetett erőknek egyike, legkisebb új erő' hozzá járultával növeked-

nék, a' másik erő azonnal meggyőzetvén, a' nagyobb erőnek engedne, 's annál fogva mozdulásnak kellene előállani, még pedig a' mozdulás annál sebesebb lenne, minél inkább felülmúlná egyik mozdító erő a' másikat. Például ismét az emelő rúdakat vévén fel: ha az emelő rúdnak nagyobbik szára, tíz akkora mint a' kisebbik, 10 fontnyi és a' rövidebb szárra nehezkedő terhet, a' hosszabb szárra alkalmazott egy fontnyi erő, tökéletes egyensúlyban (aequilibrium) fog tartani, vagy állományos billenetbe helyheztetni, úgy hogy sem egyik sem másik szár mozdulásnak nem indúl; de ha az 1 fontnyi erőhöz, a' hosszabb száron legkisebb erő adatnék, a' rúdnak azonnal mozdulásba kellene jőni, még pedig mivel a' hosszabb szár tíz akkora mint a' teher, addig csak tized résznyi utat végezhetne, mint az erőnek ugyan addig kellene megfutnia. Továbbá: ha a' rúd még egyszer annyira hosszabbítatnék, úgy hogy a' nagyobbik szár, húsz akkora lenne mint a' kisebbik, ezen esetben a' 10 fontnyi teher' egyensúlyban tartására, fél font teher lenne elégséges, mellyhez újra legkisebb erő járulván, mozdulásnak kellene előállani, de már ekkor a' teher is, az erő által megfutott útnak csak huszad részét végezhetné, vagy is első esetben az 1 fontos erő kétszer sebesebb mozgást hozott volna elő, mint második esetben a' fél fontos erő. Innét tehát egyenesen kell következtetni, hogy a' mozgás' sebessége, a' mozgást előhozó erővel ugyan azon arányban fogy, vagy növekedik, és a' melly erő, egyéb egyenlőkkel (ceteris paribus) egy másiknál kétszer, háromszor ... stb sebesebb mozgást eszközöl, azon másik erőnél minden bizonnyal kétszer, háromszor ... stb nagyobb. Ennél fogva a' mechanicai mozdító erőt, mindig a' sebességnek is egyszersmind hozzávételével lehet és kell meghatározni, 's a' mondottakat így értvén, ha valamelly erő egészen alkalmazva, úgy hogy abból semmi haszontalanul el nem veszett, a' teher' fölemelésében vagy meggyőzésében bizonyos sebességet hozott elő, azt véghez vinni, hogy

ugyan azon erő, vagy talán még annál csekélyebb is, sebesebb mozgást eszközöljön, semmi mesterséges szerkeztetések által nem lehetséges.

V. *Valamelly, mind mennyiségére, mind sebességére és tartósságára nézve meghatározott állati erővel, p. o. az emberivel, melly legfoganatosabban alkalmazva, napjában 8 órai idő alatt, 2, 5 lábnyi sebességgel 25 font terhet mozgathat, a' rendesnél nagyobb munkálatot, semmi úton módon vagy találósággal nem lehet végeztetni.*

Legközelebb láttuk hogy a' természeti erő p. o. a' nehézség minden esetre akár lassabban, akár sebesebben dolgozva alkalmaztassék, mindenkor egyenlő munkálatot állít elő: de mivel a' természeti erők, elfáradásnak nincsenek alávetve mint az állatiak, ezen állítás az állati erőkre nézve, csak az időre tekintettel lehet igaz. T. i. világos lévén hogy az állati erő, nagyobb sebességgel hamarébb kifárad, kisebbel pedig a' munkát tovább győzi, annak munkálata megitélésére nézve szükség meghatározni a) mennyi erő, b) mi sebességgel, c) mennyi ideig dolgozhatik, mellyek szerint a' legnagyobb munkatétel eszközöltessék. Az emberi erőre nézve különösen több tapasztalások után úgy találtatott, hogy egész napszámot vévén vizsgálat alá, az emberi erőnek leghasznosabb alkalmazása van, ha 25 fonttal terhelve, $2\frac{1}{2}$ lábnyi sebességgel egész napon által 8 óra hosszat dolgozik, egyéb esetekben ha egyik, vagy másik adatot neveljük, a' többi kettő fogyatkozván a' munkálat minden esetre sikeretlenebbé leszen. Ezenkivül, mivel a' különféle körülményekhez képest, 25 fontnál néha kevesebb erővel szükség dolgoztatnunk, minden esetben meg kell tudnunk határozni, hogy a' megkivántató erőhöz képest, mennyi idő vagy tartósság, és mekkora megfelelő sebesség eszközölhet legnagyobb munkálatot.

Az erőnek, időnek vagy tartósságnak, és sebességnek egyenlítése, nevezvén a' körülményekhez ké-

pest változható erőt x-nek, a' sebességet s-nek, a' tartósságot t-nek:

$$x = 25\left(2 - \frac{s}{2,5}\right)\left(2 - \frac{t}{8}\right)$$

mellyben tehát az x-nek változásához képest, az s-et és t-ét úgy kell meghatározni, hogy a' szerint legnagyobb munkálat állíttassék elő. Ez akkor leszen, ha az st-nek tevete, a' föltett egyenlítés' törvényeihez képest, a' maga legnagyobb értékét éri el. Felfejtvén pedig az adott egyenlítést, találtatik:

$x = 100 - 20s - 6,25t + 1,25ts$ mellyből:

$$s = \frac{x - 100 + 6,25t}{1,25t - 20} \quad \text{vagy tévén } x-100=a;\ s=\frac{a+6,25t}{1,25t-20}$$

$$t = \frac{x - 100 + 20s}{1,25s - 6,25} \quad \ldots \quad t=\frac{a+20s}{1,25s-6,25}$$

következésképen a' ts-nek tevete (factum), mellynek lehető legnagyobbnak kell lenni.

$$ts = \frac{at + 6,25t^2}{1,25t - 20} \quad \text{és:}$$

$$ts = \frac{as + 20s^2}{1,25s - 6,25}$$

legyen $ts = y$, innét a' függvényt (functio) külzítvén (differentiando) t-re:

$$a)\ dy = \frac{(1,25 - 20)(a + 1,25t)dt - (at + 6,25t^2)1,25dt}{(1,25t - 20)^2}$$

és szintén úgy s-re:

$$b)\ dy = \frac{(1,25s - 6,25)(a + 40s)ds - (as + 20s^2)\,1,25ds}{(1,25s - 6,25)^2}$$

most a' külzelék hanyadosokat (differentialis quotiens) mint a' legnagyobb' (maximum) keresésének törvényei kivánják o-hoz egyenlítvén, leszen a)ból:

$$\frac{dy}{dt} = (1,25 - 20)(a + 1,25) - (at + 6,25t^2)\,1,25 = o$$

$$1,25at - 20a + 15,625t^2 - 250t - 1,25at - 7,8125t^2 = o$$

$$7{,}8125t^2 - 250t - 20a = o$$

$$t^2 - \frac{250}{7{,}8125}t = \frac{20}{7{,}8125}a$$

$$t = 16 \pm \sqrt{256 + 2{,}56a)}$$

és az a értékét $= x - 100$ vissza helyheztetvén végezetre:

$$t = 16 \pm \sqrt{256 - 2{,}56x - 256)}$$

$$t = 16 \pm \sqrt{2{,}56x)} = 16 \pm 1{,}6\sqrt{x}$$

hasonlóképen b)ből:

$$\frac{dy}{ds} = \frac{(1{,}25s - 6{,}25)(a + 40s) - (as + 20s^2)1{,}25}{(1{,}25s - 6{,}25)^2}$$

$$1{,}25as - 6{,}25a + 50s^2 - 250s - 1{,}25as - 25s^2 = o$$

$$25s^2 - 250s - 6{,}25a = o$$

$$s^2 - \frac{250}{25}s = \frac{6{,}25}{25}a$$

és az a értékét $= x - 100$ visszahelyheztetvén végezetre:

$$s = 5 \pm \sqrt{25 + o{,}25x - 25}$$

$$s = 5 \pm \frac{1}{2}\sqrt{x}$$

Gerstnernél (l. *Handbuch der Mechanik p.* 48.) a' maximum' meghatározására, harmadik egyenlítésül vétetik $\frac{z}{t} = \frac{v}{c}$ nem adatván más oka mint ez: *da nun das Verhältniss* $\frac{z}{t}$ *zur Vermehrung des Raumes eben so viel als* $\frac{v}{z}$ *beiträgt, so muss für den Fall des Max.* $\frac{v}{t} = \frac{v}{c}$ *seyn.* Azután jegyzés alatt: *Soll der Raum* 3600zv *ein Maximum seyn, so folgt nach den Principien der Differentialrechnung* zdv + vdz = o. De 3600zv minthogy ezen kitételben a' változók' növekedése vagy fogyása, semmi feltételhez kötve nincs, épen úgy lehet = o mint $= \infty$, minekokáért a' maximum' és minimum' keresésének törvényei alá nem tartozhatik; azonkivül, nem is a' változók' külzelékjeit, hanem a' külzelék

hanyadosokat kellene o-hoz egyenlíteni: minél fogva fentebbiekben a' kivánt maximum, minden ellenvetésektől ment, mathematicai szigorúsággal határoztatott meg. Egyébiránt, hogy a' kérdéses egyenlítés

$$\frac{z}{t} = \frac{v}{z}$$

valóban áll, a' közelebbi lehozásokból (deductio) így lehet megmutatni.

A' kitalált értékeket, és a' t-nek C-nek állandó értékeit helyre tévén találtatik:

$$\frac{16 \pm \sqrt{2{,}56v)}}{8} = \frac{5 \pm \frac{1}{2}\sqrt{x)}}{2{,}5}$$

$$40 \pm 2{,}5\sqrt{2{,}56x)} = 40 \pm 4\sqrt{x)}$$

$$2{,}5\sqrt{2{,}56x)} = 4\sqrt{x)}$$

$$\sqrt{16x)} = 4\sqrt{x)}$$

melly utolsó egyenlítés az x-nek akarmi értékére nézve igaz lévén, következik:

$$\frac{z}{t} = \frac{v}{c}$$

általánosan és minden esetekben.

VI. *Örökmozgóknak létesítésére, vagy mennyiségében véges, de az időben és térben, végetlen, azaz örökké munkálkodó, vagy ha a' térben véges akkor viszont az időben és mennyiségében végetlen erő kivántatik.*

Ha erőmüveinket örökké munkálkodó erő hajtaná (nem vévén tekintetbe azoknak idő' jártával bizonyos elromlásokat) kétség kivül örökké kellene mozogniok; ellenkező esetben pedig ha valamelly erőnek természetében fekszik, hogy egyszer megszűnjék, p. o. mint a' lefelé nehézkedő, és azon nekézkedés által indító erőnek, elébb utóbb nyugpontot kell találni, a' rugósságnak magát mind addig kifeszíteni, valamíg hatását egészen elveszti; akkor az erőnek hogy örökké mozgató tulajdonsággal bírjon, a' maga kiszabott véges útját, végetlen idő alatt kellene elvégezni, vagy végtelen lassúsággal mozogni, úgy hogy az erőmű' másik felén azonban tapasztalható mozgás támadjon, melly feltétel'

betöltésére végetlen erő lenne megkivántató. Ugyan is a' mozdulás' törvényei szerint, ha erőmüveken nagy erő kis teherrel először súlyegyenbe tétetvén, azután mozdulásra indítatik, a' nagy erő (mint IV. alatt láttuk) lassabban, a' kis teher sebesebben fog mozogni, minél fogva az egymás ellen tett mozdulások' akármi rávitelére nézve, mind az erőműveknek ollyan szerkezete, mind pedig ollyan erő gondoltathatik, mellyeknek összetételével adott idő alatt, adott út végeztetnék el. Az örökmozgóknál az idő végetlen, 's mivel tapasztalható mozdulás kivántatik, a' végetlen időben végezett útnak szintén úgy véghetetlennek kellene lenni; ellenben az erőmű' másik felén, a' mozdító erő' útja, feltévén hogy az nem örökké munkálkodik, végetlen nem lehetne, tehát magának az erő' mennyiségének, 's ahhoz képest az erőmű' összeszerkeztetésének kellene végetleneknek lenniök, melly mind kettő lehetetlen.

Ha Archimedesként a' földet egy emelő rúddal helyéből ki lehet vetni, a' föld' egész terhének = 827079507383961987240120 0 font egyensúlyban tartására, feltévén hogy az a' támaszponttól (hypomochlion) nem messzebb mint csak egy hüvelyk távolságra függesztetnék, és az emelésre fordítandó erő 150 font volna, lenne a' rúd' hosszabbik részének megkivántató hosszasága = 5513863382559746581600 8 hüvelyk, mellynek következésében míg az emelő erő, az épen mondatott hosszaságu utat végezné, addig a' föld helyéből, nem magasabban, mint csak egy hüvelyknyire emelkednék; valamint megfordítva, míg a' föld egy hüvelyknyire sülyedne, az emelő rúd' hosszabb felén egy 150 fontos felfüggesztett tehernek 5513863382559746581600 8 hüvelyknyi utat kellene elvégezni.

Feltévén továbbá, hogy a' föld a' nehézkedés' törvényei szerint dolgoznék, és az ő terhének egész lesülyedését egy ölnek vévén fel, ezen esetben a' rúd' másik végének, az alatt 551386338559746581600 8 ölnyi utat kellene megfutni, mellynek gyökere = 234816170281 az ölekre vont siettetés' (acceleratio) mennyiségének

= 15,518 láb = 2,58633 öl' gyökerével = 1,60821 elosztatván teszen időben:

14601088056 másodperczet,

vagy: 40558580 órát,

vagy: 4790 esztendőt, 306 napot, 21 órát, 14 első perczet, melly azt teszi, hogy a' föld' terhe, egy ollyan szerkezetű erőművet, mellyben állományos billenetkor (momentum staticum) az ellenerő 150 font volna, a' nehézkedés' törvénye szerint siettető mozgással 4790 esztendeig, 306 nap, 21 óra, és 14 első perczig képes volna hajtani, a' nélkül, hogy az alatt egy ölnél alább szállana.

Azonban ezen példa csak felvilágosításul hozatott fel, hogy az ellentálláshoz képest igen nagy erővel, ha szintén az erőnek rövid út szabatik is ki, igen tartós mozgást lehet eszközleni. Így: ha egy óramű, teszem egy font erővel, míg azon erő egy ölnyire alásülyed 36 óra' hosszat mozgattatik, ugyan azzal egyenlő ellentállásu óraműt 10 font erővel 360; 100 fonttal 3600 stb óra' hosszáig lehetne mozgásban tartani, a' nélkül, hogy az erőnek azon idő alatt egy ölnél nagyobb utat kellene megfutnia.

A' mi pedig Archimedest illeti, hihetőleg ő azon mondással, hogy emelő rúddal az egész földet, ha álló pontja adatnék, sarkából kivetné, nem az egész föld' terhének fölemelését értette, mivel a' nehézkedés mindenfelől a' föld' közép pontjára tartván, a' földnek ahhoz hasonló nehézkedése, mellyel annak szinén találtató minden testek, a' közép pontra vonatnak tulajdonképen nincs; melly igazság hogy a' régiek előtt nem volt ismeretlen, Ovidiusnak ama' versei bizonyítják:

Nec circumfuso pendebat in aëre tellus
Ponderibus librata suis.

VII. *A' fentebbi elvek' alkalmazását egy példában megmutatni nem lészen felesleges.*

Legyen a' vizsgálat alá veendő erőmű, egy legújobban javasoltatott, emberi erő által hajtandó szekerke,

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

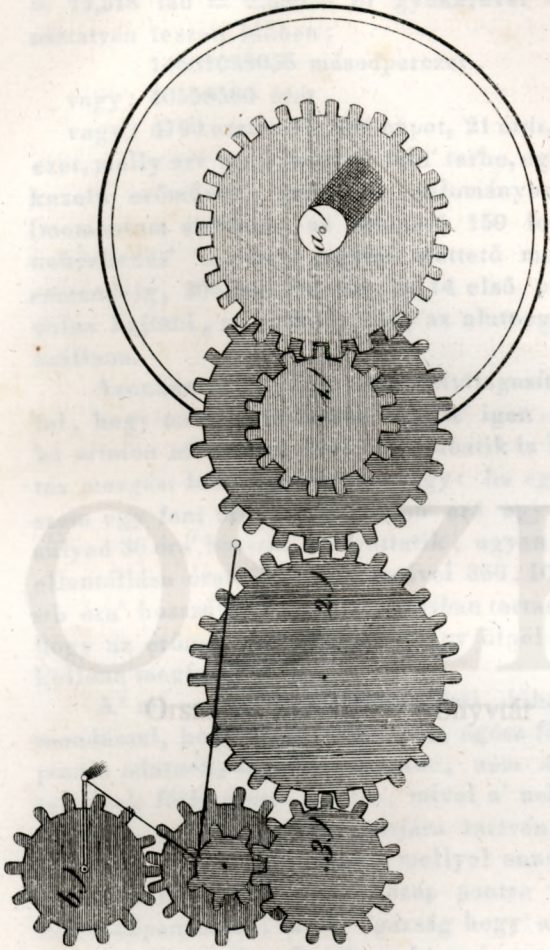

Tudománytár, I. k. 103.

Nyomt. Schmid.

mellynek mintája a' magyar tudós társasághoz beadatott, szerkezetét pedig az ide mellékelt rajzolat mutatja.

Szerkezete' módja ebben áll. A' hátulsó két kerekek' tengelyének közepén a-nál, egy fogas kerék erősítetett meg, mellynek körülforgása által a' két hátulsó kerék is forgásba jő, — ezen fogas kerékkel pedig még azon kivűl két fogas kerekek összeköttetésben vagynak, mellyeknek fogai egymásba akadván, egyik a' másikat indítja. — Öt fogas kerekek egymás után, oda számlálván a' tengely' közepén megerősítetett is, látlagosan (horizontaliter) helyheztettek, három pedig egymás felébe merőlegesen, (perpendiculariter) az utolsó keréknek mindenik felén végezetre b-nél egy egy kallantyú, mellyekbe két felől, két darabból mozoghatóán összetett vas rudak akadnak, 's ezeknek lábbal nyomkodása által, a' kerekek' egész rendszere, 's annál fogva a' szekerke is megindíthatik 's egy helyről más helyre tovább tovább mozdíthatik.

Az erő' és teher' útjának 's abból az erőnek a' teherhez képest rávitele. A' IV. sz. alatt előadatott, hogy az erőnek mindig annyiszorta nagyobb utat kell megfutni mint a' tehernek, mennyiszerte az erő kisebb a' tehernél: ennél fogva pedig ha tudatik, hogy bizonyos erőművön, mennyi utat kell megfutni az erőnek, míg az alatt a' teher bizonyos útat elvégez, abból egyszersmind az erőnek a' teherhez képesti rávitelét meg lehet határozni. Ezen tekintetben, az épen vizsgálat alá vont erőművön, a' kereknek egybeszerkeztetése úgy van elrendelve, hogy midőn a' kallantyú négyet fordul, ugyon akkor a' hátulsó kerekek egyet fordulnak; ezenkivül a' kallantyú' küllőjének (radius) rávitele a' hátulsó kerék' küllőjéhez = 15: 48 's az első számot mint a' négyszeri fordulás kivánja 4el sokszorozván leszen az erő' útja a' teheréhez hasonlítva = 60: 48 = 15: 12. Mellyből következik, hogy 15 font' meggyőzésére ezen mechanismus szerint, feltévén ha a' mozdulásnak semmi akadályai nem volnának, 12 font lenne elégséges, vagy is 15 fontnál 3 font erő meg-

mellynek mintája a' magyar tudós társasághoz beadatott, szerkezetét pedig az ide mellékelt rajzolat mutatja.

Szerkezete' módja ebben áll. A' hátulsó két kerekek' tengelyének közepén a-nál, egy fogas kerék erősítetett meg, mellynek körülforgása által a' két hátulsó kerék is forgásba jő, — ezen fogas kerékkel pedig még azon kivűl két fogas kerekek összeköttetésben vagynak, mellyeknek fogai egymásba akadván, egyik a' másikat indítja. — Öt fogas kerekek egymás után, oda számlálván a' tengely' közepén megerősítetett is, látlagosan (horizontaliter) helyheztettek, három pedig egymás felébe merőlegesen, (perpendiculariter) az utolsó keréknek mindenik felén végezetre b-nél egy egy kallantyú, mellyekbe két felől, két darabból mozoghatóán összetett vas rudak akadnak, 's ezeknek lábbal nyomkodása által, a' kerekek' egész rendszere, 's annál fogva a' szekerke is megindíthathatik 's egy helyről más helyre tovább tovább mozdíthathatik.

Az erő' és teher' útjának 's abból az erőnek a' teherhez képest rávitele. A' IV. sz. alatt előadatott, hogy az erőnek mindig annyiszorta nagyobb utat kell megfutni mint a' tehernek, mennyiszerte az erő kisebb a' tehernél: ennél fogva pedig ha tudatik, hogy bizonyos erőművön, mennyi utat kell megfutni az erőnek, míg az alatt a' teher bizonyos útat elvégez, abból egyszersmind az erőnek a' teherhez képesti rávitelét meg lehet határozni. Ezen tekintetben, az épen vizsgálat alá vont erőművön, a' kereknek egybeszerkeztetése úgy van elrendelve, hogy midőn a' kallantyú négyet fordul, ugyon akkor a' hátulsó kerekek egyet fordulnak; ezenkivül a' kallantyú' küllőjének (radius) rávitele a' hátulsó kerék' küllőjéhez = 15: 48 's az első számot mint a' négyszeri fordulás kivánja 4el sokszorozván leszen az erő' útja a' teheréhez hasonlítva = 60: 48 = 15: 12. Mellyből következik, hogy 15 font' meggyőzésére ezen mechanismus szerint, feltévén ha a' mozdulásnak semmi akadályai nem volnának, 12 font lenne elégséges, vagy is 15 fontnál 3 font erő meg-

kiméltetnék: valamint megfordítva míg az erő 15 láb vagy akármi mértékű utat végezne, addig a' tehernek nem többet mint 12őt lehetne végezni; 's így az időbeli veszteséget a' teherbeli nyereség pótolván ki, ha a' mozgásnak akadálya nem volna, egyenlő erő itt is minden esetre egyenlő munkálatot eszközlene. De a' mozgásnak akadálya van, még pedig annál nagyobb minél összetettebb valamelly erőmű. Ezen akadály általában minden erőműveknél:

A' zsurlódás vagy dörzsölődés (adfrictus). Ezt a' jelen példánál vegyük számba. Tegyük 1) pontnál az ellentállást = z, mivel a' második és harmadik fogas kerekek egymással mozdulatlanul vagynak összekötve, és a' második felényi mint a' harmadik, innét a' 2) nál a' z ellentállás' meggyőzésére $\frac{z}{2}$ erő kivántatnék, de az 1) nél zsurlódás származik, melly az ugyanott találtató ellentállásnak $\frac{1}{3}$ át teszi, 's ezt a' $\frac{z}{2}$ höz adván leszen a' 2) pont' ellentállása $= \frac{z}{2} + \frac{z}{6} = \frac{8}{12}z$. A' következő negyedik fogas kerék egyenlő a' harmadikkal, tehát a' 3) ponton a' számba vett $\frac{8}{12}z$ ellentállást ugyan annyi erővel kellene ismét meggyőzni, azonban a' 2) nél újra zsurlódás származik, melly a' közelebb kitalált ellentállásnak újra $\frac{1}{3}$ át fogja tenni, 's a' kettőt összevévén kivántatik a' 3) nál $\left(\frac{8}{12} + \frac{8}{36}\right)z = \frac{24}{27}z$ melly kiszámitásokat egész az utolsó kerékig folytatván leszen a' vég pontra eső ellentállás $= \frac{23}{22}z$. Ezen kivül a' felvett erőművön különösen:

Az erő a' kallantyúknál nem alkalmaztathatik merőleges szegelet alatt melly miatt annak egy része haszontalannul elvész. Legjobb esetben mikor a' kallantyúk

látlagosan állanak, az indító erő' szegletét 45° fokra tévén, mivel az egész kebel a' 45 fokához úgy van mint 1,414: 1hez e' miatt kivántatik a' z ellentállás' meggyőzésére $\frac{1,414.23}{22}z = \frac{0,707}{11}z$ mellyel az erőmüvön nyerendő erőkimélést melly fentebb $\frac{12}{15}$nak találtatott összetévén, végezetre az egész megkivántató erő $\frac{195}{165}z = \frac{39}{35}z = 1,115\,z$

Már a' z nem egyéb mint azon ellentállás, mellyet az 1) pontnál alkalmazott erővel, hogy a' szekér mozdulásra indítassék, meg kellene győzni. Ha tehát tapasztalás szerint, a' szekerek' megindítására az öszves tehernek mintegy tized részét tevő erő kivántatik, a' szekerke és rajta ülő 's maga magát hajtó ember összes nehézséget 150 fontra becsülvén, lenne az indításra szükséges erő 15 font, mellyet, mivel felényi küllőjü fogas kerékkel indítatik 2 vel és ezenkivül előadott ok miatt 1,115-el sokszorozván, leszen azon erő, mellyel a' kocsin rajta ülő embernek, mind a' kocsi', mind a' maga terhe' tovább mozdítására dolgozni kell = 15.2.1,115 = 33,45 font. Innét a' legnagyobb munkatételre nézve Vsz. szerint:

$$s = 5 - \frac{1}{2}\sqrt{x} = 5 - \frac{5,7836}{2} = 2,1082^{1}\text{ láb}$$

$$t = 16 - 1,6\sqrt{x} = 16 - 1,6.5,7836 = 6,74623^{o}\text{ óra}$$

melly azt teszi, hogy ezen szekeret egy közönséges erejü napszámos annyi maga megerőltetésével, mennyit egész napon által munkára fordít, 2,1082' sebességgel $6,74623^{a}$ óra folytáig hajthatná. Minthogy pedig még ezenkivül fentebbiek szerint, az erő' útja a' teheréhez úgy van mint 15:12,höz, vagy is a' szekér ezen rávitelben kevesebb utat végez mint az erő, tehát az erőnek útját $\frac{12}{25}$ el sokszorozván, leszen az egész napon által elvégezhető út:

$\frac{2{,}1082 \times 6{,}74623 \times 3600.12}{15} = 40960^1 = 6826$ öl 1 mérföld 2826 öl, 1 mérföld, és nem egészen $\frac{3}{4}$ mérföld.

Ellenben ollyatén kocsin, mellynek semmi mesterséges szerkeztetése nem volna, az a' miatt származó akadályok elmaradván, lenne a' szükséges indító erő 15 font, tehát legnagyobb munkatételre nézve, ugyan csak az V szerint

$$s = 5 - \frac{1}{2}\sqrt{15} = 5 - 1{,}93699 = 3{,}06301$$

$$t = 16 - 1{,}6\sqrt{15} = 16 - 6{,}19678 = 9{,}80392$$

honnét az egész napon által elvégezhető út:

$3{,}06301 \times 9{,}80392 \times 3600 = 18017^1 = 4$ mérföld 2017 öl. Melly kiszámításokból tehát, mivel gyalog ember üresen, napjában mintegy 9 mérföldet haladhat, ha pedig maga magát a' legegyszerűbb szerkezetü kocsin hajtaná, 4 és fél mérföldnél tovább nem mehetne, sőt a' javaslott sok kerekek' összetételével készült kocsin, napjában egészen 1 és $\frac{3}{4}$ mértföldnyi utat is alig tehetne, példában nyilvánosan látható: hogy ollyatén munkákra mellyeket egész erőnk' reá fordításával eszközetlenül megtehetünk, mint a' felvett példában a' magunk' erejével útazást; eszközöket venni elő, 's akarmi erőművet használni mind erő-, mind időveszteget és.

A' természet és így a' mozdulás' és nehézkedés' örökös törvényeit is, nem lehet megcsalni. Ha valaki a' helyett hogy járásra adott tehetségét használná, szekérre ül, még is magát ön ereje által tovább akarja vitetni, mind a' szekeret a' maga terhével hiába nehezíti, mind pedig viszont ha helyéből mozdulni akar, a' maga terhén kivül egyszersmind szekere' terhével kell küszködnie. Ha a' járásban vagy a' magunk ide 's tova vitetésében könnyítni akarunk magunkon, alkal-

mazzunk állati vagy természeti erőt, akkor helyettünk idegen erő dolgozván bizonyosan czélunkat érjük: különben pedig minden mechanismusnál, egy részét erőnknek mindég az erőmű' hajtására kell vesztegetnünk, elébb-haladásra pedig, csupán az abból fenn maradott erőt fordíthatjuk.

Győry Sándor,
m. tud. társasági r. tag.

TÖRVÉNYHOZÁS' ÉS ERKÖLCSÖK' KÖLCSÖNÖS HATÁSAIK A' RÉGI NÉPEKNÉL.

Ampère J. J. után.

(ELSŐ CZIKKELY. KELET).

INDIA.

Keleten minden törvényhozás vallásos, innen van, hogy a' keleti törvényhozások felsőséggel birnak az erkölcsök felett, azokat áthatják, képzik, módosítják olly hatalommal, millyet csak a' hit adhat. Ezen törvények, mint magának az istenségnek irott szava és élő akaratja, kezdettől fogva hasonlíthatlan tekintettel birnak. Hatalmok alatt tartják egész népeknek úgy mint egyes embereknek életét. Kötelességgé tesznek hasztalan, vétekké ártatlan dolgokat. Minthogy egyszersmind erkölcsi és polgári törvénykönyvet formálnak, szintúgy hatalmok alá van vetve a' házi, mint a' társas élet. E' hatalom kiterjeszkedik a' legtitkosabb cselekedetekre, a' legbelsőbb érzeményekre, az élet' legapróbb csekélységire, szokásokra és öltözetekre; általában mondhatni: hogy keleten törvények szabják az erkölcsöket, mellyek másutt törvényeket szabnak.

Azonban keleten is figyelembe kell venni azon befolyást, mellyet e' korlátlan törvényhozásokra az azokat elfogadó népek' eredeti erkölcsei eleinte gyakorlának, sőt meg kell ismerni, hogy fennállások 's szigoruságok mellett is gyengültek e' törvényhozások azon módosítások által, mellyeket a' kor' haladása az erkölcsökben okozott.

Indiában a' törvényhozó nem ember, hanem a' Manou, egy fentebbi értelem, Brahma' kijelentése. Az isteni Manou elvonván magát a' legfőbb lény' szemléletétől, mellyben elmerülve van, a' tudósoknak kinyilatkoztatja szentelt törvénykönyvét. Ez egy világteremtésen kezdődik, 's az indiai nép a' mindenséggel együtt istentől ered.

Nem lehet tagadni, hogy e' törvényadás már isteni eredetének czímével uralkodik az erkölcsöken. Meghatározza a' néposztályokat, azaz, külön csoportokra szakasztja az embereket, 's különböztetés és megismerés végett megbélyegzi őket. Kiszabja mindenik osztály' tagjainak viseletét, foglalatosságát, keresetmódját, 's minden más egyebet megtilt nekik; számüzi a' néposztályok' elegyülését 's mindenek felett egy áthághatlan korlátot von a' három felsőbb 's a' legalsóbb osztály közt. Becstelenekké teszi 's átok alá veti a' tőle helyben nem hagyott keverékből származott fajokat, ezeket a' legalacsonabb munkákra kárhoztatja 's nem engedi meg, hogy az örökben kapott gyalázatot lemoshassák. A' főbb osztályoknak sem enged sokkal több cselekvésbeli szabadságot. A' királyt, ez isteni 's a' kilencz fő istenség' alkotó részecskéiből szerkeztetett lényt, *ki mint a' nap, a' szemeket és szíveket égeti, ki tűz és lég, nap és hold*, ezen királyt életének legkisebb csekélységiben 's napi foglalatosságának leghasztalanabb körülményiben is a' bramínok kormányozzák. Maga a' katonai osztály is szintúgy alá van vetve a' bramínok' zsarnoki és aprólékos fenyítékének, 's épen ezen uraságnak, mellyet a' papi osztály a' fegyverviselő osztályon gyakorol, kell leginkább tulajdo-

nítni, hogy az indusokban katonai szellem nincsen. Minden arra mutat, hogy a' háboru nagy szerepet játszott Indiának hajdankori szokásiban. Indiának is van hős kora, 's a' nagy nevek, mellyek itt tündöklenek, bajnokok' nevei; de a' bramínok' törvénye bár milly vallásos, bár milly békes, arra czélzott, hogy a' kchatryákat a' hadakozó szellem', sőt a' természeti erő' elgyengítése által is elnyomhassa. Innen van kétség kivül, hogy a' húsételt eltiltotta, melly tilalom nem alapult erkölcsben, sőt, legalább korlátlanul, még az indusok' legelső törvényeiben sem; mert a' tilalom, melly már ma általánosan megtartatik, Manou' törvényeiben még csak csirájában fordul elő.

A' bramínok vértől irtózást 's minden állatok' élete iránti tiszteletet tanítván, mi különben pantheismusi hitökkel megegyezett, azt azon néposztály' hadi szellemének meglágyitására használták, mellyet eszközükké akartak 's tudtak is tenni. A' következet megbünteté őket. Mindenkor a' kchatryák' felkelésének rettegése 's azon szükség közt lévén, melly őket ezek' védelmére szorulni kényteleníti, hiában hirdeték ki, hogy a' futásban megölt katonára parancsnokának minden vétkei átszállanak, 's hogy ellenben ezen esetben a' katonának minden, jövendő életre nézve szerzett, jó cselekedetei a' parancsnokra háramlanak; a' husevő 's vértől nem iszonyodó tatárok és angolok könnyen legyőzék a' növényekkel élő indust; 's a' bramínok' törvénye méltán tarthat, hogy azon katonai szokások' elpuhitásáért, mellyeknek őket védni kell vala, még a' Koran vagy Evangyéliom által nyomatnak el.

Az asszonyokat tekintve más hatást mutatnak a' törvények az erkölcsökre nézve. Ha megtekintjük azon függést és szolgaságot, mellyre a' nő Indiában kárhoztatva van, lehetlen ennek okát legalább némileg azon törvényben nem keresni, melly azt parancsolja: hogy „az asszonyoknak éjjel nappal függési állapotban kell védelmezőik által tartatniok“ 's ezt teszi hozzá: „atyjaik gyermekségökben, férjeik fiatal koruk-

ban, fiaik öregségökben védjék őket. Nő függetlenségre soha sem képes."

Szinte uralkodásra vágyás és egy vetélkedő hatalom' rettegése vitte a' bramínokat arra, hogy az asszonyokat alsóbb rendüeknek hirdessék 's férjeik iránt határtalan engedelmességet parancsoljanak. Törvénynyé tették szolgaságukat, mert féltek, hogy az erkölcsöken uralkodni fognak. Keleten, hol a' nemi inger sokkal hevesebb, mint másutt akárhol, mindenkor fél a' törvényhozó azon tekintettől, mellyet ez inger a' gyengébbik nemnek adhatna. E' félelem miatt átokkal terhelé azt 's úgy festé le, mint egy vagy más módon a' gonosz elv' frígyesét. Tehát Indiában békóba veték az asszonyt a' férfi szabadság' féltése miatt. Lealázták, mert rettegték, megtagadták tőle az egyenlőséget, mert kegyetlenségétől tartottak. Azon törvény, melly függésöket meghatározta, ostracismus' (számüzés) törvénye.

De akarmi elven épüljön e' törvény, világos, hogy az maga azon utálat' és rabság' elve, mellyben az indusok nőiket tartják, ha az utazóknak hiszünk.

Azt mondók, hogy az indus törvényhozás a' hatalma alatti embereknek egész életét elfoglalja; nagyon keveset mondtunk, mert a' három főbb osztálybeli indus mielőtt születnék, már egészen ezé. Fogantatástól kezdve bizonyos szabályok alá van vetve a' még alig képzett magzat; a' csecsemő nem jöhet világra, nem válhatik el anyja' méhétől, csak bizonyos szertartások mellett, mellyek a' törvénykönyvben írva vannak. E' pillanattól fogva életének minden lépése ki van jelelve a' törvénykönyvben. Az osztályhoz képest, mellyhez tartozik, kiszabja a' törvény, micsoda szerből legyen köpönyege, micsoda fából pálczája. Ez rendeli könyörgését, mosódását, ebédjét; kimutatja, hol válaszszon feleséget, mit kelljen tennie naponként, sőt még halála' órájában is. Végtére meghatározza a' sirjánál teljesítendő szertartásokat is. Tehát e' törvény még születése előtt 's innen egész haláláig uralkodik az

emberen, 's mondhatni, hogy ez okozza erkölcseit, mert semmit sem hagy szabadon, 's lételében, mellyet teljesen elfoglal, semmit sem kimél meg.

De lássuk, ha épen itt, hol az erkölcs leginkább látszik függni a' törvénytől, nem hatott-e az kezdetben a' törvényre, 's ha ezen törvény, melly ma az erkölcsöket idomítja, nem volt-e eleinte egy részben azok által módosítva.

Első tekintetre semmi sem látszik nagyobb erőszakot tenni természetünkön, mint a' néposztályok' felállítása, ezen elsorozás, melly az ember' egész sorsát előre meghatározza. De mit mondandunk, ha ezen annyira gyászos következetü rendelés már magában a' dolgok' természetében gyökerezik; ha épen azért vétetett be, azért állhat fenn 's azért marad meg, mivel valódi történt dolog' kifejezése, a' fajok' 's érzemény' különsége, a' gyülölség, mellyel egymás iránt viseltetnek? Ez legalább Indiára nézve bizonyosnak látszik. Tudjuk, hogy *paria* idegent, *varna* egyszersmind osztályt és színt jelent; nem igen lehet kétkedni, hogy a' három felső osztály, melly sok tekintetben ugyan azon jogokkal bír, egy olly hódító néphez tartozik, melly lelki tehetségire 's szépségére nézve a' legyőzettet felülhaladta, 's ettől alkalmasint színnel is különbözött. Igy ez utóbbinak megvettetése természeti és erkölcsi alacsonabbsága által magyarázható volna. Az elsőbbekben némi összeolvadásnak kellett történni a' hadviselő, papi, mesterséget és kereskedést üző törzsökök közt. Mindenik megtartá szokásit, 's a' törvény, melly ezeket parancsolni látszik, csak megerősíté azokat. E' törvényhozás csak változhatlanul megállapítá azt, mi természete szerint önkényes volt 's szabadnak kell vala maradnia. Szóval: hihető, hogy a' fajok eredetileg különböznek characterrel, hajlandósággal, véralkattal, hogy köztök hasonló egyenetlenség és ellenségeskedés van, mint az egyes emberek között; hogy egyiknek elmebeli és erkölcsi tehetsége a' másikét nagyon felülmúlja. De egy jóté-

kony törvényhozásnak el kellett vala hárítni e' különségeket, lecsillapítni az ellenségeskedést, lerontani lassanként az egyenetlenséget, nem pedig ezeket megszentélve örökíteni; de ezt nem tette, a' mit gáncsolhatni benne, de még is meg kell engedni, hogy az indus nemzetre nem irta csupán szeszélye után, mint valamelly sima táblára az egymáshoz hasonló osztalékokat, hanem úgy szólván, épületének tervét olly eredeti rajzra alapította, mellyet már előbb hagyomány és szokások készitettek.

Lássuk még tovább is India' eredeti erkölcsinek a' törvényekre hatását.

Keleten háznép a' status' alapja. Ezek patriarchai erkölcsökkel élnek, mellyek Ázsiának született erkölcsei. Ezek nem lehetnek valamelly egyes törvényhozás' munkája, mert olly népeknél is feltaláltatnak, mellyeknek élő törvényeik létalaposan különböznek; egyébiránt régiebbeknek is látszanak e' törvényeknél, mert a' keleti csinosulás' kezdetében mindenütt előfordulnak. E' csinosodás legközönségesb vonásai is ez eredetből magyarázhatók. A' királyok' és papok' korlátlan uralkodása is könnyen megalapult, mert hozzá valának szokva a' család' feje' független hatalmához, ki sátorában egyszersmind király és főpap volt. Keleten a' papi és királyi jog az atyai jogból ered, melly maga a' házi szokások' szent alapján épül.

Meg fogjuk látni, milly befolyása volt kelet' különböző népeinél 's főleg Chinában ez eredeti és közönséges erkölcsöknek a' későbbi és részes törvényekre. Mi Indiát illeti, törvényhozásában nem annyira a' vérszerinti atyafiság játszik szerepet, mint némi vallásos rokonság, melly ugyan azon, 's főképen temetési szertartásokban, örökség szerint való részvételen alapul. Némi hasonlót nyugati népeknél is találhatni, az athenei phratriában, 's gens romanában. Mert tudva van, hogy például a' Corneliusoknál a' név' közös volta bizonyos szent foglalatosságok' közösségén, nem vérrokonságon épült. E' tekintetek mutatják,

milly távol őszkorra terjed vissza e' szellemi család' szerkezete, mellynek középpontja egy házi oltár, 's kapcsa síri szertartások. Hihetőleg ezen bramínok' eredetével egykoru szerkezet, minden írt törvénynél régibb. Kétség kivül végtelen időktől fogva megvolt az ezen indiai - európai faj' erkölcsiben, mellyhez a' föld' csaknem minden mívelt népei tartoznak. E' kezdetbeli szerkezet tehát alapja az indus törvény' nagy részének, nevezetesen az öröklési jognak, úgy mint Manou' törvénykönyvében foglaltatik.

Illyen szerepet játszik a' hajdani indus népnél, eredeti erkölcsiben alapuló két dolog, a' faj és család, vagy mi ezen erkölcsökben a' család' helyét pótolja. És ez tehát azon hatalmas bramíni törvényhozás, melly midőn osztályok és áldozat által kénye szerint látszik csoportokra szakasztni a' népet, enged olly erkölcsöknek, mellyeket nem maga szült.

Még tovább is mehetünk 's India' polgári alkotmányában még régibb erkölcsök' nyomait találhatjuk. Illyen ama' minden más intézetet megelőző község' neme, melly minden hódítások' 's bomlások' daczára is fenn áll, mellyet az indus nemzet' elromolhatlan anyagjának nevezhetni. Kezdettől fogva apró társaságokkal látjuk borítva India' földét, mellyeknek mindenike egy politicai egészet képez, 's birja azt, mi élelmére 's fennmaradására szükséges. Halljuk Mysore' tudós történetiróját! (Wilks hist. sketches of the south of India). Indiának minden kerülete — így szól — valamint jelenleg úgy örökké község vagy egy kis köztársaság volt, 's elevenen ábrázolja a' világ' azon kezdetbeli állapotját, midőn az emberek kölcsönös szükségeik' kielégítése végett hasonló községekbe összeállottak. Minden illy községben van a' földbirtokosokon kivül 12 tag: biró, eskuttjeivel (potail), jegyző, községre 's ennek birtokira felvigyázó, öntözésre vizet osztogató, csillagmagyarázó, ki a' szerencsés vagy szerencsétlen napokat és órákat meghatározza, kerékgyártó, fazekas, a' családok által készített vagy szomszéd vásáron vett ruhák' mosója, borbély,

aranymüves, vagy ki az asszonyok' és fiatal lánykák' piperéit készíti, 's kinek tisztét néhol a' költész (versiró) vagy az oskolamester viszi .... India illyen köztársaságok' tömege. Nem gondolnak ezek a' birodalmak' buktával vagy felosztásával, csak a' község maradjon meg birtokával, melly határkövekkel pontosan ki van jelelve. Nem aggódnak, kire száll a' hatalom. A' bel igazgatás mindig ugyan az marad.

Úgy tetszik, hogy a' bramínoknak semmi részök sincs e' kis társaságok' szerkezetében, mert különben kijelelék vala helyeiket 's magoknak tulajdoníták vala a' jövedelmek' egy részét; általában mindenik társaságnak van ugyan bramínja, de nem tartozik a' 12 tisztviselők közé. Hozzájok van csatolva, mint függelék, 's nem mint fő. Meg kell tehát itt ismerni valamit, mi nem tőlök származik 's mi déli Indiába jöttöket megelőzte; és meg kell jegyezni, hogy ez az ország' azon része, mellyre hatalmok nem egész mértékben terjedt ki 's mellyben az eredeti szerkezet legépebben megmaradt: mi még inkább bizonyítja, hogy az nem tőlök ered. Ime egy a' bramínokat megelőzött társas elem, melly az ezek által parancsolt törvényhozás alatt is megmaradt.

Tehát a' társaságnak azon 3 neme, melly Indiában a' társas életet képzi, néposztály, vallásos rokonság, község, nem a' bramín-törvényhozás' munkája. E' törvényhozás már készen találá ezeket 's magával egy idős vagy nálánál még régibb erkölcsökből vette által.

Ez azon hatás, mellyel az eredeti erkölcsök az indus törvényre munkálkodtak. E' törvény tehát, melly eleinte olly hajthatlannak tetszett, összeolvadt az erkölcsökkel 's tiszteletben tartotta a' Hinduk' alapszokásit. De ez még nem elég: ezen törvény, mellynek bélyege változhatlanság, örökkévalóság; e' Brahma' szava, mellyet semminek sem vala szabad megváltoztatni, az idő' viszontagsági által létalapos változásokat szenvedett, simult az újabb erkölcsökhez, mint egykor

az eredetieknek is engedett. Az elsőnél nem kevésbbé megjegyzendő fontos befolyás.

A' házasságtörésről ezt rendeli Manou' régi törvénye: „ha a' nő, nemzetségével 's rokoninak magas tulajdonival kevélykedve, ura iránti kötelességét valóban megsérti, a' király itélje arra, hogy nagyon járt helyen kutyák tépjék széllel."

E' büntetés' kegyetlensége hihetőleg függésben volt azon utálattal, mellyet természetesen nyilatkoztatni kelle illy törvényhozásnak azon vétek iránt, mellyből a' legnagyobb rossz, a' fajok' összekeveredése következhetett. De az erkölcsök' fokonkénti szelidülése 's a' mahometismus eltörlék e' vad törvényt.

Az öröklési jog, mint láttuk, eredetileg a' temetkezés' szentségén épült. Minden nyereség az öregebb fiút illette, mint ki által a' nemzetség' feje elődei iránt tartozását lefizeti, ki a' temetési áldozatot végbevinni, 's az által atyjának a' fennebbi világba juthatást eszközölni köteles. Csupán az öregebb fiút nemzi kötelesség' érzete — így szól Manou —, a' többiek csak úgy tekinthetők, mint kiket kéj és kedvtöltés nemzett. Minél fogva, ennek részére osztály előtt ki kelle szakasztani az egész örökség' huszadát 's minden ingó javak' legjobbikát. Ha e' kiszakasztás elmulasztatott, akkor kettős részt nyert. Azonban ez eredeti értelemhez egy későbbi magyarázat ragasztatott, melly megsemmisíti azt: „ha mind egyiránt jók, egyenlően osztozzanak."

Valójában a' testvérek közti egyenlő osztozás egész Indiában lábra kapott 's a' Hinduk úgy elfelejtették az eredeti törvényt, hogy — mint Dubois abbé mondja — felette csodálkoznak, ha hallják hogy Európa' némelly tartományiban az atya több gyermekeit megfosztja, *hogy közülök egyet gazdagíthasson.* Így az erkölcsök' változása maga után vonta a' régi törvények' változását, sőt még emlékezetöket is eltörölte a' népben.

A' Hinduk legelőbb megismerik ezen változásokat, mellyeket törvényeikben erkölcseik tevének; azt

vallják, hogy bizonyos törvények, mellyek a' világ' három első életkora' számára készültek, nem állhatnak többé fenn a' negyedikben, t. i. a' nyomoruság' és bün' korában, mellyben élünk.

Képzetök szerint ezen változások a' világ' hanyatlásából folynak, az emberek' mindig növekedő romlása volt a' kényszerítő ok, mellynél fogva a' hajdani szigoruságból alább kellett hagyni. De öröm látni, hogy ez állított engedékenység több esetben valóságos erkölcsi előhaladás. Így azon kegyes szokások közt, mellyeket elfajult jelenkorunk elhagyott, a' bika- és lóáldozat közt, az emberáldozat is említetik.

Azt mondók, hogy az első korban, azon ember, ki valamelly nagy bünössel szövetségben vala, kényszeríteték elhagyni hazáját, másodikban városát, harmadikban háznépét, de negyedikben elég, ha büntársát elhagyja.

Így eltöröltetett azon különös törvény, mellynek ereje szerint a' megholt vagy tehetetlen férj' öcsese amazért helyt állani tartozott. E' csodálatos rendelést említi ugyan Manou, de önmaga nyomta el a' négy kor egymásra következése miatt, azaz, azon időszaktól fogva, mellyben Manou' törvénykönyve szerkeztetve lőn, ezen szokást kitolá divatból az új erkölcsök' ereje 's ezen erkölcsök' befolyásának minden törvényhozó hódolt az eredeti törvények' módosítása által.

Az erkölcsök változtak tehát egy keveset Indiában, 's ezeknek változásai érdekelték azon teljes hatalmu törvényhozást, melly egy részben maga szülé ez erkölcsöket. Illyen a' következmény, mellyet India mutat.

A' ZSIDÓK.

Térjünk keletnek más népére, a' zsidó nemzetre; nem lehet nagyobb ugrást tenni, semmi sem esik Indiától távolabb, mint Zsidóország. A' történetirás nem mutat nagyobb ellenkezést, mint melly Brahma' nép-osztályi 's Jehova' törzsökei közt van.

Egy részről, egy szelid, szemlélődő, elvont képzetekben 's álmadozásokban elmerülő, finom elméjü, felette gazdag képzelődésü, gyenge testalkatu, bátortalan lelkü nép; más részről egy józan, tüzes nép, melly csak kevés magas képzettel bir, magát némelly keserü és mély érzeményekkel táplálja, lelke, véralkatja munkás és hadakozó; itt földben gyökerezett osztályok, mint minden más, egy változhatlan elvből származva; ott egy vándor nép, melly keblében hordozza a' törvényt, melly jóslói' lángeszének ihletés által szabadon nyilatkozik 's végre hajtásra a' kapitányok' karját fölemeli. Két ellenkező elv, két szem közt álló vég pontjai az emberi gondolkozó tehetségnek: t. i. az elvont egység 's valódi egység, pantheismus, világisten és élő isten.

Azonban mind a' kettő keleti nép, 's mindenikkel közös az, hogy egyiknél mint másiknál a' törvény uralkodik az erkölcsen, mert a' törvény vallásos, 's mondhatni, hogy ez úton Mózsesnél senki sem ment tovább. Nem találhatni törvényhozót, ki az emberi agyagot jobban gyúrni 's alakítani értette volna. Mózses egy rettentő isten' nevében' szólott, kivel ő a' szinai hegyen mennydörgések közt mulatozott; 's midőn ez irtózatos beszélgetésről visszatérve Izrael' fiainak megjelent, könnyü vala rendelnie ezeknek minden cselekedeteit 's felségi hatalommal intézni lételöket azon törvény' nevében, mellyet isten' ujja írt a' kőtáblára.

Semmi sem kerüli el parancsát; micsoda aprságokba nem ereszkedik az áldozat', házasság', élelem', mosódás' 's az emberi természet' legalacsonabb szükségei 's gyarlósági körül! Hogy népét minden más népektől elválaszsza, minden tetteit és csekély szokásit is különös pecséttel bélyegzi meg. Valódi társasági körülmetélés, mellynek a' másik csak árnyéka. De ő még többet tesz; erőszakkal elnyomja e' nép' hajlandóságit, 's mindenek felett a' leghatalmasabbat, a' bálványozás' ellenállhatlan kedvelését, melly Egyiptomban ragadt rája 's úgy meggyökerezett Izrael' erkölcsiben, hogy

legbölcsebb fiait is eltántorítaná; Mózses nem szünik ellene harczolni, nem kiméli a' vasat és vért. De a' zsidó nép nem hajtható 's fenyítéknek engedő, hanem pártütő, nyakas fajzat; Mózses nem csügged, sőt hatalmasan veri ez érczfőket, míg az ércz kalapácsa alatt meglapul.

Illyen Mózses. 'S ím e' rémítő istene' és győzhetlen elméje' tekintetével fölfegyverzett törvényhozó ön maga is kénytelen engedni kora' erkölcsinek és szokásinak; tudta, hogy a' jövendő megváltoztatandja munkáját, mi még jövendőlésén túl is megtörtént, 's megint ugyan azon jelenetre tértünk vissza. Szinte mint Indiában láthatjuk itt, hogy a' vallásos törvény, ez az eredeti kőszirt, mellynek alapját az idő' örvénye rejti, az erkölcsök' tengeréből emelkedik föl 's nyomait viseli bölcsőjének, ezen oczeánnak, miként a' tenger' mélyéből feltünő sziget is magán viseli ennek némelly maradványit.

Legelőször is a' nemzetséget, ezt a' társasági test' első elemét, nem Mózses alapította meg. Ennek alapja már a' családok' egyesületéből állott, mellyek egy törzsökből eredtek vagy legalább hitték, hogy egyből erednek. Minden illy egyes háznép egy mellék ágát tevé a' nagy háznépnek, melly a' nemzetség volt. Az egyeseknek ezen viszonya a' patriarchai erkölcsökön alapul, mellyek a' zsidók' eredeti erkölcsei valának. Ez erkölcsök képzék a' nemzetségeket, azokból vette őket Mózses, 's alapjául tevé a' tarsaságnak, mellyet felállított. Valóban mindenik e' nemzetségek közül egy olly kis társaságot formált, melly magát a' háznépek' fejei 's vének által igazgattatá, 's a' többiekhez képest magát egészen szabadnak tartotta. Mózses ezeknek egy nemzettestbe olvasztása végett lehetségig mindent elkövetett, mindeniknek kimutatá helyét és rangját, többeknek kijegyzé hivatalait, — a' zsidó nép' egységét a' Jehova' egysége után iparkodott alakítani; de minden erőlködései' 's szerencséje' daczára is megmaradt a' nemzetségek' rideg élete, 's alig egyesülének nagy

nehezen Dávid körül, már ennek unokája alatt elszaggaták azon mulékony köteleket, mellyeket ideiglen elfogadtanak.

A' zsidók' hajdani erkölcsei főleg pásztoriak valának, Mózses leginkább földmivelőkké akará őket tenni. Körűle vándor 's ragadományokból élő csoportok kóborlának a' pusztában; ő hatalmasan el akará népét választani Izmaël' kóbor csapataitól. Egészben el is érte e' kettős czélt; megerősíté a' földön a' zsidó sátort, 's a' tulajdonosság' köteleivel hozzá lánczolta. De az eredeti erkölcsök tartósak, a' szomszédokéi ragadósak; nem látunk-e a' birák alatt az arabokéihoz hasonló csordákat? 's mikor az isten' népe a' szent földre érkezett, nem valának közte nemzetségek, mellyek a' pusztával szomszéd földeken akartak megtelepedni, hogy vándor életöket folytathassák? De annyi bizonyos, hogy Mózses' törvénye maga megismeri egy nálánál korább szokásbeli jog' lételét, mellyet vagy nem akart vagy nem mert eltörleni. Midőn Jézus Krisztus a' házassági elválásról szól, Mózses által a' zsidók' kemény szivének tett engedménynek nevezi azt; mihez hasonló több is van.

Igy Mózses' saját bizonyításából láthatni, hogy azon törvény, melly a' testvért a' mag nélkül elhalt testvér' özvegyét elvenni kötelezi, melly gondolatunkkal ellenkezik 's törvényink által tiltatik, e' kötelesség, melly Indiában Manou' idejétől fogva kétség kivül erkölcsi előhaladás miatt megszünt: Mózses előtt 150 esztendővel még hatalmasabban divatozott, mint törvényeiben.

Nem Mózses rendelte a' *vérboszulót*, kinek egy rokon' megölése jogot ad 's kötelességül teszi, hogy a' gyilkos' életére minden lehető módon törekedjék. E' szokás az eredeti népek' nagyobb részének tulajdona. Ez az arabok' tair-ja, melly kivált Mahomet előtt divatozott. Bizonyos, hogy e' szokás a' Semtől származott népekkel minden időben közös volt. Mózses' törvényével semmi sem ellenkezik annyira, mint ha ki ma-

gának saját kezeivel elégtételt szerezni vakmerőködik; semmi sem sérti a' boszuló isten' felségét úgy, mint ha ki annak végzését megelőzi 's végetlen karja helyett romlandó karjával büntet. Azonban Mózses eltűrte e' szokást, mert a' nemzeti erkölcsben mélyebben találta gyökerezve lenni, sem mint kiirtását próbálhatta volna. Sehol sem hagyja egyenesen helyben, honnan átláthatni, hogy azt nem szerezte; hanem úgy tekinti mint megállapított dolgot, 's csak elrendezésével 's keskenyebb határok közé szorításával foglalatoskodik.

Mert ott, hol e' nagy akarat kénytelen hajolni a' bevett szokások' győzhetlen hatalma, az erkölcsök' részét tevő törvények előtt, legalább mit el nem ronthat, módosítni igyekszik. Igy Mózses nem hozta be az elválást, hanem megengedi, mint már elébb fennállott intézetet, azonban egy záradék által elejét veszi a' vele visszaélésnek, 's az egyszer elhagyott asszonyt visszavenni tilalmazza.

Mózses tehát, kit a' törvényhozás' tárgyában teremtőnek nevezhetni, nem teremtett mindent. E' hatalmas müvész már kész földön 's olly anyagban dolgozott, melly előtte megvolt. De illyen a' legnagyobb emberek' munkája is; valamit semmiből, és semmit valamiből csak isten alkothat.

Egyébiránt, mint már megjegyzők, e' törvény nem volt egészen változhatlan, egy része fennállott, 's fennáll ma is, másik az időhez simult 's az erkölcsökkel együtt más formát vett fel.

Némelly esetekben valamelly végrehajthatlan törvény' megigazítására nem kellett sokáig várnia. Igy a' chananeusok ellen a' vallásos iszony' első felhevültében kimondott halálos törvény, a' birák alatt már meglágyíttatott. Idővel a' Mózses kiszabta bírságokat meg kelle nagyítni az elpuhulás és növekedő erkölcsi romlás miatt. Nem értjük itt relativus birságaikat, mellyek mindenütt a' pénz' becsének változásit követik; hanem az általános birságokat. Igy Mózses' idejében a' tolvaj négyszeres vagy ötszeres, Salamon' idejében pe-

dig hétszeres értékét tartozott megfizetni az elorzott jószágnak.

Különben fontos és alapos törvényhozói rendeletek nem állhattak ellent az erkölcsöknek 's szokás által hirtelen eltöröltettek. Illyen az annyira emlékezetes örömünnep.

Mózses, kinek fő gondja az egyesek' állapotjának állandósága 's maradandósága volt, ki nem akart kereskedést és műszorgalmat, ki polgári társaságában csupán vallást, földmivelést és háborút engedett meg, előre bizonyos 's a' nemzetségek' számával egyező sorsokra osztotta az igért földet. E' föld' valódi tulajdonosa az isten vala; azaz, Jehova, Izrael' királya. Izrael' földe olly tulajdona volt Jehovának, mint Egyiptom a' Pharaóké. A' zsidó, ki azt mivelte, csak Jehova' haszonbérlője volt. Így lévén elrendelve a' földbirtok, vagyonegyenlőséget kelle fenntartani valamennyi zsidóság közt, hogy isten és annak törvénye előtt mind egyformák legyenek; mert ez volt szelleme azon theocratiai democratiának, mellyen Mózses' politicája épült. A' zsidóknak illy állapotban tarthatása végett, elidegeníthetleneknek nyilatkoztatá a' köztök egyenlően felosztott javakat; csak ideiglen engedé azokat eladni vagy inkább elzálogítani, de soha sem tovább félszázadnál, mert ez időköz' eltölte után ismét előkerült az örömünnep' esztendeje, melly kinekkinek visszaadá jószága' birtokát 's így az egyenlőséget ismét helyre állítá.

E' törvény, mint látható, ugyan azon fogalmon épült, melly Mózses' egész törvényhozásának alapja; 's mivel előre osztotta el a' földet, melly még nem volt a' zsidóké, 's mellyet előbb még el kellett foglalniok, nem akadályozá semmi szokás vagy korábbi jog; ezen földdel egyenesen saját gondolkodása szerint rendelkedett. 'S ím a' következés azt mutatta, hogy e' rendelés kivihetlen volt, 's a' törvény' legbuzgóbb hívei sem akartak engedelmeskedni olly parancsnak, melly az ember' érzeményivel 's természetes erkölcsivel annyira ellenkezett.

Hogy Mózses' vallásának e' része kevés ideig vagy soha sem volt divatban, Michaelis kézzel foghatólag bebizonyítja.

Továbbá Mózses' jövendőlő lelke előre látta, hogy e' magában annyira erős munka nincs biztosítva az emberi viszontagságok ellen, 's valóban álmélatra méltó helye a' Deuteronomiumnak, hol megjövendőli, hogy népe egykor bele fáradhat csupán istennek engedelmeskedni, 's valaha mind a' mellett, mit szabadsága' fenntartására az ő lángesze más nemzetektől elszigetelés által teend, megunhatja e' szent szabadságot, 's gyengeségében, más nemzetek' példája által kecsegtetve, királyt kivánand. Mózses elszánja magát népének ezen lealacsonítására 's theocratiájának lerontására, 's előre meghatározza, mitevők legyenek, midőn e' szomoru nap elérkezik. Mit kiván? Ha a' zsidók királyt akarnak, vegyenek, de magok közül válaszszanak; hogy e' király idegen ne legyen. Igy mély bölcseséggel iparkodott megmenteni Izrael' *nemzetiségét!*

Az eddig mondottakból következik, hogy ha Mózses' törvénye hathatósan munkált a' zsidók' erkölcseire, ezek is érezhetőkép hatottak vissza a' törvényekre.

Lássuk rövideden ezen hatás' és visszahatás' változásait.

E' nyomozásból ki kell hagyni egy részét azon törvényeknek, mellyek az erkölcsökkel összeolvadtak, mellyek úgy szólván a' zsidókban vérré váltak, mellyek széllelszórt nemzetségeik' kebelében élnek 's mind addig élni fognak, míg csak ezek fennmaradnak. Illyen a' körülmetélés, mellyet ma is úgy gyakorolnak, mint Ábrahám' idejében; sőt divatoznak némelly magokban csekély 's érdektelen rendszabásaik is, p. o. az eljegyzés ma is szintúgy tíz hónappal előzi meg az egybekelést, mint a' babyloni fogság alatt. Ezer példáját találhatni a' zsidók' életszokásiban ezen állhatatosságnak, mellyel e' nemzet a' múlthoz ragaszkodik. Csak egy szembeszökő vonást vegyünk fel erkölcsi physiognomiájából, azon utálatot, mellyel mind az iránt visel-

tetik, mi nem önmaga, azon törvényt, melly az emberi nemet gyülölni parancsolja; ez Mózses' törvénye. Az emberi nem alatt a' zsidók a' bálványimádó nemzeteket érték, millyenek egyiptomi zsarnokaik, 's chanaani ellenségeik valának. E' nemzetek ellen engesztelhetlen gyülölséggel kelle őket fölfegyverkeztetni. Mózses olly mélyen tudá e' gyülöletet szivökbe csepegtetni, hogy az többé el nem hagyá őket, sőt lassanként minden nemzetekre kiterjeszték, mellyekkel érintkezésbe jöttek, 's azt történeteiknek minden időszakában feltalálhatni, az ó testamentomnak minden lapja bizonyítja, ujabb időkben pedig üldöztetés és gyalázat által még inkább élesedett, mit a' Talmud is teljesen jóvá hagyott.

De elmellőzve ezen körülményt, melly a' zsidók' történetének minden időszakából kitünik, nem lehet tagadni, hogy erkölcseik 's politicai szerkezetök Ábrahámtól fogva egész a' mi korunkig változtak.

Láttuk, hogy a' Mózses' törvényét megelőzött erkölcsök patriarchaiak voltak, 's némelly részök még ennek uralkodása alatt is fennmaradt. Mózses a' pusztára nézve készíté törvényeit, mellyet egyedül a' jövendőnek csodálatos előérzete által vezetve használt népének rendbeszedésére 's az igért földre elkészítésére. Utána a' háborúk 's hódítások hevesebb erköicsöket szülének Izrael' kebelében. Egészen hősi, de egészen vad ama' hadakozó parancsnokok' kora, kiket biráknak neveztek. Ez az erős Sámson' 's a' hatalmas Gedeon' kora. Ez azon időszak, midőn Jahel Sisara' kaponyájába szeget ütött, midőn Jephte saját leányát feláldozta, hol az ephraimi levita, nője' testét tizenkétfelé vágta 's Izrael' minden nemzetségének egy darabot küldött.

A' zsidóknak elfoglalniok 's megtartaniok kelle a' földet. Innen ezen véres harcz 's e' kegyetlen erkölcsök. Még nincsenek egészen nemzeti testbe szerkeztetve; de midőn eljő a' pillanat, midőn tudják hogy urai a' földnek 's Judaeában megtelepedtek, a' polgárisodás, ez emberi kezektől hasított barázdából feltünő növény, gyökeret kezd verni köztök. Új erköl-

csök teszik szükségessé ezen új kormányformát, mellyet Mózses' bölcsesége előre látott. 'S ha Izraelnek, míg a' pusztában bujdoklott, vagy új földén sátorozott, hadi parancsnoka lehete, miután szántóföldei 's nyájai közepett városai' kebelében állandóul letelepedett, királyra volt szüksége. A' régi erkölcsök, mellyeknek Sámuel vala magyarázója, ellenkezének ezzel; de az idők megváltoztak 's ő maga is engedni kénytelenült. Saul alatt még háboru uralkodik. Dávid alatt kifejlődnek a' békesség' müvészetei, a' költészet királyi széken ül, lassanként keleti fényüzés veszi körül a' trónt. Dávidnak már heréltjei vannak. Végre Salamon hihetlen pompában mutatkozik, a' templomon kivül fényes palotákat 's drága kerteket építet, hajóseregével borítja a' tengert, Jeruzsálemet Ophir kincseivel gazdagítja, 's szerályában úgy él, mint egy babyloni király. Ez már sok volt; sok, hogy a' hagyományokat 's régi erkölcsöket egészen félre tette. Mit mond vala Mózses, ha népe között, mellyet dologra, szaporításra 's hadakozásra formált, e' puhaságot látta volna? Törvényhozásának minden szelleme a' kereskedés, fényüzés, és mi innen származik, a' vagyon' egyenetlensége ellen vala irányozva. Így azon status, mellynek alapja illyen törvényhozás volt, nem állhatott meg az elvével ellenkező erkölcsök' befolyása mellett. A' gazdagság 's külföldi asszonyok elrontották ezen széles elméjü, kicsiny hitü, bölcs és scepticus buja embert, ki arra vala rendeltetve, hogy Mózses' munkáját végre hajtsa 's ön veszedelmét készítse, templomot építsen 's a' törvényt megrendítse. Azon naptól fogva, midőn Salamon a' bálványok' zsámolyához borult, földre omlott vele Izrael' fensége is, melly teljesen soha többé föl nem emelkedett. Megbánta tettét, de már nagyon későn; az ő uralkodása tevé e' csapást, a' mózsesi elv meg lőn vesztegetve, 's ez uralkodás után már a' Mózses felállította zsidó egység megbomlott. Azonban szolgaságnak kelle a' zsidókat ujjá szülni; melly, miután vas vesszeje alatt meghajlottak

a' nemzetségek, ugyan azon nyomorgatásban 's közös fájdalomban egyesíté őket. Izraelt és Judát együtt megtörni nem vala elég Mózses' járma, erre a' hódoltató' igája és sulyos keze kivántaték. Mind e' viszontagságok' daczára is fennmaradt a' nép közt a' törvény, profétáikban személyesítve, kik annak élő kifejezései; mindig inték ezek atyjokfiait, jobbítnák erkölcseiket, melyeknek romlása törvényök' elvesztését vonta maga után. A' fogság után hihetlen és hatalmas erőlködéssel akarák feltalálni a' régi törvényt, újra összeszerkeztetni az úr' hajdani népét, magokat elődieik' erkölcsihez 's hagyományihoz alkalmazni; de Sándor' kardja csak hamar ketté hasítá kelet' setétségét, 's olly sebesen, mint ennek sugára, hatott rajta keresztül a' görög lángész' villáma. Judaeának megátalkodott mivelődésére hamar munkált ez átható miveltség. Sándor utódai alatt a' zsidók már görögösödtek, 's törvényeik napról napra romlottak. A' macchabeusok alatt csodálatosan fordult meg a' nemzeti szellem, 's Judaea azt hivé, hogy a' birák' ideje tért vissza. Végre megjelentek a' rómaiak, kik előtt mindennek hódolni kellett. A' világ' urait boszontá a' zsidók' makacs erkölcse 's törvényeik' függetlensége. A' rómaiak mindent elkövettek, hogy amazt elkorcsosítsák, ezt megrontsák; Herodes szolgált nekik cselszövevényeivel; de a' zsidók még sem engedtek, 's nyomoru sorsok, egymásközti szakadásaik, 's azon tetemes változások mellett is, mellyeket hitök, erkölcsök 's alkotmányok szenvedett, ellent állottak. Láták hogy velök nem boldogulhatni, 's azért el kell őket törleni. De még ezt sem lehete véghez hajtani. Jeruzsalem fölperzseltetett, ezerenként hányattak kardra férfiak, nők, gyermekek; de nem lehete megölni a' népet; az még most is él.

Jeruzsálem elesvén, új időszak, számkivetés és szolgaság' időszaka következett a' zsidókra; e' szerencsétlen állapotnak befolyása lett a' törvényekre; meddig a' zsidó más népektől külön vala választva, a' törvény épségben maradt; de midőn amaz egész világon

szétszóratott, ez is elveszté eredeti egyszerüségét; az ármány' esztelen titkai, a' rabbinusok' ravaszsága, melylyel azt elhalmozták, kivetkőzteték formájából. Most a' boldogtalan zsidók is más törvények alá kerültek, mellyeken nem vala többé hatalma erkölcseiknek. Ezek új uraiknak 's azon országnak törvényei valának, melly pénzért ada nekik ideigleni menedék helyet. Az elnyomók' törvényei mindenütt okai lőnek az elnyomott nép' erkölcstelenségének, 's ha a' közép korbeli zsidókat mocskos erkölcseik miatt vádolni lehet, meg is kell vallani, hogy e' vétkekre saját törvényink kárhoztaták őket. Mindenütt polgári állapotjoktól függtek mind bevett erkölcseik, mind élétmodjok. A' spanyolországi móroknál, hol sorsok elég türhető volt, annyira mivelték a' tudományokat, hogy a' kereskedéssal felhagynának; de olly tartományokban mint Franciaország és Anglia, hol csaknem folyvást üldöztettek, szükséggé vált rájok nézve, hogy kevésbbé nemes foglalatosságokat űzzenek, 's uzsoráskodjanak. A' közös jogokból kirekesztve, megtagadák tőlök a' földbirtokot, mi biztosítást kiván, és így a' feudalis törvényhozás' keménysége olly életnemre kényszeríté őket, melly hajdani erkölcseikkel 's törvényeik' szellemével egyenesen ellenkezék; mert épen ez új erkölcsök nem szenvedtetének meg a' földmivelő és hadakozó zsidóknál, 's a' pénz' uzsorája, melly által egyetlen gazdagságukat szerezni kénytelenítettek, Mózses' törvénye által tiltva vala.

Azon törvényhozás tehát, melly őket elnyomta, egyenesen ellenkező erkölcsöket adott nekik azokhoz képest, mellyeket hajdani törvényök megállapított. Ők kétségbe esett hévvel fogadák el a' lealacsonító segédmódot, melly kezök közt hagyatott. Azonban az erkölcseiket lealázó iga alatt is mondhatlan vágygyal ragaszkodtak azokhoz, mellyeket megtarthatának. Így például soha sem eszközölheték a' franczia királyok' törvénykönyvei, hogy keresztyén törvény szerint házasodjanak. — A' zsidók külön időszakbeli er-

kölcseinek 's intézeteinek ezen sebes áttekintésében főleg azon változásokra volt ügyelet, mellyeket amazok ezekben okoztak, mert a' zsidók' törvényhozása az indusoké után mindenek közt leghajthatlanabb, legrendíthetetlenebb. Azt akarók felállítani, hogy ott, hol a' törvény vallás' nevében uralkodik az erkölcsöken, egyes esetekben az erkölcsök szokták módosítani a' törvényeket. Ha ez igazság Indiára 's Judaeára nézve meg van mutatva, hol lehet róla kételkedni?

MAHOMET.

Mi Mahomet' törvényét illeti, ez a' keleti vallásos törvények között legkevésbbé ellenkezett azok' erkölcseivel, kiknek adatott. Ez nem tartotta féken, mint Mózses' törvénye, a' testi nép' vágyait, mezőt nyitott nekik, engedett követői' hajlandóságinak, 's hatalmát részben ez engedékenységnek köszönheti. E' törzsökök már Mahomet előtt hadakozók voltak; csak szerelmet és harczot dallanak régi költőik, ez Antar' románosos hőskölteményének tárgya. Mahomet nem akarta gátolni az arabok' szenvedélyeit, sőt tüzelte azokat. Így szóla a' csoportok' fejeihez: Ti kedvelitek a' harczot, asszonyokat és ragadozást; jól van! harczoljatok az én istenem' nevében 's a' szép fogoly nők és a' hitetlenek' kincsei legyenek tieitek. E' természetesen rajoskodó nép' keblébe, melly az európai lovag világot megjövendőlte vagy talán felébresztette, az istenség' magas fogalmát veté Mahomet, önmagát tevé e' fogalom' képviselőjévé 's Allah' és Mahomet' nevében azt rendelé tanitványinak, mi azoknak leginkább tetszheték: a' világ' moghódítását. Mi ez azon zablához képest, mellyet Mózses Izrael' szájába vetett? Mellette Mahomet igen kicsinynek tetszik. Ez hizelkedik az emberi természetnek, mellyet Mózses megtör.

Tekintsünk a' Koránba: a' gyilkosságért pénzzel eleget lehet tenni; Mózses illy engedményt nem adott:

's a' Korán még ezt teszi hozzá: „vagy egy fogoly muzulman' kiszabadítása által." A' záradék a' hit' terjesztése miatt van; de mi gyáva törvény ez az erkölcsök' kivánatát tekintve. Mi haszna az izlamismusnak egy híve' megszabadításából, a' vérboszuló nem tartozik elfogadni a' pénzt, és kivánhatja, hogy a' gyilkost szabad tetszésére adják ki.

Azonban meg kell ismerni, hogy e' törvény melly az eredeti erkölcsök iránt annyira kedvező volt, iparkodott azokat javítani, kivált az öröklésre nézve. Küzdött ama' régi szokás ellen, melly az árvát és özvegyet az atya' és férj' javaiból kizárá; azt mondák, hogy ezeknek a' fegyverfogható férfiakra kell szállni. Mahomet, bár milly harczszellemü vala is törvényhozása, mintegy keresztyéni sugallástól ihletve azt rendelé, hogy az özvegyek' és árvák' jogát tisztelni kell; az rendelé, hogy az asszonyok saját akaratjok ellen ne szálljanak öröklés' utján más' birtokába. Azonban fennmaradt a' hadviselőknek kezdetben adott fensőség 's ez eleinte szorosan megtartatott szabály: Férfi két annyit kapjon mint asszony. Különös! e' törvény, melly általában annyira engedett e' nép' szenvedélyinek és szokásinak, tüzesen ellene szegült minden változásoknak, mellyeket utóbb különböző erkölcsök, hely és idő okozhatának. A' kalifák' fényes miveltsége' keblében úgy mint a' sátorok alatt, Afrikában, Spanyolországban, Siciliában, Indiában, Chinában, Konstantinápolyban, világ' egyik végétől a' másikig, 12 századon keresztül, változhatlanul fennmaradt az Izlam. Soha és sehol sem hagyák el csak azokat is, mik ennek gyakorlásában leginkább helyhez kötöttek, 's legmellékesebbek valának. Pusztában, homokkal viszi végbe a' muzulman kiszabott mosódásait; ha Tartaria' síkjain tévelyeg, arra felé fordul könyörgeni, merre a' mekkai szent követ gondolja. Az izlamismusnak azon szerencséje volt a' judaismus felett, hogy akkor jött, midőn már a' rómaiak letüntek; a' világ' urodalma megürült, 's ez merészkedett utána kapni. Ha ezt

nem nyerheté is meg, senki sem foglalá el Mekkát, 's a' félhold Caesarok' lakóvárosa felett ragyog. A' muzulmanok betevék lábokat Európába. Bigótságban áll erejök, mert ez erkölcseiknek 's törvényeiknek szenvedélyes szeretete. Tudjuk hogy korunkban Othmannak egyik unokája európai minta szerint törekszik idomítani a' muzulman népséget. Kik őt magasztalják, kétség kivül azt gondolják, hogy a' miveltséget zsarnoki véres parancs által lehet terjeszteni 's egész nemzetre szintugy halálos zsinórt küldeni, mint egy vezérre. De a' dolog nem úgy van; sokat kell még tenni, hogy Párizs Konstantinápolyba vándoroljon. Egyébiránt bizonyosnak látszik, hogy azon nap, mellyen Mahmud a' nemzeti 's vallásos erkölcsök' vég maradványit, mellyek birodalmának gyámolait tevék, felforgatja, ezen birodalom összeomland. Európa' 's Görögország' javára ohajtandó, hogy a' zultán alattvalóinak erkölcsein 's vakbuzgóságán még sokszor diadalmaskodjék.

EGYIPTOM ÉS PERZSIA.

Lehet-e beszélni keletről a' nélkül, hogy a' régi Egyiptom' nevét említsük; de hogy' hasonlítsuk össze törvényeit 's erkölcseit, midőn felőlök olly tökéletlen tudományunk van?

Egész Egyiptom egy nagy hieroglyph, melly mind eddig nincs megfejtve. Mennyit alkotmányából láthatunk, szembetünő hasonlatosságot mutat mind Indiával, mind Judaeával. Mint az elsőben, úgy itt is látunk néposztályokat, mellyeket Herodes bizonyos öröklött foglalatosságokra szentelt fajoknak nevez; fejök egy papi osztály, melly a' hadviselő osztályból választott király által uralkodik, 's papok, kik életét 's legkisebb cselekedeteit szinte azon önkényes hatalommal szabályozzák, mint Indiában. Egyiptomban úgy találjuk, mint Mózsesnél, földmivelés a' status' talpköve 's szüntelen iparkodás a' társaságnak birtoki alapra állítása, a' vándor népek' erkölcsének ragadályától 's

megtámadásától őrzése, a' földmivelő népnek a' pásztornépektől, mellyek amazt egykor legyőzték és sok ideig fenyegették, erős elkülönzése. E' hasonlatosságok nem nagyon rendkivüliek, mert Indiának Egyiptomra hatását, mint Heeren és Cuvier is megengedik, nem lehet kétségbe hozni, 's Egyiptomét Judaeára még kevésbbé. Nem ismételjük tehát ez országra nézve, mit már amazokról mondottunk, 's az itt teendő észrevételek iránt az előbbiekre utalunk.

Azon kevésből is, mi Egyiptom' hajdani erkölcseiről tudva van, lehet ugyan szembeszökő vonásokat kiszemelni, mellyek minden más nemzetéivel ellenkeznek. Például a' halálnak azon előérzése, melly az egyiptomiak' egész életét elfoglalá, melly minden gondolatjokkal rokon, minden tetteikben jelen volt. A' halálfőn kezdve, mellyeket innepi alkalmaknál a' vendégek' felvidítására szokás vala előhozni, egész a' temetőkig, mellyek az élők' városinál nagyobb kiterjedéssel birtak, ezen templomokig, mellyeknek falait borító festemények a' léleknek élet utáni történetét ábrázolják, ezen pyramisokig, mellyek egyetlen koporsó' elrejtése végett illy roppant tömegekké nagy munkával emeltettek: Egyiptomban minden halálra mutat. Ennek össze kelle függni az erkölcsökkel, 's törvényekben foglaltatik. Egyiptom azon egyetlen ország hol a' temetési itéletet politicai eszköznek használták, 's hol a' holttestet birálás alá vetették.

De ismételjük, hogy nem birunk Egyiptom' törvénykönyvével. A' görögök, kik Egyiptom' intézeteiről 's szokásairól némelly ismertetéseket közölnek, csak a' Pharaók' időszaka után, azon tíz századi időszak után látogatták meg e' tártományt, melly alatt az egyiptomi miveltség egész tisztaságában mutatkozék; ekkor már e' miveltség nagy változást kezde szenvedni a' hódoltatások által. Talán korunknak jut azon szerencse, hogy róla többet tudhassunk. Várjuk el!

Perzsia is nagy setétséget mutat. Nem akarunk, nem is szükség itt mélyen beereszkednünk. Jelenleg

fontos munkák vannak toll alatt a' perzsa régiségekről. A' perzsák' eredetéig nem lehet e' kevéssé ismert földön felkalandozni, a' nélkül, hogy el ne tévedjünk.

Csak annyit jegyzünk meg, hogy összehasonlítván azt, mit a' perzsákról régi irókból tudunk, azzal, mit Zoroaster' könyveinek tökéletlen franczia fordítása tart, megbizonyodik, hogy erkölcseik 's intézeteik tökéletes összehangzásban voltak 's ugyan azon fogalmon épültek, melly vallások' alapja volt, t. i. a' a' hadakozás' fogalmán, de szent hadakozásén, mellyet a' jó, értelmes, világos elv, a' setét és gonosz elv ellen indított. E' fogalomból eredt természetesen a' tisztaság' fogalma, melly Zoroaster' törvényinek 's az általa parancsolt erkölcsöknek talpköve. Parancsolta-e ezeket valójában, vagy ezen erkölcsök nála korábbiak 's szokásból csusztak-e törvényeibe? Hihetőnek látszik, ha meg nem mutatható is. De előre meg kell jegyezni Iran' nemzetségében a' hadi szellem' felsőségét 's felszabadulását. E' különösen katonáskodó nép úgy látszik soha sem nyögött annyira büvészeinek (magus) igája alatt, mint az indus nép' bramínjaié alatt. Ennél fogva nem gondoljuk, hogy vallásából vette volna e' tisztaság' fogalmát, moráljának 's erkölcseinek alapját; hanem inkább azt hiszszük, hogy azt szigoru és hadakozó szelleméből merítette.

Zoroaster felfogta e' képzetet, 's parancsokat vont belőle, mellyek tőle legtávolabbaknak tetszének. Így akarta-e pártolni a' földmivelést? E' végre azt rendelte: a' földet mivelni kell, hogy megtisztuljon, megszabaduljon a' rosz elvtől 's a' jótékony elv' hatalma alá jusson. Több törvényei lázadást indítandanak, ha erkölcsök által előre elkészítve nem valának. Sőt még önmagát is fellázították volna. Ha p. o. e' tisztaság' fogalma nem birt volna annyi hatalommal minden elmék felett, ha nem gerjesztett volna vak tiszteletet a' tűz 's ennek ábrázolatja és jelképe iránt, — ez emberiséges charakterü törvényhozó, ki a' kölykös ebet megverni ideigleni és örökké való kemény büntetés

alatt tiltja, — nem hozhatá vala e' kegyetlen törvényt: ki a' tüzbe fútt, méltó halálra.

Egyébiránt Zoroaster soha sem akart teremtőnek tartatni mint Mózses, hanem csak a' régi hagyomány' helyrehozójának; ő hajdani tisztaságra akarja visszaállítani a' perzsa statust, Djemschid' birodalmát. Törvényhozása nem egyéb mint az eredeti erkölcsök' föléleventése.

Ennél fogva tehát hihető, hogy Perzsiában az erkölcsöknek, mint egyebütt is, hatalmas befolyások volt a' törvényekre 's ezeknek viszont amazokra.

CHINA.

Még egy tartomány van hátra, melly alkotmányára nézve keleten és nyugoton egyiránt idegen. China ez, hol sem vallásos osztály, sem katonai nemesség nincs, hanem egy független uralkodó, hol a' tudáshoz mindeneknek nyitva álló szabad hozzájárulta a' társas papi hatalom' alapja, hol Confucius' tanítványi egy tatár király alatt egy buddista népet kormányoznak.

E' birodalom, mellynek népessége csak nem egész Europáéval felér, több mint négy ezer esztendőtől fogva áll. Bizonyosan sok változások' nézőpiacza lehetett, mellyeket nem eléggé ismerünk. Alkotó részei több ízben elszakadtak 's ismét egyesültek. Huszonkét uralkodóház kormányozá; tehát legalább huszonkét polgári zendülést kellett érnie. Kétszer foglalák el a' vad népek, 's ez is kétszer győzé amazokat le.

Első királyaitól fogva, kiket történetirása a' föld' kiszárítóinak 's a' társaság' alapítóinak nevez, egész a' mostani császárig, ki jelenleg 180 millió népen uralkodik, belső szakadási' hosszu sora alatt is változatlan maradt valami, 's ez: hajdani erkölcsinek alapja. Ez alap ugyan ma nagyon megromlott, de még ma is úgy megismerhető ez aggott miveltség' keblében, mint a' gyermek' arczának charakteres vonásai a' holdokló elváltozott képen ismét feltalálhatók.

Mi volt e' változhatatlan alap, mellyből minden eredt? mi volt eredeti eleme ezen agg társaságnak? A' patriarchai, a' földmivelő háznép. Innen azon két fogalom, melly a' chinai politicának még ma is lelke: a' fiui engedelmesség, 's a' földmivelés' fontossága.

Nyissuk meg China' évkönyveit. Mi látványt mutatnak Chou-King legrégibb történetirónak első fejezetei. Egy háznépeket 's körűle csoportozó nemzetségeket, gyermekei 's cselédei gyanánt, kormányozó főt, kinek legnagyobb gondja a' földnek egészségessé, lakhatóvá, termékenynyé tétele, az emberek' 's hasznos állatok' szaparodásának mivelés által előmozdítása. Olly nemzetségek ezek, mellyek, kóborló családjaiktól külön válva megtelepednek, hogy állandó életet vigyenek. Mi a' földmivelői czélt segíthette 's a' kóbor életnél fölebb becsültette, abban állott, hogy a' fő egészen atyai hatalommal biztatott és parancsolt. Ezen hajdani királyok' egyike szántóvető volt, egy másik azért választatott, mivel szüleit tisztelte. A' királyok' kötelességei közt első helyen említetik az, hogy a' népnek az élet' öt szükségeit beszerezze, csak ezután jő, hogy az erényt fentartsa. Az uralkodás' 9 szabályi közt első a' gyűmölcs', második a' jószág' szabálya, azaz, az ember' táplálmányáról 's materiális jóllétéről gondoskodás. Fő maxima a' fiui engedelmesség, 's mi ennek csak kiterjesztése: az öregek' tisztelete, mivel az öreget kiki mint atyja' képét becsülheti. Ekkoriban az atyaság' fogalmát, mellybe az anyai szeretet is tudatott, az emberi társaság' 's egész világ' elvére alkalmazák. Azt mondák: épen úgy mint az ég és föld minden dolgoknak atyja és anyja, a' királynak is népe' atyjának és anyjának kell lenni.

A' különféle uralkodó házak, mellyek kormányra jutottak, a' régi maximához állandó ragaszkodás 's a' hajdani erkölcsök' sérthetlen tisztelete által erősíték meg bitangolásokat. Ez volt a' kötelék, melly lassanként a' császári trón körül egyesíté a' független statusokat.

Ez az alap, mellyen a' chinai monarchia felállott 's melly Krisztus előtt 11d. század felé bizonyos egységre jutott. De majd hamar megtágult e' kötél, azután végkép felbomlott, 's akkor kezdődött a' fejetlenség' és felosztás' időszaka, mellyet helyesen neveztek China' közép korának 's épen olly hosszan tartott, mint a' francziáké. Mikor legnagyobb vala a' fejetlenség, mikor a' császári tekintet még csak névvel állott és a' közönséges feltagolásból keletkezett országok felett csak ollyan forma befolyással birt, mint a' 14d. századbeli császárok németország' hatalmas feudatariusai felett: akkor állott elő Confucius. Ő érzé, hogy szükséges a' chinai egység' visszaállítása. Mit tett e' czélra? Összegyüjtötte a' hajdani szertartásokat, hajdani énekeket, hajdani maximákat 's az első idők' történeteit. Ezek foglaltatnak az ő szerkeztette öt classicus könyvben. Minden oktatása a' multakra hivatkozás; politicai ideálja a' hajdani erkölcsök' felébredése volt. Bölcselkedői, 's felekezetekkel és iskolákkal teljes időben jövén, csak elvont és összeillő formát adott azon morálnak, melly voltaképen nem volt egyéb, mint rendszerbe foglalt hagyomány. Hogy e' tanuság egyéb vetélkedői felett győzött, 's midőn egyebek csak vélemények maradtak, ez tekintetre emelkedett, onnan van, mert ez csak az eredeti erkölcsöknek, 's az ország' legbelsőbb érzeményinek rendszeres kifejezése 's képes nyelvbe szedett hagyománya. Így történhetett, hogy philosophia törvénynyé válhatott.

Egyébiránt Confucius' iskolája az ő halála után csak 12 század mulva, számlálásunk' 7ik századában kapott lábra a' chinaiaknál. Akkor t. i., mikor felállíttatott azon vizsgálási rendszer, melly által kizárólag minden hivatal a' tanultaknak adatott, tudományuknak azon fokához képest, mellyet Confucius' moráljából és politicájából nyertek.

Ezen egész kor a' feudalis anarchiáé volt, 's midőn ez elmult, a' tudósok, megőrzői azon rendszernek, melly a' hajdani erkölcsökön alapult, 's melly azt, mi

a' chinai természetben változhatatlan, magában foglalá, a' nemzet' valódi képviselői lőnek, ők adhaták neki azt, mit annyi viszontagságok után keresett: az egységet és békességet egy természetes és nemzeti szerkezet' keblében, és így lett aztán, hogy egy literatori test örökülhetett az erőszak és harczok után, 's hogy századok' dulásait békes időszak válthatá fel.

Midőn Dzsingisz-Khán' tábornokai és fiai Chinát meghódoltatták, első gondolatjok az volt, hogy a' birodalmat elpusztítsák; mert e' parancsnokok így értették a' hódoltatást. A' tudósok biztosíták Chinát a' fenyegető vég pusztulás ellen. Ekkor némellyek (ministerei a' mongol császároknak) ezek és honfiaik közt közbenjárultak, megtaníták a' vad hódoltatókat, mi nyereséget vonhatnak a' rendes igazgatásból, mellyet már a' birodalomban megállapítva találtak, 's megnyerték őket az emberiségnek, bebizonyítván előttök azt, hogy az uralkodás több hasznot hajt, mint a' ragadozás. E' tudósok megmentvén az országot, megmenték annak miveltségét is, mert a' tatárok, kik azt el nem törölték, magok kénytelenülének azt befogadni. Innen láthatni, millyen ereje van egy meggyökerezett erkölcsökre épült társasági szerkezetnek. Erkölcsök és törvények a' legrémítőbb hódoltatásoknak is ellenállottak, 's a' legfélelmesebb hódítóknak is parancsoltak.

Hasonló jelenet tűnt fel Mancsu' foglalásai után, 's a' középponti birodalom, annyi századok, viszontagságok és ostromok után még ma is hajdani maximái szerint igazgattatik. Mi az erkölcsökben létalapos volt, nem veszett el.

De mi következett e' megfoghatatlan állhatatosságból? Ezen erkölcsök, mellyek a' dolgoknak egészen és sok századoktól eltörlött állapotjában keletkeztek, megszűntek összehangzásban lenni a' nemzettel, melly rájok támaszkodott; 's úgy szólván, elvesztették érzékeiket 's erejüket. A' chinai császár még ma is népe' atyjának és anyjának nevezi magát, 's évenként egyszer

szánt is egy barázdát, hogy figyelmét a' földmivelés iránt bizonyítsa; de az atyai 's patriarchalis hatalom lassanként korlátlan despotismussá változott. A' száz eredeti család' táplálásának kötelessége egy roppant nép' materiális jóllétének gondjává lett. Uralkodói határtalan despotismus 's az alattvalóknál a' materiális jóllétnek kirekesztő gondja az, mivé a' régi patriarchai 's földmivelői szokások váltak. Jobb volna ha ezek eltöröltetvén, uj erkölcsökkel pótoltatnának, mint hogy így elfajulva fennállanak. China egy valóságos népmumia. A' mumiának is van emberi alakja; sőt még a' faj' alapvonási is megismerhetők rajta, de csak a' körülvevő kötőlékek tartják össze 's ezek nélkül összeroskadna 's porrá lenne; de üres belsejéből ki vannak szedve az élet' műszerei. Így van China is: tagjait csak az tartja össze, hogy szorosan be van pólyázva gyermeksége' takaróiba; keble üres, szive nincs.

Ha az angol hírlapokban a' kormány' tetteit, a' császári ujságban a' hivatalos hirdetéseket olvassuk, úgy tetszik, mintha Chou-Kingből olvasnánk egy fejezetet; a' mostani császár úgy beszél, mint valaha Yao császár szólt: de nyissuk ki csak egyetlen törvénykönyvét, majd meglátjuk, mivé lettek valóban az eredeti erkölcsök. A' fiui engedelmesség ugyan még mindig alapja a' statusnak, de a' császár lévén mindeneknek atyja, ezen engedelmesség annak hatalma előtt mindeneket földre borúlni kénytet; 's ez egy magában tisztes és a' chinai erkölcsökben alapuló, de a' kegyetlen törvények által behozott szolgaság miatt megvesztegetett érzemény' nevében történik; illyen törvények azok, mellyek a' császárnak nem csak személye, hanem palotája, családjának temploma, 's elődeinek temetkező helye ellen vétőt irtóztató halálra, késbüntetésre *) kárhoztatják, 's kegyetlen ítéletüket a'

*) Előbb a' bünöst egy maga nagyságu kereszthez kötözik, aztán a' végrehajtó vaktában egy késekkel tele kosárba nyúl — mindenik késen más más tag' neve van felírva — 's vágja a' kijelelt tagot.

vétkes' minden rokonira is kiterjesztik. Kemény büntetések vannak arra, ki a' császár' nevét valamelly könyörgő levélben előhozza, viseli, vagy adja; tiltatik a' császári szertartások' utánozása. A' felségsértés annyi mint szentségtörés. Minden, mi a' kormánynyal kapcsolatban van, részesül e' vakbuzgó tiszteletből. Ki egy nyilvános emlékre követ hajít, vagy a' csendőröknek ellenáll, halállal bünhödik. Ezt nyerte a' kormány, sőt a' politia is azon eredeti tiszteletből 's határtalan engedelmességből, mellyet a' patriarcha parancsnok kezdetben a' politicai családban gerjesztett.

A' hajdani erkölcsök' elve tehát el van rejtve a' mostani intézetek' fenekén, de elkorcsulva, elhervadva; innen azon erkölcsi kórság, mellyben e' nemzet sínlik. Az uralkodás adhatott neki békét, némi igazság-szolgáltatást, bőséges javakat; a' nép úgy megszaporodott, hogy 2 millió ember csak a' folyókon 's csatornákon él, 's hogy az anyák nem nevelhetvén gyermekeiket, rézkádakat tartanak, mellyekben az újdon született csecsemőket megfojtják. De egy erkölcsi élettől megfosztott nép, minden gazdasága, könnyü élete, sokasága mellett is nem egyéb, mint egy pénzes ládán fekvő gutaütött. 'S bár e' nemzet sok tekintetben megtartja a' régi bölcsek' szokásit, de voltaképen nincs más törvénye, mint büntetés, sem más lelkismérete, mint bambuszpálcza.

Miben áll igazán az úgy nevezett alap-, vagy *nagy törvény?* nem másban, mint ütlekek', pénzbirságok', számüzések' felszámlálásában, mellyek mind csaknem földmérőileg vannak kiszabva, olly formán: hogy ennyi 's ennyi ütés felel meg ennyi meg ennyi ezüstnek, vagy ennyi mérföldnyi távolságnak. Micsoda útmutatás kalaúzolja e' törvényeket? „A' bambusz' egyenes, simított, ágatlan; hossza, vastagsága, nehézsége a' jegyzékben kitett mérték szerint. Használatra vékonyabb végénél kell fogni.“

Érdemes megjegyezni, hogy e' törvényes büntetések' kiosztásában China' eredeti erkölcseiből kölcsö-

nözött fogalmak határozzák gyakran meg az elveendő ütlekek' 's a' fizetendő pénz' mennyiségét.

A' fiúi engedelmességből származik az atyai hatalom; tehát fiait vagy unokáit megölheti az ember 70 ütésért, egyet egyet; de ki nagyanyjára emeli kezét, hatszáz ütést kap.

Az életkor iránti tisztelet is a' fiúi engedelmesség' következménye; honnan a' hason vagy nem hason idejü rokonok ellen elkövetett vétkek közt nagy különség van.

A' pálcza, melly ma az eredeti erkölcsök' természetes erényeit a' chinaiaknak parancsolja, ajánlja egyszersmind a' földmivelést is, melly ez erkölcsök' létalapos részét tevé. Szóval mindenkor az első királyok' bölcseségének 's Confucius' moráljának helyét pótolja.

De ezen törvényhozás még nem elégszik még azzal, hogy büntetés' félelme alatt parancsolja a' hajdani erkölcsök' meghazudtolását, hanem tovább megyen. Tettlegesen megvesztegeti a' jelen erkölcsöket is. Számos hivatalokat két személy viszen, hogy egyik a' másikra vigyázzon, és így jutalom van téve a' kémlelődésre 's árulkodásra. Általában a' vétkes' fölfedezése mindenkinek megparancsoltatik, 's javai a' feladónak igértetnek. Legnagyobb gyalázatja a' törvényhozásnak, midőn könyvébe az alacsonságot beírja.

Lássuk végre a' kormányszabály által parancsolt lopást. Egy a' chinai és orosz határok közt fekvő városban az oroszok észre vették, hogy hamis mértékkel szünetlen csalattak, melly ravaszság a' chinai kereskedőknek nagyon szokások. Azok' panaszára azt válaszolá a' helybeli hatóság, hogy neheztel ezen gazságokért 's megszüntetésökről rendelést teend, midőn történetből egy hivatalos irat fölfedezteték, melly által maga bátorítá a' kereskedőket az oroszok' megcsalására, sőt még módot is mutata nekik. Im mire jutott e' nép azon nyakasság által, mellyel az eredeti erkölcsökből kölcsönzött két vagy három fogalomhoz

ragaszkodik. Mi ez erkölcsökben élettel birt, elveszett. Csak holttetemök maradt meg, 's e' holttesthez ragaszkodó nép maga is rohadni kezd. Fordítsuk el szemeinket e' rút látványtól 's tekintsünk a' történetirás' legfényesebb tárgyára. Térjünk Görögországra.

A' *Revue universelle*' 1833diki II. kötetéből.

JAKAB ISTVÁN,
m. t. társasági l. tag.

ZAMBONI' ÖRÖKMOZGÓJA.

Zamboni József úr, Veronában physica' professora, gyulámoszlopai' *) erejével szüntelen járó órájáról a' következő tudósítást külde be a' franczia academiának 1831ben: „1830 Nov. 29d. tartatott ülésében méltóztatott a' kir. academia az én oszlopimról, és azoknak gyulámereje által eszközlött mozgalmáról, melly szüntelen éltének 19d. esztendejét (tudnillik 1831ben) számolja, említést tenni, egyszersmind kinyilatkoztatni, hogy ollyan óra' készítése, mellyhez ezen szűn nélküli mozgalom alkalmaztatnék, megfejthetné legkielégítőbben a' szüntelen mozgony' feladását.

Ezen alkalmazásnak, az academia elébe terjesztett nehézségeit tapasztaltam magam is annyi meg annyi el nem sült próbatételeimben; de ismételt tapasztalgatásimban tántoríthatlan állandóságom meglelte végtére jutalmát, váratlan szerencsés sikerében. Minthogy oszlopimnak azon csekély ereje, melly csak tűket, és

*) *Gyulám*nak nevezem ezen folyamot, a' *villám*' hasonejtéséből, és csekély itéletem szerint többet is mondok vele. Villám, ezen folyamnak egy, és pedig legcsekélyebb foganatát, vagy munkálatát jeleli; és ámbár ezen folyam nem csupa tűz, de még is ez legtetemesb része. Cz.

holmi aprólékokat vala képes megmozdítani, egy másodperczi függönyhöz (pendulum) alkalmazva, ennek szüntelen ingadozásait (oscillationes) folyton életben tartja; ezen mozgalma a' legegyszerüebb órához foglalva, mértékét adja az időnek órákban, első 's másodperczekben minden súly nélkül. Mivel reménylem, hogy a' kir. academia ezen, mintegy tőle magától megkivánt, készítménynek jelentését kegyesen fogadja, kötelességemnek tartottam azt leírni annak részeivel; 's így ama' kegyes fogadásért, mellyre oszlopimat méltatta, midőn 1824b. Párizsban mulaték, illendő köteles hálatiszteletemet megtenni.

Ezen készítménynek tetemes főrészét mutatja annak kertelete 1ső szám alatt, holott AFE a' másodperczi függöny' alsó része, mellynek vesszeje a' felfüggesztés' pontjától egész a' B pontig fából készült, mázzal van bevonva, 's az AF üvegcsőnek, melly kivülbelől spanyolviasz-olvadékkal van beborítva, AB torkába lentiscus vagy mastix csipával van tartósan szorítva.

A' csőnek alsó üregébe, annak hossza' harmadáig felbocsátatik a' GE rézfonál, melly az elszigetelő mastix csipából készített H dugacsba feszítve a' cső' közepén lefügg. Az üvegcsőn kivül lévő 's lefüggő rézfonálnak (ugyan ezen külső részének) közepe felé áll a' reá szorított lencse L, súlya nyom 0,16—0,20 kilogr.; ezen alól a' rézfonál' végére forrasztatik egy rövid platinafonál ER függőleg a' kertelet' tervére. Már most

Hogy ha nyugton áll a' függöny, a' reá szorított L lencse' széke a' középponttól egyforma távolságban áll a' két DD közlőtől (conductor), mellyek az oszlopok által ellenkezőleg gyulámoztattak. Az említett gyulámközlők készítetnek egyegy érczlapból, melly a' C közepén megkanyarítatik, és két egyenes szegű terűt alkot, mellyek egytávolatúak, egyközűek (parallela), és egymástól annyira állanak el, hogy közöttök az ingadozó lencse szabadon járhasson: mint ezt a' 2dik

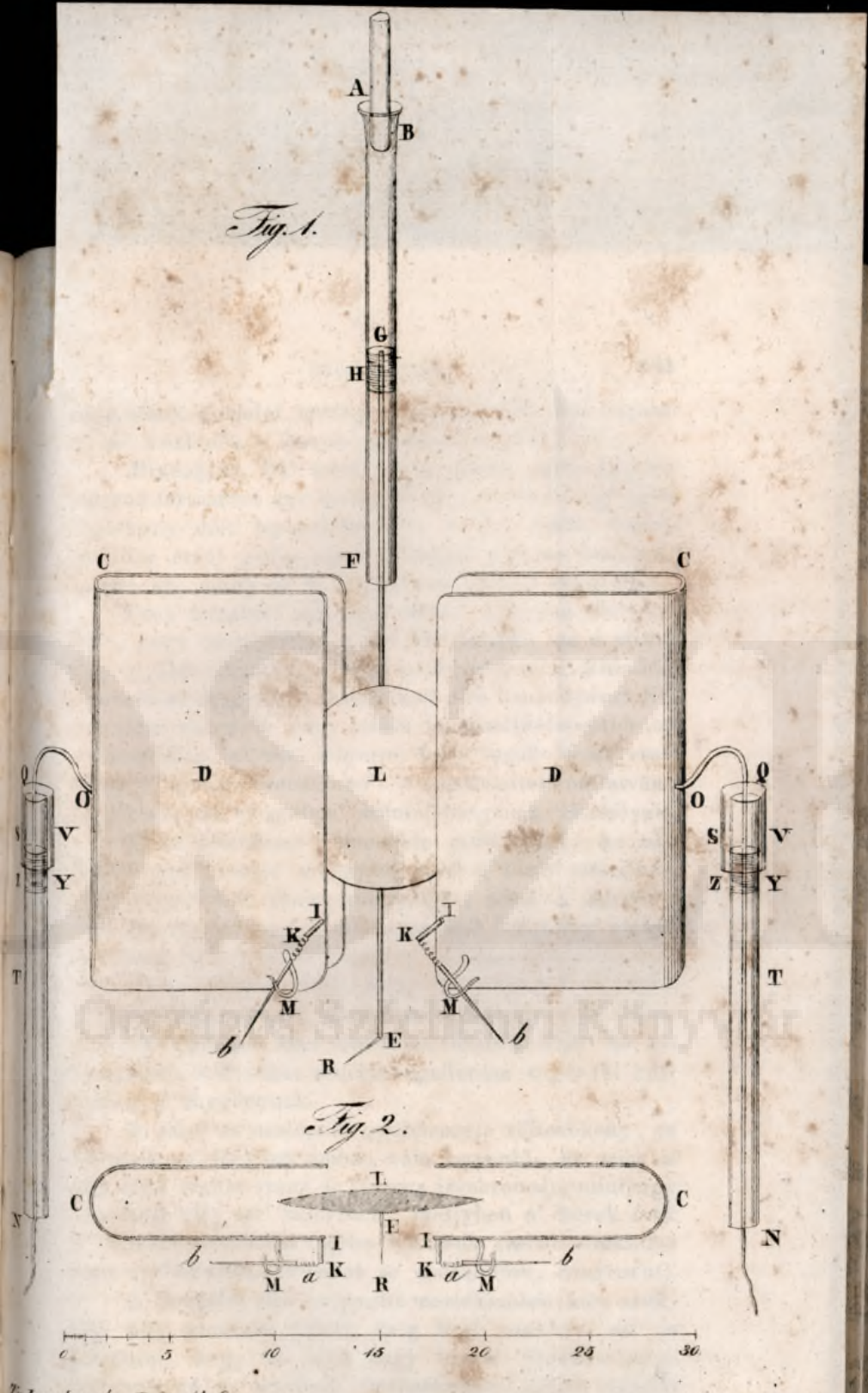

Fig. 1.

Fig. 2.

Tudománytár, I. l. 140.

igen kicsiny lencse pedig nem vonhatna elegendő gyulámerőt a' mozgalom' folytatására.

szám alatti kertelet mutatja, melly vízirányos vágása a' két közlőnek a' lencse' székén keresztül.

Mindegyik DD közlő' előlapjának alsó részére vagyon forrasztva egy érczfonál IK, mellyről egy igen hajlékony ércz lapszeletke *Ka*, avvagy fonál, tovább nyúlik, erről pedig ismét gyengéd platina fonálszálacska *ab*, melly az M horgocskán rézsutt nyugszik.

Ezen készítés' előadása után, könnyen elérhető már, hogy megtartván a' két DD közlőt, az ő ellenlegi gyulámításokban, ha a' tetői (verticalis) állásából elmozdított függöny az ő meredten álló orrmányával ER megilleti az egyik vagy másik legmozdulékonyabb *ab* szálacskákat, folyvást folytatni fogja ingadozásait, csak hogy a' gyulám' vonzalmai - 's rugalmaitól indítatván, meggyőzhesse mozgalma' szüntelenségének akadályait.

És ez szerencsés kimenetele próbáimnak. Az oszlopok' gyulámereje meggyőzi mind a' közü' ellenhatását, ellenállását (resistentia medii), mind a' dörgölődés' akadályát; ennek mindazonáltal lehetőleg csekélyebbnek kell lenni a' fuggöny' felfüggesztése' pontjában, és ez elég is arra, hogy ingadozásait szabadon folytathassa; mondám szabadon, minthogy majd tekintetet sem érdemel ama' rézsúttos rézszálacskák' *ab* ellenhatása, mellyeket minden ingadozása' végén fel kell emelni a' függönynek.

A' mint az oszlopok' gyulámereje változékony, és változik, a' függöny ámbár nem egyenlő, de még is egy időü íveket irand le (arcus isochronos), minthogy leíratnak olly tér' határiban, mellyben a' kerek ívek a' kerekvonatiakkal egybe vonulnak (arcus circulares cum cycloidalibus arcubus se confundunt, congruunt).

A' kertelet alá helyezett mértékszabást nem szükség olly szorosan venni; meg kell azonban azt is gondolni, hogy az igen nagy lencse' felülete megerőtlenítené az oszlopok' hathatóságát, mivel minden megilletésével sok gyulámfolyamot ragadna el. Az igen kicsiny lencse pedig nem vonhatna elegendő gyulámerőt a' mozgalom' folytatására.

Továbbá, hogy a' gyulám' belterjének különsége (intensionis differentia), melly a' levegő' mérsékletének változó különbségéből szülemlik, megkisebbüljön, szükséges megjegyezni azt, hogy az említett változékonyságok csekélyebbek:

1-szőr. Hogy ha az oszlopok kevesebb karikapárokból készítetnek. Egy közel két ezer párból álló oszlop mindegyik DD közlőhöz helyezve, untig elegendő a' függöny' ingadozásainak állandó fenntartására; millyent magam is a' hozzá alkalmazott órával együtt már két esztendőtől fogva bírok.

2-szor. Mennél nagyobb a' felülete az említett karikaszeletek' párjainak. Én négyszegüekkel élek, egy egy oldalt 3—4 centimetre.

3-sor. Hogy ha elkészitésök után egy vagy két esztendővel később használtatnak.

4-szer. Hogy ha az oszlopok' szélei be nem vonatnak mastixxal, hanem csak csupaszon tartatnak egy üvegcsőben, melly kivülbelől viaszolvadékkal be van borítva: az üveg' dugacsain pedig kis lyuk hagyatik, hogy a' szabad lég' hozzájárulta el ne zárassék.

Mindenek felett pedig kell ügyelni a' készítmény' azon részeinek elszigetelésére, mellyeket szűn nélkül gyulámlott állapotban tartani szükséges. Illyenek a' függöny' lencséje 's a' két DD közlő.

Ha nagyobb egyszerűség' és alkalmatosság' kedvéért akarnók a' két közlőt az elrejtett oszlopoktól távolabb helyezni 's tartani, p. o. az alsóbb szekrényben álló oszlopoktól: elszigetelésök és közösülésök az oszlopok' sarkaival (polis) megtétetik a' felebb említett módon, mint ezt a' lencséről mondók, azaz: az érczfonalak N, mellyek alúl az oszlopok' sarkaira függesztetnek, bevitetnek az üveg T csőkbe, szokásként kivűlbelől viaszoltakba, az elszigetelő mastixból való dugacsokon ZY keresztűl, de beléjök szorítva, folyton tovább a' Qnál a' csőből kijövetök után a' közlőhez ragasztatnak az O pontban. A' csőknek felső tor-

kait mentse egy ellencső (contratubus) vagy kolomp (campanula) SV, melly a' Q pontnál megerősítetik úgy, hogy a' belső cső minden illetéstől ment maradjon.

A' másodperczi függönyben, melly szün nélkül ingadoz, kész egy második nemű indító, vagy emelő, melly igen könnyen közölheti mozgalmát az ő felfüggesztése' pontjához közel helyezett órával. Illy néhány óra készítetett itt Veronában, és pedig olly engedékenyek a' függöny' ingadásinak, hogy az alig érzi, alig mutatja legkisebb megterheltetését. De Párizsban, amaz olly híres óragyártás' helyén könnyen a' legnagyobb tökéletességre vitethetnének az illy műszerek. Megmutathatnák azok majd akkor mire és melly haszonra lehetne fordítani ezen alkalmaztatásomat; nekem pedig különös nagy örömömre válnék, hogy azt az első europai tudós társasággal közölhettem, mellynek mély tisztelettel vagyok Veronában 1831 ... szolgája Zamboni József." —

Voltának réz és horgany (czink) lemezekből álló oszlopa nem szün nélkül, csak addig cselekvő, míg a' folyton nyujtandó nedvvel bir; ennek elfogytával elmúlik hatósága is. Ezen alkalmatlanságnak elkerülhetősége azon gondolatra vitte a' tudósokat: valljon mikép lehetne ezen segíteni. És valóban Zamboni úrnak közlött száraz oszlopa ezt tökéletesen megteszi. A' mi különös; csak csekélységből, és nem egyébből áll mint annyi arany és ezüst papiros, általmérőleg egy hüvelyknyi (in diam. 1. poll.), váltólag (alternatim) egymásra borított szeletkék' több párjából; és így oszlopot ád, mellyben az arany papiros' felső szinén a' magában úgy is nem arany, hanem csak rézfuttatás a' Volta úr' rezét, a' magában nem ezüst a' czinkét pótolja: a' szükséges nedvet pedig, mellyet a' Volta úr' oszlopában elegendő alkalmatlansággal mind untalan újonnan nyújtani kell, maga a' papiros szolgáltatja folytában, valamint azt a' légből szün nélkül magába szívja. Csak ugyan ez okozza a' kimeríthetlen (szüntelen, örök)

gyulám' folyamát, és következendőleg alkotja a' *szüntelen* cselekvő *mozgonyt.*

Zamboninak mind oszlopit, mind járó óráját láttam több ízben; minthogy hat esztendeig olaszországban mulatván, egykét évet Veronában is töltöttem.

Első órája, a' gyulám' folyama' változása miatt, hasonlólag változó, és pontatlan volt; de az utóbbiakat az ottani óraműves olly helyesen alkotta, hogy az a' jelenvaló gyulámfolyamból, bár legyen ez felesleges, többet nem vesz, mint sem a' mennyire szüksége van, és így állandólag egyirányosan jár.

Említésre méltó még Zamboni úr' gyulámmérője (electrometrum), melly, mint az óra, egy hasonlólag felnyúló szekrényen áll: az óra' helyén, fenn tudniillik, több, mintegy zsebóra nagyságu számlapok vannak; mindegyike 12 óra helyett tiz tiz ízre felosztva. Midőn az első számlapon a' mutató mind a' tiz ízet megjárta, akkor a' második számlap' mutatója egy ízet lép elő. Ha ez is már mind a' tizet megjárta, akkor a' harmadik számlap' mutatója szökik egyet. Ekkor az első már százszor járta körűl számlapját, és így tovább. Melly nagy pontosság ez!

CZAMBERT JÁNOS.

ÉSZREVÉTELEK.

A' mechanicának ezen két alapos törvényeiből, mellyeknek egyike szerint:

a) A' mozdító erőnek a' mozdulásra indított teherhez mindig azon rávitelben kell lenni, mint van a' teher' útja az erő' útjához;

másika szerint:

b) A' mozdulás' előhozására nem csak a' teher', hanem egyszersmind az erőmű' mozgása' akadályának ellentállását is meg kell győzni;

igen egyszerű okoskodással következik, hogy:

Megkívántató erőnek alkalmazásával akármi sokáig tartó mozgást lehet eszközleni, örökké tartó mozgásnak pedig, erőművek' egybeszerkeztetése által leendő előhozására végetlen erő kivántatik; ezen kivűl mivel a' mozgás' akadályait a' legegyszerűbb erőművön is tökéletesen elhárítani nem lehet, valamelly erőműnek ollyatén elrendelését, hogy az, a' mozgás' fenntartására szükséges erőt maga magának szolgáltassa, lehetetlen kigondolni: ezen okoknál fogva örökmozgóknak létrehozása mechanice lehetetlen, vagy is a' mechanicai lehetetlenségek közé számláltatik, azaz: ollyan erővel, melly magában nem örökké tartó, semmi mechanicai összeszerkeztetések által örökmozgót előállítani nem lehet.

A' mechanicai lehetetlenségnek ezen előadott értelme nem rekeszti ki az ollyatén örökmozgóknak lehetőségét, mellyeket már magában örökké munkálkodó erő hajtana, p. o. valamelly folyam, mint teszem a' Duna, kétség kivül az általa hajtott akármi erőművet, annak végromlásaig képes volna szüntelen mozgásban tartani, vagy ollyan helyre, hol a' levegőnek szüntelen mozgása tapasztaltatik, lehetséges egyszersmind a' levegő által szüntelen mozgásba tétethető valami eszközt készíteni.

Zamboni úr Veronában, mint folyóirásokból is tudjuk, nem az erőművek' mesterséges összetétele és illesztgetése, hanem örökké munkálkodó erőnek feltalálása által igyekezett az örökmozgók' feladását megfejteni, 's két voltai oszlop által sok esztendőkig tartó szüntelen mozgást szerencsés is vala előállítani, sőt ugyan ezen Volta-oszlopok' szüntelen munkálkodó erejét, mint Czambert úrnak a' magyar tud. társaságnak tett előadásából tanuljuk, legközelebb óraművek' hajtására is alkalmazta.

Zamboni úr' találmánya tehát az örökmozgók' második neméhez tartozik t. i. ahhoz, mellyben az örök

mozgás örökké munkálkodó erő által eszközöltetik 's ezen szempontból kell róla itéletet hozni. Ezek ellen azon kifogás tétethetik, hogy azoknak használhatása csak bizonyos helyhez lévén köttetve, p. o. a' levegő' változása vagy valamelly folyó viz által bizonyos helyen szüntelen mozgásban tartatható akármi erőmű, ha azon helyről másra vitetik, magától vagy el fog állani, vagy legalább munkálatában megháborítatni, annál fogva az illyetén műveknek közönséges haszonvétele nincs, 's egyedül helybeli körülmények által határoztatik. Hogy ezen ellenvetéstől az új találmány sem egészen ment, már onnét gyanítható, mivel helyben is Veronában az ezen találmány szerint készült óráknak, míg rajtok, a' mint jelentetik, bizonyos javítások nem tétettek, nem volt egyenlő járások. Most vegyük még hozzá a' légkörnek (athmosphaera) az egész föld' területén olly igen különböző változásait, a' hideg' és meleg' sokféle mérsékletét, a' száraz és nedves levegőnek, szeleknek, idő' járásának, tengernek, hegyeknek stb az electrum' előhozására behatásait, a' nehézkedésnek az egyenlítő (aequator) alatti gyengülését, a' polusok felé nagyobbodását stb: nagyon kétséges, ha valljon azon óra, melly csak egy helyben is t. i. Veronában már mind ezen befolyásoknak jeleit érzette 's mutatta, kiállhatná-e az előszámlált sokféle viszontagságoknak mind különös, mind öszves reáhatásait; sőt ha közönséges haszonvételre alkalmaztatnék, találna-e mindenütt 's minden körülmények között a' folyvást mozoghatásra szükségképen megkivántató elég gyulámfolyamot? lehet-e az így készült órákat minden helyhez képest ugyan azon, 's mi törvények szerint szerkeztetni? mibe kerűlnek? minemű gondviselést kivánnak, hogy el ne romoljanak, vagy járásokban meg ne zavartassanak? lehet-e a' feltalált örökké mozgató erőnek más müveknél is hasznos alkalmazása, sőt épen az óraművek is várhatnak-e általa ujabb tökéletesedést? 's általában, a' Zam-

boni úr' fölfedezése csupán a' mulattató, vagy egyszersmind hasznos találmányok közé tartozik-e? Melylyekről mindazonáltal, mint már megjegyzettem, alaposabb isméret nélkül elhatározó ítéletet hozni nem lehet.

Győry Sándor,
m. t. társasági r. tag.

AZ ARÁBIAI BEDUÍNOK ÉS WAHABIAK.

Burckhardt János Lajos, lausanni születés, a' londoni afrikai társaság' költségén Egyiptomon keresztül Afrika' belsőbb részeibe lévén küldve, míg ezen útra megindulhatott, Mekka' városát és Arabországot látogatá meg. Ezen semmi más európai tudóson nem történt szerencsére csak az által tehetett szert, hogy az arab nyelvet olly tisztán, az izlam hittanítást és szokásokat olly tökéletesen tanulta meg, hogy egyszer kétség támadván izlam hitsorsos voltáról, két arab tudós szoros vizsgálat után őt valóságos, még pedig nagy tudományu muzulmannak vallotta. Meghalt Kahiróban 1815ben harmincz esztendős korában, 's a' mohammedánoktól fényes pompával takarítaték el. Irományait azonban már az előtt küldte be részenként Londonba az afrikai társaságnak, melly azokból később 's ugyan először „*Travels in Nubia* 1815." (Nubiai utazás 1815ben, London 1819.), azután „*Travels in Arabia, comprehending the Hedjas or Holy Land of the Musulmans*" (Arabiai utazás, magában foglalván a' Hedzsaszt vagy a' mohammedánok' szent földét. London 1829.) czím alatt két munkát ada ki, legujabban pedig: *Notes on the Bedouins and Wahabys* (Jegyzések a' beduínok és wahabiakról. London 1830. 4.) Ezen

munka nem annyira az arab népek' szokásai', erkölcsei' és rendtartásainak rendszeres előadása, mint inkább egyes észrevételek' és tapasztalások' gyüjteménye, mellyből ha némellyeket itt közlünk, hiszszük, olvasóink előtt nem teszünk kedvetlen dolgot.

A' beduínok, vagy vándorló arabok, különös fajt formálnak, 's úgy látszik, hogy a' legrégibb történetirási emlékek óta mindig úgy éltek, mint most: részvétlen tanúi a' föld' egymást érő különféle változásainak, hatalmas országok' emelkedésének és romlásának. Megfordultak ők nem egy nemzet' szomszédságában, melly maga idejében a' legmüveltebb nemzetek közé tartozott; még is a' legjelesb irók is, kik ezen barbar nép' szokásairól emlékeznek, a' belső Arabországról semmi közelebbi tudósítást sem nyújtanak. Ők ezen országot úgy képzelék, mint ha teli lett volna csupa fínom illatu bokorral és csillogó drágakővel, millyenek déli részei díszeskednek. A' tömérdek puszta-ság' kóborló urai pedig csak egy oldalról ismertettek, mellyről ők igen is szerettek mutatkozni: mint vad és törvénytelen kóborlók, kiknek minden embert szüntelen fenyegető kezök hasonló ellenséges indulatot gerjesztett iránt ok.

A' beduínok' természetében gyakran nagy contrast vétetett észre, de senki sem tudta még igazán, miként történhettek 's következhettek bennök olly ellenkező változások egymás után váltogatva, mi okból fogadtatott legyen ugyan azon személy, a' körülmények' legcsekélyebb változása miatt, legnyájasabb vendégszeretettel, vagy pedig kiraboltatott 's minden irgalom nélkül megöletett. Burckhardt ezt tökéletesen megmagyarázza, 's a' mit előtte senki sem tehetett, egész világossággal mutatja azon viszonyt, melly az arab charakter' fő vonásaiban uralkodik.

Legszebb tulajdonsága az arabnak a' vendégszeretet. Ezen erény minden eredeti 's külön élő népfajokban tündöklik, de bizonyosan sehol sem gyakoroltatik nagyobb mértékben 's lelkesebben mint az arabok

közt. A' vendég' belépése az arab' sátorába mindig ünnepet okoz: bárányt ölnek, öszvehíják a' szomszédokat, 's megvan a' vendégség. Némelly vidéken a' tanyák' gazdái szintúgy lesik a' feléjök közelítő utast, 's a' ki azt legelőször észrevenni boldog, nagy örömkiáltással vendégének, sajátjának fogadja; úgy annyira, hogy gyakran az efféle sajátság felett czivakodás is támad. Egy seikről beszélik, hogy egyszer nem lévén a' vendéget mivel fogadnia, 's véletlenül lepetvén meg némellyek által, kedvencz kanczáját akarta levágni 's már meg is kötözte, mikor épen eleséget hoztak, mellyre számot nem tarthatott. Valaki azt hallotta egy arabtól, hogy ő, ha ellensége lépne be sátorába, azt is szívesen fogadná. Mindazáltal úgy látszik, hogy a' vendégszeretet, számos rendszabás' tárgya 's válogatás nélkül minden embert illetvén, nem annyira tiszta szivességnek, mint inkább valami kényes becsületérzésnek gyümölcse, mellynél fogva az arab nagyon fél a' megszólástól, ha valaha e' részben a' szokásnak meg nem felelne. Azonban még sem határtalan e' vendégszeretet. Három nap és nyolcz óráig számot tarthat reá a' vendég; ennek multával el nem küldik ugyan, hanem már alkalmatlan jelenléte és csak látogatásnak vétetik.

A' lopás legalább szinte olly dicsőséges az arab előtt mint a' vendégszeretet. A' beduínok igazi tolvajnemzet; meglopják barátjokat valamint ellenségöket. Minden gondjának egyetlenegy tárgya a' rablás. Tolvajnak mondatni a' fiatal vitéznek dicsőség. Semmi sem ad neki nagyobb tekintetet, mint a' törökökön, vagy frankokon űzött prédálás; melly végre gyakran az egész tanya öszveáll. A' harczos arabok azokat is megfosztják, kiket valami gyanuba vettek, vagy barátjaikat is: még pedig néha mindnyájan ugyan azon egy tanyának tagjai. Mikor orozni készül az arab, csak azt mondja feleségének vagy hugának: egy zsák lisztet és sót készítsen, 's ha kérdezik, hova megy? azt feleli röviden: „a' hova az isten vezet"; 's evvel minden további kérdezkedésnek véget szakaszt. Öszveáll-

ván hasonló szándéku barátaival vagy rokonival, keresztül kasul nyargalnak a' tágas pusztákon, orozva közelítenek valami szomszéd tanyához, 's belé lopóznak, mikor annak lakói mélyen alusznak. Egyik vakmerő ifjoncz közelget, magára huszítja a' tanyát őrző kutyákat, 's megfutamodván, jó tova a' tanyától elcsalja. Egy más legény oda csúszik a' tevék közé 's kötőfékjeiket elvagdalja, mire a' tevék szokás szerint minden zaj nélkül fölkelnek. Egy harmadik azonnal megragadja néhány jó erős teve' farkát 's vágtatva hajt el; a' többi utána, 's így néha 50 darab tevét is elhajtanak.

Ezen két ellenkező gyakorlás, a' vendégszeretet és rablás közt, mintegy a' mesgyén áll az úgynevezett *dakhail*, vagy a' pártfogás. Mihelytt a' beduín valakinek ezen szentséges igéretet megteszi, azonnal személyét és vagyonát, nem csak annak ellenséges indulata és haszonleső kiváncsisága ellen teszi a' legnagyobb bátorságba, hanem a' mennyire tőle kitelhetik, mások ellen is védelmezi; sőt ha még is valami kárt vallott, gyakran ezt is kipótolja. A' vendégszeretet és a' pártfogás majdnem egy természetü, ugyan azon ideig tartatik, t. i. három nap és nyolcz óráig, mellynek lefolyta után a' pártolt ember bátorságát másutt kénytelen keresni. Burckhardt szerint épen a' legvadabb tanyákon, a' legveszedelmesb tolvajok közt, legelevenebb a' becsületérzés, legszentebb a' pártfogás.

Ezen két ellenkező tulajdonsága az arabnak különös zavarba jut, mikor valami tolvajt kap rajta a' lopáson tanyájában. A' szegény *harami* (tolvaj) siet *dakheilt* kiáltani, 's egykét pillantat elég ennek megnyerésére. De minthogy lehetetlen, hogy az efféle cselekedet mindig büntetlenül maradjon, különféle fogással élnek, hogy a' tolvajt e' szentséges pártfogástól megfoszszák. Minden privilegium, mellyet a' fogoly vagy rab („*rabiet*“) olly könnyen használhat, csak keservesebbé teszi sorsát. A' *rabat* (az elfogó) foglyának legelőször is kezét lábát megköti, azután jó erős bot-

tal addig veri, míg azt kiáltja: „*yeneffa*“ (nem kell). Ezen szóval a' rab lemond minden jusáról, 's a' *rabatot* a' szentséges *dakheil* alól feloldja. De szerencsétlenségére a' *yeneffa* is olly szentséges, hogy csak egy személyre és egy napra való, 's e' szerint minden nap el lehet rajta verni a' *yeneffát*. Van még más, sokkal keményebb mesterség, mellyet a' *rabiet* ellen használnak, hogy minden alkalomtól az olly könnyen megszerezhető pártfogásra elzárhassák. Gödröt ásnak neki, olly hosszút, a' millyen ő maga, 's belé fektetik, kezét lábát karókhoz lekötvé; a' haja, varkocsba fonva, hasonlóképen jobbra balra karóhoz köttetik. Ráhánynak azután buzával vagy más holmivel megtölt jó nehéz zsákot, 's addig tartják e' nyomorúlt helyezetben, míg jó kiváltást vagy tőle, vagy rokonaitól ki nem csikarnak. Ha tovább viszik a' sátorfát, a' rabot, bőrbe borított fővel, teve' hátára erősen lekötik, hogy senki rá ne ismerjen. A' *rabat* azonban szüntelen aggódik miatta: mert ha a' *rabiet* bár gyermekhez is csak a' körme' feketéjével hozzá érhet, vagy egy darab ruháját rá vetheti, 's mondhatja: „*védenczed vagyok*“, azonnal vendéggé válik 's mehet szabadon és megajándékozva a' hova tetszik. Mások is vagy barátságból vagy könyörületből módját ejtik a' *rabatot* megcsalni 's a' rabot megszabadítani. Egyszer valaki egy egyiptomi szilvát (datolyát) harapván, felét a' *rabatnak* adá, más felét pedig a' *rabietnek*, kiről nyomban azt hozák hirül a' *rabatnak*, hogy már nem rabja, hanem vendége és védencze. A' rabnak rokonai szintúgy iparkodnak rajta segíteni. Valami asszszony, többnyire a' *rabiet*' anyja, koldus ruhában menvén a' tanyára, beszól valami arabnak sátorába. Megtudván aztán, hol legyen fia elrejtve, csendes éjtszaka felkeresi 's egy czérnaszálat tesz a' szájába 's addig futtatja a' gombolyagot, míg a' legközelebbi tanya' gazdájának ölébe vetheti, vagy mellékhez kötheti, felkiáltván: „Nézz rám az isten' és tenmagad' szerelméért: ez az ember a' te ótalmad alatt

vagyon.“ A' felesbedő arab mindjárt tudja micsoda, tüstént felkél, 's felhajtván a' gombolyagot rá akad a' boldogtalan *haramira*, 's ott a' sátor' gazdájának megmondja hogy *rabietje*, kitől jó kiváltást reménylett, a' *dakheil'* szent partfogása alatt vagyon. Egyébiránt ha a' sok kín megrontja a' rab' egészségét 's élete veszedelemben látszatik lenni, a' *rabat* is alább száll a' váltópénzzel: különben nem csak semmit sem kaphat, hanem véres vétekbe is keveredhetik.

A' magányos bosszuállás, a' vér' jusa és a' vér' díja, nem találtatnak egyedűl az arabok közt. Így van ez minden községben, hol a' kormány és törvény még nem vehette elejét: mindazáltal, úgy látszik, sehol sem gyakoroltatik olly rendszeresen, mint az araboknál. A' Korán a' vérjust csak a' vétkesre szorítja, de erre a' beduínok semmit sem hajtanak: ők a' vérmiatti bosszuállást és lakolást mind a' két fél' egész rokonságára terjesztik ki. Burckhardt táblákat rajzolt a' vérjus' ágazásának megmutatására, mellyekből kitetszik, hogy oldalaslag az ötödik ízen túl nem terjed, egyenes származásra nézve pedig soha meg nem szünik, míg elégtétel nem adatik. A' rendes, vagy inkább egyedűl dicsőséges elégtétel a' gyilkosnak véröntése, vagy mind azok' megölése, kik a' *khomseban* részt vettek. De az első három nap nem szabad a' gyilkost bántani, a' ki az alatt megszökhetik. Mindazáltal pénzzel is meg lehet a' vér' díját váltani; sőt épen illyenkor mutatkozik a' legalább való fukarság. Mindig találkoznak jó emberek, kik az ellenséges feleket megbékéltetik, 's a' *deszi* vagy a' vérdíj felett megalkusznak. A' díj közönségesen 50—100 darab teve, mellyet valamennyi rokona és czimborája a' gyilkosnak, kik emberét-megölte pajtásukban büszkék, fizetnek. Mihelytt megegyez a' két fél, azonnal öszvejönnek hozzájok-tartozóikkal együtt, egy nőstény tevét levágnak, áldomást tartanak, 's utóljára a' vétkes, fejér kendőt kötvén lándzsájára, jeléül hogy a' díjt megadta, ezután bátor.

A' beduínok szüntelen háborúban élnek egymás közt. A' seik' (a' tanya' gazdája és előljáró) legfőbb gondja a' szomszéd ellenségi tanyákat szemmel tartani és semmi alkalmat el nem mulasztani, hogy könnyen rajta eshessenek 's gazdag prédára szert tehessenek. Mindazáltal közönségesen azt tartják, hogy a' beduínok nem igen szeretnek veszedelembe bocsátkozni, 's elég kicsiny számu ellenség előtt megfutamodni készek, mihelytt ez ellenállásra kedvet mutat. Burckhardt szerint azonban ez csak akkor történik, mikor egyedül prédára indulnak ki; mert a' prédálást úgy nézik, mint valami kereskedést, mellyből az okos ember minél több hasznot 's minél kevesebb bajt igyekszik szerezni. Egészen mások ők a' tanyájok' becsületéért vagy szabadságáért viselt harczokban, hol a' legfényesb bátorságot és vitézséget mutatják.

Burckhardt a' beduínok' házassági életéről is bizonyosabb hírt ad, mint a' a' mit eddig hallánk. A' házasulandó legelőször is választottja' szüleivel alkudozik, vagy válogatott ajándékban vagy bizonyos summa pénzben. Mi már a' mennyasszony' megegyezését illeti, egy helytt azt mondja, hogy nélküle a' házasság meg nem eshetik, másutt pedig, hogy az csak akkor tudja meg, kihez megy, mikor *abhába* vagy menyasszonyi ruhába öltöztetik, 's férje 's az ő barátja megragadják 's amannak sátorába viszik. Az elsőbb eset jobban illik az egyszerü természethez. Arabországban a' szeretet szebb alakban 's nagyobb tüzben tündöklik, mint a' török városokban, hol a' számos hárem' ura más köteléket nem ismer, mint testi érzelmet. Szokott képzeletink mellett a' keleti népekről, egy kicsinyt furcsának tetszik, hogy az arabnak csak egy felesége legyen. Ellenben igen sürüen gyakorolják a' prófétaengedte önkényes elválást. Burckhardt látott nem egy 45 esztendős beduínt, ki már 50 feleséget is tartott, egyiket a' másik után. Mindazátal sok boldog házasság vagyon köztök: 's úgy látszik hogy a' gyakor elválás nem annyira meg nem férhető házas társak miatt

történik, mint inkább zabolátlan büszkeség és kicsapongó szenvedelem miatt. Egy szerencsétlen szokás uralkodik nálok, t. i. hogy házassági czivódásokban a' szomszédot szokták birónak választani: 's mivel a' feleség többnyire többet és sebesebben tud beszélni, ura, veszni látván pörét, megharagszik, 's kimondja hirtelen „*ent taleka*"-ját: visszavehetlen két szócska, melly által az elválás megvan örökre.

A' seik' birói hatalmáról is többet tudunk Burckhardt által, mint eddig tudtunk. Azt vélték közönségesen, hogy a' seik igazán patrirachai és atyai, de egyszersmind olly határtalan hatalommal bír, mint a' török zultán. És valósággal ollyannak is mutatkozik a' törökök előtt, kik látják őt tanyája' külső viszonyait kormányozni, 's meghatározni, merre és hova menjenek a' portázók: egyébiránt mindenki tökéletesen szabad. Ha a' seik a' legszegényebb beduínnak goromba szót találna mondani, nehezen kerülne el szintolly feleletet. Neki senki nem adózik: minden jövedelme áll az őt illető részben a' prédából, a' karaványok által fizetett bizonyos vámból és némelly zsarolásokból a' határos gyengébb tanyákon.

Még egy más személylyel is megismerkedünk, kinek eddig a' nyugaton nevét sem hallók. T. i. ez az *agid*, legnagyobb befolyásu ember, félig pap, félig vezér. A' beduínok legalább erősen hiszik, hogy a' melly ütközetben az agid nincs jelen, nem győzhetnek: melly véleményből neki nagy haszna van.

Általános itélete Burckhardtnak a' beduínokról alkalmasint részrehajló mikor azt mondja, hogy az a' legnemesebb nemzet, mellyet életében látott. Azonban ő is megvallja, hogy ugyan azon haszonlesés és pénzhez ragaszkodás, melly az egész Levantban tapasztaltatik, a' beduínokban is megvan, 's hogy az arab pusztákon épen azon hazugság, csalfaság és hamisság uralkodik, melly Syria' kereskedő városait dísztelenîti. Ezen hibájokat azonban helyre üti nagylelkü vendégszeretetök, az esküvés' szentsége, 's a' szabadsághoz

való ragaszkodás. A' legszegényebb beduín, alacson sátorában 's rongyos köpönyegében, nem ismer semmi felebb valót, 's megvető szemmel néz le az egyiptomi pasa' pompájára. A' hazaszeretet' leghevesb tüze ég a' beduín' szivében: azon elszánás és áldozat, mellyre ő tanyája' boldogságáért kész, Burckhardt szerint, minden képzeletnél nagyobb. Mikor sem nyereség sem haszon nem csábítja, a' beduín szeretetre méltó is lehet: víg, elmés, jó kedvű 's tiszta eszű, kedves uti társ; jó kedvéből sem fáradság, sem ínség ki nem veheti.

Elmebeli tehetségére nézve a' beduín egészen miveletlen; ritka ember tud köztök olvasni és írni. Mindazáltal még találkozik jó talentom, melly a' természet, a' szeretet, a' honi föld, a' vándorló élet' viszontaggai által olly költeményekre fakad, millyeknél szebbet a' legmiveltebb nemzeteknél is ritkán hallani. Tanácskozásban, hol egyedül okoknál fogva győzhetnek, szép szónoki ügyességet mutatnak. Társalkodási beszélgetésökben is, noha ritkán és csak röviden szólanak, még is több ész és józan itélet van, mint más keleti népek' özön beszédeikben.

Házi gazdaságok felette egyszerü. Kecskebőrrel fedett 's kétfelé, férfiak' és asszonyok' lakására osztott sátor a' lakások; egy *abha* vagy is pamut köntös és posztó köpenyeg vagy inkább szűr a' ruhájok, 's ez is többnyire rongyos; egy kis tészta vagy lepény téjjel vagy vajjal leöntve ételök, hanemha vendégök' kedvéért bárányt ölnek. Egyébiránt gazdagot és szegényt külsejéről nem lehet egymástól megkülönböztetni.

Azon szép fajta ló, melly Európában arab név alatt olly nagy becsü, nem mindenütt tenyészik Arábiában, noha minden arab nagy kedvellője a' szép lónak, hanem csak Syria' és Euphrates' kies és zöldellő vidékén. A' ló nincs olly nagy, mint az egyiptomi vagy syriai; de szépségére, elevenségére és tüzére nézve, nincs párja a' világon. Az arabok öt fajtát számlálnak, melly a' prófétának ugyan annyi kedvencz kan-

czájától származik. Ezt ugyan ritkán lehet oklevelekkel bebizonyítani, de elég, ha van róla hagyomány, 's a' szomszéd tanyák annak ismerik. Hanem ha Baszorába viszik a' lovat eladni, akkor egész származásáról bizonyságlevelet készítenek, hosszas és pompás tollal. Burckhardt azt hiszi, hogy igazi szép ló ott alig van több két száznál, és hogy tán soha egy sem adatott legyen el a' külföldre. Az európai arab fajta lovak többnyire Syriából 's más határos országokból valók, hol szinte jól neveltetnek, de, még sem úgy, mint Arabországban. Legnagyobb lóvásár Baszorában tartatik, Keletindia felé.

A' ló csupa pompára való; igazi társa és istápja a' beduínnak a' teve. Nedzsed nevű tartomány, a' beduínok' fő lakhelye, a' tevének is valóságos hazája, a' miért az arabok teve' tengerének nevezik; sehol sem neveltetik olly könnyen, sehol sem nő szebbre, de sehol sincs olly kevés bajnak alá vetve, mint itt; más tartományokba is innen hajtják. A' teve nem mindenütt birja egyformán a' szomjuságot. Egyiptomban, hol minden nap ihatik a' Nílusból, egy napnál tovább sem bírja; Anadoli' harmatos rónaságin legfelebb két nap; egész Arabországban négy nap', az Egyiptom és Szennár közti pusztaságon pedig kilencz napig is ellehet víz nélkül. Igaz ugyan, a' teve sokat szenved a' szomjuság által; azonban még is megbirja, 's ritka dől ki az úton. Burckhardt erősen vív azon Európában közönségesen elterjedt bal velemény ellen mint ha az arab gyakran csak azért vágná le tevéjét, hogy a' gyomrában levő vizet megihassa. Szerinte a' teve' gyomrában igen kevés víz vagyon, ha már egy két nap nem ivott, 's ollyankor a' gazdájának még nincsen rá szüksége: különben pedig, a' néhány csepp víz korántsem pótolhatná ki azon kárt, mellyet a' barom' veszte okozna. Inkább úgy látszik, hogy e' teve, szomjuság' idejében saját púpjából él. Mikor elegendő étele itala van, hamar megkövéredik, 's faggyúja a' hátán olly púpot formál, hogy magossága néha az

egész barom' magosságának negyedrészével felér. Hosszas utazás és szomjuság által a' púp egészen elenyészik, 's akkor a' teve megsoványodván, míg púpja újra meg nem nő, minden útra alkalmatlan.

A' wahabiakról igen nevezetes ismertetéseket ad Burckhardt. A' közönséges vélekedés, mellyet az útasok a' wahabiakról gerjesztettek, azt tartá, mint ha ők a' törökökkel szüntelen háborúban volnának, 's Mahomet' vallása' kiirtására törekednének. Niebuhr a' wahabiak' vallásáról azt mondja, hogy az egészen új, melly Mahometet nagy szónoknak vallja ugyan, de prófétának nem; Lord Valentia pedig, elbeszélvén Mekkának a' wahabiak általi elfoglaltatását, ezen történetet úgy tekinti, mint egyenesen az Izlam' gyökerén ejtett vágást. Burckhardt ellenben azt hiszi, hogy Abdul-Wahab' fő és egyetlen czélja volt, a' vallást egyenesen azon egyszerű állapotba visszahelyhetni, mellyben Mahomet' és első követői alatt volt. Két wahabi követ Kahiróba érkezven 1815-ben, az alkirály e' legtudósabb ulemák által beszélgetést tartatott velök, 's az ulemák utóljára azt vallák, hogy legkisebb eretnekséget sem találhatnak bennök: pedig egyikökről azt mondták, hogy hitéhez igen hevesen ragaszkodik. Azon visszaélések, mellyeket a' wahabiak ki akartak irtani, nincsenek az Izlam' szent könyveiben, hanem későbbi toldalékokban. Mahometet nem tarták ugyan isteni lénynek, mindazáltal róla szinte egy értékü kifejezésekkel szólottak. A' többek közt minden városnak volt valami saját szent seikje, kinek sírjánál felette pompás és költséges tiszteletet tartának; azonkivül a' pipa és a' czifra, kivált a' selyem ruha olly botránkoztató dolognak látszott a' wahabiak előtt, hogy kiirtására egész erejökkel iparkodtak. Minden városban, mellyet hadaik elfoglaltak, legelőször is a' helység' szentjének sirboltját ronták le; Mekkában Mahomet', a' felesége', bátyja' 's unokái' templomait azon módon; de medinai pompás sirboltját nem birták lerontani, 's többen, kik e' végre tetejére felmásztak, le-

bukván agyon ütötték magokat, a' medinaiak pedig mennyei haragot, csodát láttak benne. Mekkában valamennyi pipát, szárastúl rakásra hányván, megégettek. Nem csoda tehát, hogy a' törökök, látván legmélyebb tiszteletök' tárgyait, 's szeretett szokásaikat illy kegyetlenül üldöztetni, a' wahabiakat utálatos új hitfelekezetnek tarták, mellynek egyetlen törekedése a' profétának és szent vallásának vég veszedelme.

Egyedül a' vallás' tisztításával foglalatoskodván a' wahabiták' fejedelmei, azt találták, hogy legjobb lesz, ha egész Arabországban csak egy fejedelem uralkodik. Abdel Aziz és Ibn Szaud legnagyobb előlépéseket tettek. Azt mondják, hogy Abdel Aziz csak hét tevével indult a' hadba, de sok apró győzödelem 's utána következett számos megtérítés által, részszerint ő, de még inkább Ibn Szaud lassanként valamennyi arab népséget meghódítának. A' beduínoknak azonban meghagyák függetlenségöket a' pusztaság' belső részeiben; seikjök inkább vazallusi mint jobbágyi viszonyban lévén a' fejedelem iránt. Ezen változtatás az arabokra nézve igen hasznos vala, mivel a' belső háborút, véres bosszuállást, lopást, halálos gyülölséget nagyobbára megszünteté, valami tudományt terjeszte, 's köz törvényszéket alkota, mellyeken tudós alkalmatos kádik vagy birák törvény szerint itéltek.

A' wahabiak' hatalma 1803 és 1804ben érte el legfőbb polczát. Mekka és Medina el volt foglalva; Leheja és Hodejda gazdag kikötő városok kiprédálva; innen Jemen, onnan Syria és Euphrat' kies vidéke nyitva. Még is úgy látszik, hogy soha sem volt hatalmas hadi seregök. A' beduínok ugyan mindnyájan engedelmeskedtek a' fejedelemnek, részszerint kötelességből, részszerint mert prédát reménylettek: hanem ők csak afféle feudális hadat formáltak, saját költségen és legfelebb 40—50 napig szolgálván. Ibn Szaud, horani táborozásában, hol legnagyobb riadalmat okozott és 35 helységet kiprédált, mint mondják, alig vezete 6000 embert.

Ibn Szaud okos és derék ember lehetett. Közönséges lakhelye egy hegy alatt vala Derajé felett. Itt fogadá 's táplálá számos vendégeit, kik minden nap, minden felül százan meg százan érkeztek, vagy csupán tiszteletére, vagy igazságot keresni. Egyetlenegy pompa, melly által magát más szegény beduíntól megkülönbözteté, abban állott, hogy jobbacska féle posztóból készült köpönyeget viselt, és asztalára minden nap riskását 's bárányhúst tétetett. Burckhardt szerint ezen csekély vendéglés is bele került évenként legalább 10—12 ezer font sterlingbe: a' mi szinte hihetetlen. A' tudományt erősen pártolá, 's Derajébe gyűjte valamennyi jeles tudóst és költőt az országból. Minden estve válogatott társaságot láta, 's a' Korán' olvasásával és magyarázásával, mellyben igen jártasnak mondatik, mulatá magát. Beszélik, hogy házi életben szeretetre méltóbb embert gondolni sem lehet, mint Ibn Szaud volt.

A' fényes porta soha sem szünt meg az egyiptomi pasát a' wahabiak ellen, kik egyszerre mind világi hatalmát, mind vallását megtámadták, felszólítani. Ali pasa, saját hatalma' bizonytalan volta miatt, sokáig nem akara olly veszedelmes bajba keveredni: hanem elérvén Egyiptomban majdnem tökéletes függetlenségét, kedve lőn Arabországot is meghódítni. Elküldé tehát Tuszun fiát egy kis hajós sereggel és 3000 emberrel; kicsiny de jól gyakorlott sereg, mellyről senki sem kételkedett, hogy a' wahabiak' gyakorlatlan csordáit, mellyek közt némellyek csak erőltetve engedelmeskedének, másokhoz meg a' megvesztegetés igen könnyen férhete, meg fogja győzni. Tuszun 1812ben kiköt Jambóban 's Medina felé indul; de a' Szafrán túl, egy igen meredek és szoros völgyben, egyszerre minden bérczről wahabiak léptetnek feléje, 's ő magát egész hatalmak által körülvétetve látja és tökéletesen megveretik. Seregéből csak némelly maradék érkezett meg Jambóban szaladva.

De a' wahabiak nem tudák jól használni győzödelmöket, hanem szokások szerint, hazájokba vissza-

tértek, gondolván, hogy minden hasonló megtámadást szinte azon módon vissza fognak verhetni. Ali pasa nem sokára új és nagyobb hadat külde fiának, ki is azonnal Medinát megszállja, 's nyakas ótalom után megadásra kényszeríti. Ezután Mekka nyitá meg kapuit 's a' bucsuba járás ismét pompával kezdett gyakoroltatni 1813ban. Mindazáltal a' wahabiak még koránt sem voltak vagy megrontva vagy megalázva: folyvást repkedtek a' törökök körül 's némelly csekély harczokban győzni is tudtak. Ali pasa, látván, hogy ha jobban meg nem veri őket, Arabországban nem parancsolhat, sőt meg sem maradhat, eltökélé: legelőször is gazdag ajándékkal vesztegetni a' különben büszke és makacs, de az aranynak még is fejet hajtó beduínokat, azután erős haddal egyenesen Nedzsedbe, a' wahabiak' szivébe, rohanni. Ibn Szaud meghalt: hanem fia Abdalláh ki még nagyobb vitéznek tartatott, 1815ki januariusban 25,000 könnyü fegyverü embert, többnyire teveháton, rossz rendben vezet az ellenség eleibe. Biszet városánál egymásra akadnak. Míg a' wahabiak a' meredek és hegyes völgyes vidéket el nem hagyják, az egyiptomi sereg sehogy sem boldogulhat ellenök. Ezt látván Ali, visszavonul 's ellenségét a' síkságra csalja, hol az egyiptomi nehéz lovassággal rajta rohanván, tökéletesen megveri, 's 5000 emberét elejti, egész táborát 's majdnem valamennyi tevéjét elfogja.

Ezen győzödelem után sok, eddig kétlő seik Alinak hódolt. A' pasa pedig egész seregéből csak 1500 embert és 300 lovat, valamennyi magával vitt és elfogott tevéből, melly 10,000 is lehetett, csak 300 hozott vissza; 's tehetetlen lévén most mindjárt támadólag harczolni, míg az ellenség új erőt gyüjtött, megparancsolá Tuszunnak, kössön békességet. Seregét Egyiptomba visszahíja, bizonyos szándéka lévén, a' békességet csak addig tartani meg, míg bizonyos nyereséggel meg nem ronthatja. Készül tehát teljes erejével, 's 1816ban második fiát, Ibrahim pasát, a' legtüzesb és keményebb katonát minden rokonai közt, erős had-

dal, fő vezérül 's olly meghagyással küldi Arabországba, hogy a' wahabiakat addig üldözze, míg tökéletesen megrontja. Itten szakad vége Burckhardt' elbeszélésének: de más utasok, különösen Webster által tudjuk, hogy Ibrahim elég hosszas és kemény harczolás után, czélját tökéletesen elérte, elfoglalván az ellenség' fővárosát. Az arabok őt országok' ostorának, 's Derajé' átkának nevezik. Ali Pasa egyszer megharagudván, megesküdt, hogy Derajét úgy elrontatja, hogy követ sem hágy egymás felett; melly kegyetlen fogadásnak Ibrahim lőn végrehajtója. Derajé földig lerontatott; nyomorult lakosai a' pusztába szaladván, hogy éhen ne veszszenek, a' hol lehetett, menedékhelyet kerestek. Abdalláh egész háza' népével fogva vitetett Kahiróba, hol megérkezése 1818ki novemberben hét napi pompával ünnepelteték. Azután Konstantinápolyba küldeték, hol őt lelketlen ellensége három nap az utczákon hurczoltatván, lenyakaztatta.

Mind ezen szép és környülállásos tudósítások mellett, mellyeket Burckhardt ada, koránt sem ismerjük még tökéletesen Arabország' belső részeit. Syriáról 's az Euphrat' mellékéről száz meg száz a' híradó, de Arabország' szivébe, hol a' beduínok eredeti valóságokban tanyáznak, senki sem bocsátkozik. Nem is csoda, mert Burckhardt is azt mondja, hogy ott az ember bármelly hatalmas ajánlással sem mehet semmire, 's minden szerencsét egyedül önnön ügyességének köszönhet.

A' *Bulletin universel des sciences* 1831. Sect. 6. Nro 4. szerint.

PETROVICS FRIDRIK,
m. t. társasági r. tag.

A' TAPASZTALATI LÉLEKISMERETBŐL LEHOZOTT SZÉPTUDOMÁNY.

I. A' TAPASZTALATI LÉLEKISMERET' ALAPVONATAI.

1. §. *Az élet' lépcsői.* Sokféle életet ismerünk, mellyek a' hatósság' más más lépcsőin állanak. Nagyobb lépcsőn áll a' puszta chemiainál a' növényi élet, ennél az állati. De tudjuk, hogy az állati élet is tökéletesedhetik (szemünk' láttára, az emberben). Az állati élet, *érzési*, állatérzési. Ezen puszta érzésnél pedig felebb való:

1. *Az önérzés*, személyes érzés (conscientia sui, personalitatis sensus).
2. Ennél ismét felebb rangban áll az *önismeret* (cognitio sui).
3. Hogy a' puszta önismeretnél felebb kell lenni az *önigazgatásnak*, ama' nevezetes autonomiának, világos.

Ezek szerint legalább is ötféle életet ismernénk: 1. növényi, 2. állatérzési, 3. önérzési, 4. önismereti, 5. önigazgatási életeket; mellyek egymáshoz úgy vannak, mint felebb felebb való élet-emeletek (potentiák).

2. §. *Az emberi élet' korai.* Csak az emberi életben tünnek fel e' földön a' kijegyzett öt élet-emeletek.

1. Minden állat- 's az emberélet is, *plántai életen* kezdődik születés előtt.
2. Születésünktől fogva, a' *kisdedkori* élet = állati *érző* élet.
3. A' *gyermekkor* a' *személyérzésen* kezdődik.
4. Az *ifjúi kor* az *önismeret' kora.*
5. A' *meglett kor*, az *önigazgatásnak*, az autonomiának kora.

A' megért kor' autonomiájában el van érve az emberi tökély. Azonban jól látjuk, hogy a' kimutatott életkorok' sora után elmaradt még a' tisztes *öregkor*. A' mint tehát nem tudhatjuk mi volna még e' földi életünkben az autonomiának felebbi emelete, melly az öregkorra tartoznék; úgy, vagy azt kell feltennünk, az öregkor' tudva lévő testi erőtlenségénél fogva hogy itt visszalépés van a' természetben; vagy (a' mint ki is fog jőni) azt kell megengednünk, hogy az öregkor, egy más, testi érzéseinken felül lévő, életre való készület.

3. §. Azon tulajdonokat, mellyek által életkoraink felebb felebb emeltetnek, *tehetségeknek*, emberi lélek' tehetségeinek nevezzük. Ezek a' tehetségek közönségesen háromfélék lehetnek: 1ször *belsők*, mellyek magunkra visszadolgoznak. — 2szor *külsők*, mellyek a' kivűliekre hatnak, és 3szor közbülsők, mellyek a' bel- és külsőkre egyaránt vitetnek, vagy mellyek a' kettőből tétetnek öszve. Kár, hogy lipsziai prof. Krug úr ezen középső tehetségeinket be nem veszi, holott majd minden tapasztalati tehetségeinket erre lehet vinni, mivel tiszta belsőt (lelkit) vagy tiszta külsőt (testit) csak elvonás (abstractio) által lehet ismernünk. Így tehát öt korainkban háromhárom főtehetségeink lévén: mind öszve 15 főtehetségeinket kell előadni.

4. §. Minthogy pedig tudjuk, hogy a' mint vannak egymásra a' korok' emeletei (az érzés, önérzés, önismeret, autonomia), úgy kell lenni a' tehetségek' egy nemű emeleteinek is: következik, hogy ha az első kisded-, vagy állati kornak tehetségeit kitaláljuk, a' felebb valókat egy kevés figyelemmel azon irány után kikereshetjük. Úgyde világos, hogy az érzési kornak belsője = *belső érzési*, külsője = *külső érzési*, és közepső tehetsége = *közép érzési*. Csak az van tehát hátra, hogy az érz (vagy érez) gyökérből, nyelvmívesen a' legegyszerűbb raggal tegyük ki azt a' csak érzést, a' mi csak belső. Ezt teszi ugyan az ér-

zellés (Tud. Öszv. I. köt. 181 lev. végén *) és 231. 9.) vágy csak *érzlés* (Empfindung, mint: in sich Findung, Fichte után. De az állati belső érzésre, sok az in sich Findung. A' ki magában talál valamit, felebb van az állatoknál). Inkább ismerjük az *ösztönt* (instinctus), a' külsőre vitető állati érzést. Az ösztön által való érzlés, az intuitus, 's nálunk a' *nézlés* (nem szemlélés, a' mi több).

Eltalálván a' puszta érzési kor' bel-, közép-, és külsőjét az érzlés, nézlés és ösztön tehetségeket; a' többi felsőbb korokéit ezeknek alapjokra építjük, a' mint következik:

Életkorok.	Tehetségek.		
	Belső	Középső	Külső
Állati, kisded, érzési.	Érzellés vagy érzlés = az érzés'belső puszta felfogása.	Nézlés (Anschauung).	Ösztön (Instinctus).
Gyermeki, önérzési.	Előterjesztés (Repraesentatio).	Képzés (Imaginatio).	Érzővágy(Appetitus sensitivus).
Ifjúi, önismére' kora.	Értelem (Intellectus).	Érzedelem (Sentimentalitas).	Érzelem, vonszalom(propensio).
Meglettkor = önigazgatású (Autonomica).	Okosság (Ratio) felsőbb értelem.	Lelkesedet (Ideal).	Akarat.
Öregkor.	Lelkiisméret.	Magasztalt látás (visio exaltata).	Hit.

5. §. Meg kell jegyezni ezen tábla' szerkezteté-sére nézve:

1. A' (4. §.) kimutatott arány áll minden felebb lépésein. p. o. 1. a' mint az érzésből sok maga meg-

*) Hol az I-I helyett kell lenni II-nek.

hatása által lehet önérzés = úgy az érzellésnek sok maga meghatása (elől meg elől hozása) által lehet előterjesztés = úgy sok nézlésből, képzés stb. 2. A' millyen felebb van az önérzésnél az önismeret, ennél az önigazgatás = épen olly felebb van az előterjesztésnél, az értelem; ennél az okosság = épen úgy van a' képzés felett az érzedelem, 's e' felett az ideál stb.

2. Tehetségeink felebb felebb emelései által, a' testiek, a' puszta érzésiek, szembetünőképen lelkesítetnek; úgy hogy már az öregkornak a' külsője is a' hit, igen lelkesi (itt van alapja a' 2. §. utoljának).

3. A' honosított nevekre nézve alapúl kell tennünk, hogy: *egyszerűbb tehetségeinket egyszerűbb szóragokkal tegyük ki.* — A' gyermekkoréi ismeretesek, 's már divatban vannak. Az ifjúi korban, a' belső *ért-elemnek* épen csak a' külső *érz-elem* felel meg; és ezen kettő közzé illik tökéletesen az *érz-ed-elem*, azaz, azon érzelem, a' mellyben belső is van (a' *d* belsőt tevő rag miatt. L. Tudományok' Öszvesége, 1. §. jegyz.).

II. A' SZÉPTUDOMÁNY' ALAPVONATAI.

6. §. A' leírt tábla nevezetes tudományok' terveit állítja elő. Belső tehetségeinkről a' vizsgáló philosophia, a' külsőkről a' gyakorló és cselekvő tanít. — Hát *középső tehetségeink* mi tudomány' tárgyai lehetnek? — A' puszta belső, sem a' külső maga még nem teszi az *embert*. Az embernek valója együtt a' kettőben, és így a' közép tehetségekben van; az ember pedig magának tetszik: és így, az egész embert felfogó közép tehetségek, a' *tetszés*, a' *széptudománynak* (az aestheticának) alapjai.

A' széptudomány *nézlés* nélkül nincs ugyan; de mivel nézlés még igen egyszerű állati, valamint az

öregkor' magasztalt látása is igen puszta látványi: a' *tudományos aesthetica*, különösen *a' képzés, érzedelem, és lelkesedés fő közép tehetségeinknek arányos kifejtéseit tanítja.*

7. §. Az a' története az emberi tehetségek' kifejtésének, hogy először a' két végső ellenkező sarkok' tehetségei fejtetnek ki, mint könnyebben kitetszők. Későbbiek a' középszerénység' tudományai. Így, miután már a' vizsgáló és cselekvő philosophia kimíveltetett, még a' régi görög tudósság' korában; a' középszeren lévő, a' két sarkokat egyaránylag tartó aesthetica, későn, és mint philosophiai tudomány Baumgarten által 1735ben, az ő: De nonnullis ad poëma pertinentibus — értekezésétől fogva kezdődék. Maga az Aestheticája kijött 1750—58; mert a' Mayeré még 1748—50ben jött ugyan ki, de már a' Baumgarten' felolvasásai után. Így következtek nevezetesebbek: Sulzer 1771—74, Schütz, és nálunk Georg. Szerdahelyi: Aesthetica ex philosophia pulchri. Budae 1779. Az utolsó Wolfi: Eberhard 1790. — Kant és követői még felebb vitték ezt: Bendavid, Heusinger, Snell, Krug: Encyclopädie der schönen Künste 1802. — A' természet-philosophusok középszerénysége' helyét kimutatván: valójához közelítették: Schelling, Verhältniss der bildenden Künste 1802, — Eschenmeyer, Psychologie in drey Theilen, Tübing. 1817. — Újobban Hegel, ideájának fellengéseivel, a' közepszeren lévő szépet csaknem a' lelkesedés' túlságaira vitte.

Hazánkban 1828ban adta ki k. tan. prof. Schedius *Principia philocaliae* stb. Ez a' tudós, a' belső' (hatalom = δυναμις) és külső' (materia) tökéletes egyesületéből hozza ki a' szépet, eredeti munkájában. Elosztja a' széptudományt: általánosra (absoluta) = Calleologia, és viszonyira (relativa) = Aesthetica. — Ezeket ismét: tiszta, és alkalmaztatott, — elfejtő és öszvetevőkre (§. 4. 5. §. 14. stb.) és így nyolcz részre.

8. §. *Első szépelv a' képzés. Képzési szép.* A' szép' elvei tehát: a' *képzés, érzedelem*, és *lelkesedés.* —

Minden más tudományi szép felosztások, philosophiaiak és jók lehetnek; de könnyen túlságokra vezethetnek.

1. *A' képzés* az előterjesztés' teljességét felfogja, és annak külső formát ad. Míg ez csak bennünk maradó: még nem szép. *Kiadás* által lesz *képezet* (Ausdruck), — 's *képezet nélkül nincs szép.* (Tudjuk, hogy a' képzés, a' gyermeki kor' tehetsége. Hogy ez a' tarkasága tessék, a' képezet, vagy kiadás által lehet megnyerni).

A' képzés első és alsó lépcsője a' szépnek. Ez tűnik fel:

1. Az *ékesítettekben.* Az ékesítés mellékes éke a' szépnek (ornatus, decor).
2. A' *czifrázás*, szer felett való ékesítés.
3. A' *nyalka*, kecses, furcsa, piperés, alsóbb lépcsője az ékesnek (das Hübsche).
4. A' *szépecske* (lepidum, niedlich schön) kis mértékre vett szép (a' nefelejts, gyöngyvirág, gyermek stb).
5. Az egyszerü szépnek, a' *csinos*nak (nett), nem kell ékesítés.

Ezekben közszabály: 1. Az ékesség csak mellékes mív (παρεργον). 2. Ez által a' szép el ne fedeztessék.

6. A' képzetek' hasonlítása *elmésség* (ingenium). Ez igen sokféle: 1. Ha nevetést indít: *nevetséges*, kaczagó (ridicul.). — 2. Jó vérű, *virgoncz* (humorú) — a' ki kész nevetségest találni. 3. Természetes, *csintalan*, (naiv, nativum), a' természetes és feszes világi élet' ellenkezéseiből jött nevetséges. 4. A' *víg* (comicum): *a.* széles értelemben = nevetséges; *b.* szorosan = *elmés csalfa*; *c.* legszorosabban, az emberi bohóságokat kinevettető. *d.* Az alacsonabb comicum = *bohó*, burlesk; — *e. képtelen* a' grotesco-comicum; — *f. kalandozó* a' carricatura. Ide tartoznak az alacsont nagy hősi képekben — és a' nagy hősieket alacson képekben állító heroico-comicumoknak nemei.

9. §. *Második szépelv az érzedelem.* II. Az *érzedelem = értelem által meghatott vonszalom* (4. §. táb.) — A' *mív = életre hozott értelem* lévén: mint még csak illyen, nem szép. De ha az életre hozott értelem (a' mív), vonszalommal (érzelemmel) elevenül; előáll a' mívben a' *magához vonszó, az érzedelmi, melly minden értelmest részére hajt*, azaz a' *kellem* (gratia).

A' szép csak a' középszerénységen lehet. És így a' képzés' és lelkesedés' közepe, a' *kellem*, melly az érzedelem' szülöttje, szülöttje a' legszebb ifjúi kornak, ennek, egész életünknek, és tehetségeinknek közepe, olly közép, a' hová egész életünk 's a' szép' teljessége is öszvevonszódik. — Érzedelem nélkül nem lehet szép. E' nélkül túlságok a' gyermeki képzetek. A' megletkor' lelkesedései, ha nincsenek hintve tehetségeink' bájos közepéből, soványságok.

Az érzedelmiben feltetszik:

1. A' *kedves*, azaz a' gyönyörrel párosított szép (venustum, reizend). Az eleven, a' mozduló kedves; a' holt, lepel alá való (mint azt a' gr. Károlyiné' emlékében, Ferenczy, müvészi lélekkel el is takará). — Az élő' teljes jelentő pillantását felfogni, a' mív' kedvességére tartozik, hogy meglehessen a' mit Mengs monda: Rafael, kedvességével meghosszítja a' pillantatot!
2. A' *kellem* (gratia), mint felebb.
3. *Indító - érzékenyítő* (permovens, rührend). Előkészületein aggodalomba tehet képzés által, hogy majd kitetszőbb állandó kedvessel lepjen meg. — Így fogta fel Kazinczy a' törteleni szép napokat. (indító a' Georg. IV. Episodja 464 és 506. stb).
4. Az élénkebb indító, *érzedelmivé*, sentimentállá válik. Úgy hogy a' képzetek' szárnyain felebb felebb emelkedhetünk az indítóra, végre az érzedelmire.

10. §. *A' lelkesedés 3ik elv.* A' lelkesedés az érett kor' tulajdona. Az okosság és az akarat, végső őrei az *ideál*nak, melly, ha mind a' kettőnek egyenlő rész-

vényese: helyt fog a' szépek' sorában. Mint a' képzés' felsőbb rangja *), a' képzeteknek lelket ád, 's azokat új életre teremti.

Lelkesedésre mutat:

1. A' *nagy*, a' *felséges*, a' mint inkább közelít a' lelkesedéshez. Így felségesűlhetnek a' természet, a' nagy tettek (Horat. Od. III. 5. 41.).
2. A' mértékhaladó = *óriási*, colossi.
3. *Nemes* (nobile), az erkölcsi nagyság. — Követői az *érdemes*, a' *tiszteletes* (Od. III. 3. 1. és 2. 21.).
4. *Ünnepi* = mellyel a' valódira, a' szentre készítetünk (Georg. 1. 498. Aen. VI. 264).
5. *Méltóságos*, *pompás* = fénykört vonó.
6. *Indulatos* (patheticum). — Lélekrázóan ébreszti a' nemesebb 's erősebb indulatokat, önérdeme' érzésével. A' magát mutogató indulatos = *dagály*, — a' kérkedő puffadt, gőgös (Indulatos a' Turnus' monologja: Aeneis X. 668 stb. Dido. IV. 365).
7. A' *csodálatos*, a' természetrendtől eltér. Nagyobb mértéke ennek a' *szörnyet* (Ungeheuer).
8. *Rettenetes*, a' nagy' erejével fenyegető. — Nagyobbja az *iszonyú* (horribile).
9. *A' keservi* (tragicum), = *csodálást és együttszenvet szerez*. Túlsága a' siránkozó. Jól határozta Aristoteles, hogy a' *tragicum félelmet és szánást indít*. A' mint az emberi erő elszántsága által a' történettel küzd; úgy tartoznak jelenetei a' tragicumokra, a' keservezetekre. Nem szükség, hogy szomorúra menjen mindég ki a' keservezet — nehéz diadallal is végződik — de ha lerogyna is a' vészek között, még is állhatatos legyen az emberi nagy lélek.

11. §. *A' szépmív' történetalapja*. Mihelyt az ember magát (a' középszerénységben) felfoghatta: azonnal

*) Tudjuk, hogy ha a' nézlés = b, lesz a' képzés, = b^2 az érzedelem = b^3, és a' lelkesedés = b^4; és így a' képzés a' lelkesedésre a' mint = $b^2 : b^4 = b^2 : b^2$ b^2 Illyen szemléleti fogások alá lehet venni az egész 4 §i táblát.

hajlott a' szépmivességre. Nem csodálhatjuk, mi szerencsés halandó lehetett Baumgarten, a' ki minket a' szép' philosophiájára tanítani kezdett, mert a' szép' elvei, a' szépmivesség is igen régi. A' görög példányok — minden szépphilosophiai fuvallatunk mellett, még most is szinte követhetetlenek. Nagy kérdés: csináltak-e az új szépphilosophusok a' mívészség' tökélyeire annyit, mint ama' 17dik század' nagy tudákosa Gallilei, azon emelő szerszámok' tudákos elfejtéseivel, melylyekkel már ez előtt négyezer esztendőkkel az egyiptomi pyramok' építésében, éltek. Ered, virágzik 's enyészik a' szépmívesség! 's történetének alapja kimutatott három elveiben van letéve.

A' két kitetsző végsőzet: a' gyermeki *képzetet*, és az érett kor' *lelkesedését*, elébb kellett míveletbe hozni. Későbbi idők' szülöttje a' *kellem*. Az érzedelmi ama' két végsők közzé a' görögöktől varázsoltatott titok! (a' mívészség' eredésére nézve). A' mívi hanyatlás' történetére nézve is, világos, hogy: a' kellem' bájos közepén, a' gyermeki képzés' és ideál' végsői között, a' súlyegyent megtartani nehéz. A' mind a' két oldalakra hintázó érzedelem, könnyen hajlik, és így vetemedhetik is, a' gyermeki tarka képzésre egy felől, más felől a' száraz és sovány ideáléra. (Itt kell alapúlni a' Herder' jutalommunkájának: Ursachen des gesunkenen Geschmacks bei den verschiedenen Völkern, da er geblühet).

12. §. *A' szépmivészetek' közönséges elosztása.* A' szépmivészetnek tehát természet szerint három nagy osztályai lehetnek:

1. Képező mívek, mellyekben a' képzés uralkodik. Ide tartoznak mind azok a' mívek, mellyek a' formák', az idomzatok' teljességeire tartoznak = *képező mívek* (plasticae artes).
2. Érzedelmi mívek. Minden szépnek ugyan részt kell a' kellemből venni; de van egy külön osztálya, mellyen természete szerint a' sentimental terjed el,

melly a' belső teljességet eleven külszínek' kellemeivel adja ki. Ezek a' szinező mívek, a' *festések.*

3. A' lelkesedett mívek, mindent ideálra vezetnek. A' lelkesedés belsőre hajlik. — A' tudományok belsőink' remekleti. És így, a' *szép tudományok* 's különösen a' *szépköltés* az ideál mívezetekre tartoznak.

Azonban tudjuk, hogy a' plastica' és festés' kellemei egy pillantatot fognak fel 's örökítenek a' hézagban; pedig olly szépeknek is kell lenni, mellyek az egymás után következő szépet adják elő, *az időben, a' mozgásban.*

Ezek az idői vagy mozgási szépek: 1. A' képzésben a' *mimica = mozgalom*, melly a' tagok' változtatásaival adja ki a' szépet, 's vezeti a' képzést. 2. Az érzedelemben az idői a' *hangmív*, a' *muzsika.* 3. Noha a' széptudományok minden tehetségeinket hatalmok alá vethetik; még is engedik magokat a' mozgás után mineműsíteni, mert tudjuk, hogy a' *folyó beszéd*, a' prosa, jobban mozoghat, mint a' *kötött beszéd*, a' költészmív. Úgy hogy lehet egy kis allegoriával mondani: *a' poesis, a' beszédnek plasticája.*

A' szépmíveknek tehát hat fő osztályai vagynak: képezés, mozgalom, festés, hang-, költész-, és beszédmívek.

A' szépmívek' elosztásaiban, sokan eltépik a' szépet kiméletlenül, 's még sem lehetnek bizonyosak a' teljes osztás felől, akármint folyamodjanak szépentúli logicájokhoz. — Krug úr, hang, testállás, és mozgásmívekre osztja a' szépmíveket (tonische, plastische, mimische). De nem csak száraztudományi renddel kell a' szépet elosztani, (a' szépet felfogó közép tehetségeink nélkül) hogy azok csak idői, hézagi, és idő-hézagiak volnának. — Ezek tudománytúlságok a' szépben. — Meg kell mutatni minden szépmívnek a' többihez való, nem puszta, hanem szépviszonyait. A' muzsika' és plastica' szép viszonya, nem csak az időből és hézagból jő ki. — Így lesznek a' szépmívek' alsóbb el-

osztásaik is erőltetettek, sokaknál, új meg új túlságok' közbe jövetelével; mikor a' képzeti, érzedelmi, és lelkesedési szépek, tisztán kisérnek, minden széprejtekekbe.

A' szépmivek' külön osztályai.

A. A' képzési mívek' elosztása.

13. §. A' szépmivészség' külön osztályaiban ismét fő viseletűek a' képzés, érzedelem, és lelkesedés. Mert ezen hármaknak functiói, újra más más mértékben 's alakban hathatják meg a' míveket. Igy lesznek:

I. Egyszerrei hézagi mívek, képezők, plasticaiak; részei:

1. Felületben képezők — *rajzolók* közönségesen.
   a) Csak vonatokkal = különösen *rajzolás*.
   b) Kivarrással = *tűzés*.
   c) Kirakásokkal: *α*) *kövekkel* = mosaik — *β*) *falapokkal* = fournierozás — *δ*) állatok' tollaival, szőreivel, bogarak' fényes szárnyaikkal, csigaházakkal, mohokkal stb.
   d) A' chemiai dendriticonok is ide tartoznának, mellyekkel sok szép természeti formajátékokat lehet előállítani.

2. Hézagban képzők, tulajdon képezők, plasticák.
   a) Érzedelmi képezés (plast. sentimentalis) = *képszobormív* = statuaria.
   b) Képzési plastica (képzési képezés). Több tárgyak' előállításával fárasztani a' képzést a' szobrászatban nem lehet. A' régiektől csak Laocoont és Niobét birjuk. (Hogy ez is egy épületi homlokra tartozott volna, és így nem aljlap (Grund) nélkül, úgy véli Oken az Izisében). — Ott tehát, több képidomzatok szükségesek; egy aljlapról kevésbbé — jobban *kiemelt* képeket lehet előállítani.
      α) Legkisebb kiemelésüek a' *költőpénzek* nagyobbak az *emlékpénzek*.
      β) A' tulajdon *kiemelt mívek* = basreliefek, leginkább kiülők.

A' *kerti mívek* is ide tartoznak, mellyek magokat a' természet' tárgyait rendelik a' hézagban.

c) A' lelkesült plastica, a' tudományos geometriai vonatok körül foglalatoskodik a' *szép építésben* = architecturában.

14. §. *A' képező mívek' története.* A' képezésmíveknek legtöbb régi emlékeivel birhatunk. A' legrégibb egyiptomiak colossálok. Sphinxek, Memnon-szobrok, kiemelt basreliefekkel (festettekkel is!) ékesített templomok — meredt ideal nagyságok. — Az indiaiak is csodás óriási szobrászatúak.

Még a' hajdani görög mívekben is egyiptomi merevedés uralkodék. *Daedalust* mondják hogy legelőször mozdúlatot, elevenséget öntött köveibe. *Phidias* volt az első csodált szobrász. De ő is az ideálban fogta fel a' mívet, noha vegyes érzedelemmel. Munkái: 1. A' Parthenon' homlok basreliefe, mellyen előadta a' Minerva' és Neptun' vetekedéseit az olaj és a' sós viz' feltalálása felett, mellyből már csak egy viziló-fej, fő nélkül való asszonyok találtatnak *) 2. A' parthenoni Minerva, mint remek. Csodálták mindenek a' lelkesített istenné' szobrát, 's a' nagy mívészt. De támadtak irígyei is. Menon vádolá, hogy a' szoborra felvett aranyat nem tette mind az ékesítésre. Az első lelkes mívésznek, áskálódói elől bosszúval kellett Athenét elhagyni. — Elisben, örömmel fogadtaték: 's hogy a' Parthenon' általa szerzett dicsőségét meghomályosítsa, — mivészi bosszúval — még nagyobb istenségnek, Jupiternek képezetén gondolkodék. Szobra' tekintetének felvevésén soká tünődvén, Homer' Iliasa' I. 528—530diki versei, mellyekkel egy útczán éneklő lepte meg, gyúlaszták a' nagy istenség' képe' felfogására. El is végzé azt az egész mí-

*) Lásd. Müller. De signis olim in portico Parthenonis, sive Hecatompedi templi fastigio positis. Götting. Gelehrte Anzeigen, 1827. 29. Stück.

vészi világ' bámulására *) — Az idealból lassú szakokon lépdelt a' művészség előre, az érzedelmire. *Polykletus* kezdett a' való emberi nagyság' mertékére dolgozni: de még mindig gymnasticai zömök inas ifjakat faraga, *Skopas* bachansokat, *Myron* küzdőket — mind a' felsőbb képezetekben.— *Praxiteles* lehellett legelőször kellemet munkáiba, az asszonyi kedvességeket adván elő. Sok Venus' szobrai, a' medicisi formák' eredetie is ez időből való. Ez a' kellemes mivész is hurczoltaték. Vádolták hogy a' gnidosi Venus alatt, szeretőjét Phrynét imádtatja. Míg Phrynéket is faragván megmutatá, mint különbözik a' halhatatlan szépség a' halandótól.

Lysippusnak, az arczok' hív követőjének volt szabad egyedűl nagy Sándort faragni. — A' következők ezeket utánazták. (Lásd. programma de statuis Graeciae. S. Patak. 1827.)

A' romaiakhoz is átment valami mivészi visszfény. Hadrian alatt leginkább virágzott. Sok szobrok, alkalmasint a' velenczei Apoll is, ekkoriak.

Canova († 1823) új Phidiasnak tartatik. Olly kellemeket tudott adni míveinek, mellyek a' görög példányokban sincsenek. A' mi honi művészünk *Ferenczy*, ennek tanítványa, újonan fölfedezett köveit, ez után igyekszik lelkesíteni.

15. §. II. A' mozgó képzésmívek — mozgalmiak, mimicák. Itt is

1. Különösen *képzési* a' *tagmozgalmi* = gesticulatoria, mimica propria.
2. *Érzedelmi* mozgalmak = *táncz*.
3. *Lelkesedett* mozgalmak: a) *színjáték*. b) *lovag*-, c)

*) A' sovány grammaticus Salmasius, nem láthatott azon versekben művészi felfoghatásokat. De nem a' legfelségesebb felfogása-e egy istenségnek az a' pillantat, mikor az előtte könyörgőnek (mint itt Iupiter Thetisnek), hatalma' kiadásával kegyet int? — Mondhatná egy művész, hogy a' ki ezen felfogás' magasságát nem láthatja, azt sem értheti valóban és tisztán: mit kell az istenségtől kérni!

c) *bajnoki, küzdő játékok* mellyek inkább ideál mozgások, és a' meglett kor' mutatványai.

B. Érzedelmi mívek.

III. A' FESTÉS.

16. §. A' felület' érzedelmi míve a' *festés*. Ennek is kezdete a' *képzési* rajzolás, és árnyékozás.

De a' mív'teljessége, a' *színekkel* való megelevenítésben, az *érzedelem'* feltűntetésében áll. — Tárgyai: arcz, táj, történeti 's más természetiek' festése. Ezekben követi ugyan a' természet' színeit; de az árnyban is visszavert fénye' (hell-dunkel) és egyeztetése' rendével a' természetet felülmúlni igyekszik, átmenvén ezeknek szárnyain az *ideálékra* is.

17. §. *A' festés' története.* A' régi festések' példányai nincsenek. Csak Herculanum' és Pompeji' kiásásaiban láthatunk valamit. Új mívszaka a' 15. száztól, az olajos festéstől kezdődik. A' mint a' szép' tulajdonai közzé fellépett: romai, florenczi, lombardi oskolákban, a' képzés', lelkesedés' és érzedelem' fő vonatjain emelkedék.

1. A' *római* oskola a' 16. százban Peruginitől tökéletesedett. Rafaellel, a' mindenek' itélete szerint legnagyobb festővel, Giulio Romanóval és a' franczia Poussinnal dicsekszik. — A' természetnek, rajzolás, képezés és nemes kiemelése által való követése, fő vonala: és igy, minden lelkesedésre való igyekezete mellett is, a' *képzéshez hív.*
2. A' *florenczi* oskola merészebben emelkedék a' természetivel összekötött ideálra; — de még sem az érzedelmire, nem a' kellemre. Mivészei: Angelo Mihály, — Del Sarto András stb.
3. Igy jött el a' kettő után a' lombardi oskola, a' kellemre, az érzedelmire igyekezvén fő mívészei: Correggio, Caraccio.

Elérvén a' mivészség az érzedelmi tetőt: a' több oskolákat szinezés, vagy valamelly szeretett tárgy' festéseire nézve lehet elosztani. Igy tűnt fel: a) A' ve-

lenczei oskola Titian fő szinezőjével. b) A' niederlandiban, az idealis Rubens, Van Dyk arczfestő; virág- és gyümolcsfestő Van Huysum stb. A' német oskola új létre jött a' 18dik száz' közepén Mengs Ráfael festő által. A' francz oskola Poussinon kivül, le Brun, Lorraine, és David stb. mívészeket mutatja.

18. §. IV. AZ IDŐI ÉRZEDELMI MÍVEK = HANGMÍVEK.

1. *Képzési*, még mint csak *rajzolási hangmív*, a' *melodia* = a' *lejtet:* azaz, hatósággal és idővel (rhythmussal) előadatt hangok' következése. A' *hangidőt* vagy rhythmust teszi: 1. maga az időmérték, és 2. a' hangköz, vagy az intervallum. Ez az indulatokban nagyobb, szelidebb a' csendben.
2. *Érzedelmi*, 's mintegy szinezett hangmív a' *harmonia*, a' hangegyezés, vagy több együtti hangok' egyeztetése. Akár énekek, énekletek (cantatek) legyenek azok, akár pedig:
3. *Énekes játékok* (operák), mellyekben együtt tetszvén fel a' költész', hang', mozgalmi', festés', és színjáték' tündérei (Aristoteles után skevopoetica): a' hangmív' ideáljára tartoznak.

C. Lelkesedett mívek, vagy széptudományok.

V. SZÉPKÖLTÉS = POESIS.

19. §. A' széptudományokban, minden szép fogás- és fogalmainkat (alsóbb és felsőbb conceptusainkat), a' szolgálatunkra kész szavak által kiadhatjuk; — hatalmunkban lévén a' szavakkal minden kül-, bel-, és közép tehetségeinknek kiadása. — Ezért igen szélesek a' széptudományok' körei, mellyeket u. m. Krug úr logice classificalni hasztalanság (Handb. d. Phil. 2. Band 1822. 82d. lev.). Mint minden szépmív' osztályozataiban úgy itt is igaz ez a' logica' hasztalan szolgálóskodása. — Mégis minthogy a' széptudományok, nem csak külsőképen való előadásukkal; hanem mint belsők, lelkiek is tetszenek: azokat az ismeretes szép tulajdo-

nokon kivül még belzők és külzőkre (subiectivum és obiectivumokra) is lehet osztani. Csak ennyi szólója van a' logicának a' széptudományok' részeiben. De azért ezek is, mint tudományok, alatta vannak köz, alap, tudományos szabályaikban a' logica' vas pálczájának. Mert ha lehetően akarnak előadni: hódolni kell a' lehetség' axiomájának, mellyet Kant így tett ki: *a' mi a' tapasztalás' formamódjaival* (az idő és hézaggal egy felől, más felől az értelem' formáival, vagy categoriákkal) *öszve van kötve; az lehetséges.* Ez után kell hallgatni az aestheticai fő szabálynak: minden széptudományi előállitásokban megkivántatik: *az idő', a' hely', és a' tettek' egyezése.*

20. §. *A' költészmívek' osztályai.* A. Belző (subiectiv) költészmívek:

I. Uralkodó *képzéssel* = *lant*, lyrica poesis. Tudjuk tehát hogy a' lant' véghatárai az előterjesztés és érzővágy (4. §.). A' szerint szebb, a' mint az érzedelem felé hajolhat. Mint képezésnek, két főrészei vannak, mellyek újra képzeti tarkaságukra oszlanak:

1. *Plasticai lant* — minden lehető oldalokról előállított képzetekkel = *dalok:* *a*) felsőbbek = ódák. *b*) alsóbbak: *α*) stanzák — *β*) egyszerüek, 's valódiak a' négyesek (*quadrains*). *γ*) képezet, előadás és végezettel 14 soraiban teljes: hangzatka, sonett. *δ*) A' sokféle elegiák (tulajdonképen é-nekek azaz é-hangzón folyók). *ε*) A' szelid szerelmes madrigálok, stb.
2. *Mozgalmi*, mimicai dalok. Még tarkábbak: *a*) kerekdedkék (*rondeaux*); fő vonások a' természetes. *b*) hármazatka (*triolet*), öt — nyolcz sor vers, 's csak két hangvég, az első vers háromszor fordúl elő. *c*) Népdalok' sokasága (veaudevilles). *d*) Ballade = három stropha és egy átadás — 4—5 verssel, mind csak egy vagy két véghangra. — A' végső strophasor mindenikén előfordúl. *e*) Romanzok = történetkék' előadása, regék, novellák stb.

II. Uralkodó *érzedelmivel* = *mezei dalok*, pásztori dalok, (idyllek). Mi vonszana jobban magához mint az egyszerű mezei boldog élet. Most értjük már, mi után a' városi feszes tarka viszonyokat ismerjük, hogy a' mezei élet az ohajtott egyszerű boldogság' hazája.

Ez is természeti szép viszonya szerint 1 festő, szinezőre; 2 muzsikaira osztatik.

1. *A' szinező idyllek* a' pásztori élet' eleven festései.
2. *A' muzsikaiak* a' pásztori dalok, játékok, énekek. — Voss úr próbált halász idylleket is. De nem vonsz érzedelmileg a' halász élet, nem úgy mint a' mezei, pásztori. — Túlságok lennének a' vadász idyllek is.

III. Uralkodó *lelkesedéssel* = tudományos versezetek, tanító költészmívek (didactica poesis). Akármi tudománytárgy poetai lehet, azon lelkesedéssel, melly az okosság és akarat közi szülemény. (4. §.) Az erkölcsiek legnevezetesebbek. Lehetnek öltözve: 1. levelekbe; 2. satyrákba, gúnyorokba, ezek is: a) felsőbbek, (mint a' Iuvenaliséi), b) alsóbbak (mint a' Horáczei). 3. Epigrammákba, vagy rövid eltalált okos mondásokba. 4. Sokféle meséletekbe: a) aesopiakba. b) sybarisiakba (Sybarisban p. o. ugymond Aelian, nevelőjével sétált a' gyermek. A' pajkos egy figét kapván el az árostól: nevelője keményen dorgálta — elvette tőle, és — megette). c) Milesiai mesék — mindenféle mesélések, románok. d) Hősiek e) Gúnyoriak stb.

21. §. B. külső (obiectiv) költészmívek, mellyeknek belső lelkökhöz, valami külformának is kell járulni. Ezek is háromfélék.

1. Képzésiek = színköltészet, színmív = *drama* közönségesen. Ez újra három féle:
   a) Plasticai drama, folyvást szembetűnő képzelésel = *comoedia*.

b) Érzedelmi drama *α*) színező, festő = tulajdon drama. *β*) Muzsikai = melodrama.

c) Lelkesedett felsőbb erejű drama = *tragoedia.*

2. Érzedelmiek, azaz érdekes beszélő költészmivek = *epos.*

a) Plasticai epos = *epopoea.* A' felvett tárgyat minden oldalairól leirja.

b) Érzedelmi epos, érdekes indulatokkal rakott *vitézi versezet* (heroicum epos).

c) Lelkesedett verselet = felsőbb erkölcsi, vallási; — mint a' Messias, és az Elveszett Paradicsom. Óvakodni kell, hogy az a' felsőbb ideal, mellynek méltósága épen abban áll, hogy általános ideal legyen, a' közönbös költészet' anyagjává ne válna. Itt a' túlságokat nehéz elkerülni!

3. Lelkesedettek. Ezeknek tárgya a' vallási, a' szent poësis: zsoltárok, hymnusok, stb; mivel lelkesedése által szinte öszvefoly a' belső (subiectiva) poësissel: ezeknek is formái: *lyrai*, *idyllai*, és *didacticai*, mint amazoknak.

VI. A' SZÉPBESZÉDMÍV.

22. §. A' mint a' kötött beszédnek tetszeni, úgy győzni kell a' folyónak. Ez tehát legtudományosabb lehet. — A' felvett osztály szerint:

1. Képzési: Beszélgető. A' Plato' dialogusait még eddig el nem érték. Olly sokfélék, olly felséges tudományosak, még is igen szépek, igen kedvesek ezek.
2. Érzedelmi prósák: 1. leíró, 2. történeti 3. levelező.
3. Lelkesedett beszédek: 1. Tanitások, felolvasások. 2. Szónokmivek (oratiók): a) törvényszéki b) vallási, szent beszéd; illyenek a' beiktató, búcsúzó, magasztaló, 's halotti beszédek.

23. §. *A' szépmivek' tudományos története.* A' széptudomány sok vendégeket számlál. A' szépnek kijegyzett képzési, érzedelmi, és lelkesült fő tulajdonai szerint, körökre osztani, 's megismerni őket könnyű; ha

mindenik osztályban megkülönböztetjük 1. A' mivészeket. 2. A' tudósokat, 's különösen, a' kik a) okfő után mennek — vagy: b) csak gyüjtögetők (dilettantok).

I. A' képzés' tökélyére igyekeznek:

1. Tudós mivészek: *Hogarth Wilhelm.* A' szép' titkát tette a' *habzó vonások*' változataiba az ő Analysis of beauty 1753 — könyvében. Ő róla nevezetnek a' hogarthi táblák. — *Falconnet* (Móricz István, franczia mivész, báro Jankovichné' nagyatyja, ki a' nagy Péter czár' szobrát készítette Petropolyba. Ennek emlékpénzét a' báróné 1832ben a' magyar museumnak elküldé. — *Wieland* a' német költészek között, képzéssel legszebb, leggazdagabb.
2. Tudósok: *Crusaz:* Traité du beau 1712—24. Ez, a' szép alapjának a' *rendességet* (regularitást) tette, a' kit *André* jesuita is követe. *Fernow*, Römisches Studiumjában az új statuariát, Canovát is birálgatá 1810 *Engel*, Ideen zur Mimik in Briefen 1785.

24. §. II. Az érzedelemre hajló irók:

1. Tudós mivészek: Ant. Raf. *Mengs*, ki philosophus festőnek mondaték, irt: Über die Schönheit und den Geschmack in der Mahlerey. Zürich 1762. *Goethe* a' kellem' szelíd poëtájának tartatik, a' Wieland' bő képei és a' Schiller' fellengősei között, mérséklett kellemmel (lásd: Vorlesungen z. Aesthetik, in Bezug auf Goethe u. Schiller. von E. Weber 1831. Hannover).
2. Tudósok: *Aristoteles*' περι ποιητικης munkája fájdalom csonkán jött hozzánk. A' szép' alapjául teszi a' *természet' követését*, a' melly érzedelemre vezet. *Baumgarten*, *Mendelsohn* is ezen alaphoz tartoznak. *Eberhard*' okfője az *érzelmi tökély* (sinnliche Vollkommenheit), innen húzza le a' természet' követését: Theorie d. schön. Wiss. 8. 9. §. — *Heidenreich*, noha kanti, még is az érzedelemnek hódol.

Schelling az egész philosophiát az általános középszerességből hozta le, 's a' széptudományt mint középszeresűt a' philosophia' fő részének tette. *Bouterweck* aestheticájában 1806 et 1815, alapul tette: *a' természettel való vetekedést.* Ezen vetekedésben *a' mív a' természet ellenit kizárja, a' mindennapit* (triviált) *félre teszi, és a' nemesi érdekest kitűnteti;* úgy hogy *a' szép mív:* 1. *követéssel*, 2. *aestheticai kiterjesztéssel vetekedék a' természettel. Diderot:* a' szép u. m. *tökéletes természetesség. Lessing* aestheticai tételei megvannak Laocoonjában (Berlin 1766), valamint Dramaturgie stb. 24d és 25d. köteteiben az ő munkáinak. *Batteux* Cours des belles lettres Paris 1754. 4 darab: *a' természet' követését* tette a' szép' alapjául. *Herder* is az érzedelem' barátja.

25. §. III. *Az ideálra hajló tudósok: Plato*, Hippias, Phaedrus és Symprosiumjában, elszórt gondolatokat közöl a' szépről. A' szép u. m. öszvekötésben áll az igazzal, jóval 's a' földfeletti felségesebb dolgokkal. Ő tehát nem annyira a' mivészi szépről, mint a' felsőbb természeti, világi, és azon lelki szépről tanít, a' miben az istenség lakozik. — *Shaftesbury* gróf, és követője prof. *Hatscheson*, az erkölcsi belső érzés' alkotói, az erkölcsi szépről tanítának. London 1720—1739. *Home* (később lord Kaimes) Element of criticism. Németűl kiadta Meinhard — majd J. G. Schütz 1790—91. *Hemsterhuis* a' Plato' nyomait követé. Szép u. m. az, *a' mi kevés időben legtöbb előterjesztést szerez* bennünk. *D' Alembert* írt a' prosáról. *Pope* Essay of criticism Lond. 1743; német. DambeckPrag.1807; magy. Kis Ján.a' Sasban.

A' kantiak, mint tiszta értelmiek ide tartoznak. A' Kant előtti philosophusok a' szép mivészek' fogalmait kiméltek. De Kant botránkoztató tételeket kezde hintegetni a' szépről. Ezeket Herder Calligoneja' 181 stb. levelein megrostálta. Hogy Kantot mentegessük, szorosan előttünk tartsuk azt, hogy: *a' mi szép, az a' teljes középszeren van*, és épen egyik végsőre (bel—v.

külsőre) sem tartozik. *A' szép* u. m. Kant: *fogalom, materiai érdek, és tökély' fogalma nélkül van* (das Schöne ist ohne Begriffe, ohne Interesse, ohne Begriff der Vollkommenheit). Annyiban igazak ezek csak, a' menynyiben a' conceptus, a' fogalom, tiszta belső, a' materiai érdek is vagy tiszta belső vagy külső, — a' tökély pedig a' tiszta okosságra tartozó — és így szorosan véve mint ollyanok nem tartoznak a' szépre a' mi nem a' belső, nem is a' külső. *Krug* nagy logicus, mint láttuk, a' széptudományban is.

Winckelmann Geschichte der Künste des Alterthums Dresden 1764. — Anmerkungen dazu 1767 2. Theile. — ismét: Bécsben is 1776. — A' Winckelmann nagy mivész ismeretű munkáit kiadták: Fernow, Meyer és Schulze Dresdában 1808. Lásd Heyne: Berichtigung und Erläuterung Winckelmanns, a' göttingai tud. társ. irásai 1ső kötetében; úgy: Lessing kézirati jegyzeteit, mellyeket Eschenburg adott ki: Berlinische Monathschrift 1788 — 6dik lev. — Winckelmann a' phantasia' mysticismusára, az ideal' túlságaira hajló.

Az újabb angol aesthetica kéteskedni kezd.

Horatius de arte poëtica, a' mivészi tagadós szabályokat hordja fel. Annál nagyobb hiba, positive bele esni, a' mitől ő magunkat óvni tanított.

NYIRY ISTVÁN,
m. t. társasági r. tag.

A' FÖLD' THEORIÁJA AMPÉRE SZERINT.

Földtekénk a' maga felületén előszakos változásoknak olly feltünő vonásait viseli, hogy azok a' társas élet' kevesbbé előrehaladt állapotjában is, magokra vonnák az ember' figyelmét; 's hogy ez ohajtaná tudni azoknak okát: annyira, hogy alig van mytholo-

gia, mellyben az emberi elme' ezen első erőlködéseinek ne találtatnának nyomai, 's próbák a' geologiai adatok' megmagyarázására. Igaz: néha e' magyarázat csak valamelly egy helyre szorított lettdologra (factumra) terjed 's csak valamelly, az emberi természethez hasonló természetű művelőt (agenst) teszen fel, noha hatalmast a' maga következéseiben: p. o. egy hőst, ki karjai' erejével választ el két hegyet egymástól; egy félistent, ki szablyája' egy csapásával nyit örvényt stb. De bármelly gyermekes, vagy épen képtelen legyen valamelly fejtegetés, az ember inkább megnyugszik rajta, mint hogy kétségben maradjon.

Azon mértékben, mellyben az emberi társaság halad, a' képzetek bővülnek, kisebbedik az antropomorphismus felé való irány is. Már nem a' költők', a' dalnokok' foglalatossága a' természetvizsgálás, hanem a' philosophusoké; azonban a' fejtegetés' módja eleinte ezeknél is körülbelől még ugyanaz. Ekképen tehát az alatt, hogy egy ezt mondaná: „ember ketté hasíthatja egy kis fának törzsökét, egy palakődarab' töredékét; nagyobb, izmosabb lény ketté repeszthet egész egy sziklát; már most, íme egy szikla melly szétrepesztettnek látszik: volt tehát ember, ki elég erővel bírt annak széthasítására"; — más hihetőleg észrevevé, a' laz földre hullott zápor' következéseit, 's látván, hogy a' lezuhant víz kis csatornákat mosott ki, mellyek magasabb csíkokkal voltak egymástól elválasztva; íme, mondá, a' hegyek' és völgyek' képe, 's a' mód, melly sokkal nagyobb mértékben munkálkodva, ezek' képződését eszközlötte.

Ez bizonyára jó út vala: t. i. olly lettdolgok után indulni, mellyek egy ismert ok' befolyása alatt mentek véghez, 's innen általmenni olly lettdolgokra, mellyek sokkal régiebb időszakok' köréből valók; de mielőtt az okok' ugyanazonsága ki lett volna mondva, szükség volt volna a' következményeket megalapítani. Elébb gonddal és állhatatossággal kellett volna a' természetet szemügyre venni, a' materiálék' fáradságos

öszvegyűjtését folytatni, mielőtt az épület' felállításáról álmadoznának; de ki magában az építő' tehetségét érzé, nem akart a' kőmíves' mesterségéhez leereszkedni. 'S mi volt a' következés? Az, hogy a' legragyogóbb képzelet' erőlködései csak kártyavárakat építének, mellyeket egy lehellet is ledönte.

Megfogható, miért olly emberek, kiknek szelleme magos elmélkedésekhez szokott, csak nehezen határozzák el magokat részeletek' aprólékos megvizsgálgatására; 's igen kevés lettdolgoknak a' tapasztalásból vételében nyugszanak meg theoriáik' alkotásakor; pedig így járván el dolgukban, természetesen semmi tartósat nem teremthettek. 'S valóban a' földtudomány nem philosophusoknak, hanem inkább csekély mesterembereknek köszöni első haladásait, mint fazekasoknak, bányamüvelőknek stb. Mert a' sikeres generalisátiók' kora valóban nem előzheti meg soha a' tapasztalás' és észrevételek' korát.

Néhány esztendők óta a' föld' alkotását tárgyazó tapasztalatok igen megszaporodtak. Az emberek tanulták azon nagy történt dolgok' minden körülményeiket, mellyeknek eleinte csak legfeltünőbb vonatai húzhattak magokra figyelmet; gyűlt elég adat, mellyből a' testrétegek' öszve 's egymásra tételét, ezen külső kéregnek különféle időszakaszokban történt törései' irányát, a' törések' bizonyos korát stb illető, bizonyos számu törvények, elég szigorú móddal is, előállíthattak. 'S így félretevén azon sok időelőtti magyarázatokat, kinövéseket, mellyek a' tudományt terhelik a' helyett hogy öregbítenék, látjuk a' geologiát azon három fokonkénti lépcsőn keresztülmenni, mellyen Ampère szerint minden emberi ismereteknek át kell esniök. Első az elmélkedés' tárgya' legkitünőbb vonásainak 's mind annak megvizsgálása, mi ezen tárgy körül közvetetlenül 's mintegy magától kinálkozik az észrevevőnek. Második annak fürkészése, mi ezen látható dolgok alatt rejtezik, a' részletek' vizsgálása, azon feltaglalás, melly a' belső alkotás' ismeretére

vezet. Harmadik azon viszonyok' kiemelése, mellyek a' tapasztalati adatokat egymás közt öszvekapcsolják. Marad még egy negyedik lépcső, melly a' tárgy' ismeretét kiegészíti, 's csak a' három elsőbbik után következhetik, t. i. az, mellyen a' lélek, ismervén az adatokat 's azoknak törvényeit, az okok' kitapogatására vergődik fel. A' geologiai tudományokban az a' negyedik lépcső, mellynek tárgya a' földgömb' jelen állapotjának magyarázata, 's melly megismertet bennünket mind azzal, mi megelőzte 's eszközlötte azon nagy catastrophokat: mellyeknek mindenfelől látjuk nyomaikat: 's ez már az, mit *a' föld' theoriájának* nevezünk. A' mondottakból világos, hogy csak igen rövid ideje annak, mióta ezen tárgygyal némi foganat' reményével foglalatoskodhatunk.

Ampère úr, az emberi ismeretek' természetszerintes osztályozását tárgyazó leczkéiben igen elmés véleményeket közlött a' föld' theoriája felől 's azokat magányos körben még bővebben fejtette ki úgy, mint annak veleje itt következik. Szükség lesz pedig *Herschel'* hypothesisét a' földgömb' képződése felől előre bocsátani.

Azon tapasztalatokra támaszkodva, mellyeket Herschel az égi, 's nevezetesen a' ködcsillagok' tüneményéről tett, azt gondolja megengedhetni, hogy azon anyag, mellyből a' világok szerkeztetve vannak, eleinte gőzállapotban voltak. 'S valóban ő azt látta, hogy a' ködfoltok között némellyek egyformán elömlött világosságot mutatnak, hasonlót az üstökösök' farkáéhoz; az alatt hogy mások ugyan ezen világosságban némelly ragyogóbb pontokat látatnak, mellyek a' gőznemű részecskéknek folyó vagy merő székpontokba (germen) kezdődő átmenetét látszanak jelenteni. Azon felül azt vevé észre, hogy ezen pontok' fénye abban a' mértékben öregbedik, mellyben a' többi elömlött világosság a' maga belterjéből (intensitas) veszt; 's innen igen természetesen azt következteté, hogy ezen változások megfelelnek azon külön időszakoknak, mellyekben valamelly világ képződésétől kezdve keresztülmegyen.

Valamint az ember, mond Herschel, hogy a' tölgyfa' fejlődése' történeteit megírhassa, nem fogja azt létele' hosszú szakaszain által követni, melly ön élete' tartását is sokkal felülmúlja, hanem elégségesnek tartandja egy erdőnek végig futását, hol láthat tölgyfákat mind azon változásokban, mellyeken lépcsőnként általmennek, a' magszékből (cotyledon) kifejlésöktől fogva egész elhanyatlások 's halálokig; — szintúgy elégséges volna az égen olly ködfoltokat lelni, mellyek egy világ' képződése' külön időszakait mutatják: hogy innen elvonhassuk azon egymásra következő külön állapotok' sorát, mellyeken minden illy világnak általmenni kellett.

Ezen nézethez képest Herschel, minden ködfoltot úgy tekint, mint valamelly magot, mint jövendő világok' rendszerének reményét, hasonlóét napunk' és csillagaink' teljes rendszeréhez; mert ugyan őszerinte minden csillagok, ide tudván azoknak számíthatatlan seregeit, mellyek a' tejutat képezik, nem egyebek mint egy olly pontra jutott ködcsillag-rendszer, mellyen minden gőznemű anyag már merő magvakká állott össze. Mind ezen székpontok egy olly egyetemet képeznek, mit formájára nézve malomkőhöz hasonlíthatni, mellynek vastagsága, bármelly roppant is, még mindig igen csekély átmérüjéhez képest. Már most képzelvén magunkat ezen malomkő' vastagsága' valamellyik pontjába: midőn szemeinket egy vagy más színe felé fordítjuk, ezen irányban csak bizonyos számu, az említett vastagságban foglalt csillagok lesznek láthatókká, azalatt hogy, ha tekinteteinket az átmérü' értelmében irányozzuk, mint egy végetlen sort látjuk a' csillagokat, egyet a' másik megett, 's ezek annál kisebbeknek látszanak, minél távolabb esnek a' szemtől, 's egyetemök által a' tejút' látványát képezik.

Herschel' hypothesiséről azt jegyzi meg Ampère, hogy egyéb nincs benne, mint a' Genesis' könyve' ezen helyével való megegyeztethetés: *terra autem erat inanis et vacua.* A' melly értelmet a' régiek itt az *inanis*

szóban kerestek, mindenek előtt a' tapintható anyag' jelenlétét zárván ki, bármelly test' gőzképü állapotjára alkalmazható. Egyébiránt mond Ampère, ezen hely 's az ő theoriája közt annyi rokonság fejlekezik, hogy azt lehetne mondani: Mózses vagy olly mélyen látott a' tudományokban, mint jelen századunk, vagy meg vala íhletve.

Ha megengedjük, hogy a' dolgok épen úgy történtek, mint Herschel teszi fel, azaz hogy minden, akár egyszerű, akár összetett testek, mellyek a' mi planeta-rendszerünk', névszerint a' föld' képződésére hozzá járultak, eleinte gőznemű állapotban léteztek; szükségkép meg kell engednünk azt is, hogy hévmérsékök ezen időszakban sokkal magasabb volt, mint a' mellyben folyó állapotját fenntarthatja mind ezen testek közül az, melly legkevesbbé szállékony. Nem gondolván azzal, bár mellyik legyen ez a' test, az *A* betű alatt azon hévfokot fogjuk érteni, mellyben folyó-rugós (elast.) állapotja megszűnik.

Hogy ezen roppant gőztömeg' rovására folyó vagy merő test képződjék, azt kell föltennünk, hogy benne kihűlés történik, 's a' legelső rakodmány nem támadhat elébb, mint midőn a' hévfok *A*-ig sülyedt. Ezen rakodmány ismét csak további folytatólagos kihűlés által öregbedhetik, 's úgy, hogy az *A*-nál magosabb hévfokot ne érjen el. Így, például, 120° nyi vízgőzről tudjuk, hogy nem válhatik folyóvá mint, ha lassankénti kihűlés által 100° ig sülyed mérséke; 's hogy, ámbár maga a' folyóvá válás által is melegség fejtetik ki, ezen melegség csak a' már levált vagy rakodott víz' 100 fokát tarthatja fenn, 's azon felebb nem emelheti.

Az első rakodmány hihetőleg csak *egy*, akár egyszerű, akár összetett állományból formálódott; mert nehéz megengedni azt, hogy két különböző állomány épen azon egy időben, a' légmérsék' ugyan azon foka mellett álljon össze folyadékká.

Midőn majd ezen első nemű állomány, melly az ürnek (spatium) bizonyos meghatározott részéből jő elő, egyetlen egy folyó tömeggé fogott összeállni (és pedig minden részecskéi' kölcsönös vonzódásánál fogva teke' képében, ha csak nem forog ön középpontja körül; 's ha igen, lapított álteke' formájában), nem képződik többé új váladék, míg a' kihűlés' folytatása által a' tömeg nem érte el a' *B* légmérséket, mellyben a' második gőznemű állomány leszen folyóvá. E' pontot pedig elérvén, a' másod állomány az első székpont fölébe fog rakodni, 's körűle közszékü (concentricus) réteget képezni.

Ezen rakodmány lassanként fog készülni,'s úgy, hogy felületének légmérséke soha a'*B* pontot felül ne múlhassa.

Szint ez fog történni a' mind kevesebbé és kevesebbé magos mérsékfokokra nézve, mellyek' befolyása mellett a' többi, még gőzállapotban maradt állományok is lassanként le fognak rakodni.

Eddig elő úgy okoskodtunk, mint ha a' lassanként így lerakodott állományok egymásra semmi chemiai visszahatást nem gyakorlanának. Ezen esetben a' közép- vagy székponti részeknek, igaz, magosb a' mérsékök, mint a' külsőbb rétegeké; de a' lassankénti kihűlés 's a' légmérsék' azon fokai közötti különbségnél fogva, mellyek ott vétetnek észre hol mindenik rakodmány kezdődik, nem foghatni meg mikép valamelly réteg valaha elég mérséket vehessen ismét fel, hogy vagy egészben, vagy részben ismét visszatérhessen gőzállapotjába, kivált ha meggondoljuk azon nyomást, mellyet a' fölibe rakodott rétegek gyakorolnak reá. Ebből következik, hogy minden rétegnek, akár egyszerű, akár összetett állományból képződjék, a' mi hypothesisunk szerint hasonneműnek (homogeneus) kellene maradni, a' többiektől bizonyos felületi vonalok által elválasztottnak, 's kölcsönös érintkezés' színein minden öszvekeveredés vagy egyenetlenség nélkülinek. Minden rakodmányok lassu és lépcsőnként növekedő meghűlés' foganatai lévén, a'

külön állományoknak is szorosan a' légmérsék' külön fokai szerint kell rendezve lenniök, mellyekben gőznemű állapotjokból folyóba mentek által.

Mindazáltal a' földgömb, 's a' planeták, 's az ürben elhintett napok nem így tevődtek össze. Hogy láthassuk, minek kell történni, adjuk vissza a' fokonkénti rétegeknek chemiai tulajdonságaikat, mellyekkel birnak, 's azon olly szabályirányos rend roppant felforgatások által el leszen rontva.

Midőn valamelly új réteg folyó állapotba megy által, akár abban legyen még az elébbeni is, akár már merőbe ment legyen által: szükségesképen kell közöttök valamelly chemiai egymásrahatásnak történni, melly azon vegyrokonságból (affinitas chemica) ered, melly a' két állomány közt van, ha tudnillik mind a' két réteg egyszerű testből áll (a' minek felette ritkának kell lenni), vagy az elemek közt, ha egyike vagy mindkettő összetett állományból kelt össze. Innen azután új szerkezetek' képződése, elsülések, szakadások, hévmérsék' fölebb szállása, és (azon esetben, midőn legalább egy réteg áll többféle elemekből) azon elemeknek gőzállapotba visszatérése, mellyek amaz új szerkezeteknél fogva el valának választva, a' felületnek fölemelődése felbuggyanás által, 's végre merő anyag' képződése, valahányszor valamelly új összetétel sokkal magasb hévfokot kivánna, hogy folyó állapotban maradhasson.

Tudjuk, melly nagy hév ered a' chemiai szerkezetekből, 's mennyivel magasbak ezen hév' fokai annál, melly valamelly légnek egyszerű feloldódzásából ered. Történhetik ekkép, hogy az alsóbb már megmerevült rétegek újra folyó állapotba mennének vissza; 's hogy, midőn a' lerakodott tömeg már jókora lett, sok idő kivántatnék arra, hogy a' középpont, melly ekkor kevesbbé meleg a' felületnél, hévmérsék' tekintetében magát ezzel súlyegyenbe tegye.

Azon szempillantásban, midőn ezen szerkezések' egyike vagy másika megtörtént, a' hévmérsék' maximuma sem a' tömegnek középpontjában, sem annak felületén

nem leszen, hanem érezhetőleg ott, hol az utolsó réteg az elébbenire rakodott, mert — feltételünk szerint — a' chemiai munkálat itt fejlődik ki.

Csak igen sok felforgatások után, midőn már megmerevült kérgek' (rétegek') nagy darabjai a' gőzállapotba visszatért elemek által fölemeltettek, és pedig további kihűlés által, képződhetik egy olly erős és folytonos kéreg, melly új chemiai szerkezéseknek gátot vethessen. De, ha a' hévmérsék annyira lesűlyedne, hogy ezen merő rétegre egy új, folyó állapotban levő állomány rakodnék le, melly képes azt chemiai módon megtámadni: nagy tünemények' új sorát látnánk följelenni, mellyek azokhoz hasonlítanának, mikről épen az imént szólottunk.

Azon esetre, ha ez a' merő réteg nem volna hajlandó chemiai módon megtámadtatni amaz új folyó rakodmány által, ellenben egy alantabb réteg az volna, megeshetnék, hogy, bizonyos ideig semmi chemiai munkálat ne történjék; de később a' közepett levő réteg' repedésein (mellyek vagy előre ment felforgatásoktól, vagy olly üregektől eredtek, mellyek a' közép réteg' merevülését követett kihűléstől vannak) keresztűlhathat az ujonan lerakodott folyadék egész azon rétegig, mellyel chemiai öszveköttetése lehető. Ezen keresztülhatást először is szétpattanások fogják követni, mellyek a' közbeneső réteget mind inkább öszvetördelik 's ez által mind nagyobb és nagyobb érintkezésbe hozzák azon két réteget, mellyet az előtt ama' közbelső elválaszta. Innen új változások, mellyeknek annál nagyobbak lesznek következései, minél tovább késtek, 's minél nagyobbak az akadályok, mellyeket meg kellett győzniök.

Ekkép adhatni okát azon lassankénti változásoknak 's felfordulásoknak, mellyeket a' földgömb szenvede, a' töréseknek 's azon sokféle irányu elrendelésnek, mellyeket a' rétegek mutatnak, holott ezek eleinte mind vízirányos vonalban képződtek. Ekkép érthetni meg, hogy a' föld' színe a' helyett, hogy lassan és fo-

konként hűlt volna ki, igen hirtelen és erőszakos öregbedéseit szenvedé a' hőmérséknek, valahányszor ollyatén chemiai egymásra-hatások történtek.

Most, midőn a' hőmérsék a' szerint lesülyedt, hogy chemiailag erőszakosan munkálódható test, melly mind eddig folyó állapotban maradt, a' víznél egyéb már nincsen: már csak a' víztől lehet félni, hogy netalántán még új özönt támaszszon.

Könnyü, folytatja Ampère úr, kis mennyiségü hamaggal (kali) próbát tenni, melly kicsinyben fogja azon változásokat mutatni, mellyeken a' földgömbnek keresztül kellett esni, midőn valamelly, addig gőzállapotu állomány folyó állapotba ment által e' gömbön, mellynek felülete olly nemű volt, hogy avval chemiai egymásra-hatásra lépjen. E' végre elégséges: vizet lövelni a' levegőbe úgy, hogy az észrevehetlen parányi cseppekben hulljon alá ezen hamaggolyócskára. Midőn ekkép egy cseppecske leérkezik, a' víznek mindenik paránya (molecula) már fel van bontva; gyulója (hydrogenium) a' támadt magos hőmérsék miatt kis lánggal ég el, melly egy vulcánéhoz hasonlít; az illetés' pontján egy kis homorodás képződik, ez a' crater vagy tölcsér, 's a' hamag' savítója (oxygenium) a' széleken fölemelkedik, hegyecskét képezvén, mellynek tölcsére a' közepet foglalja el.

Hogyha valamivel nagyobb mennyiségü víz hull le, a' hamag' felületén közönséges forradalom támad, honnan számtalan repedések és emelkedések, mellyeket a' nagy völgyekhez és hegysorokhoz hasonlíthatni, millyenekkel a' földgömb öszve van barázdázva. Azon kivűl, mond folytatólag Ampère úr, nagy emléke marad vissza azon felforgatásoknak, mellyeket a' savított testeknek, az érczek által a' fojtó' (azoum) tömérdek mennyiségében (ez teszi légkörünk' legnagyobb részét) lett felbontakozása a' földgombön okozott. Nem igen gondolható, hogy ezen fojtó eredetiképen ne lett legyen mással öszvekötve; hihetőleg savítóval volt kapcsolatban fojtós vagy fojtósav' (acid. nitrosum

vel nitricum) képében. E' végre, mint tudva van, nyolcz vagy tizszer annyi savító kell vala neki, hegy a' légkörben ne maradjon. Hova lett volna ez a' savító! Igen hihetőleg az a' különben érczes állományok' savítására fordítatott, mellyek már ma kövecsbe (silicia), timbe (alumina), mészbe (calix), vas', mangán' stb. savítataiba mentek által. Mi a' légköri savítót illeti, az már csak maradéka annak, mi a' gyulékony testekkel már nem szövetkezett, avval öszvekapcsolva, mi azon szerkezetekből hajtatott ki, mellyekbe zöldlővel (chlorina) vagy egyéb rokon természetü testekkel férkezett be.

A' fojtósav' lerakodása' első szempillantásaiban, a' szerint, mikép a' sav a' savítatlan érczek- vagyis az érczanyokra rakodott, öszveköttetés támadt, 's rövid idő múlva egy egészen savított kéreg készült. Ezen szerkezés nem történhetett, mint legalább gondolható, a' nélkül, hogy töménytelen hév ne szabadúljon ki, melly ismét szállékonynyá tette az ujonan érkezett folyadékot, 's gőzállapotban tartotta vissza azokat, mellyek folyóvá lenni készültek. Aonban az idővel be-beálló kihűléssel a' leválás (praecipitatio) is újra beállott, 's a' merő mag (középpont) csak hamar egy tömérdek savtengerrel vétetett körül. Egy ideig a' savított kéregnek a' még nem savítottakat, mellyeket fedezett, védnie kellett ezen sav' behatása ellen; de a' savtenger minden nap növekedvén, 's szint úgy nővén annak nyomása is, utat talált magának a' repedékeken keresztül, honnan savítás eredt, melly eleinte csendesebben, aztán erőszakosban folyt, míg a' védő kérget darabokban széllel hányná. Innen már most — mint mondók — a' savas folyadék' leválása, láva gyanánt forró 's bugyborékoló savítatok' formálódása 's végre ezen szerkezések alatt kiszabadult hév' következésében a' savmaradványnak újra gőzzé (léggé) változása.

Mondtuk már, hogy minél többször ismételtettek ezen tünemények, a' savítóréteg annál vastagabb, a'

rajta átszivargás annál nehezebb, a' cataclysmusok annál ritkábbak, de egyszersmind annál erőszakosabbak is lettek.

Az alatt a' földet mind inkább és inkább ellepték hegységek, mellyek a' fölemelkedett 's minden irányok szerint meg-meghajladozó kéreg' repedék- és töredékeiből képződtek. Végre új kihűlés után új tenger formálódott, melly már nem fedhetvén be a' merő mag' egész felületét, itt amott a' vizek felett szigetek látszottak ki (*apparuit arida* mond Mózses), 's a' föld légkörrel vétetett körül, melly, mint a' miénk, maradólag-elasticus folyóságokból állott, de hihetőleg a' miénktől igen különböző arányokban. Brongniart Adolf' lángeszű vizsgálódásaiból valóban az látszik következni, hogy ezen már elmúlt időszakban a' légkör sokkal több szénőt (gas acid. carbon.) foglalt magában, mint jelennen. Ezen levegő az állatokra nézve lehelhetlen volt, de annál kedvezőbb a' növénytenyészetnek; a' föld be vala borítva plántákkal, mellyek a' szénővel gazdagabb levegőben bujább táplálatot leltek mint a' maiban; honnan egy sokkal nevezetesebb fejlődés, mellynek a' magosabb hőmérsék is nem kevessé kedvezett.

Ekkép magyarázhatjuk meg magunknak az állatoknál régiebb növényvilágot, 's az első plánták' roppant alkotását. Mert valóban olly növevényeket találunk ásványos állapotban, mellyek korpafüveinkhez (lycopodium) és sarjadzó-mohainkhoz hasonlók, 's mellyek két, egész háromszáz lábnyi hosszaságot érnek el.

Az első formálás egészen magszéktelen növényekből (plantae acotyledones) állott. Később tobzosak (coniferae) vegyültek közéjök; később egy-, végre két magszékűek (mono- et dicotyledones), mellyek tökéletesbek 's alkotásoknál fogva a' hidegnek jobban ellentállhatók.

Az alatt az erdőségek' maradványai meggyülemlettek a' föld felett, ott elemeikbe felbontakoztak, 's a' szénős gyuló, melly e' felbomlásnál kiszabadult, a' légkörbe vegyűlt; itten pedig a' villanynak (electricitas) akkor, a' magasb hőmérsék miatt még sokkal gyako-

ribb kipattanásai által felbontatott. Egy emléke ezen előidőnek fennmaradt a' kőszenekben, a' szenezett növények' ezen roppant romladékiban.

Ugyan azon művelet, melly a' szigetek' tünemények szerzé (a' savított kéreg' repedékein áthatott savas folyadék' művelete) ismét megjelent, azt szükségképen követték a' felforradásnak ugyan azon jelenetei, 's innen új felforgatások. Csakhogy amaz előbbi forradalmak csak egyes csúcsokat, egyszerű szigeteket toltak ki a' vizekből, ezek pedig már roppant szárazföldeket tüntettek föl felettök.

Minden illy nagy vízözönkor, a' földgömb' színének hőmérséke nevezetesen fölemelkedvén, minden növenyélet lehetetlen lett addig, míg az újra le nem sülyedt. Innen látjuk, miképen az előkorbeli növenyeket 's első állatokat magokba rejtő rétegekre ollyanok következnek, mellyekben életmüves testeknek (corpora organisata) illy maradványai és nyomai már nincsenek.

A' szénsavnak, a' növenyek általi folytonos beszivatása 's elrontatása a' levegőt chemiai vegyületére nézve lassanként mind inkább és inkább hasonlóbbá tevé a' mostanihoz, és egyszersmind a' víz is mind inkább és inkább elveszté sav-természetét. Azonban a' légkör nem volt még alkalmas azon állatok' élete' fenntartására, mellyek a' levegőt közvetetlen lélekzék be; hanem legelébb is a' vizekben tüntek fel az állatország' első lényei: a' sugárok és puhányok (radiata et mollusca).

A' tengernek első népe gerinczetlen állatokból állt; ezeket követék a' halak, később a' tengeri csuszányok (reptilia), mint péld. a' roppant nagyságu plesiosaurusok, és, Mózses szerint a' madarak, 's leginkább, mint gondolhatni, vizi madarak, minthogy ezen időkorban a' földgömb' száraz részei máshoz képest sokkal csekélyebbek voltak, a' vízbe merülteknél.

Ezen nagy csuszányok közül, mellyek egymásután a' tenger' vizeit lakták, Ampère úr szerint csak egy faj

létezik már ma, 's az is igen elkorcsosodva mértékei' tekintetében: u. m. a' teknős béka.

A' halak', a' csuszányok' és madarak' időkorára az emlős állatoké következek; 's végre, midőn a' légkör eléggé megtisztúlt, 's a' föld képes vala egy sokkal nemesebb nemet fenntartani: feltünt az ember, a' teremtmény' első rangu remekműve.

Az életmüves lények' följelenésének ezen sora, mint Ampère jegyzi meg, szorosan az, mellyben a' hat nap' munkáit adja a' Genesis' könyve. Az ember' feltünése óta a' földgömb már csak egy forradalmon esett keresztül, melly a' szent könyvekben az özönvíznek felel meg; 's talán ez halmozta fel a' Himalaya' és Andesz' hegylánczaikat. Jelennen a' savított kéreg, melly a' nem savított székponttól választ el bennünket, olly vastag, hogy a' természet' forradalmai felette ritkák lettek; 's ellenállása olly hatalmas, hogy ha történik is repedés valamelly ponton, a' kipattanás egy helyre marad szorítva, 's következései nem terjednek el az egész földre; 's ha az ütődés gyakran igen nagy messzeségre éreztetik is, a' merő kéreg' törődése, vagy folyóvá lett anyagok' leválása csak igen körülírt helyen vétetik észre. Ezen másod rendbeli catastrophok' legnevezetesbike az, melly 1759 september' 29d. ment véghez Jorulo körül, Mexikóban, hol egyebek közt egy tűzhányó hegy' alján levő gyepen, mintegy négy negyszegű mérföldnyi terület hólyagképen fölemelkedett, több ezernyi apró bazaltkúpokkal eltelt, melyek sűrű gőzt eregettek.

Ezen, egy nem savított székpontot feltevő hypothesis, melly Davy szerint is az egyetlen egy megengedhető, igen jól fejti meg a' vulcánokat, a' nélkül, hogy azt kellene feltennünk, hogy a' föld töménytelen nagy meleget foglal magában, melly minden belső részei' olvadt állapotjától származik. Valóban, ezen nem savított tömeg a' hévnek kimeríthetetlen chemiai forrása, melly mind annyiszor ki fog nyilatkozni, valahányszor valamelly test vele öszveköttetésekbe lép;

úgy, hogy a' mozgásban levő vulcan is nem egyéb, mint egy maradandó repedék, a' nem savított széknek folytonos közösülése azon folyóságokkal, mellyek a' a' savított rétegen keresztűl hatnak.

Valahányszor ekkép valamelly folyadékok a' nem savított székig áttörnek, a' földszinnek emelkedései történnek; minthogy az ércz, midőn savítóval egyesűl (savítatik), területét öregbíti. A' chemiai munkálatból kifejlődő hév ott fogja legfőbb fokát elérni, hol az új szerkezés történik, azaz a' savított tömegnek az érczszékkel való érintkezése' színén, innen pedig nem csak a' földgömb' felülete, de annak belsője felé is kell neki kiterjedni. Látni a' szerint, hogy a' föld' belsejében a' hévnek iránya a' székpont felé van; a' mennyiben a' kéreg' savitása halad, a' szerint közelít a' hévnek forrása, a' chemiai munkálatok' környéke, a' középpont felé, 's a' kifejlett hév mind inkább gyengűlve kivülről be felé terjed; úgy hogy ha az érczek kevesbbé jól vonnák a' hevet, azt lehetne hinnünk, mond Ampère, hogy a' földgömb' középpontja igen hideg.

Ezek, első szemre, ellenkezni látszanak a' tapasztalt dolgokkal. Mert valóban az vétetett észre, hogy a' földszíntől befelé bizonyos mélységig a' hév valóban folyvást növekedik, 's innen csakhamar azt következtették, hogy ezen emelkedése a' hőmérséknek folytatólag tart egész a' középpontig, vagy a' folyó székig. A' tapasztalat helyes, de nem a' következtetés. A' hőmérséknek a' felületről egy bizonyos mélységig való növekedését nem ellenzi semmi egyéb lettdolog; sőt még az előadott hypothesisben is szükséges, minthogy a' hév' maximumának azon ponton kell találtatni, hol az érczszék a' savított réteggel érintkezik. Tegyük hozzá, hogy az ember legfelebb egy mérföldig ereszkedik le a' föld' gyomrába, 's így csak azt vizsgálhatja meg, mi az egész gömb' átmérüjének $\frac{1}{1400}$ad részében történik. Már pedig az átmérü' illy kicsiny törtszámából arra következtetést húzni,

mi annak egész hosszában történik, véghetetlen könnyelműség; sőt eldönthetetlen törvény a' természettudományban az, hogy nem szabad valamelly törvényt általánosnak tokinteni, hacsak a' mérü' legnagyobb részén nem tapasztaltatott.

Azok, kik a' föld' belső széke' folyó állapotját megengedik, úgy látszik, nem gondolták meg a' holdnak ezen töménytelen folyadékra való hatását, mellytől olly apály és dagálynak kellene eredni, millyen tengereinké, csak hogy irtóztató mind a' folyadék' terjedelmére, mind annak sürüségére nézve. Nehéz megfogni valójában miképen a' föld' kérge, mellyet egy 1400 mérföldnyi hosszaságu hydraulicus emelőrúd-forma szünet nélkül verdes, ellent állhatna.

Mai nap, a' tenger' vizei nem lévén többé savosak, midőn a' földkérgen repedés történik az érczszékig ható, a' folyadék melly reá rakodik 's kész azt savítani: tiszta víz; a' kiszabadulandó légeknek tehát savítottaknak kell lenni; a' mit valójában bizonyít a' tapasztalás is.

Ha ezen víz igen savítható érczekkel találkozik, 's a' kiszabadult gyuló *) egy olly testbe sem ütközik, mellyhez igen rokon; úgy tisztán ki fog menekedni, 's bizonyos környülmények közt, a' levegővel érintkezésbe jövén, szép lángot állíthat elő. Ellenben, ha olly testekkel találkozik, mellyekkel hajlandó gyulatsavokat (hydracida) képezni, azokat fog formálni; 's minthogy ezen testek, könnyen feloldódznak gőzbe, savanyu füstként a' réseken kipárolognak. Valamint-

*) *Savítót* említ itten a' franczia eredeti; de bizonyosan csak tollhibából *gyuló* helyett. Mert midőn a' víz igen-savítható érczekkel találkozik, annak savítója amaz érczanyokkal öszveállva savítatokat formáland, 's a' víz' *gyulójának* kell fennmaradni, melly „ha rokon testekbe nem ütközik" a' légkörrel öszvejövetelekor meg fog gyulhatni; vagy ha rokon anyagokra (péld. kénre, zöldlőre stb) akad, azokkal gyulatsavokat fog formálni, millyenek' kiszabadulását Davy látta. *S. F.*

hogy Davy a' maga vulcánok-körüli utaiban tapasztalta is a' gyulónak kiszabadulását, részint tiszta, részint kénített, zöldlített vagy szénített állapotban.

Néhány idő előtt ezen theoriát lehetett még a' zöldlített gyuló' képződésére nézve ostromolni. T. i. akkor még nem engedtetett meg az, hogy a' víz birna felbontani érczzöldletet 's tőle a' zöldlőt elválasztani; azonban Berzelius legujabban megmutatta próbák által, hogy a' víz a' kavics-zöldletet szétbontja.

Azt mondók, hogy a' hév' forrása a' nem savított réteg' 's a' savított kéreg' érintkezése' helyén van, 's nagy részt az e' helyen történő chemiai hatások' következése. Tegyük hozzá, hogy ezen hévtámadásnak még egy második oka is van a' villanyfolyamokban, melylyek ezen két különnemü rétegek' érintkezéséből erednek. Egy más következése az ezen roppant galváni oszlop által előhozott folyamnak a' test' színe felett nyilatkozik a' mágnestű' irányában. Ezen folyamnak a' külön savítatokból álló rétegek' érintkezése' helyén is támadnak, de kevesebb erővel, a' savítatok' csekélyebb vonzalma miatt. Az irányra nézve, mellyet azok követnek, azt gyaníthatni, hogy a' nap' behatása által határoztatik, melly egymás után a' külön meridiánokat hevítvén, ekkép a' földkéreg' legfelületesb rétegeiben az egymásnak megfelelő részek' vonzódását, bizonyos időre megkisebbíti.

A' *Revue universelle*' 1833diki 2d. kötetéből.

SCHEDEL FERENCZ,
m. t. társasági r. tag.

VEGYES KÖZLÉSEK.

FÖLFEDEZÉSEK.

A' DÉLSARKI SZÁRAZFÖLD.

(Olvastatott Londonban a' kir. geographiai társaság' 1833. febr. 11dikei ülésében).

Enderby urak' 148 tonnás briggje *Tula*, a' királyi tengerhadat szolgáló John Biscoe urtól kormányozva, julius' 14kén 1830 tengerkutya-fogásra indult ki Londonból a' déli tenger felé; de a' hajótulajdonosok' azon utasításával, hogy a' magos déli szélességekben tett geographiai fölfedezéseket különös figyelemre méltassák. A' brigg mindennel, mi illy vállalathoz szükséges és megkivántató, legnagyobb bőkezűséggel volt felkészítve; e' mellett *Lively* nevü kutter kiséretül adatott még mellé.

Mind a' két hajó, miután a' capverdi szigeteknél só-felvételért megállottak volna, november' 8kán a' falklandi szigetekhez érkeztek, hol Berkeley-Sundban Port-Louis révben 10kén kikötöttek. Biscoe kapitány ezen kikötőt igen dicséri, jelesül olly hajókra nézve, mellyek a' hoorni fokot akarják körülevezni: halakat, marhahúst és fris vizet ott könnyen szerezhetni, épen úgy sülyellenes növényeket nagy különféleségben; a' kikötő' torkolatja tiszta, a' horgonyfenék jó, 's a' viz' mélysége szinte a' partig elegendő. Itt Biscoe kapitány' véleménye szerint könnyü volna hajójavító helyet állítani; melly igen nagy haszonra lenne mind a' közjóra, mind a' magányosak' érdekeire nézve is.

Miután a' hajók a' szükséges vízzel elláták magokat, november 27kén ismét a' tengerre bocsátkoztak. Biscoe kapitány Sandwich felé mentében figyelmét leginkább az Aurora-szigetekre fordította, de fáradozásai szintolly sikeretlenek voltak, mint az előtt hét évvel Weddel kapitányéi; 's így azok vagy

nem is léteznek, vagy legalább más irányban *). December 10kén 29° 14' nyugoti hosszban **) sok jéghegyeket találtak; ezek vélekedésök szerint Sandwichföld és Új-Déli-Shetland közt zajlottak, 's a' két hajónak elválását okozák, de mellyeknek isméti egybekapcsoltatása, aggodalmas várakozásban töltött négy nap mulva még is megtörtént. 20kán a' 26° 55' nyugoti hossz és 58° 25' déli szélesség alatt egy szigetet vettek észre, mellynek tekintete fölötte visszaijesztő volt, vagy, hogy Biscoe kapitány' szavaival éljünk: „borzasztó, mert nem volt egyéb mint jég és hóval fedett kőtömeg, sürü felhőkbe burkolva, mellyek semmi tárgyat sem engedének tisztán megkülönböztetni"; azért nem is tétetett próba a' kikötésre. Dél felé evezve, következő nap, délnyugotra, egy más szigetet láttak, melly amaz elsőhez egészen hasonló volt; ez most nyugot-éjszak felé feküdt. A' kutter parancsot kapott mind a' két szigetet megvizsgálni, de a' siker igen tökéletlen volt, minthogy a' csónakok egyikén sem köthettek ki. A' földabrosz szerint ezen szigetek Montague és Bristol; de Biscoe kapitány ötven mérfölddel tovább helyzi őket nyugot felé, mint közönségesen tétetnek. A' hévmérő — 1° $\frac{1}{3}$ Reaum. állott a' levegőben, és — 0° 44' a' vízben. Egy harmadik szigetet, Frislandot, dél felé láttak, egy negyediket éjszak felé.

Következett több napokban azon törekedtek hajósink, hogy dél' irányában haladhassanak, 's mennyire lehetséges, nyugotnak tartsanak, minthogy ezen világtájban igen sok jelek szárazföldre mutatának; de minden próbálatok siker nélkül maradtak. A' síkjég (Feldeis) vagy egészen összeforrott 's töretlen volt, vagy, hol abban öblök mutatkoztak, azok is csak rövid kiterjedésre valának nyitva, úgy, hogy a' hajók, ha ezen öblökbe beeveztek is, visszatérni kénytelenítettek. Szerencsére a' víz rend kivül sima volt, még akkor is, midőn a' nyugoti szél erősen fútt; 's ezen körülmény nem csak nem könnyítette a' hajók' kormányzását, hanem a' legénységet is türedelemre birta, minthogy általa azon vélemény, hogy nem messze szárazföld volna, megerősítetett. 29kén délben a' déli

*) Hogy az Aurora-szigetek valóban nem léteznek 's a' spanyol hajósok jéghegyeket tartottak száraz földnek, mellynek az említett nevet adák, azt Krusenstern admiral már néhány évvel ez előtt bebizonyította.

**) Magától értetik, hogy a' geographiai hossz ezen előadásban a' greenwichi meridiántól számíttatik.

A' szerk.

szélesség 59° 11′, a' nyugoti hossz 24° 22′ volt: de mivel most a' szél erősen fútt délnyugatról, föl kellett hagyni e' vidék' további vizsgálatával. Az előbb látott szigeteket ismét észrevevék, 's középpontjok' hossza, ismételt vizsgálat után, meghatároztatott; mi szerint azok körülbelől ny. 27° alatt feküsznek.

Noha nem volt Biscoe kap.nak szerencséje ezen délkör (meridián) alatt fölfedezést tenni, még is tapasztalásai egész a' világosságig sejtetik azt hogy Sandwichföld' ismeretes előhegyeitől jókora darab szárazföld nyúlik el dél felé; míg az alatt a' másik oldalon az igen magas szélesség mellyet Weddel kapitány ért el (déli 74° 15′), csak kevés fokkal tovább nyugot felé (mintegy ny. 36°) azt bizonyítja, hogy ezen tartomány' nyugoti csúcsai, hosszukra nézve, az említett előhegyektől igen tova nem eshetnek.

Januarius' 5kén (1831) a' Tula és Lively a' déli szélesség' 59° 9′ 's a' nyugati hossz' 21° 52′ alatt voltak; és 7kén a' d. széless. 59° 35′, 's ny. hossz' 20° 21′ alatt; — egyébiránt szüntelen a' jégsík' széle' hosszában eveztek, 's mindenütt nyilást kerestek be felé azon reménynyel, hogy délnek ösvényt, 's túl a' jegen, szabad vizet találandnak. De ezen reménységben folyvást csalatkoztak, 's 7kén estve — mond Biscoe kapitány — „minden abbeli reményeink elenyésztek, mert egyszerre egy, erős jégből álló öböl előtt láttam magamat, melly, mint az árboczkosárból látszott, legalább husz mérföldnyire terjedt el minden irányban, 's dél felé olly sima és szilárd, hogy rajta járni lehetett. A' mellett az idő olly derült és tiszta volt, hogy ha 80—90 mérföldnyi távolságban csak középszerű emelkedésü szárazföld lett volna, azt bizonyosan megláttuk volna. Egy két hojszán (viharmadár) kivül, meddig szemünk terjedt, semmi élő lényt nem láttunk, még csak hájludakat *) sem, mellyek egyébkor igen számosak valának. Ezen körülmények engem szinte meggyőztek a' felől hogy ezen jégsík magában a' tengerben képeztetett; a' viz' mérséke — 0°,89; a' levegőé — 0°, 44, volt, csoportos és igen erős hóvihar mellett. Még is délnyugot felé a' szárazföldnek nagy jelei látszottak, noha láthatárunkon belül annak semmi nyoma nem tetszett föl; egyébiránt a' tenger itt is még mindig sima volt.

*) Így nevezhetni az *aptenodytes*-eket a' franczia *pinguin*, vagy német *Fettgans* után annyival inkább, hogy az a' sok háj, melly testöket fedi, fő védelmök a' nagy hideg ellen, mellyben lakni szoktak. *A' Szerk.*

Januarius' 7—16ig a' hajók jó darab utat haladtak csak nem egészen keletnek, vissza felé; a' szélesség 59° 16' D. a' hossz 7° 14' Ny. volt. A' szél ezen idő közben délről fútt, kétszer hűsen délnyugot felől 's jó magos víztükörrel, mintha a' szárazföldtőli távolság nőne. A' jég is korról korra 's mindinkább egyes hegyekké ridegült, mellyek közül egyszer 58at olvashatánk látkörünkön; 16kán a' víz' mérséke + 0°, 89, a' levegőé árnyékban + 5° ,78, napon + 20°, 0, volt, mi a' hajónépre igen jótevőleg hatott. A' szél most nyugotnak fordult, 's a' hajók vele délkelet felé eveztek jéghegyek és eldarabolt jégtáblák közt, 's alig láttak csak egy madarat is, kivevén 20kán, midőn két nellis *) mutatá magát, és egy hajómadár: **) első, mellyet Déli-Georgia' szélessége óta láttak. 21kén a' hajók a' déli szélesség' 66° 16', 's ny. hossz 0° 24' 30'' alatt voltak; a' víz' mérséke 1° ,78, a' levegőé 2°, 67, volt; semmi jég a' láthatáron; de a' szél megint dél és délkelet felé fordult, a' merre igen sok jelei mutatkoztak egy szárazföldnek. Néhány fiatal, tarka sas (egyike ezeknek a' mint látszik új faj, orra, szárnya, és feje barna, egyéb része fehér, kevessé nagyobb a' fokgalambnál) több kék hojszával volt látható. 23kán a' szél KKNy.ról, izromonként fútt, mintha száraz földről jönne; a' tenger sima volt 's néha szinetlen; sok sas és fokgalamb lebegé körül a' hajót, melly most a' 67° 42' déli szél. 's 3° 31' kel. hossz alatt állott. A' levegő' mérséke éjfélkor — 0°, 44, a' vizé + 1° ½. A' jég ismét összeszorult, 's a' szél délkeletre vette magát, honnan gyakorta hűsen de általában még is egyformábban fútt mint néhány nappal ez előtt. 27kén a' déli széless. 68° 1' és keleti hossz' 10° 7' alatt voltak. A' levegő' mérséke — 0°, 44, a' vizé + 0°, 89. Szél KDK. erős, nagy dagálylyal; hó sok esett 's a' láthatáron sok jéghegy uszott; 's ezen kivül még nagy jégdarabok vagy inkább, mint látszott, síkjég, mellynek szélei itt ott el voltak darabolva. Hájludaknál egyéb madarat nem láttak, 's azt is keveset. Nagy vaszélyben forogtak a' hajók, midőn a' jéghegyek 's jégtömegeken keresztül történtének, de Biscoe kapitányt semmi sem tartóztathatá DK. felé fekvő czélja' közelítésétől.

---

*) Bizonyos neme a' hojszának, viharmadárnak; szine szürke-barna; általában rút és igen falánk állat. Weddell, 59. lap.

**) Így nevezhetjük magyarúl a' *diomedeát* a' német *Schiffsvogel* után. *A' szerk.*

Februarius 1jén a' déli szélesség' 68° 51', 's a' keleti hossznak 12° 12' alatt eveztek; a' légmérsék — 0° 89, a' vizé + 0° 89. Livelyhez közel egy tengeri eb láttatá magát; és sok hómadár 's barna sas lebegé körül a' hajót; azalatt hogy, különböző időben, madarak, — mellyeket előbb szárazföldieknek tartottak, később királymadaraknak ismertek, de mik, noha vizi madarak, még is a' száraztól messze nem tartózkodnak — dél felé repültek. A' viznek színe is világosabb volt, de mind ezen, szárazföldre mutató jelek' ellenére is, sem ez bizonyosan nem határoztathatott meg, sem a' tenger' mélysége a' mér-ólommal el nem érethetett. 4kén a' jelek még bizonyosbak lőnek, 's a' remény, hogy földet fognak érni, újolag táplálttatott; de még ezen délvonalról sem mondhat bizonyosat Biscoe kapitány leginkább azért is, mert a' jég melly most éjszak felé huzódott, őt arra kényteté, hogy mélyebb szélességeket keressen. 8kán délben a' szélesség' 67° 12' 's a' keleti hossz' 27° 15' alatt voltak. A' legmérsék + 0°, 44 (a' napon + 23°, 11), a' vizé + 0°, 44. A' szél KDK. felé fordúlt, 's néhány napig erősen fútt 's magas hullámokat hányt; ezen akadályokhoz még jéghegyek is szövetkeztek; de a' hajók mindennemü veszélyeknek ellen állottak, 's keleti útjokat folytaták. 17kén a' széless. 66° 44' D. a' hossz' 38° 5' K. 19kén keresztül vágák Cook kapitány' 1773ki utját 's a' síkjeget csak nem azon állapotban lelék, mellyben Cook hagyta. 25kén igen bizonyos jele látszott a' szárazföldnek; a' déli szélesség' 66° 2', a' keleti hossz' 43° 54' alatt; a' vízmérsék — 0°, 89, sok jégsziget és sikjég-tábla a' láthatáron; de ismét csak hamar eltünt az ezek közt is úgy, hogy újra nem lehetett reá ismerni. Több tengeri eb, hájlúd 's egy fiatal tengeri elefánt is látszott; a' szilárd jégtömeg' párkánya csaknem olly magas volt mint Nord-Foreland (Angliában) 's ehhez sokban hasonlított. Végre 27kén tisztán meg lehetett különböztetni a' szárazföldet a' déli szélesség' 65° 57' 's keleti hossz' 47° 20' alatt; kiterjedése jókora, de sikjéggel volt körülövezve; a' levegő' mérséke most — 4°, 44, szembetünőleg alacsonabb mint eddig elé tapasztaltatott; a' víz' mérséke — 0°, 89. Először látták rendkívül élénk villanásait a' déli fénynek, „néha — ugymond Biscoe kapitány — szép, mintegy fejünk felett elgördülő oszlopok' alakjában, mellyek hirtelen ollyanok levének mint valamelly kárpit' rojtjai; majd ismét kigyódzó vonalokként szaladozák be az eget; néha csak néhány ölnyire látszottak lenni fejünk felett; 's kétség kivül a' mi gőzkörünkben képződtek. Legszebbike volt ez, bizonyára, minden egyéb

illy tüneményeknek, mellyeket valaha láttam 's a' hajóbeliek, — noha a' brigg látható veszélyben forgott, minthogy erős szél hajtotta 's e' mellett igen oldalast lebegett — nem tudák szemeiket az égről elfordítani, hogy inkább a' menetel' irányára ügyelnének."

Most minden fáradság arra fordíttatott, hogy a' fölfedezett szárazhoz minél közelebb juthassanak; ezen próbálatoknál a' hajókat egy, martius' 5kén keletkezett széltorlat, melly valódi szélvészszé növekedvén egész 7ig tartott, legnagyobb veszély fenyegeté, végre el is választotta; a' Tula jóformán meg is károsodott; több legény igen megsebesítetett 's az egész népség' egészségét a' nagy hideg romlással fenyegette. Ösvényök KÉK. és ÉK. közt vonult, 's 8kán midőn ismét vizsgálódásokkal lehete foglalatoskodni, láták, hogy a' brigg ÉÉNy felé 120 mérföldnyire hajtatott. Ismét DK. felé evezve, 16kán ugyan azon földet látták a' 49° keleti hossz alatt. Egy előhegyre mellyet már előbb látták volt, újra rá ismertek, 's azt „Cap Ann" nak nevezték. Több napig szüntelen fáradoztak, hogy megközelíthessék azt, de hasztalan; e' mellett a' legénység egészségben és erőben olly hirtelen fogyott, hogy általában szükséges volt szelídebb éghajlatot keresni. Nagy aggodalomra nyujtott okot Lively kutter' sorsa is, mellyet 7ikától fogva nem láttak, 's melly, ha ama' förgetegben el nem merült, hihetőleg mélyebb szélességet keresett 's Vandiemen' földére vonúlhatott. Három, felette nagy fáradsággal töltött hét után végre elhatározá Biscoe kapitány, hogy maga is oda tartson; a' fölfedezett földhez, mellyet méltán *Enderbyföld*nek nevezett, soha sem juthatott közelebb mint húsz 's harmincz mérföldnyiig. Majus 7kén a' Tula Derwentbe érkezett; oda mentében két hajóslegényt vesztett el 's a' többi legénység olly bágyadt volt, hogy a' brigget három tiszt, egy matróz 's egy hajós inasnak kellett vezérleni. Az éjjelek ezen időkör' lefolyta alatt nagyobb részint olly setétek voltak — kivevén ha néha néha a' délifény villant meg — hogy maga a' kapitány is kénytelen lett minden éjjel egész virradatig a' többiekkel együtt versenyt dolgozni. A' szelek egyformák lettek már, úgy mint a' déli szélesség' 60° alatt.

Lively még csak augustusban csatolta magát a' Derwentben fekvő Tulához, mert első megszállásakor kárt szenvedett, 's kénytelen volt Új-Déli-Walesben, a' Fülöprévben kikötni. Mind a' két hajó october 10kén 1831 ismét a' tengerre bocsátkozott 's tengeri eb-fogás végett egész januarius' 4éig 1832 késtek Új-Seeland' tengermellékén, Chatham' és Bounty' szige-

tein. Egyetlen egy fontos geographiai észrevétel, melly ezen idő alatt tétetett, a' Bounty-szigetek' fekvésének megigazítása volt, melly már e' szerint nem K. 170° 6', mint közönségesen tartatik, hanem 178° 26' K. alatt fekszik.

Innét Biscoe kapitány ismét DK. felé evezett, hol első gondja volt a' Nimrod-szigeteket érinteni, mellyek, a' mint állítatott 56° 3' déli szélesség 's 157° 50' nyugoti hossz alatt feküsznek; de felkeresésök hasztalan maradt, úgy hogy Biscoe' véleménye szerint azok, legalább az állított irányban, nem léteznek. A' víz azonban itt ollyan volt, mint homoktorlat felett lenni szokott, még is a' mér-ólommal utazóink nem értek feneket. Januarius' 14kén, 56° 26' déli szélesség és 156° 48' nyugoti hossz alatt sok madár és tengeri fű látatott. Sőt több hóvihar is délkelet felől; és 15kén a' déli szélesség' 60° 45' 's a' nyugoti hossz' 132° 7' alatt az első jéghegyekre találtak, a' levegőnek + 2°, 22. mérséke mellett. 31kén mintegy száz illy hegyet számláltak a' láthatáron 's a' felhők mindig alacsonan és nehezen függöttek a' délnyugoti láthatáron, mintha arra száraz föld volna; de minthogy a' szél ÉK. felé fordult, a' súlymérü' (barometer) lesülyedése 's egyéb tünemények' hidegre mutattak, nem itéltetett tanácsosnak, ezen jeleket közelről megvizsgálni.

Februarius 3kán a' déli szélesség' 65° 32' 's a' nyugoti hossz' 114° 9, alatt voltak. Itt, egészen a' Tula' közelében omlott össze egy sziget, olly robajjal, millyen az égi dörgés szokott lenni: a' tenger szemlátomást betelt 's mintegy elborítatott jégdarabokkal, 's az eredeti anyagnak csak egy kis széke maradt fenn. 12kén a' keleti szélesség' 66° 27', 's a' nyugoti hossz' 87° 50' alatt ismét nagy számu madarak (hajómadarak, hájludak, fokgalambok) 's több púpos hátú czet- és finnhalak; 's mintegy 120 jégsziget láttattak a' hajófedélről. 15kén végre ismét szárazat pillantának meg KDK. irányában, de nagy távolságban; a' hajók' állása a' déli szélesség' 67° 1' 's nyugoti hossz' 71° 48' alatt volt. Azon száraznak tartott pont felé tartva, azt más nap reggel szigetnek ismerték, mellyet az angol királyné' tiszteletére *Adelajd' szigetének* kereszteltek. A' vizsgálat, melly a' következett 14 napon folyvást tartott, azon következményt adá, hogy ezen sziget egyike azon szigetláncznak, melly KÉK.ről NyDNy. felé, egy magas összefüggő tartomány előtt nyúlik el, melly a' mint látszik, nagy terjedelmű, és *Graham' földének* neveztetett, az említett szigetláncz pedig a' fölfedezőről *Biscoe-sornak*.

Az Adelajd' szigetének méltóságos és szép tekintete vsn; egy magas csúcshegye a' felhőkbe nyúlik, 's annak legmagasb orma azokból kiemelkedik; egy alacson hegyláncz éjszaktól dél felé mintegy négy mérföldnyire terjed el, mellynek teteje csak igen vékony hóréteggel van befedve, míg oldalai a' hegy' alja felé vakító fényű hó- és jégkéreggel van beborítva, melly a' tenger felé nyúlik 's ott egy 10—12 lábnyi magosságú kőszálba végződik. Három mérföldnyi térségre 250 ölnyi mérólommal sem találhattak feneket, 's magok a' szigetek körül is a' viz felette mély volt. Egyiknek mellyet Pitt' szigetének neveztek (déli szélesség' 66° 20' ny. hossz' 66° 38' alatt), sok öblei vannak, 's a' megette fekvő fő tartománynyal jól védett kikötője van, de ennek feneke szirtes. Csak egy élő állat sem találtatott e' szigetek' egyikén is, még madarakat sem lehete látni, noha azok néhány mérföldnyire éjszak felé számosak voltak.

Februar' 21kén szerencséje volt Biscoe kapitánynak az általa fő földnek tartott partokon kikötni; azt a' maga rende szerint elfoglalni, a' látható hegyek' legmagosbikát az angol király' tiszteletére *Vilmos' hegyének* (Mount William) nevezte, 's az ezután következőt Moberly kapitány' tiszteletére ugyan *Moberly' hegyének*. A' kikötőhely egy mély öböl volt mellynek vize olly csendes, hogy ha tengeri ebeket találtak volna, a' hajókat igen könnyen megrakhatták. A' mélység itt is nagy volt, csak nem egészen a' part mellett is húsz ölnyire még nem találtak feneket; 's a' nap olly melegen sütött, hogy a' hó minden bérczek hosszatt olvadozni kezdett. A' Vilmos' hegyének fekvése a' déli szélesség' 64° 45' 's nyugoti hossz' 63° 51' alá határoztatott.

Innét Biscoe kapitány Déli-Shetland' szigetei felé evezett, hol hajója megfeneklett, kormánya' evezőjét elveszté 's alig menekheték meg teljes hajótöréstől; azután a' falklandi szigeteket érinté, mellyek' szomszédságában a' Livelyvel összetalálkozott, 's végre Sz. Katalin felé tartott, Brasiliába, hol azt kellett hallania, hogy a' kutter a' falklandi szigetek' egyikénél, t. i. a' Makay' szigeténél elsülyedt, a' legénység azonban egy Monte-Videobeli hajó által megmentetett.

Következő általános megjegyzések zárják be kivonatunkat Biscoe kapitány' naplójából:

1. Az igen magas szélességekben a' szél, ha az ember, mint ezen hajózásnál történt, valóban a' jégövön belül van, csak nem mindig egyformán délről fú, DKről KÉK. felé való ingadozással; 's minthogy ezen szelek, olly hajóra nézve,

melly nyugotról keletre indúl, ellenkezők, azért Biscoe kapitány azt tanácsolja, hogy jövendő próbálatok' alkalmával ellenkező irányban induljanak t. i. keletről nyugotnak. A' jégen kivül azonban a' szelek szüntelen nyugotiak voltak.

2. A' déli fény csak néha néha látszott, koronként felette élénken, melly esetben mindig rossz időjárás' előpostája volt. A' kompaszra semmi befolyása sem volt.

3. A' következő tábla a' mágnestűnek, az egész út alatt észre vett eltéréseit mutatja:

Tapasztalt szélesség.	Hossz az időmérü *) szerint	Eltérés.	Tapasztalt szélesség.	Hossz az időmérü szerint	Eltérés.
58°15' D.	23°14' Ny.	2°00' K.	41°24' D.	150°25' K.	11° 00' K.
59 35	18 54	1 30	40 12	178 13 Ny.	10 00
58 02	10 02	8 12Ny.	52 44	175 52	13 00
59 16	7 14	11 30	56 26	170 30	16 00
62 25	2 28	15 00	55 55	149 49	fogy. K.
66 48	1 02 K.	20 30	64 21	119 43	12 00
67 40	6 33	19 44	64 06	110 46	28 00
67 57	8 28	21 12	66 27	78 04	— 32
68 30	14 42	23 12	64 53	67 03	26 20
68 43	22 25	28 44	64 20	65 20	26 00
68 58	23 45	29 10	57 52	51 38	12 00
66 56	36 57	33 00	36 46	47 50	11 00
67 50	36 38	37 12	33 32	44 50	8 00
66 46	41 10	40 22	31 05	43 46	4 30
65 16	49 27	40 10	20 01	29 00	6 04 Ny.
61 16	64 47	42 28	13 29	24 47	7 40
54 57	104 32	27 38	36 53 É.	34 04	20 40
51 53	129 09	Kelet felé semmi	39 34	28 36	20 40
48 40	139 55				

Kedvesen veendik, úgy hiszem, az olvasók, ha itt Krusenstern orosz al-hajóvezérnek báró Humboldt Sándorhoz írt levelé' töredékét közöljük, mellyben *Bellingshausen* orosz hajókapitánynak, hasonlólag a' délsark' vizeiben tett fölfedezéseiről tétetik említés.

„*Szent-Péter' Vára*, *aprilis'* $\frac{8}{20}$d. 1833.

A' legújabb mi itt az útleirások' tárgyában megjelent, Bellingshausen kap. délsarki útja. Bátorkodom Kegyednek a' po-

*) Vagy hosszmérü; chronometer.

rosz követség által ezen munkát megküldeni. A' déli szélesség' 69° alatt tett fölfedezései most Biscoe kapitánynak ugyan azon környéken tett fölfedezése által új érdeket nyernek, mert nem hihetetlen, hogy azok, a' Bellingshausen által *Sándor' földének* nevezett tartománynyal összefüggenek, minthogy ez a' Graham' földének legdéliebb végétől csak valami száz mérföldnyi távolságra esik: 's mivel Bellingshausen kap. *Első Péter' földéről* (68° 57' D. és 90° 46' Ny.) *Sándor' földére* (68° 43' D. 73° 9' 36" Ny.) evezvén, szárazföld' több jeleit vevé észre, egy helyen (hossz' 78° alatt) a' víz' színének változását is tapasztalta: hihető, hogy, ha egy folytában nem is, Első-Péter' földe is összefügg a' Graham' földével, melly ismét a' Déli-Shetland' szigeteivel határos; azonban állhatna az több egymáshoz közel olly szigetekből, millyenek a' Déli-Shetland-szigetek, vagy millyenekből talán a' Graham' földe is áll. Ha ez úgy volna, az Első-Péter' földétől a' shetlandi szigetek' éjszakkeleti végéhez elnyúló föld (a' Powell-szigeteket ide nem tudva) mintegy 900 mérföldet tenne: mindenkép megérdemlő a' szárazföld' nevezetét. Ezen szárazföld, mellynek lételét theoreticus okokból hitték, Cook' sikeretlen keresései után pedig kétségbe vonták, végtire fel van találva.

Midőn Enderby a' hajóin tett fölfedezéseket velem közölné, egy úttal azt jelenti, hogy ez évben (1833) újra két hajót küld a' déli sark felé. Ohajtható volna, hogy ezen hajók nem csak a' Graham' földét, 's az e' közt 's I. Péter' földe közt fekvő helyet szigorúbban megvizsgálnák, hanem Biscoe' Enderbyföldét is a' szélesség' 65° 's 67°, 's a' keleti hossz' 44° és 52° közt. Különös hogy Cook az Enderby' földét nem látta, holott hozzá 1773. olly közel járt."

Ezeket közölvén, azt jegyzi meg Humboldt Sándor, hogy Cook 1773. januarius' 17dikén 67° $\frac{1}{2}$ szélesség 's 40° keleti hossz alatt, Mozambique' délvonalában mulatott. Az új szárazföld Déli-Shetland' déli vége és Enderby' földe között az adott szélesség alatt össze nem függhet, mivel Weddel kapitány 1823. februarius 20dikán a' greenwichi nyugot hossz' 30° alatt egész a' déli szélesség' 74° 15'-ig előre nyomult, a' nélkül, hogy jeget vagy földet látna. A' Cook által elért legdéliebb szélesség, de nyugotra I. Péter' földétől, a' d. sz. 70° 10' volt. —

Az új hajóútnak mult évi júliusban kelle Angliából kiindúlni. Az admirálság' lord-biztosai a' királyi tengerhad' egyik tisztét Rea urat rendelék Biscoe úr mellé, hogy ezt tudományos vizsgálódásaiban gyámolítsa; a' királyi geographiai társaság pedig Biscoe úr' nagyobb ösztönére, 's a' tett

tapasztalatokért háladásul neki az 1832diki királyi jutalmat itélte oda.

(*Berghaus: Annalen der Erd-, Völker- und Staatenkunde. Berlin*, 1833. *Nro* 97, 98.).

LEVELEZÉSEK.

PETROVICS FRIDRIKNEK, A' M. TUD. TÁRSASÁG' RENDES TAGJÁNAK KÉT LEVELE A' KÜLFÖLDRŐL.

1.

Berlin, october 12d. 1833.

Tekintetes társaság! Édes hazánk' történetirását illető vizsgálatimat Prágában kezdém gyarkorlani. Az idevaló főiskola' könyvtára gazdag ugyan általában véve 's jó rendben tartatik, hanem csupán csak nominális, noha a' tudományok' osztályait követő catalogusa lévén, Magyarországot illető könyve mennyi és miféle legyen, csak az tudhatná meg, ki ráérne a' vagy tiz folio kötetből álló historiai catalogust végig kutatni: a' mi annyival több időbe kerül, minthogy a' könyvtár egyedül reggeli 8 órától délig vagyon nyitva. Realis catalogust most készítenek 's *Hungarica* rubrica alatt már egy rakás czédulát mutattak, melly még folyvást szaporodik: birom is a' szives tisztviselők' igéretét, hogy, mihelytt az előkészületek megtörténtek, ezen rubricát számunkra azonnal leiratják. Az incunabulumok' catalogusát szorosan olvasám végig, azon tekintetből, ha valami magyarországi sajtó alól kikerült incunabulumot kaphatnék; de csak egyre akadtam, Hess András' Chronicon hungarorum-ára.

Hatezer darab kéziratai közül legnagyobb része theologiai és asceticai tartalmu, mert mind hajdani monostorokból való; történetirási 's különösen Magyarországot illető, mint hitelesen mondák, igen csekély számu. De ezeknek catalogusa is igen tökéletlen, sőt nem is teljes, úgy hogy az ember meg nem tudja belőle, mi az, minek rövid czimét olvassa. Igy p. o. ezen czikkely: *Historia trium regum*, micsoda? A' Krisztus' imádására jött három napkeleti bölcsek legendája. Avvagy micsoda ez: *Diplomata Caroli IV. Imperatoris?* Nem egyéb, mint egy vastag, elejétől fogva végig csupa curialis stilusbeli mindennemü formulákat magában foglaló fólians, millyeket Kovachichunk *Formulae solennes styli* czim alatt kiadott. Tisztán kelle tehát látnom, hogy a' kéziratokra nézve,

vagy a' készülendő tökéletes catalogust bevárnom, vagy az egész gyüjteményt darabonként forgatnom szükség. Ez utolsó minden esetre czélhoz vezetőbb volna, de tehetségemen nagyon túl esvén, amavval kelle megelégednem.

Szép oklevélgyüjtemény is vagyon, csak hogy, ezelőtt néhány esztendővel, a' legnevezetesb darabok a' bécsi udvari levéltárba felkéretvén, most alig van egyéb, mint csehországi eltöröltetett monostorokat illető irományok.

Mentül többet vártam a' prágai főkáptalan' könyv- és levéltárától, annyival keservesben esett, hozzá nem juthatnom. Az előtt, úgy mondják, minden tisztességes embernek szabad volt bejárni, hanem észre vévén utóbb, hogy némelly ritkaság elveszett, kifogás nélküli törvényül tételték, semmi idegent be nem bocsátani; mások ellenben ezen tilalmat a' könyv- és levéltárban uralkodó rendetlenségnek tulajdonítják, úgy hogy a' káptalanbeliek magok sem tudják, miök van. Minden ügyekezetem' egyetlen gyümölcse az, hogy két igen derék és jeles kanonokkal megismerkedém, kik közül a' tiszteletre méltó vidám öreg Neumann nekem a' székes egyház' jelességeit önmaga mutatni 's magyarázni, a' tudós Pessina pedig a' cseh literaturának mostani állapotjáról velős tudósitást adni szivesek valának.

Dobner Gelasius' kéziratai 's gyüjteménye 15 nagy csomóban, a' piaristáknál őriztetnek, mellyekből a' boldogult pater rector a' Monumenta Historica Bohemiae' negyedik kötetét öszveszedte, de halála miatt ki nem adhatta. A' mostani pater rector, egyibaránt igen szives 's illy kincset becsülni tudó ember, hivatalában még nem olly régi, hogy azon gyüjteménynyel közelebbről már megismerkedhetett volna: ellenben ajánlkozék, hogy, a' mit nevezek, ő maga ki fogja keresni, vagy ha vizsgálni akarom, ezt kötetenként az ő szobájában megtehetem. A' mire legalább egy hét kivántatván, kénytelen valék jó akaratját megköszönni.

Prága' városa' levéltárában is voltam. Azt annak ügyes és szorgalmatos regestratora, négy esztendő alatt, egészen uira öszvejegyezte és rendbe hozta. Tőle tudom, hogy benne valamire való 's különösen minket illető régiség nincsen: a' mi volt, mindent a' kormányszéki 's a' bécsi udvari levéltárakba vittek.

A' strahowi apátság' és a' maltai vitézek' levéltárait nem látám, mert az időből kifogytam, a' mi kiváltképen oklevelek' olvasására bőven kivántatik. Pedig különösen a' maltai vitézeknél valami hazánkat illetőt igen hajlandó vagyok gya-

nítani, azon okból, hogy hajdan a' magyar és csehországi johanniták egy perjelséget alkottanak.

A' gubernium' levéltárába csak különös engedelem mellett juthatni, mellynek utána járnom sem időm sem módom nem vala. Ezen levéltár épen most regestráltatik, 's legfelebb két esztendő mulva reménylhető, olly tökéletes lajstromok fognak elkészülni, hogy belőlök minden időveszteget nélkül minden szükséges utasítást meritni lehet.

Prágában egy corvinianus codexet találtam, a' főiskola' könyvtárában.

Egyébiránt meg kell jegyezni, hogy Dobner és Dobrovsky gyakran kéziratokat hoznak fel, mint a' főiskola' vagy a' főkáptalan' kincsei közt találandókat, mellyeket ők használtak, de ama gyüjtemények már ma többet nem birnak: mert mind a' két férfiu' halála után úgy eltévedtek, hogy legkisebb nyomukba sem lehetett akadni.

Drezdában a' királyi könyvtárnak csak nominalis jó lajstroma lévén, hazánkat illető könyveket a' tenger foliansokból nem szedhettem ki, de a' *Historia Hungariae* czím alatti osztályban álló munkák közt sem vettem valami ritkaságot észre, melly nálunk ne találtatnék. Kéziratai közül is kevés érdekel bennünket, legnagyobb része görög és római classicusok és német, főképen pedig szász országot illető történetirási darabokból áll. Catalogusát végig olvasám, melly teljes ugyan, de régi és rendetlen, azonban minket illetőt felette keveset kaptam. Corvinianus codex pedig, ha szinte Wallaszky Pál maga idejében többet látott is, most három darabnál több bizonyosan nincsen.

A' jénai főiskola' könyvtárában mindöszve nem sok a' kézirat: Magyarországot illető pedig, Sz. Erzsébet' két életirásán kivül, csak Segner' emléknévkönyve (Stammbuch), mellyben sok 17. századi nagy, hires és nevezetes magyar ember keze' irása találtatik, és még valamellyik oláh vajdának valami magyar senátorhoz irt levele vagyon. Corvinianus codex is csak egy. Incunabulumai közt Temesvári Pelbart' beszédein kivül, egyéb semmi sincs. Magyar történetirási munkát is szinte keveset találtam, azt is csak közönségest.

Weimarban a' nagyherczeg' 136,000 darabból álló könyvgyüjteménye sokkal ujabb, és sokkal inkább új 's kiváltképen pompás és drága munkákat magában foglaló, semhogy kéziratokban vagy régiségekben bővölkednék; a' minthogy Magyarországot illetőt egyet sem mutathat.

A' hálai főiskola' kevés kéziratait (mindössze tán két vagy háromszáz) végig nézvén, hazánkat érdeklőt egyet sem találtam: incunabuluminak pedig külön catalogusa nem lévén, ezekről semmit sem mondhatok. Azonban megvallom, azon könyvtárruli ismeretemben magam sem bizom egész bátorsággal, mert egy könyvtárnokat sem kapván otthon, és csak egy délután lévén időm Hálában mulatni, kénytelen valék magam egyedül mindent futtában megtekinteni.

De van Hálában még egy, többnyire hittudományi munkákból álló könyvtár, az ugy nevezett Magyar Könyvtár. Ez azelőtt Wittenbergben, különféle hagyomány és ajánlásból öszvegyüjtve, az ottan tanuló magyar ifjak' számára, mindig egy magyar tanuló' gondviselése alatt tartaték, 's a' wittenbergi főiskolával együtt Hálába viteték által, hol azt, magyar tanulók' nem létében, ideiglen, külön szobában, a' nagy könyvtár' igazgatói őrizték, később pedig, midőn ismét magyarok érkeztek, megint azoknak adták által. Én azonban semmi hazámfiát Hálában nem érvén, ezen könyvtárt sem láthattam: pedig talán igaz, hogy némelly kézirat is van benne, melly hazánkat illeti. Ezen tekintetből is nagyon ohajtanám, ha még egyszer Hálába rándulhatnék.

De Hálában még egy harmadik, az ugy nevezett Mária-könyvtár is vagyon, melly öt hagyományból és csupa nyomtatott munkából áll, de olly furcsa rendben, millyet, még nem láttam, gondolni sem tudtam volna. Először minden hagyomány külön van választva, másodszor a' könyveken minden állásban egytől kezdve futnak a' számok, harmadszor a' catalogusban nem a' könyv, hanem a' polcz 's rajta álló első és utolsó könyv' száma van megjegyezve, mellynél alkalmatlanabb indicatiót képzelni sem lehet. P. o. E. 83—156, azt jelenti, hogy a' keresett könyv az E polczon lévő 's 83tul 156ig való számokat viselő könyveknek egyike; pedig igen sok borétékban két három munka is van öszvekötve: melly baj, melly idővesztegetés, egy könyv miatt hetvenhármat forgatni! Szerencsémre csak hamar meggyőződtem, hogy itten rám nézve semmi aratást nem reménylhetek, 's oda hagyám a' rendes zavart.

A' lipcsei főiskola' könyvtárában mind felállítására, mind lajstromára nézve a' legnagyobb rendetlenség uralkodik. Volt őrzője, kora és betegeskedése miatt, tán harmincz esztendeig sem volt benne, a' könyvtárt pedig folyvást használták, 's az ideiglen felügyelő professorok a' zavart, ha nem nevelték, legalább nem orvosolták. A' catalogusok igen régiek, 's olly

hibásak, hogy könyvet nehezen, kéziratot szinte teljességgel nem találhatni. Néhány hónap óta Gersdorf Erneszt' személyében igen tanult főtárnokot nyert. Esztendőre a' most készülő épületbe fog általvitetni, mihelyt t. i. ujra meg lesz regestrálva. Mostani állapotjában, ki hónapokat rá nem fordíthat, hiában dolgoznék benne. A' kéziratok' lajstromában „*Stephanus Rex Hung.*" megjegyzett darabot, a' mellette álló szám alatti kötetben Gersdorffal együtt kerestük, de abban hat muzsikai értekezésen kivül mit sem találtunk. Azon tul a' szives Gersdorf, könyvtára' dolgában, Drezdába lévén a' minister által szólítva, alig lehettem vele egy kis óráig, midőn a' postakocsi' megindulásának órája őt, 's vele együtt foganatos munkálódásomhoz való reményt is tőlem elragadá. Illy szomorító környülmények közt méltán megörültem, midőn Gersdorf, mit tőle kérni sem mertem volna, ritka szivességgel, arra ajánlá magát, hogy, regestrálás közben nem csak a' mit feljegyeznék, hanem akár mi, Magyarországot illető, dolgokat is, mellyekre akkor akadand, különös jegyzékbe öszveszedet, 's ha másolatok kivántatnának, azokat is akár mikor meg fogja tétetni. Ezen ritka szivességet a' tudós társaság' nevében is megköszöném. Van egy példány Chronicon budense.

A' városi könyvtár' őrzője szinte Lipcsében ugyanyira sietett útnak készülni, hogy alig értem rá a' könyvtárt és a' kéziratok' lajstromát csak futtában megtekinteni, 's nem kaphattam olly emberséges embert, ki velem más vagy harmadnap a' könyvtárba bejött volna: mert az csak kétszer egy hétben nyittatik meg, kedden és szombaton délután 2 órától 4ig. Meg kelle tehát elégednem azon igérettel, hogy rövid idő mulva a' kéziratok' catalogusa nyomtatásban fog megjelenni: pedig van sok Magyarországot illető. Egy corvinianus codex is vagyon.

Berlinben mi legyen, még most nem tudom: Wilken, a' főkönyvtárnok magyarul is tud annyit, hogy magyar könyvet, szókönyv' segitségével olvashat; csak hogy ide kevés jön, pedig jóra valót a' könyvtár szivesen megvenne.

Egyébiránt a' tek. társaság' kegyeibe ajánlott stb.

2.

Tekintetes társaság! Első, innen Berlinből költ, jelentésem' következésében, ezuttal két dolgot küldök a' tekintetes társaságnak. *Az első* a' berlini királyi könyvtárban találtató,

Magyarországot illető, kéziratok' lajstroma.*) Az oklevelek közül többről bizonyosan tudom, hogy nálunk nem csak ismeretes, hanem nyomtatásban is megjelent; némellyikről ugyan ezt csak gyanítom; néhányat pedig valóságos leleménynek 's ollyannak tartok, melly Magyarországban nem találtatik és a' lemásoltatást mindenképen érdemli. Minek hiteles kitapogatására itten módom eszközöm nem lévén, a' tekintetes társaságot alázatosan kérem, méltóztassék a' küldöttem lajstromot megvizsgáltatni, 's rendelését velem közleni, hogy itten, a' leiratás iránt szükséges lépéseket tehessek.

---

*) A' tud. társaságnak martius' 15d. tartott kis üléséből neveztetett küldöttség ezen lajstromból a' következő kéziratokat jegyzette ki lemásoltatás végett, minthogy nálunk nem ismeretesek: 1. *A' berliniek* közül.

Nro 255) Reise eines Bergmanns von Freiburg nach Oberungarn, aus dem letzten Decennium des XVII. Jahrhunderts.

Nro 40) Adversaria ad historiam seculi XVI pertinentia. Inter haec habentur literae Matthiae *Citardi* (Engel szerint *Sitard*, dominicanus; mások szerint *Cithard* franciscanus. I. Gesch. d. ungr. Reiches, IV. 180.) confessoris caesarei ad pontificem de exitu Ferdinandi I. imperatoris. Dat. Viennae Austriae 3. Aug. 1564.

Chronicon Francorum. Cod. MS. pergam. sec forte XIII. in fol. min. (Ez csak azon esetre leirandó, ha benne a' frankoknak az avarok és kunokkal való dolgaikról is van szó).

Nro 158. g) Remarques sur un calendrier imprimé à Hermanstadt en Transylvanie l'an 1714 et publié par Joseph-Clément Brecht. fol. scripta 2 in fol.

Nro 42) Journal de la guerre d'Hongrie depuis l'année 1737 jusqu' au premier Septembre 1739, que la paix fut conclue entre l'empereur, la Russie et la Porte Otomane, par la médiation du roi de France. Anonymus.

2. A' *drezdaiak* közül:

Hanns Breisinger, Reise in Ungarn. Cod. chart. MS. F. 171. 1508.

MS. G. 81. Contrafactur der Reutter- und Landknecht Fahnen, so in der Siebenbürgischen Schlacht Anno 1601 erobert worden. Cod. chart. fol. (Ezt a' rajzolatok miatt leginkább).

Második pedig, mit küldök, Ottendorf Henrik' utazásának Budától Temesvárig leirása *). Az eredetiben minden helységnek fekvése különösen vagyon lerajzolva 's leirásának eleibe iktatva; én azon jelesb táblákat választám ki, mellyek ide csatolva következnek. Ezen rajzolatokról Ottendorf maga azt jegyzi meg az előbeszédben, hogy azok csak közelitőleg, nem pedig tökéletesen pontosak, a' mennyire tudnillik puszta szemlélés után vihette; mert szoros kimérésre sem érkezése nem vala, sem a' török nem engedte volna. Mire nézve vagyon a' londoni museumban egy más nevezetes, eddigelő hazánkban, tudtomra, ismeretlen kézirat és rajzolat, mellyre ebben: „*Catalogue of the Harleian manuscripts in the British Museum. London:* 1808. *fol. Voll* 1—4." akadtam, hol 235 lapon, 4989 szám alatt illyen kézirat hozatik fel: „Codex chartaceus elegantissime scriptus, 28 paginarum, cum sequenti titulo: „A Journall of the seige und taking of Buda, by the Imperiall Army, under the conduct of the duke of Loraine, and his electorall highnesse the duke of Bavaria. By Mr Jacob Richards, one of his Maties Engineers, who was appointed by the right honble the lord Dartmouth, master general of his Mts ordonance etc. to serve in the said army, in order to his improvement for his Maties future service. 1686." Cum amplo urbis et obsidentis exercitus plano accuratissime, imo elegantissime, imo elegantissime delineato. Ennek is, ha a' mindenható szerencsésen Londonba vezetend, a' többek közt, mását, a' tekintetes társaság, úgy hiszem, fogja általam kieszközöltetni; 's elvalahára megtudjuk, millyen volt legyen országunk' anyavárosa igazán és voltaképen a' török alatt. A' többek közt mondám, mert vajmi sok hazánkat illető szép documentum van a' britt museumban, mellyeket három, a' király' és a' parliament' rendelésére nyomtatott, testes lajstromából kiszemeltem. Van közte II Ulászló, II Lajos, I Ferdinand, János és későbbi királyainknak, az angol királyok és ministerekhez intézett, számos és nagy részint eredeti leveleik, vagynak angol követeknek nagyobbára eredeti tudósitásaik Magyarország' dolgairól; vagynak levelezések Bátoriak és más erdélyi fejdelmek és angol királyok, kiváltképen Erzsébet királyné közt, és mind eredeti; sőt valóságos magyar irományok is, mellyek így említetnek: „*Complures literae polonica et hungarica lingua scriptae, et instrumenta publica cum suis sigillis affixis.*" Harleian collection 7013. 25.

*) Fenntartjuk magunknak későbbre ennek megismertetését. *A' szerk.*

Tudnillik mostani időmet nagy részint arra használom, hogy a' különféle könyvtárakban őriztetett kéziratoknak nyomtatott catalogusait, mellyek az itteni királyi könyvtárban megvagynak, 's mellyekhez odahaza nem juthattam, szorgalmatosan és nagy fáradsággal vizsgálom, 's a' mi hazánkat akár mi módon illeti, belőlök kiszedegetem, még azt is, mi már nyomtatva van, úgy vélvén, hogy ennek is eredetiét tudni szükséges, mivel megtörténhetik, hogy kétes kérdésben az ember ahhoz folyamodni kénytelen. Ebbeli gyüjteményem már is tizenegy ívre szaporodék, és hihető hogy még egyszer annyira vihetem, ha a' még hátra lévő catalogusokon is végig megyek. Annyival nehezebben esik, hogy a' wolfenbütteli, göttingeni, boroszlói kézirati gyüjteményeknek nyomtatott catalogusok nincs, és ha a' két elsőt megláthatandom is, majd nem mulathatok addig benne, hogy kedvem- és a' szükséghez képest minden kincsét megvizsgálhatnám stb.

PETROVICS FRIDRIK.

RÉGISÉG. — ÓMAGYAR LITERATURA.

A' NAGYSZOMBATI CODEX, 1490—1527.

A' hazában és külföldön elszórt, nem csekély számu régi magyar kéziratok közül jelenleg csak a' következő hátcziműt: „*Codex Hvngaricvs Evangeliorvm, Sermonvm de An.* 1527" érintendjük, mellyből sz. László királyunk' legendáját azaz életét, mint e' kéziratnak, sz. István királyunk', Imre herczeg', Erzsébet' és több más szent' életrajza közt legbővebb és jegyzetesebb példányát, hűséggel, irásának kőbe metszett hasonmásával közöljük a' szónyomozás- és régiségről elmelkedőkkel 's pedig, a' mennyiben a' hely engedé, néhány világosító jegyzetekkel. Az érintett czimű, vastag papirosra, 4rétben, [iratott 335 levélből álló, nyelvünk' változásainak és az egyházi szónokság' történeteinek jeles emléke, hajdan a' nagyszombati érseki seminarium' könyvtárában őriztetett; 1814iktől fogva pedig a' magyar nemzeti museumét ékesíti. Szerzője carthusianus szerzetes vala, mint előszavának ime soraiból: „*Ad laudem — — — — gloriosissimi Brunonis primi fundatoris sacri ordinis*

Szent László kyrálnak Legendája :

Vdvözlégy Szent László kyrál. Crisstvsnak
szolgának képiben állo Confessora es va
tzarnak tyúky zolgája : Melynyen földön
dycsőzetes vgyedelmes győzedelmes vitézek
nek közöttt kyst mennyi az ew Istennel
vrdemben mennyben vr kyrálnyth
Mert Doctorok mak megiparazatlyok ze
rent Laszlo Ladislaus Hazamaa hasz
agtalan az az Zanct Istuan popolnak
dycsöretet adnak nekie kyben megyben
tak galadban Annyal tyzen Sarp
nak ellenkezes adatot dycsöretet : ynt
nyel Angalandnemet vrdemtelen
vala ew ellenkezel . kyst es bodogh em
ber nincz nelkyl Bysonnyanal , nagy
bysonnyta hozzi Annya zent vgyhaz
ban ew istennek dycsöretyre kez
de menny holta vtan es , nyugodnak
ke / Annak ellette . es zeggen orszagh
nak essek otalma : es Hamar ealo
vik kreztyenekenek kyrios alleiza es
tyzon vygasztalonya : Tamada kedy
Lengyel orszaghbol : Zambor es ellenkez
zesekkel : es megyssagnek nemebol

Tudománytár, I. A. 216.

Nyomt. Schmid.

nostri Carthus" láthatni. Munkája' tárgyát és czélját így adja elő: „*Incipiunt Epistole et ewangelia dominicalia, ac festiualia per anni circulum. Cum pastillis* *) *et legendis suis, cum diligenti cura et labore multis annis ad profectum legencium in materna linqua exarata.*" A' *multis annis* kifejezés' és a' kézirat' végén találtató 1527-ik évszám' egyeztetése után a' munka' idejét bőségéhez képest mintegy 1490 és 1527 évek közé tehetni, mellynek lapjai két szeletre osztatván, leveleinek csak minden hatodika vagyon vörös számmal megjegyezve. A' kézirat egyébiránt ép és teljes; mert az itt amott találtató üres levél, lap, és szelet hiányra nem mutatnak: csak a' 48 és 50dik szám között, mint látszik, azon két levél hibázik, mellynek egyikén a' 49dik szám állott.

zent lazlo kyralnak legendaya:

Dÿchóseeges zent lazlo kÿral, Cristus Jesusnak kÿwalthkeeppen Confessora es valaztatus hÿw zolgaÿa: Mennÿen feldón dÿcheeretes, mÿndden Idwózẅlő vÿweknek kózótte, kÿt meegh az ew Istentewl eerdemlót newezetÿ ees kÿ ÿelenth Mert doctoroknak magÿarazattÿok zerent, Lazlo, Ladislaus, haromaa hassazthwan, az az laus dacio, populus, dÿcheeret, adaas, neep: kÿket eegÿbe rakogathwan, Annÿat teezen, Neepnek istentewl adatot dÿcheeret: ÿme meel dragalatus newet eerdemleth vala wr istentewl, kÿt ez bodogh ember, mÿg eele Bÿzonÿawal, megh bÿzonoÿtaa hogÿ Anÿa zent egÿhazban wr istennek dycheerety leen De meeg holta wtan ees, mynd erekkee, Annak felette ez zeghen orzaghnak erósz otalma, es benne valo ẅÿ kerezttÿeneknek kegÿes

*) *Pastillum*, n. gen. (sicut docet Festus) fuit genus libri rotundi quo utebantur in sacris. (Ambrosii Calepini, Dictionarium. Basilicae, 1560. fol. pag. 820). *L. J.*

**) Tudni való, hogy a' czímszavak: „zent lazlo kyralnak legendaya" veres festékkel vannak írva. — Egy úttal megjegyeztetik, hogy a' textus' folyamatjában hagyott hézagok új szeletnek kezdetét jelentik az eredetiben. A' két ponttal megjegyzett y-ról pedig, melly hol *i* helyett áll, 's pedig mind a' szavak' elején, mind közepett, mind végütt, hol *j*, hol ismét *ü* helyett: az eredetiben sokszor elmaradt az egyik pont, t. i. összefolyván a' fentebbi sor' valamelly leszolgáló betüjének vonalaival; de mivel az történetes és semmi rendet nem követő különbözés, a' nyomtatásban nem volt reá figyelem. *A' szerk.*

attÿa es bÿzon vÿgaztaloÿa: Tamada kedeeg Lengÿel orzagbol: Jambor es istenfeeló zÿlektewl: es nagÿssagus nemból kÿnek eredetÿt ezen keppen olwassok az orzaghnak reeghÿ Cronicaiaban [1]). Bodogssagus zent Isthwan kÿralnak halala

Wr istennek akarattÿa zerent el kózelghethween, hogÿ ez wÿ kerezttÿeneknek gÿenghe palantaÿa nagÿob bekesseeggel meg maradhatna, gondolkodÿk vala rola kÿt teenne kÿrallÿaa wtanna, mert az ew nemzeteeból senkÿt nem leel vala meeltot reea. Annak okaeert kÿlde el Budaat, hogÿ az ew sÿweet [2]) kÿnek Wazwl vala newe Az Nitriaÿ temleczból kÿ hozÿnaa, kÿt ennen maga rekeztót vala az temleczbe hogÿ az ew gonoz ÿffÿwsaganak eeleteeból magaat meg ÿobboÿtanaa es ewtet kÿrallÿaa emeltethnee mÿgh meg halna: Azt halwan keesla kÿralne azzon, hogÿ ÿdegennek adnaa az kÿralsagot meg bozzwlaa es tanachot tartta Budawal, es Sebwst Budanak ffÿaat elól el kÿldee, es wazwlnak az temleczben kÿ vaÿataa zemeÿt. De mÿnd azon atal ees kÿ hozaak az fogssagbol es mÿkoron zent Isthwan azt latta vona nagÿ Bwzzwnak vewee, es ne tehete rola, mert meg foglalta vala az halalnak, keserŵssege: Elówe hÿwaa azeert: Az ew rokonsaganak kopaz lazlonak ffÿaÿt, twdnÿa ÿllik Andrasth, Belaat, es Leuenteth es tanachot ada az zent kÿral ewnekÿk hogÿ mÿnt hamarab kÿ fwtnanak az orzagból es meg meen-

[1]) Mellyik régi krónikánkra hivatkozik, azt' összehasonlítás nélkűl nem könnyű meghatározni. A' most felette ritka „*Chronicon Budense*" mellyet Hess András budai könyvnyomtató 1473-dikban bocsátott közre, ezen legenda' irója előtt még régi nem lehetett. Már szent Istvánnak régi 's talán Hartviknál is idősb életirójánál találtatik: „*Ergo licet authenticas librorum scripturas revolvatis, tamen hec breviora legite*". (Ant. Mancini, Primi Hungarorum Regis Apostolici S. Stephani vita e pervetusto Codice Ms. cel. Monasterii Mellicensis. Posonii, 1781 8. pag. 43.) Zsigmond király 1405-dik évi II-dik törvénykönyvének bevezetése foglalja magában: „*Prout in chronicis legitur ungarorum.*" Szerzőnk tehát a' budai krónikánál is régiebbre hivatkozhatott.

[2]) E' szerint Vazul (Basilius) sz. István *sywe*, *sive*, *süve* vala, azaz: sz. István' atyja' (Gyéza) testvérének (Mihálynak) gyermeke (patruelis filius). Szótárainkban a' *sű* vagy *sűv* szó annyit jelent, mint férjnek vagy nőnek testvére (levir).

teneek ennen magokat halaltwl, es wgÿ teenek fwthwan Chew orzagban [3]). Keesla keralne azzon azt lathwan: zent kÿralnak kÿ mwlasa wtan, kÿ eele az kyralssagban negÿwen hath eztendeeg, es mwleek kÿ mÿkoron Cristus zyletetÿnek wtanna ÿrnanak, ezer harmÿncz nÿolcz eztendóben, nagÿ bodogh azzonnak dÿchóseeges napÿaan es helheztethween wr istentewl meg zerzet meennÿeÿ zentóknek karÿban az ew soksagus nagÿ eerdeme zerent Bwdanak tanacchabol tewee kÿrallÿaa peterth, kÿ ewnekÿ rokonsaga vala Attÿarol annÿarol, Vala kedeeg: keesla kÿralne azzon Bwrgwndÿaÿ Sÿgmond kÿral attÿaffÿanak leanÿa, kÿnek wÿlhelmus vala newe [4]): kÿt neemet czazaar tett venecczeben dwzsaa: Meelÿ peter kÿral mÿeert felette gonoz es kegÿetlen vala. Annak okaeert ÿzeek kÿ ez orzagbol, es emeleek ffel Aban newó herczegót zent Isthwan kÿralnak hwga ffÿaat. De mÿkoron sok hadakozaas wtan ez ees gonozzaa lett, meg óleek ewtet az tyza mellett egÿ falwba [5]) es el temeteek: kÿ mastan fekzÿk saros patakon [6]). Masodzor peter kÿralt meg be hozaa Chazaar, kÿralsagaba, es nagÿ kÿralÿ aÿandekkal Chazarth meg aÿandekozwan, hazaÿaban teree nagÿ eremmel. Azon ÿdóben Az harom atÿaffÿak Andras Bele es Leuenthe nagÿ

[3]) Kézai Simon irja krónikájában: „Conuocatis ergo ad se Andrea, Bela, et Lewenta filiis Zarladislai consuluit eis, vt in Bohemiam fugerent festinanter". (Alexii Horányi, M. Simonis de Keza Chronicon. Viennae, (1782). 8. pag. 80).

[4]) Gizela, sz. István király' neje, nem Otto Vilhelm burgundiai grófnak, Zsigmond burgundiai király' atyjafiának; hanem zsémbes (rixosus) Henrik bajor herczeg' leánya 's II. Henrik német császár' testvére volt.

[5]) Hermannus Contractus' krónikájában olvastatik: „Postea vero Petro in regno confortatus, eundem Ovonem (Abam) cum uxore et filiis conprehensum *decollavit*". (Christiani Vrstisii, Germaniae Historicorum Illustrium tomus unus. Francof. 1585. fol. pag. 325). Ámbár a' vürzburgi Évkönyvekben csak ezek találtatnak: „1045. Heinricus rex tercio Pannonias iratus ingrediens - - - - Ovonem cum uxore et filiis cognatisque, quibus locus evadendi erat effugabat, Petrum in regnum restituit". (Georgii Henrici Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Hannoverae, 1829 fol. Scriptorum Tom. II. Annalium Wirziburgensium pag. 244).

[6]) Sári monostorában. (Cron. P. II. Cap. XXXVII.)

zeghenseeghnek okaert ÿeweenek kÿ Chew orzagbol, es meneenek lengÿel orzagban: Mÿska newó herczeghez, kÿ az ÿdóben lengÿel orzagot bÿrÿa vala, es nagÿ ÿo keddel fogadaa ewketh es tÿztesseeggel [7]). Azon ÿdóben tórteeneek hogy - - - - - *) meg nem akarnaak adnÿ az adot de magokban bÿzwan mondaak azt. Az mÿ feÿedelmewnk es az tÿeetek vÿÿanak meg, ha meg gÿóztetendÿk A' mÿeenk haat meg attÿok, ha az tÿeetek tÿrÿeetek karaat. Mÿkoron az mÿska hercheg, mÿnd ew ffÿaÿwal meg feelemtenek vona, es nem twdnanak mÿt tennÿ. Bela azt halwan be ÿzenee mondwan, ha kellemetesnek lattatÿk o feÿedelem Mÿnd hozyaad tartozowal, ÿollehet nemesb leegÿek az pogannaal de maga mÿnd azonnal ees en meg wÿwom ew A' baÿt, ez orzagnak haznalattÿaeert, es az feÿedelemnek tÿztóssegheert. Azth halwan az lengÿelek nagÿ ÿo keddel veveek az ÿo akaratot. Az eerth napot hagÿwan, egÿbe meneenek az keth vÿtezek nagÿ eressen, es Bela wgÿ óklelee hog" ottan le eseek az feldre, ew kedeeg chak meg sem mozdwla, hogÿ azt lattaak vona az herczek es az lengÿelek nagÿ eremben leenek: es Belaat nagÿ aÿandeekkal es tÿztósseeggel ffel magaztataak. Mÿska herczek: az pogan feÿedelemnek ÿozagawal ennen leanÿaat nekÿ adaa Belanak, es orzagaban erekóssee tewee [8]).

---

[7]) IV-dik Béla 1245-dik évi oklevelében találtatik: „*Per litteras primi Belae Regis, qui dum in partibus Poloniae propter Petrum, qui nomen regis sibi potenter Hungariae adscripserat, pro tempore mansisset*". (Georgii Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1829. 8. Tom. IV. Vol. I. pag. 393).

*) *A' pomeránok* szó' helye üres.

[8]) II. Mieczislav (Miesclaus, Miezlaus, Mesco, Miesca, Misca) lengyelország' fejedelme Béla' vezérlete alatt győzte meg a' viszálkodó pomeránokat. Cromer Márton irja: „Praeclara quidem certe eo praelio virtus atque opera Belae enituit. Itaque generum eum sibi rex filiae matrimonio adoptavit: Pomeraniam ipsi in dotem dedit". (Martini Cromeri, De origine et rebus gestis Polonorum. Basiliae, 1555. fol. L. III. pag. 68). Dlugoss János még ezeket is feljegyzette: „Aliis placet Belam Vngariae Ducem cum Tyranno Pomeraniae congressum, singulari illum certamine vicisse, et ob id in generum Regis adscitum esse". (Joannis Dlvgossi seu Longini, Historiae Polonicae libri XII. Lipsiae, 1711. fol. Tom. I. pag. 186. seq.). Hasonlót mond Kézai Simon XIII-dik századi irónk: „Vbi (in Po-

Bela azeerth ott lakozwan keth magzattot fogada, geÿsaat es lazloot, ez leen ÿewendőre az nemes zent lazlo kÿral: ky meeltan hywattatik Annÿarol lengÿel lazlonak, newezween az ew ósÿnek [9]) neweere. Azt lathwan az keth attÿaffÿaÿ, hogÿ Belanak ollÿan nagÿ tÿztósseege vona, Az keralÿ wdwarban, meg Bozzwlaak es bwlchwt veween, meeneenek Lodomerÿ kÿralhoz, de ewket ott be nem fogadaak. Annak wtanna az kwn keralhoz, ott kÿmnek aloÿthwan [10]) alÿg zaladanak onnan ees el. Onnan ffel kelween menneenek Racz kÿralhoz, es ott meg nÿwgowanak Azon ÿdóben, peter kÿral mÿnd az kegÿetlen wrakkal teezen vala nagÿ nÿorwsagot ez zeghen orzaghbelÿeken. zent Gÿelerd pÿspek ees azon ÿdóben zenwede martÿromsagot pesthnek varasaban mÿnd ew hozÿaa tartozoo Jambor pÿspekekkel, kÿról tebbeth ett

Nem zÿkseeg emlekóznÿ [11]). Az zegeen magÿarÿ

---

lonia) Bela Pomeraniae ducem duello deuincens, filia Miskae sibi datur in uxorem". Ezen vitézségétől neveztetett Béla Leventának, *Bela pugil.* (Danielis Cornides, Regum Hungariae, qui seculo XI. regnavere Genealogiae. Posonii et Cassoviae, 1778. 4. Cap. VIII. p. 155. 205).

[9]) Kopasz László, Béla' atyja; sz. László' *ősének* mondatik. Hogy az ujabb öregatya, nagyatya, szépapa (avus) hajdan *ősnek* neveztetett, azt a' most is divatozó *avitus*, *aviticus*, *ősi*, *aviticitas*, *ősiség*, eléggé bizonyítják. Nyirkálló Tamás, Mátyás királyunk' jegyzője 1484-ben a' törvényes és más műszavakat magyarázván, feljegyzette: „Avus, ews (ös). Avia, yk (ük). Abavus, dédős. Abavia, dédük stb. (Mart. Georg. Kovachich, formulae solennes styli. Pesthini, 1799. 4. pag. XIX).

[10]) „Venientes autem et primi, *arbitrati sunt* quod plus essent accepturi". (Evang. Matthaei. Cap. XX. 10). Ezeket szerzőnk imígy fordítá: „Elowe ÿeween az elsók ees, *aloÿttaak* hogy tebbet veendók vonanak". Káldi György (Szent Biblia. Béchben, 1626. fol. 920. l.) pedig következőleg: „El-jővén pedig az elsők is, *alíták* hogy többet vennének".

[11]) Sz. Gellért' életében ezeket beszéli": Annak wtanna ragadaak mÿnd zekerestewl ees eeg' nagÿ heegÿról alaa erezteek, kÿnek kelenfólde newe. De mÿkoron meegh ees *leehne gherelÿekkel* atal vereek ewtet. „In biga positum de monte Kelenfeld submiserunt; et dum adhuc *palpitaret*, in pectore *lancea* percussus". (Chron. P. II. cap. XL.).

wrak azeert kÿk meeg wgÿan valanak tÿtkon gÿŵleenek chanaddaa, es tanachot tarthwan kydeenek az wr ffyak wtan az az Endrenek es Belanak leuenteenek kówetóketh hogÿ ne hannaak el vezny ez zegheen orzagot, mert ewk volnanak termeezet zerent valo orzagus wrak, es mÿnd hozÿaÿok haÿlananak, Az nemes wr ffÿak [12]) reea haÿlanak az kenÿergeesre Mÿkoron peter kÿral' azt hallotta vona akara elóttók kÿ fwthnÿ ez orzagbol de elól veeweek ewtet es rÿwÿd bezeeddel meg fogaak, es zemeÿt kÿ tolÿwan, feÿeer varat hala megh, es vÿweek pecchee temethnÿ: mÿeert Az monostort ew rakatta vala, es ee" gonoz feÿedelemnek ÿgÿen leen halala Endre herczek azert, Az Jambor kerezttÿen pÿspekókkel meene feyeer varraa, es az koronawal meg koronaztateek, azon Idóben mÿkoron ÿrnanak Cristus zÿletetynek wtanna ezer, negÿwen heet eztendóben, zent Isthwan kÿral kedeeg halala wtan tÿzen eegÿ eztendóben es neegÿ honap wtan: Es nag' Jamborwl eelween, mÿndden erethnekseeghóket es haborwsagokat ky zaggata ez orzagbol, es wr Istennek feelelmeere, es Cristus zent hÿtÿre tanoÿttÿa vala az zegen neepet, es mÿndden zeer tartasth meg wÿőtta ez orzagban kÿt zent Isthwan kÿral zerzet vala. Azon ÿdóben hala meg az ew attÿaffÿa leuente, wr istennek akarattÿa zerent, magzatnaal kÿl mert gonoz vala, mÿnt peter kÿral. Annak okaert meg ólee ewtet isten: es temeteek el ewtet taxont az alffeldón az poganok kózót [13]), Annak wtanna Endre kÿral kÿlde

[12]) Hogy Endre és Béla azaz: Leventa urfiaknak mondatnak, az nem fog látszani különösnek ha Cinnamusnál olvassuk: „Geiza (II.) posthabita patria consuetudine, regnum filio suo tradiderat. Quapropter Hungari, cum eiusmodi legem colerent et Imperatoris (Graecorum Manuelis) vererentur adventum, Stephanum Geyzae filium abdicantes Imperio, alteri fratrum Vladislao illud tradiderunt. Stephano vero (seniorem dico) *Wrumi* dignitatem concesserunt, quo nomine ita apud Hungaros regni successor indicatur". (Joannis Cinnami, Historiarum libri sex. Parisiis, 1670 fol. L. v. pag. 118. Nro IV).

Margit' szigetéről pedig mondatik: „Quod frequenter hic reges diuertebant cum familiaribus, vulgo *Vrszigeth*, insula dominorum (regum) adpellabatur". (Matthiae Bél, Notitia Hungariae novae, historico geographica. Viennae, 1737. fol. Tom. III. pag. 13).

[13]) A' bécsi képes krónikában találtatik: „Et quia ipse Le-

el lengÿel orzagban Bela attÿaffÿa wtan: kÿ mÿkoron mÿnd hozÿaa tartozowal magÿarraa ÿewt vona attÿaffyahoz, Endre kÿral nagÿ eremmel Vewee es fogadaa ewtet mÿnt zerelmes attÿaffÿaat, es tanachot tarthwan egÿmassal, oztaak az orzagot harom reezre, keth rezeet vewee kÿral, harmad reezeet Bela herczeg: meel rcez oztas az ÿdótwl foghwa koronkeed haborwsaghnak gÿótokozasa lewn ez orzagban Mÿkoron azeert ez keth atÿaffÿ nagÿ zeretettel eelneenek es bekeseegghel, mert mÿnd ketten Jamborok es yo kercztÿenek valanak, kÿral azeert mÿnddennek elótte rakattata egÿ monostort Az Balaton parttÿan, kÿt neweze Thÿcchannak zent Anianus martyrrnak tÿztesseegere. Annak wtanna veen felet maganak, oroz herczeknek leanÿaat [14]), kytwl leen keth ffÿa Salamon es Dauid, az reghÿ zenth kÿralÿoknak emlekózetókre newezween: Bela herczegnek kedeeg valanak harom ffÿaÿ: ketteÿ lett vala lengÿel orzagban Geÿsa es lazlo kÿket ew ees newezót vala az ew reeghÿ ósÿnek newókre. harmad ffÿa leen ezen orzagban kÿ neweze lompeerthnak: ky mastan az alffeldón Tÿteelben fekzÿk. — Mÿkoron ÿdew halaztot vona es Endre kÿralnak veenseghe ees el kózelghetót vona, Alattomba az ew Attÿaffÿanak Bela herczegnek

---

uente, catholice non vixit; ideo, circa villam Toxun, vltra Danubium est sepultus, vbi iacere dicitur Toxun, auus eius, more pagano". (Joan. Georgii Schwandtner, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746 fol. Tom. I. pag. 108). Ámbár a' *Levente* szó, Bélának csak mellék nevezete. (Josephi Podhraczky, Magistri Simonis de Kéza Libri duo. Budae, 1833. 8. pag. 49 I.).

[14]) Haroldus a Graecia regressus filiam regis Ruzziae Gerzlef (Jaroslav) uxorem accepit. *Alteram tulit Andreas Rex Ungarorum, de qua Salamon genitus est.* Tertiam duxit Heinricus Rex Francorum, quae peperit ei Philippum". (Erpoldi Lindenbrogii, Scriptores Rerum Germanicarum Septentrionalium. Hamburgi, 1706. fol. Ad Adami Bremensis Hist. Eccles. Vet. Schol. (50) pag. 36). Béla király' névtelen jegyzője is beszéli (cap. XV): „Rex Andreas, de (a) posteris Retel cambiavit illum locum (Asaturholmu. Sárospatak infra collem Sátorhalom) --- quia diligebat partes illas habitare vxor sua, eo, quod propius ad natale solum esset, *quia erat filia ducis Ruthenorum*". (Conf. Joannis Szombathy, Historia Regni Hungariae, S. Patakini, 1817. 8. pag. 39. seq. c).

hÿreenel kÿl, gondot vÿselween ez orzagrol, es az ew magzatÿrol Salamon mÿkoron vona ewt eztendós gÿermek koronaztataa megh, es veen felet ewneky Soffÿa azzont [15]), nemeth orzagbol, henricus Czazarnak leanÿaat: es az kÿralÿ meenÿekzóót zolgaltataak nagÿ tÿztesseeggel az morwa vÿze mellet. Azt halwan Bela herczeg, hogÿ ewteth kÿ akarnaa rekeztenÿ az ew attÿaffÿa az kÿralsagbol, nagÿon meg haraghweek raÿtta. Azonkózben ees nagÿ sok arwlttatok tamadanak ez keth atÿaffÿak kózót: hogÿ ceggÿket masÿkkal El vezthetneek: Andras kÿral gondollÿa vala, hogÿ az ew ffÿa Salamon mÿg Bela eelne az kÿralsaghban bekesseeges nem lenne. Azeert ees alnoksagot gondol vala felóle mÿkeppen el vezthetnee. De mÿert Bela ezós vala, Istennek seghedseegheewel, meg otalmazaa magaat, es meene be Ipahoz lengÿel orzagban, es nagÿ yo keddel fogattateek, es mÿnddenben segheedseeg leen ewneky: es nagy haddal be ÿewe esmeg magyar orzagba. Endre kÿral ees Salamon ffÿawal ffel kezŵle, Chazaar [16]) ereÿ velók lewen zallanak egÿbe az tÿza dwna kózbe, es wr isten adaa az gyózódelmet Bela kÿralnak es mÿnd az vÿtezók folÿamanak Belahoz, Endre kyralt el hagÿwan. Azt lathwan kyral fwtasra vewee dolgaat nemeth orzag felee. De nem lehete mert meg fogaak ewtet az Bakon kózepót es wgÿan ott kÿ mwleek ez vÿlagbol es temeteek el Tÿhanban kÿt annak elótte ew rakattatot vala. Mÿkoron latta vona Bela hogÿ mÿnden felól bekeseege vona, meene feyecr varraa mÿnd az Jambor pÿspekókkel es meg koronaztateek az zent koronawal. Bela kÿral azeert nagyon meg eppeytee az orzagot: es hog'' senkÿ maasth meg ne chalhatna Arw veetelben es adasban, kezde wÿonnan peenzt verethnÿ Apro penzt

---

[15]) Így nevezi Salamon király' nőjét Aloldus is. „Imperator Andream regem confirmavit, et eius filio Salamoni, vix nato, filiolam suam *Zophiam* spopondit." (Chrysostomi Hanthaler, Fasti Campililienses. Lincii, 1747. fol. Tom. I. P. II. pag. 1284). Azonban VII. Gergely pápa III. Henrik' és Ágnes' leányának, Salamon király' nejének következőleg válaszolt: „*Judith* Hungarorum Reginae salutem et Apostolicam benedictionem." (Caesaris Baronii, Annales Ecclesiastici. Coloniae Agrippinae, 1624 fol. Tom. XI. Col. 487).

[16]) E' kézirat szerint Trajanus is *chazar*. Ki kételkednék tehát, hogy *chazari* annyi, mint *császári*, 's *chazaria* épen annyit teszen, mint *caesaria*?

Garasth, es ducatot kÿ az ÿdóben negÿwen peenzt eer vala, es nagÿ sok dolgokat zerzee ez orzagban meltokat erek emlekózettre [17], kÿnek ÿdóben meg masodzortereenek ez orzagbelÿ magÿarok kerezttÿensegre wr istennek Es az Jambor kÿralnak seghedelme mÿat es harom eztendew wtan meg eelegódween wr isten az ew zolgaÿanak celeteen, eseek halalus agÿba es vÿtetee magaat kanÿsara [18] es ott kÿ mwleek ez vÿlagbol es vÿteteek az zeegzaardy monostorban kÿt meeg eelteben rakattatot vala: De mÿeert hogÿ ennen maga ees zaar homlokw vala, az ew akarattÿa zerent newezteteek zekzardnak [19]. Salamon kÿral halwan halalaat Bela kÿralnak: keree Ipaat nemet Chazaart hogÿ ǫsmeg be ÿktathnaa [20]

[17]) „Multa etiam alia fecit, sempiterna digna memoria.“ (Chron. P. II. cap. XLV).

[18]) Ad riuulum Kanisa. (Chron. P. II. cap. XLVI. — Cf. Caroli Fran. Palma, Notitia Rerum Hungaricarum. Pestini, Budae, et Cassoviae, 1785. 8. Edit. III. P. I. pag. 347).

[19]) A' bécsi képes krónikában találtatik: „Sepultus est autem (Bela I.) in monasterio S. Saluatoris, quod ipse construxerat, in loco, qui dicitur Zewkzard (MS. et Chron Bud. Zugzard). Hic enim Bela erat *caluus*, et in colore *brunus*; propterea suum monasterium, ad suam dispositionem, *Zewkzard* appellavit.“ (Chron. P. II. cap. XLVI). Petthő Gergely irja (Rövid Magyar Krónika. Kassán, 1753. 4. 27 l.). „Vala pedig Béla király fekete szeg szénű (Zewk, Zug).“ Azért mondatik a' bécsi képes krónikában: „Vidit denique beatissimus Ladislaus dux, vnum paganorum, qui super dorsum equi sui, ducebat vnam puellam hungaram, speciosam: sanctus ergo dux Ladislaus, putans illam esse filiam episcopi Waradiensis (Colomani), et quamuis esset grauiter vulneratus, tamen illum celerrime persecutus est, super equo illo, quem Zug (szeg) nominabat.“ (Chron. P. II. cap. XLIX).

Cornides Dániel beszéli: „In Transilvania, in Sede Siculica Gyergyó pagus amplissimus est *Szárhegy*, procul dubio ab impendente, qui in ingentem altitudinem exsurgit, calvo monte (szárhegy = kopaszhegy) ita dictus.“ (Danielis Cornides, Regum Hungariae, qui seculo XI. regnavere, Genealogiae. Posonii et Cassoviae, 1778. 4. pag. 351).

[20]) „Rex autem Salomon, audiens mortem Belae regis, accessit ad *socerum* suum, Imperatorem Theutonicorum, ro-

kÿralsagaban, mÿkoron azeert magÿarraa ÿewttenek vona, Geÿssa, Bela kÿralnak ffÿa mÿeert ezes vala, kele ffel ew keth attÿaffÿaÿwal lazlowal es lompeerttel meeneenek bel Salamon kÿral es chazaar elót esmegh lengÿel orzaghban. Annak okaeert Salamon kÿral mÿndden bantasnaal kÿl [21]), kÿnnÿen meg el foglalaa az kÿralssagot: De mÿnth chazaar kÿ ment vona ez orzagbol, Geÿssa nagÿ erówel ottan be ÿewe, Salamon kÿral meg ottan kÿ fwtha elótte, De az Jambor pÿspekók hamar bekeseegót teenek kóztók: Annak okaeert kÿral zalla az kÿralssagban. Geÿssa kedeeg az herczegsseegben, es sok ÿdeÿglen leeg barathsaag es eeggyesseeg kóztók Salamon kÿralnak azeert es dauid attÿaffyanak kÿk valanak Endre kÿralnak ffÿaÿ, magzattyok soha nem leen, Istennek ÿteeletÿ zerent, mÿert hogÿ az Endre kÿral Vatha ÿspannak kegÿetlenseegót hagÿot vala tennÿ ez orzagban, es zent gelerd pÿspekkel nagÿ sok egÿhazÿ óletót vala meg ez orzagban .. Az okaert magwa zakada Gÿeÿssa herczegnek leenek maghzatÿ, Calman, Almus, es leanÿ [22]), es nag'' bekesseeggel

---

gauitque eum, vt regnum Hungariae sibi restitueret.“ (Chron. P. II. Cap. XLVII.). Henrik (IV), Salamonnak nem *ipa*, hanem *sógora* volt. Lambertus Schafnaburgensis irja: „(1063) Rex Henricus Ungariam cum exercitu ingressus, Salomonem in solium patris restituit, juncta ei in conjugium *sorore* sua.“ (Joannis Pistorii, Rerum Germanicarum Scriptores. Ratisbonae, 1726. fol. Tom. I. pag. 330.).

[21]) Jelen kéziratban nem egyszer találtatik *nál kül*, *nélkül* helyett, illyenek: *zaamnal kÿl*. *Ew nalanal kÿl zemÿ nem lett*. (Sine ipso factum est nihil. Evang. Ioan. c. I. 3). A' most is divatos *nál-am*, *nál-ad*, *nál-a* stb mutatja, hogy *nál* az eredeti, melly *nél*-re csak hangrend miatt változott.

[22]) „Dux autem Geysa genuit Colomanum, et Almum, ac filias.“ (Chron. P. II. cap. XLVIII.). Hogy Kálmán király I. Gyéza' fia, 's nem sz. László fejedelmünké, kitetszik II. István' Kálmán király' fiának 1124-diki ókleveléből, mellyben I. Gyézát több ízben *avusának*, azaz: öregatyjának, vagy helyesebben ősének nevezi. Almus herczeg szinte I. Gyéza' fia 's Kálmán' testvére volt; mert a' boldvamelléki monostor' krónikájában mondatik: „M. LXXXXVIII. Colomanus rex coronatur, et frater eius Almus diadema induitur.“ (Josephi Koller, Historia Epi-

celnek Geÿssa herczeg es Salamon kÿral. Azonkózbe ÿteenek be az chewk magÿar orzagban es Trenchen taÿÿaat mÿnd ffel dwlaak, es nagÿ sok neepet ÿozagot vÿnek el. Azt lathwan Salamon kÿral es az keth herczeg, Geÿsa es lazlo wtannok meneenek es chew orzagot nagÿobb reezre mÿnd ffel dwlaak, es az el vettet meg hozaak. Annak wtanna, Az kwnok erdeel felól mezes kapwÿan meg be ÿtenek, es mÿnd az Nÿrseegót Bÿharÿg ffel dwlaak es el vÿweek, es ÿmaran atal mentenek vala Lapasnak es Zamosnak vÿzeÿn, mÿkoron hyrók leen benne Salamon kÿralnak, es az keth herczegnek. ottan hamar wtannok eredeenek, es el ereek ewket az nagÿ magass kÿrÿeleÿs heegÿ alat: [25]) Es az zegheen magÿarok wr Istenben bÿzwan Cristusnak zent testeet veweek hozÿaaÿok zent gÿonassal, es meg ÿtkózween mÿnd magokat zakaztaak wgÿan ott az sok pogansagnak, es az predaat hattra hozaak nagÿ eremmel dÿcheerwen az wr istenth Annak wtanna harom eztendew be telween, az orozok meg be yteenek az zawa felól, es nagÿ foglÿokat vÿnek el. Salamon kÿral azeert es az herczegók gÿŵleenek zalonkemennee: es atal menwen az zawa vÿzeen Nandor feÿeer varnaal, es velók vala vÿd [24]) ees Bachmegÿeÿ Ispan, Mÿkoron azert meg ÿtkóztek vona, wr isten akarattÿabol, az zegheen magÿarok nagÿ dÿadalommal yaranak, ott ees. De mÿkoron nagÿ nÿereseeggel haza ÿet-

---

scopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1782 4 Tom. I. pag. 405). A' Kálmán királyunk alatt Esztergamban pappá szenteltetett prágai Cosmas irja krónikájában: „Vtinam haec audiret Colmannus rex Pannonicus, si viueret; qui metuens, ne germanus suus Almus post eum regnaret, ipsum et filium eius mentula priuauit et lumine." (Fran. Martini Pelzel et Josephi Dobrowsky, Scriptores Rerum Bohemicarum. Pragae, 1783. 8 Tom. I. pag. 258. et 209).

[25]) „Kerleschum (Kérlés Hungarice, Germanice (Kyrie eleison)." (Samuelis Timon, Tibisci Notio. Cassoviae, 1767. 8. pag. 15). E' bérczről állítja Bonfin: „Montem accolae *Cherhelem* (Cserhalom) appellant, quia syluarum quasi domus esse uideretur." (Antonii Bonfinii, Rerum Ungaricarum Decades. Basileae, 1568. fol. Dec. II. Lib. III. pag. 236.).

[24]) Vid, Péter király alatt sváb tartományból (de Sueuia) Magyarországba költözött Guthkeled nemzetségből. (Horvát István, Magyarország' gyökeres régi nemzetségeiről. Pesten, 1820. 8. 71. l.).

tenek vona, es az Bÿtangot oztanÿ akarnaak, az gonoz fenee vÿd ÿzth vezte kóztók, es az Jambor herczegókkel Salamon kÿral egÿbe haborodeek. Halwan kedeeg Ghereg orzagbelÿ Chazaar, hogÿ Gÿeÿssa herczeg Isten feeló ember vona es kegÿelmes, kówetóketh kÿde hozÿaa lewellel, erek bekeseegnek Es baratssagnak zerzeeseerth. Geÿsa herczeg ottan mÿnd hattra kÿldee ew neky az foglÿokat. Azt halwan Salamon kÿral, nagÿon meg haragweek raÿtta, es eleÿben ÿarwlwan az gonoz wÿd Bachÿ Ispan azt tanachollÿa vala kÿralnak hogÿ geÿsa herczegót meg ólethnee mert addÿglan orzagaban bekewel nem lakhatneek, es ew nekÿ adnaa az herczegseegót. Mÿkoron Geÿssa herczek azt ezeebe vette vona, kÿlde el ew attÿaffÿaÿ wtan twdnÿa ÿllÿk lazlo wtan Chew orzagban, es Lampertt wtan lengÿel orzaghban hogÿ sÿethnenek kÿ hozÿaa, Azonkózbe Geÿssa meene vaccz felee, es Lazlo Attÿaffÿat lataa eleÿbe ÿewnÿ nagÿ haddal, es mÿnd az Chew wrakkal: es meeneenek az Rakwsra: vala kedeeg egÿ nagÿ kÿetlen erdew ott a' hol egÿ masth meg talaltak vala, es azon pwztaban lakozÿk vala egÿ ween remette penitenciat tarthwan: hol ott az dÿadalomnak wtanna Gÿeÿsa egÿ nagÿ monostort rakattata newezween az Jambor remette neweere vacznak [25]). Azonkózbe Lazlo herczeg, mÿ eert mÿnd kysdedsegeetwl foghwa Isten feeló vala, Istenÿ latasth lata wgÿan zemlatomast, es monda Geÿsa herczegnek Atÿamffÿa lataal mÿt, kÿ monda Semÿt. Monda zent lazlo: Mÿkoron allanaank az tanachban, Istennek zent angÿala meenÿból le zalwan egÿ aran koronaat hoza es feÿedbe nÿomaa. Azeert byzon az, hogÿ wr Isten mÿnekewnk aggÿa az dÿadalmat ez wttal, es Salamon kÿ fwth elóttewnk ez orzagbol: Mÿkoron azert mÿnd wgÿan bel tellÿesódóth vona, Geÿssa az kÿralsagban ÿktateek es azon helyen egÿ nagÿ zent egÿhazat rakattata, Azzonÿwnk zÿz marianak tÿztesseegeere, Lathwan azeert zent lazlo az nagÿ weer ontast mÿeert nagÿ kegÿelmes zÿw vala.

---

[25]) „Fuit autem ibi magna silua, et nemo in ea manserat, praeter vnum eremitam nomine Vacz, sanctae vitae; et cuius nomine dux Geysa, illi ciuitati, postea ibi constructae, nomen imposuit.“ (Chron. P. II. Cap. LII.) Cf. Matthiae Bel, Notitia Hungariae novae. Viennae, 1737. fol. Tom. III. pag. 112. — Stephani Katona, Historia Critica Regum Hungariae. Pestini, 1779. S. Tom. II. pag. 309. seq.

Felette ÿghen sÿr vala raÿtta, hogÿ az gonoz kÿralnak mÿatta annee sok Jambor g'ermeke vezót vona el. Az okeert ees az sok bÿtangbol eg'' zent egÿhazat rakattata monÿorosdon [26]), Salamon kÿral kedeeg fwta Moson newő varban es posonban, hol ott valanak annÿa es feleseege: latwan azeert az ew azzon annÿa feddÿk vala reeaÿa hogÿ soha zawaat ne fogatta vona. De az gonoz wydnak zawan ÿarth vona: Azt halwan chak nem meg ólee ewtet ees haraghÿaban, Annak wtanna panazla chasaarnak hogÿ kÿ ÿzteek vona orzagabol: kÿnek keerelmeesere ÿollehet chazaar el ÿeween nagÿ erówel. De maga Istennek akarattÿabol kózbe ÿarok eseenek es chazaar meg haza teree. Salamon azert marada nagÿ Bwal posonban: Es zent lazlo akarwan onnan ees kywe ÿznÿe gÿakortaa meegÿen vala reea ÿtkóznÿ. Egy napon zent lazlo herczeg veen ÿdeghen rwhaat reea es meene a' war ala, Baÿ vÿnÿa csak ennen maga. Azt lathwan az war fokrol Salamon, azt twdaa hogÿ vala meel' magyar vytez vona ew ees el valtoztataa rwhaÿaat es kÿ meene ellene, mÿkoron azeert egÿ mashoz kózelgethneenek Salamon kÿral lataa haat ket zent angÿalok vannak zent lazlonak feye fólót tÿzes tóróket tarthwan ew kezókben, es zent lazloot otalmazwan. Ottan meg rettene es hamarsaggal ffel fwtameek az varban. Mondanak az vytezók wram mÿt fwtz, nam nem zoktal te egÿ kettew awagÿ harom elót el fwthnÿ, kÿknek felele Twggÿatok hogÿ emberek elót ne fwtok. De ez nem ember: mert tÿzes angÿalok otalmazÿaak ewtet. Azonkózben az Jambor kerezttÿen

Kÿral' halalos agÿba eseek, es zent gÿerg'' harmad napÿaan kÿ mwleek az eedes vÿlagbol: ew kÿralssaganak harmad eztendeÿbe es temetteteek Vaczot, az zÿz marianak monostoraban kÿt ennen maga rakattatott vala.

Ad Propositum. El kezdetÿk imaran zent kÿral eelethe. Halwan mÿnd egheez orzag belÿ zegheen boldog, nemes nemtelen, az nag'' kegÿes kerezttÿen Jambor Gÿeÿssa kÿralnak esetÿt, keleenek ffel eegÿetembe, es meeneenek az ew attÿaffÿanak zent lazlo kÿralnak eleÿben, es mÿnd kegÿes kereessel, mÿnd zÿkseeges keezeroÿtessel valaztaak elóttók ÿaróẃa es kÿrallyaa, mert lattÿaak vala hogÿ mÿnt az nemes paradÿchom belÿ gÿmólchós kerth tellyes vona mÿndden lelkÿ testÿ yo ÿllatw jozagoknak vÿragawal, es feenlÿk vala mÿndden meenÿeÿ zerettettel bólchesseeggel, kegÿesseeggel, es zent

[26]) „Postea de spoliis eorum, constructa est ecclesia de Moniorod." (Chron. P. II. Cap. LII.).

leeleknek malazttÿawal, mÿnt az eghón valo feenes haÿnal chÿllag kÿt ez zegheen magÿar orzaagh wgÿan akarattÿa ellen valazta kÿrallÿaa annak okaeert ees soha nem akaraa, hogÿ feÿeeben teenneek az zent koronaat mÿgh Salamon kÿ koronazot kÿraal vala, eelne. De eremest meg ees enghette vona Salamon kÿralnak az orzagot chak az wrak akartaak vona, es Salamon ÿgassag zerent hozÿaÿok teerth vona, Wrallyaak vala azeert zenth Lazloth mÿnt koronas kyralt es termeezet zerent valo wrokat. Azeert ees zent lazlo nagÿon kenÿerwÎl es eped vala az zegheen orzaag belÿ nÿomorwlt neepón, mÿnt az kegÿelmes atÿa ew arwaÿn, ÿdew be telween ew haÿtaa magÿar orzaghoz korontal orzagot, es horwat orzagot: Annak wtanna gondolaa zent lazlo Salamonnal meg eeggÿesewlnÿ, es nagy sok segheedseegót kÿlde ewnekÿ Salamon kedeeg vÿzon ellen kegÿetlenseeggel fÿzethween, Alnoksagot gondol vala ellenee, mÿmodon el vezthetnee zent lazlot. Annak okaeert ees fogataa meg ewtet kegyes zent lazlo, es vettetee az temleczben, Mÿsegradban, hogÿ meg ÿobboÿtanaa ennen magaat, es vethnee le haraghÿaat [27]). Bel telween azeert ÿmaran wgÿ mÿnt negÿwen eztendók es Lattatot vona Hegÿes zent lazlonak es az magÿarÿ wraknak jambor pÿspekeknek zent Isthwan kÿralnak es zent ÿmre herczegnek vÿtezkódew zent testeket ffel emelnÿ, es nagÿob tyztósseegnek okaeert ez feld zÿnre hoznÿ es meg Canonizalnÿ, Salamon kÿral ees hozateek kÿ az temleczból es zabadon ÿaar vala zent lazlo mellet: De az alnok, magaat gondolwan, fwtha az kwn kÿrálhoz es meg eskweek nekÿ hogy ha zeghedseegwÎl mellee ÿewne lazlo kÿral ellen, Erdelssegót nekÿ adnaa, es leanÿaat el veennee, Az kwn kÿral azon raÿtta ragadwan, nagy haddal be ÿewe magÿarraa, es zallaa meg vng varaat es Borsuaat. Azth halwan kegÿes zent lazlo kÿral, raÿtok rohana, es mÿnt az kówer faggÿw az tÿz ellen wgÿan el olwadanak elene, es nagÿ dÿadalmat veen raÿttok, hol ott rakattata eg'' zent egÿhazat wr istennek tÿztóssegheer e Salamon kÿral esmeeg ffel gÿeÿtee Áz kwnoknak maradekÿt, es meene Bologaar orzagra, es ghóróg orzagra. De otth ees arczwl vereteek: wgÿ hogÿ towabbaa mÿndden remeensegheetewl meg fosztathneek ffel tamadnÿ. Annak okaert ees atal ÿeween az dwna vÿzeen kÿ vonÿaa magaat az teeb neep kózzól, es soha

[27]) „Rex autem Ladislaus, deprehenso flagitio, cepit Salomonem, et in Wyssegrad retrusit in carcerem.“ (Chron. P. II. Cap. L. VI.).

teebbee kózÿkbe nem meene, lathwan hogÿ mÿndden tehetsegheeben meg zeghetót vona, annak okaeert meg alazaa ennen magaat es az hatalmas wr istennek ÿrgalmassaga ala hagÿaa haÿtaa le feÿecth mÿnt bÿnes ember nagÿ banattal es tóredelmesseeggel. O meel bodog zÿkseeg kÿ nagÿob ÿora kÿzlel embert kÿ ellen wgÿ mond nekÿ [28]), hogy Bodogh annaal ees kÿth masnak vezedelme teezen boldogghaa. Salamon kÿral azeert, mÿg eele penitenciaban foglalaa ennen magaat es soha ember ÿsmeretÿre tovabbaa ne ÿewe, es mwleek kÿ ez vÿlaghbol Istrÿaban pole newó varasban [29]).

---

[28]) *Néki* úgy mondatik személyekről, mint *némelly* tárgyakról. Szent Imre herczeg' életében találtatik: „Annak wtanna eegÿ ÿdóben zent Isthwan kÿral meene zent Martonban ------- Mÿkoron az Couentbelÿ atyaak megh hallottaak volna eleÿben ÿarwlanak ------ Az zent kÿral kedeeg twdwan an ew ffÿanak nagÿ zent eeletet elótte bochataa az Idwezlettre, zÿz zenth ÿmre kedeegh mÿert *zent leelekkel* *) tellÿes kÿnek mÿnd meg ÿsmerween eerdemes voltaat: mÿnddent azonkeppen meg apolgata, *nekÿt* (k) chak egyzór, *nekit* haromzor, *nekit* ewtzór, es eegÿet veegre heetzer, annak kedeeg vala frater Maurus newe.“

[29]) Bertoldus Constantiensis irja krónikájában az 1087-dik évre: „Salamon quondam Rex Ungarorum, sed a Latislao jam dudum regno privatus, et in exilium expulsus, dum quiddam fortiter contra Regem Graecorum molitur, post incredibilem hostium stragem et ipse viriliter occubuit.“ (Christiani Vrstisii, Germaniae Historicorum Illustrium Tomus Primus. Francofurti ad Moenum, 1670. fol. pag. 360.) Szász Annalistánál ugyan azon évre találtatik: „Saloman Ungariae quondam Rex et et Knut Rex Danorum a suis occisi sunt.“ (Jo. Georgii Eccard, Corpus Historicum medii aevi. Lipsiae, 1723. fol. Tom. I. col. 569.). Ámbár Canut Dánia' királyának halála másoktól 1086-diki julius 10-dikére tétetik. (Antonii Pagi, Critica in Annales Baronii. Coloniae Allobrogum, 1727. fol. Tom. IV. pag. 280. seq.) Cf. Stephani Katona, Historia Critica. Pestini, 1779. 8. Tom. II. pag.

---

*) Másutt ugyan e' kéziratban mondatik: „Mÿkoron az ÿokat *pokolbelÿ zellet* vÿgazwan meg nem chalhat, meeg almaban ees álnoksagot gondol ellene.“

Masodzor, kegÿes zent lazlo kÿraal ÿdeÿn, az gonoz kwnok meg be ÿeweenek magÿar orzagban, elezer erdelth ffel dwlwan: es mÿnd az nÿrbattorssagot, onnan az tyza melleekeet, mÿnd Bechee varaÿglan: enneel nagy haad magÿar orzagban ew elóttók soha nem volt, Kegyes zent lazlo az ÿdóben vala toot orzagban, es mÿkoron meg hallotta vona, azonnal wtannok leen es eree el ewket az themes kózbe, es reeaok rohanwan, wgÿ veree mÿnd az sokassagot hogÿ egÿ wrnaal teb el nem zaladhata kózzólók es nagÿ nÿereseeggel ÿarwan, az foglÿokat mÿnt hattra hozaa. Annak wtanna az kegÿes kÿral mene az orozokra, kÿth lathwan az nag'' eróth hamar az zent kÿralnak hatalma alaa adaat ennen magokath.

Annak wtanna az kegÿes kÿral meene Lengÿel orzagra, es zallaa meg Cracco varasaat harom honapÿg, azok lathwan hogÿ ellene nem alhatnanak, Bekeseegót zerzeenek egÿmassal

Annak wtanna Chew orzagra, es nagÿ foglÿokat hoz wan teree haza zet kÿral magyar orzagban, nagÿ nyereseggel es nagÿ istenÿ dÿcheerettel. Mÿkoron azeert latta vona az kegÿes zent kyral, hogy wr isten vona velc, Rakattata egÿ ÿeles zent Monostorth, az fekethew [30]) kórós parttÿan, kÿt varad ffewnek newezee, azzonÿwnk zÿz marianak tÿztósseegeere, hol otth veegre temeteest es valazta maganak. El hÿrhóween kedeegh az ew ÿo hÿre newe es Istenben valo ÿozagos vota, mÿnd egheez kerezttÿenseegbe, hogÿ mÿkoron nemeth Chazaar kÿ mwlt vona ez vÿlagbol, akarÿaak vala ewtet valaztanÿ. De mÿkoron semikeppen nem akarta vona, alÿg cheendezódeenek meg rola. Annak wtanna meene alaa Bodrog warmegÿeben hosweth napÿara, es mÿkoron ott vona, ÿme franciabol hÿspanÿabol, anglyabol es Brÿtanÿabol kówetók ÿeweenek hozÿaa, keerween ewtet hogÿ lenne feyedelmók es elóttók ÿaro, hogÿ az zent Jerwsalemnek varasaat zabadoÿtanak meg az------ *) Kezókból, es hatalmassagokbol: Bwzzwt alwaan Cristus Jesusnak zent halalaeert ew raÿttok: Azt halwan kegÿes zent lazlo kÿral nagy erembe leen raÿtta: Es azon hosweethnak ÿnnepeeben el Bwlchwzeek az

---

504. seq. — Georgii Pray, Dissertationes Historico-Criticae. De Sanctis Salomone Rege et Emerico Duce Hungariae. Posonii, 1774. 4.

[30]) 1272-dik évi eredeti óklevélben találtatik: „*feketev niep.*“ (Melanchlaeni. Jász, vagy Gyász nemzet' neve; mivel fekete öltözetben járt).

*) Saracenusok.

magÿarÿ wraktwl, Az zegheen magÿar orzag kedeeg nagÿ banatban keserŵseegben eseek raytta, hogy az ew kegÿes attÿok ewketh el hadnaa. Zent kyral azeert ÿra Chew orzagÿ herczegnek hog" el ÿewne velee, es ottan eremest leen ew raÿtta: De azonkózbe tórteeneek hada Chew orzagban, az Chew orzaghÿ herczeg mellett, mÿkoron az hataarra ÿwtot vona, nagy eróss betegseegben eseek . Megh erthween azert zent leeleknek malazttÿabol kÿwel tellyes vala, az kegÿes zent lazlo kÿral" hogÿ eeleteenek veege lenne zent gÿonassal tóredelmesseeggel es Cristus Jesus zent testeenek vereenek veeteleewel meg erósszóÿtee ew halalaat: es hozyaa hÿwataa mÿnd az magÿarÿ wrakath wrffÿakat es pÿspekóket, es meg ÿelentee ewnekÿk ew testeenek kÿ fesleeseet, Nagÿ zent zeretettel azeert es zorgalmatossaggal ÿntÿ vala es tanoÿttÿa vala ewket, hogÿ egÿmast halgathnaak, Anÿa zentegÿhazat tÿztólneek, ez kerezttÿen orzagot otalmaznaak: Arwaknak zegheenÿeknek gongÿokat vÿselneek, es mÿnddenben ÿgassagot kówethneenek, es az meenÿbelÿ Idwezóÿtew Cristus Jesustwl el ne zakadnanak holtÿk, Mÿkoro eellyen zent predicaciot tett vona ewnekÿk: hÿrree tewee az wraknak hogy Almus attÿaffÿat koronaznaak meg, kÿ nagÿ Jambor es eggÿegÿew vala. De az magÿarÿ wrak Kalmant teweek kÿrallÿaa ew holta wtaan. Az kegÿes zent lazlo kÿral azeert tellÿes mÿndden lelkÿ ÿozaggal zenthseeggel, es wr Istennek malazttÿawal mwleek kÿ ez gÿarlo vÿlagbol, meenween az meennÿeÿ halhatatlan erek kÿralÿ dÿchóseeges eelethnek tarssassagaban ew bÿrodalmanak tÿzenkÿlencz eztendeÿben, Azt lathwan es halwan, nem chak magÿar orzagban De mind egheez kerezttÿenseegben, nagy syralom, es banat tamada eellyen kegyes kÿralnak halalaan, es harom eztendeegh ez orzagban, zeep óltózet tancz ÿaraas, es semÿ vÿgazag teetel sem lattatek sem hallattatek Mÿeert kedeeglen meeg ew eeleteeben meg hatta vala hogÿ Bÿhar varaddaa vÿnneek temethnÿ ew testeet halala wtaan, Az magyar orzaghÿ feyedelmek kedeeg lathwan az ÿdónek alkolmatlan es meezze voltaat feeleenek raÿtta, hogÿ az zent kegÿes kÿral testeenek romlasa ne lenne az nagÿ bwzgo hewseeghnek mÿatta: tanaachal eelween: kózelseeghnek okaeert tereenek feÿeerwar felee hol ott az zent kÿralok teste nÿwgozÿk vala: es mÿkoron az zallason el nÿwgottak vona, nem alwzÿk vala sem az wr Isten, sem az Bodog zenth embernek tanaccha es akarattÿa ne ollyan mÿnt az wr Istenee, kelee-

nek ffel reeggel hollal [51]), hogÿ towab meneenek, lataak haat nÿnchen ott az zekeer, sem az zent testh: Meg zomorodanak raÿtta, es fwtoswan teetowa es kerdózkódween ha ky latta vona De mÿkoron varad felee terttenek vona lataak haat mÿnden emberÿ seghódelemnel kÿl varad felee meegÿen az zent testh mÿnd zekerestewl: Lathwan az nagÿ ÿstenÿ chodaat es dÿcheereek wr istent, Masod choda. Mÿkoron az varadÿ monostorba el akarnaak temethnÿ, monda nekÿ, hogÿ az zent testh dohos vona, az teeb neepek kedeeg nagÿ zeep ÿllatot ereznek vala, ottan hattra haata meghee fordwla ala annak a' kÿnek dohosnak erzettetÿk vala. De mÿkoron hazwgssaganak bÿneet meg vadlotta vona, es wr istennek ÿrgalmassagaat keertte vona, sÿrwan az zent kÿraal testeenek elótte, meg gÿogÿwltateek. De az ala kapczaÿan mÿnd eeltÿg megh ÿsmerteteek: Annak felette nagÿ sok vakok, santhaak, chonkaak, es poklosok vÿgaztatanak meg az zent kÿralnak eerdeme mÿat, kÿnek sok vona a' bezeede, Az ew zent temeteeseenek eghben Angÿalÿ zook hallattatanak es az zent Confessorok Mÿseÿeet ew kezdeek el kÿt az Jambor egÿhazÿ neepek wtannok eenek leenek, es az hallottaknak Mÿseÿeet el hagÿaak, kÿben meg ÿsmerteteek hogÿ wr isten az ew zent Confessorÿ kÿben helheztette vona, azon ÿdóben mÿkoron yrnanak, ezer kÿlenczwen ewt eztendóben.

Közli

LUCZENBACHER JÁNOS,
m. t. társasági r. tag.

---

[51]) *Hol*, Aurora, primum mane. „Simile est regnum caelorum homini *patrifamilias*, qui exiit *primo mane* conducere operarios in vineam suam.“ (Evang. Matthaei, Cap. XX. 1.) Szerzőnk ezeket következőleg fordítá: „Hasonlatos mennÿeknek Orzaga *czalados emberhez*, kÿ kÿwe meene elezer *reegghel hollal* mÿweseket vÿnnÿ ew zelóÿeeben.“ E' sorok az új testamentom' hanoviai (1608. 4) kiadásában már így jónek elő: „Hasonlatos mennyeknec országa az *gazdához*, ki *jó reggel* kimegyen miveseket fogadni az ő szőlejébe.“ Mellyeket Káldi György (Bécsben, 1626. f.) igyen fordítá: Hasonló mennyeknek országa a' *chelédes emberhez*, ki *jó reggel* ki ment miveseket fogadni az ő szőlőjébe.“

A' MÜNCHENI MAGYAR CODEX.

1466.

A' m. tud. társaságnak f. e. junius' 23dikai ülésében adatott elő *Fejérváry Miklós* úr' tudósítása egy a' müncheni kir. könyvtárban találtató magyar kéziratról. Ezen tudománykedvelő hazánkfia, ki épen most tért vissza Német- és Franciaországokban tett utjáról, figyelemmel lévén a' külföld' könyvtáraiban a' magyar dolgokra, a' bajor királyi thecában nagy örömére egy, a' fennkitett évből való magyar kéziratra volt szerencsés akadni. Formája nagyobb nyolczadrét, a' textus két oszlopban, got betűkkel írva száznál több lapokat tölt be; 's a' négy evangelista' magyar fordítását foglalja magában, mellyet kalendáriom előz meg. Maga a' fordítás magyar dialectuson készült, 's azon régi grammaticalis formák, melyek a' két halotti beszédben találtatnak, itt, egypárt talán kivéve, nem fordulnak elő. A' munka' végén e' sorok olvastatnak:

E kon9 megnegeztetet Remeti gorgu Hènsel emrè fianac keze miat Moldouabâ Tathros varosban Ur zületeten Ezer negzaz hatvâ hatod eztendeichè.

Az academia a' munka' hiteles lemásoltatása végett meg fogja tenni a' szükséges lépéseket.

MAGYAR NYELV' UDVARI DIVATA.

Czech János, a' m. t. t. rendes tagja egy, hazai történeteinket illető, a' bécsi cs. könyvtárban találtató 16 lapnyi német kézirat felől tudósítá az academiát, mellynek ujabb kéztől irt czime: „*Erzählung der Helena Kottanner, vertrauten Dienerin der Kaiserinn Elisabeth, Kaiser Albrechts Wittwe; von der Entwendung der heiligen Krone aus dem Schlosse Plindenburg, von des König Ladislaws seiner Krönung zu Stuhlweissenburg* (15. May 1440.)" stb. A' kézirat jelennen másoltatik a' tudós társaság' számára, 's a' közönség a' maga idejében bővebb tudósítást veend felőle. Itt addig is két hely közöltetik belőle, melly a' magyar nyelvnek, a' magyar udvarnál, Albert király' családjában is divatozását mutatja meg.

„*Do war die Tuer an dem kor* (a' székesfejérvári megyés templomban) *zugeflossen, und di Purger warn Innerhalb und meiner Frauen gnad di was ausserhalb der tur mit irm sun, dem edln kunig, und meiner Fraun gnad die redat ungri-*

schen mit in, und die Purger desgleichen antburtten ungrischen irn gnaden herwider aus. Also daz ir gnad swuer anstatt irs suns edeln kunigs."

'S alabb:

„*Und da nam der von der Freinſtatt das Swert in die hant, und ſlug den Kung zu Ritter und war im de slug wol, daz ich* (maga Kottannerné, ki a' kis királyt ölében tartá) *ſein wol enphand an den armb, das het die edel kunigin gemerkeht, die ſtund neben mein, und ſprach zu dem von der Freinſtatt alſo: Istemert nem missertem, das heiſſt zu deutsch alſo, durch gots will tue im nicht wee; da ſprach er alſo herwider „nem*".

MAGYAR NYELV' ÜGYE.

— *Horvát József* honti tiszt. főorvos, a' m. t. társ. r. tagja, ns Hont vármegye' 1833. febr. 25dikei közgyülésében azon díjról, melly őt az 1832ben véghez vitt védhimlőoltásért illette, lemondván, azt a' hontmegyebeli szegény sorsu gyermekek' oktatására megkivántató magyar könyvek' megvásárlására ajánlotta. Megköszönvén a' ns vármegye a' hazafi lelkű adományt, meghagyá ez uttal négy járásbeli szolgabiráinak hogy hasonló ajánlattételekre szólítnák fel a' megyei földbirtokosokat, papságot 's egyéb tehetősbeket. Ugyan ezen gyülésben meghagyatott a' szolgabiráknak, kötnék ujobban sziveikre a' megyebeli földes uraságoknak 's lelki pásztoroknak, hogy nem csak a' magyar, hanem a' tót és német ajku mezővárosok 's falukban is csak olly jegyzők és iskolamesterek fogadtassanak be, kik a' magyar nyelvben jártosak lévén, annak oktatására mindenkép alkalmasak.

— *Hohlik Márton*, Verőcze-vármegyei főügyész, a' m. t. társ. l. tagja, a' nemzeti nyelvnek amaz illyr ajku megyében is terjesztésére, még 1831ben Eszéken egy *magyar olvasó társaságot* alapított, melly a' jobb magyar munkákat megszerezvén, hetenként két ülést tart, 's ott a' társak olvasás, fordítás és egyéb gyakorlás által iparkodnak a' nemzeti nyelvben egyszersmind az országossá lett nyelvet is sajátjokká tenni.

— Ugyan azon tisztelt tag értesíté az academiát, hogy Ő Felsége, 1833. aprilis' 11. költ királyi kegyes rendelésénél fogva, a' három társország' kérelmének a' magyar nyelv' iskolai rendes tanítmányként behozatala iránt, kedvezvén; a'

nemzeti nyelv' rendes tanítatása a' társországok' iskoláiban $183\frac{3}{4}$gyel meg is kezdetett. Ennek következésében az eszéki gymnasium' magyar lelkü igazgatója Schrott Placidus Sz. Ferencz' szerzetéből, legott a' kir. rendelet' leérkezte után, még az 1833beli iskolaévben a' gyököket tanuló ifjusággal a' divatozó német értelem mellett a' magyart is tanúltatta, a' második félévi köz próbatételkor a' három felsőbb osztályból négy jelesb ifjak által magyar beszédeket mondatott, minden lelkes hazafiak' megelégedésére.

NÉPNEVELÉS.

— *Beke Kristóf*, a' veszprémi árvanevelő intézet' igazgatója azon alkalommal, midőn 1833. apr. 11. a' megyei küldöttségnek, az országos tudománybeli rendszeres munkákra tett észrevételeit a' közgyülés vizsgálat alá vette, a' nevelés' ügyében, különösen a' köznépére nézve, lelkes beszédet tartott, melly a' rendek' kivánságára sajtó alá is ment (Veszpr. 1833. 4. 17 l.). Itt a' többek közt azt mondja a' hazafi lelkü szónok:

„Ha nemzetünk' atyjai kegyesek voltak a' köznépnek az ekkorignál helyesebb nevelését tanácskozásuk' tárgyává tenni és gondoskodásukat arra terjeszteni: a' szent szándéknak valósítására, a' fölséges czélnak elérésére elmúlhatatlanúl szükséges eszközről is gondoskodniok kell, a' mi nem lehet semmi más, mint hogy az oskolamesterek' formáltatására elegendő számú intézetek állítassanak fel hazánkban, ollyan intézetek, mellyek a' föntebb érintett praeparandiákat nyomó nehézségektől különösen mentek legyenek. — Több okoknál fogva, de kivált a' költségek' megkímélésének tekintetéből ezen oskolamesterkészítő intézetek minden vallás' különözése nélkül egyaránt nyitva állhatnának a' tanulni kivánók előtt, egyedül a' vallás' tanítója lenne mindenik felekezetnek tulajdona. Többnyire ezen intézeteknek közelebbi elrendelését, a' tanítás' tárgyainak meghatározását, a' cursusnak ennyi vagy annyi esztendőre megállapítását, az intézeteknek számát, helyét, a' kilépett candidatusok' alkalmaztatása' módját, a' mestereknek azok által, kiket a' dolog illet, kielégítőbb életmódját, stb egy a' dologhoz értő, kivált külföldön szerzett tapasztalásokkal diszeskedő tagokból álló választmányra kellene bizni

kétség kivűl. Ezen választmány kötelességűl tenné jövendőre a' nőtelen mestereknek különösen azt is, hogy házastársuknak ollyant ügyekezzenek választani, a' ki legalább is az igen szükséges asszonyi kézi munkákra tanítgatná a' falusi leánykákat. Mennyit segíthetne már ez által is magán a' köznép, ha p. o. a' maga és gyermekeinek külső ruházatját is el tudná készíteni a' házi asszony! — Példa' kedvéért, hogy igen keveset, de még is nagy figyelmet érdemlő dolgot említsek: mennyi gabonát lopogatnak el sok falusi asszonyok — ha a' pénzhez nem férnek — csak saját vagy kis gyermekeik' főkötőiknek megszerzésére esztendőnként, mellyek úgy szólván semmibe sem kerűlnének, ha varrni tanúltak volna, mert a' másféle ruházatra fordított szöveteknek elesett darabjaiból megkészűlhetnének. Végre a' fundusra nézve, a' mellyből ezen intézetek megalapítathassanak, minő véleménynyel legyen ezen javalatnak szerzője, csekély tehetségéhez képest tüstént cselekedetével mutatja meg. Mert valamint sebünket magunk érezzük leginkább, úgy az orvoslás' költségeit nem mindenkor lehet foganatosan másoktól várni." — Itt a' szóló egy illyen iskolamester-készítő országos vagy megyei intézet' hasznára 400 pengő ftot ajánlt a' maga részéről, 's róla a' következő alapító levelet adta: „Alól megnevezett ezennel lekötelezi magát, hogy a' köznép' helyesebb neveltetésének előmozdíthatása' tekintetéből az oskolamesterek' készítésére felállítandó intézetnek javára alapítványképen négyszáz pengő forintot ajánl olly formán hogy, ha ezen intézetnek felállítását az ország' atyjai köz akarattal pártolni kegyesek lesznek, ezen sommácska az országos mesterkészítő intézet' pénztárába folyjon: ha pedig ezen nagy és édes reménységtől el kellene esnünk, de a' javalatnak megalapítását nemes megyénknek nemes lelkű, és a' köznép' boldogítását mindenkor szivökön hordozó, és minden lehetséges módon előmozdítani törekedő rendei veszik, és egy illyen oskolamester-készítő intézetnek fölállítására saját megyéjök' kebelében nagylelkűek lesznek: az ajánlott pénz ezen megyebeli intézetnek javára, de csak egyedűl erre légyen ajánlva, és pedig úgy, hogy a' melly napon a' kérdésbeli intézetnek felállításához csak sikeres és bizonyos reménység tünik is föl, azon naptól kezdve az intézetnek javára fog kamatolni az ajánlott tőke. Mellyek' nagyobb erejére adom ezen levelemet.

Veszprém, aprilis' 12-kén, 1833.

Beke Kristóf m. k."

— Hasonló nemes ösztön birta *Marczibányi Lajos* táblabiró urat két rendbeli jutalomnak kitételére olly munkákért, melyekben mind a' falusi tanítók, mind a' tanulók a' nekik leginkább tudni valókat feltalálhassák. A' jutalomtevő' felszólítását alább teljesen adjuk.

JUTALMAK.

— MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' FOLYÓ JUTALMAI. — A' t. társaságnak 1831re kitett *philosophiai* kérdésére 1834. martiusa' 8dikáig két pályairat érkezett, egy harmadik martius' 14d., tehát a' határnapon túl, 's így elkésve. A' munkák a' martius' 15d. tartott heti ülésben választott biráknak átadattak, 's a' 100 aranynyi jutalom a' következő Vd. nagy gyüléskor fog elitéltetni.

Az 1832re kitett *történettudományi* jutalomkérdésre a' kitett határnapig felelet nem érkezett; igen, azon túl egy, 's így elkésvén ez is.

Az 183$\frac{3}{4}$re szólott *színjátéki* jutalomra a' határnapig, u. m. martius' 24dikéig tizenkét vigjáték jött be; 's a' IVd. nagy gyülés által választott küldöttségnek adatott által megvizsgáltatásul. A' 100 aranynyi jutalom hasonlólag az Vd. nagy gyülésben fog kiadatni.

Folyó évi martius' 24dikétől kezdve 1835diki martius' 24dikéig ismét 100 aranyt teszen ki a' társaság a' legjobb eredeti tragoedia' jutalmául.

Az 1834re kitett *rendkivüli* kérdésre: „Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megalapítani?“ mellyhez 30 arany jutalom kapcsoltatott, junius' 8dikáig, mint határnapig, tizenkilencz, azon túl még egy érkezett be. Amazok közül az egyik alatt az iró' neve állván, emez pedig elkésvén, a' kettő nem adatott vizsgálat alá. Mellyik nyerendi el a' tizennyolcz közül a' jutalmat, az iránt a' biráló küldöttség' hivatalos jelentése után fog a' közönség tudósítatni. —

— MARCZIBÁNYI LAJOS' RENDKIVÜLI JUTALMA. — „A' mult 1833beli jun. 10ikén 20 aranyat tettem ki olly munka' iratására, mellyből a' falusi tanítók lássák, mit kell tudniok; a' falusi tanulók pedig abban minden őket illető tanúságokat föllelhessenek. A' dolgozni kivánó urakat akkor munkájoknak legfeljebb 1833beli pesti Szent József-napi vásárra a' m. t. társa-

ság' titoknokához beküldésére kértem meg. Négy munka érkezett be martius' 22ikéig, mellyet hirdetésem szerint határnapul lehetett venni, de egyik munkának ezek közül csak első ohajtásomat fejtegető része, azon kéréssel, hogy adatnék idő még a' második rész' beküldésére is. — Martius' 26ikáig továbbá, mint a' m. t. társaság' héti ülése' napjáig még kettő érkezett. Minthogy pedig a' társaság nem egyenesen maga tette ki illy munkákra a' jutalmat, megkérdezett engemet a' később jött munkák' el vagy nem fogadása iránt. Én örvendvén azon, hogy ez igen érdekletes tárgyra nézve több dolgozó is találkozott, jelentem ezennel, hogy azon versenyirónak is, ki második részét később kivánná beküldeni, dolgozása' folytatását örömmel elfogadom, 's a' martius' 22ikén innen érkezett két dolgozatnak hasonlóképen vizsgálat alá vétetését ohajtom. De a' m. t. társaságnak hivatalosan velem közlött nyilatkoztatása szerint igazságosnak találom, hogy ha egyiknek hosszabb idő engedtetik dolgozásra, azoknak is új határnap adassék, kik a' kiszabott napra beküldhetés végett talán inkább sietvést dolgoztak 's most ujabb általnézés végett kéziratikat még tán egyszer általnézni kivánnák. Kiterjesztem ennél fogva az e' tárgyu kéziratoknak a' m. t. társaság' titoknokához e' folyó 1834iki nov. 20ika' estéjeig beküldhetését; olly végső kikötéssel azonban, hogy a' melly kézirat nov. 21ikén érkeznék, az már ne fogadtassék el. Felteszek pedig olly munkára is, melly a' m. t. társaság által másod rangúnak itéltetik, jutalmul ezennel 10 aranyat, melly hasonlóképen a' tisztelt társaság' pénztárnokánál fog állani. Kimondhatatlanul örvendek, hogy e' serkentésem rokon gondolkozásuakra talált, 's olly hazában élek, mellynek fiai a' nemzeti miveltség' felderítésére teljes szívvel neki melegedének. Csókán, aprilis' 30ikán 1834. Puchói Marczibányi Lajos.

—A'Marczibányi-intézet' jutalomosztása. — A' Marczibányi-alapítványra ügyelő tek. bíztosság Végh István koronaőr' ő exja' mint nádori biztos' elnöksége alatt ns Pest vmegye' nagy teremében a' számos év előtt elitélt számos jutalmakat jun 5d. végre kiosztotta. Mint megjelenésök' évében legjobb munkákért négy-négyszáz váltó forintot nyertek: 1823ra *Szlemenics Pál* prof. 's m. t. társ. r. tag Magyar Polgári Törvénykönyvéért; 1824re *Fáy András* m. t. társ. t. tag Ujabb Eredeti Meséiért; 1825re *Vörösmarty Mihály*, m. t. t. r. tag Zalán' Futása czimü hőskölteményeért; 1825re néhai *Kisfaludy Károly* m. t. t. r. tag az azon évi Auroráért, tekintettel e' zsebkönyv' egész intézetére; végre 1827re *Bitnicz Lajos* prof. és

m. t. t. r. tag „Magyar nyelvbeli Előadás" czimű munkájáért. Továbbá kisebb, azaz száz száz váltó ftnyi jutalmakat pályairatokért nyertek: 1819re, ugyan azon kérdésre bejött négy felelet közül háromnak szerzői kaptak jutalmat, t. i. *Beregszászi Nagy Pál*, *Gáthy István* és *Szeder Fábián* m. t. t. l. tag. 1820 kitett kérdésre *Gáthy Károly*, 1822re *Kovács Tamás* voltak nyertesek. De, fájdalom, mind Kovács Tamás, mind Beregszászi Pál, valamint Kisfaludy Károly is a' jutalom' elvétele előtt több esztendőkkel elhaltanak; illetvényeik örököseiknek fognak általadni. — Ezen, Marczibányi-jutalmakon kivűl a' küldöttség még a' következőket itélte el; t. i. a' Vitéz-alapítványból 1822re *Jerney János*; a' gróf Pongrácz-alapítványból 1821re *Horváth Antal*, 1822re *Simon Florent*; a' gr. Teleki László' ajánlatából 1828ra *Gáthy István* lettek nyertesek száz száz forintjával; végre a' Fejérváry József' ajánlatából kétszáz forintban *Sadler József* prof. — Ugyan ezen alkalommal új jutalomkérdések is olvastattak fel, melyeknek noha czéljok hogy a' közönség' kezeibe jussanak, azok mind eddig még ki nem adattak sem hírlapjainkban, sem az azokat irásban kérőknek. Ennek okáért mi sem közölhetjük itt ezeket, de még a' már megjutalmazott pályairatok' tárgyait sem. Csak annyit tarthattunk meg emlékezetünkben, hogy az új kérdések' jutalmait Cziráky Antal gr. 's ország' birája ő exja, Forgó György dr. 's m. t. t. l. tag, Horvát István museumi könyvtárnok; Jerney János (a' maga jutalmával) és Ocskay Antal vál. püspök toldottak meg némelyeket közülök. *Fáy András* pedig a' maga 400 ftnyi jutalmát a' sárospataki anyaiskola' könyvtárának ajánlotta alapítványul, hogy kamata magyar könyvek' szerzésére fordítassék. — Rövid közlésünket azon beszéddel fejezzük be, melylyel *Fáy* a' nagyobb díjak' elvevői' nevében köszönte meg e' nemzeti megtiszteltetést. Az előadás' lelkessége és melegsége különösen emelte annak hatását; 's mi többfelől hallott ohajtásoknak felelünk meg midőn azt, a' nagy érdemű férfiútól elkérvén, olvasóinkkal közöljük.

Nagymélt. nádori Biztos Úr! Mélt. és Tek. Küldöttség! stb.

Mennyivel éltetőbb sötétségnél a' világosság a' természetben, mennyivel boldogítóbb nyügös rabságnál a' józan szabadság az erkölcsi világban: annyival éltetőbb, boldogítóbb vak babonánál és előítéleteknél a' tudományok' szelid és lélekoldozó világa, az emberi élet' viszonyaiban.

Úgy van! Csak az hozhatja kétségbe a' tudományok' idveit, kinek gyenge vagy épen fukar lelke sötétséget áhít,

vagy ki az ermenonvillei bölcsesel ellentételek' vitatásiban vágyik elmét köszörűlni.

Így — kevés merné ugyan tagadni azon tétel' igazságát: hogy a' tudományokat mivelnünk kell; de annál számosabbak azok, kik maig is állítgatni szeretik: hogy túlság legyen anyai nyelvünkön akarnunk mívelni azokat. Ezen állítás egy része azon méltatlan vádnak, mellyel a' magyart, nem legjobb baráti haladásának terhelni kivánják: hogy hazai nyelve mellett tulságosan buzgólkodik.

Az égi származásu tudományok, így szólnak vádolóink, köz birtoka az emberiségnek; mi szoros kapcsolatjok lehet tehát azoknak a' nemzetiséggel? 'S nem hálátlanság-e elpártolnunk azon forrásoktól, mellyekből eddig azokat merítettük, 's mellyek köz tudat szerint számos jeles férfiakat adtak a' hazának?

Ámulatos ezen okoskodás; kár hogy nincs sem emberismeretből sem tapasztalásból merítve. Igaz: közbirtok a' tudományok; de holt birtok, mihelytt idveiket életre és emberiségre ki nem áraszthatják. Ha a' tudományok' jótékony hatása által erkölcs nem szelídűl, háznépek nem boldogítatnak, földmivelés', kereskedés', mesterségek' emelésével, polgári társaságok nem virágoztatnak — nem egyebek azok, mint halomban veszteglő kincsek fukarok' szekrényeiben. A' tudományoknak égből lenyújtott fáklyáknak szükség lenniök, mellyekről minden halandó otthoni tűzhelyét lobogtathassa.

Már — hogy' lehessenek illy idves befolyásuak a' tudományok, ha azok valamelly polgári társaságban, idegen vagy épen holt nyelven míveltetnek? Nem lesznek-e azok csak néhányaknak sajátjaik? nem rejtekeznek-e azok zárt szobafalak közzé, vagy elvonult monostorokba, világ és élet elől? Szóljon a' historia, szóljon a' tapasztalás! Nem saját anyai nyelvén mivelte-e ki a' tudományokban magát, minden nagyra haladt nemzet? 's a' mellyik e' végre idegen nyelvet használt, mutathatott-e, csekély kivétellel, egyebet elő, mint néhány szobatudóst köz miveltség helyett? — Nincs különben! Az idegen nyelven mívelt tudományok örökké idegen részek maradnak a' nemzet' testében, miket az teljesen, saját vérévé nem emészthet soha!

Nem vak buzgóság vala tehát az, hanem józanúl kiszámolt hazafiság, mi' a' dicső Marczibányi-nemzetséget arra bírá, hogy a' tudományoknak hazai nyelvünkön míveltetését pártfogolja. Egyszersmind emberismeretből mélyen merített elv vala azon rendelése, hogy az ebbeli hazai szorgalom köz

jutalmak által ébresztessék. A' rejtekéből köz fényre vont igyekezet, valamint egy részről nyájasan jutalmazza a' legszerényebb keblet is, úgy más részről hathatós példa leend, melly követésre gyúlaszt.

Mí, kiket a' Marczibányi lelkes alapítvány' diszes küldöttsége, fenns. nádorunk' bölcs vezetése alatt, ez úttal nagyobb köz jutalmazásra kijelelni méltóztatott — de kik közzül a' legérdemesebbet, fájdalom, kora halál ragadta el a' hazától! *) — mélyen érezzük azt, hogy bennünk nem érdem, hanem csak igyekezet koszorúztatik meg; minden esetre százszor szerencséseknek tartván magunkat, hogy a' hazai nagy czélra mi is, bár csekély, eszközül szolgálhatánk. Méltóztassék Exc., Ő cs. k. Főherczegsége', a' Mélt. és Tek. Küldöttség' és dicső Marczibányi-ház' részéről elfogadni hálás tiszteletünket, köszönetünket, 's azon forró nyilatkozásunkat, hogy a' hazának élni, lelkeinknek minden vágya; 's ha e' jó anyának nem használhatunk sokat, mentségünk egyedűl az, hogy gyenge erőnk nem bír ohajtásunkkal, igyekezetünkkel!

ALAPÍTÁSOK.

— A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' pénzalapjának neveléséhez a' folyó évben a' következő hazafiak járultak:

Kovács János, a' társaság tiszt. tagja Bécsben, febr.' 15d. m. gr. Teleki József elnök úrnak 1,000 pengő forintot adott által az academiai pénztár' részére.

Károly cs. kir. főherczeg ns Mosony vármegyéhez f. e. martius' 3dikán költ kegyelmes levelében olly elintézéssel ajánlott a' magyar nyelv' virágoztatására 's terjesztésére 10,000 pengő ftnyi tőkét, hogy tíz év' elforgásaig annak 500 ftra menő kamatából egy rész a' magyaróvári tulajdon urodalmán levő gazdasági intézetben most felállított magyar nyelvtanító' fizetésére, más rész ugyanazon uradalom' kisebb iskoláiban a' szükséges könyvek' megszerzésére, és azon ifjak' megjutalmazására fordítassék, kik magokat a' magyar nyelv' megtanulásában különös előmenetellel tüntetik ki: tiz év' elmultával pedig az említett tőkepénz az 1825/7diki 11d. tör-

*) *Kisfaludy Károly* értetik. (Meghalt 1830, nov. 21).

vény által felállított nemzeti academiának szabad rendelkezésére legyen általadandó.

A' ns Mosony vármegyebeli nemesek és tisztviselők összesen 77 ftot 's 56 krt, gr. Batthyáni Erneszt' özvegye pedig, Tarnóczy Antonia asszony 12 ftot küldének a' társaság' részére conv. p.

MŰVÉSZETEK.

— Magyar játékszín. — Múlt 1833 évben hazánkban a' következő színésztársaságok léteztek; t. i. 1) a' *budai*, ns Pest vmegye' pártfogása 's Döbrentei Gábor' és Fáy András' igazgatása alatt. 2) a' *kassai*, ns Abaúj vmegye' pártfogása 's gr. Csáky Tivador' igazgatása alatt, 19 taggal. 3) A' *dunántuli*, 15 taggal, melly nyáron a' füredi szinházban játszik. 4) A' miskolczi, 14 taggal. 5) A' debreczeni, hasonlólag 14 személylyel. 6) A' szabadkai, 15 taggal. 7) A' pápai, Balog István' igazgatása alatt. 8) A' váczi, Balog János alatt. 9) A' nagyabonyi, Baky Gábor alatt. 10) A' szigeti, Fehér Károly' vezérlete alatt. 11) A' szatmári, Keszi József —, 42) a' bőnyi, Fekete Gábor —, és 13) a' magyarbecsei, Jánosy János alatt. Nevet azon helytől ruházánk ezen, többnyire vándor, társaságokra, hol a' mult év' végével adák mutatványaikat (L. Könyves Máté' Játékszini koszorúját. Pest, 1834. 16). — Mi különösben a' budai játékszínt illeti, arról annak igazgatói a' Jelenkor' 16d. számában a' legörvendeztetőbb tudósítást adják. T. i. a' mult év' utolsó évnegyedében a' napi jövedelemből, mindennemü költségek' lehuzása után 1488 f. 5 kr. vcz. maradt fenn, holott a' havi költség körülbelől három ezer ftot teszen. Ezen kivül Pest vármegye' felszólítására, kebelében 1834diki februar'. közepeig 8242 ft 1 kr. vcz. jött be, 's azóta aprilis' elejéig 1748 ft 35 kr, 's több rendbeli könyv-, kézirat-, hangmű- és ruhadarabok. Lehet is reményleni, hogy a' közönségnek inkább növekedő, mint alabb szálló részvéte által a' mostanig gyült pénzalap is folyton növekedni fog 's így mind inkább több és több eszközöket ezen játékszín' emelésére az igazgatásnak kézhez szolgálni. A' magyar tudós társaság is, érezvén mennyire függ az intézet' szerencséje 's vele nyelvünk' ügye az előadott darabok' nyelvbeli csinos és hibátlan voltától, mult IVd. nagy gyülésében egy álló drámai biztosságot nevezett, melly az

adandó darabok' kiigazításáról, újak' fordításáról gondoskodjék; 's intézkedésére 500 pengő ftot rendelt pénztárából. — Jelennen egy külön biztossága ns Pest vármegyének egy csakugyan Pest városa' kebelében építendő magyar szinház' ügyében' serényen dolgozik. Legujabb 's legtetemesb áldozatok 1) fömélt. hg. Grassalkovicsé, ki azon szinháznak telekül a' hatvani kapun túl levő nagy terü farakhelyének a' kerepesi útra szolgáló részét ajánlotta fel; 2) b. Vay Anna asszonyé, Komáromy György' özvegyeé, ki 5,000 pengő ft' kamatját kész egy magyar conservatorium' költségeire fizetni évenként, mellyben hangászati iskolán kivül, declamatióban, nyelv, táncz, vivás 's egyéb szinészeti müveltség-ágazatokban, nevendék szinészek' kiképezésére oktatások adatnának. — Adják az istenek, hogy egy, a' nemzeti miveltség' terjesztésére olly múlhatlanul szükséges intézetnek minél több pártfogói akadjanak! —

— Festészet. — Gr. Széchenyi István' nagylelküsége által a' magyar academia' teremét junius' eleje óta Ender János bécsi festész professor' legújabb müve díszesíti, egyike, kétség kivül, a' legszebbeknek, mellyek hazánkban köz helyen láthatók. Tárgya a' 11' magos, 8' széles olajfesteménynek az az allegoriai képelet, mellyet a' tudós társaság czímerében is visel, és Stöber Ferencz által metszve, vignettképen Évkönyvei' czimén is találtatik. A' szelíden világosított előtérben (Vordergrund) egy asszonyi alak látható; mellynek lelkességgel párosult enyhe vonásai éreztetik a' nézővel, hogy benne a' tudás' világánál megszelídült erkölcs' istenasszonya nyujtja a' magasb emberisedés' czészéjét a' régi nemzetnek, melly agg erős sas' képében leng feje fölött. A' táj, honnan ez jő, borús, és csak az el-elvillogó villám' gyenge világa hágy a' háttérben (Hintergrund) fekvő előkorba pillantanunk. A' müveltség' istennéje bal karjával a' hon' czímerét viselő pajzsra támaszkodik; mellynek körületén emelt munkát képező ecsettel, Leo pápa látszik a' nagy hunn király elébe könyörögve járulni. A' közepett látszó hazai czímer mellett Minerva áll mikép az e' mögött fátyol alatt veszteglő Pannónia' leplét föltárja. A' czímer alatt az academia' jelszava olvasható: borúra derü. 1831. A' vidék' egyik oldalterén Vaskapu' melléke sötétlik: a' nemeslelkü polgár' fáradozásainak jelen mezeje, honnan a' jövendő' kémlőjének annyi szép remény mosolyog. A' formák az egészben bájolók szintúgy mint a' színezés. — A' képet, melly több ezerébe került az ajándékozónak, Londonban készült remekmivü ráma foglalja be. — A' társaság hála' hódolatával köszöné meg másod elnöke' áldozatát. —

— A' franczia kormány Sigalon urat Rómába küldé, hogy a' sixtusi kápolna' híres fresco-festményeinek, mellyek Michel-Angelo' mesterkezétől erednek, másait venné. E' végre 40,000 frank adatott dispositiója alá. Vernet Horácz pedig készül némelly a' francziák 's az atlaszmelléki 's az afrikai sikságokat lakó arabok közt történt ütközeteket nagyobb historiai festménynek tárgyaivá tenni. Egy országos brigg a' *Comète* rendeltetett ki, hogy Civitá-Vecchiából Algírba vigye által.

— SZOBRÁSZAT. — *Kisfaludy Károlynak*, hazai fejér márványból alkotott colossális mellszobra, melly a' neki állítandó 's már munkában levő emlék' egyik részét teendi, ezen hónap' elején elkészült. Férfikora' vas erejében mutatja az a' felejthetetlen elhúnytat, derült homlokkal, a' lángész' szabad tekintetével: ellentételben a' Hoffmann által aczélba metszett képpel, melly költészetünk' hősét, hosszas nyavalygás után megfogyva testben és lélekben, bágyadt arczvonatokkal 's elhalt tüzű szemekkel mutatja. Sajnálni kell, hogy a' művész, teremének alacsonsága miatt nem adhat a' mellszobornak, melly mintegy három öl magosságra van szánva és számítva, illendő helyeztetést. Minden képzőmivet a' maga saját álláspontjáról kell nézhetni 's megitélni. —

— Figeac' városában (Francziaorsz. Lot megye) a' városi tanács egy választmányt alkotott azon végre hogy készítene tervet egy, a' híres ifj. Champollionnak állítandó *emlékre*. A' választmány' elnöke maga a' loti megye' főispánja.

— Rouen' városa Francziaországban David szobrásznál a' nagy Corneille Péternek *szobrát* rendelte meg.

— Bresciában (Lombardia) több előkelő férfiak gyülekeztek egy, ama' híres metszőnek *Longhinak*, ki Morghen Ráfael' méltó vetélkedője volt, állítandó emlékről tanácskozni.

— Athénében legujobban egy gyönyörü szobor találtatott fel, melly Theseusénak tartatik. —

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

KÖNYVTÁRA' GYARAPODÁSAI.

(Hivatalos czikkely).

AZ AMERIKAI PHILOSOPHIAI TÁRSASÁG. * Transaction of the american philosophical society. — Új folyam 1—4. kötet számos rézmetszettel. Philadelphia, 1818, 1825, 1830, 1, 2. 4etrét.

*) A' csillaggal megjegyzett könyvek a' kedveskedők' saját munkáik.

ANDRÁSY GYÖRGY gr. Gyepkönyv 1831re. Pest, 8.

* (és Széchenyi István gr.) A' budapesti hidegyesülethez irányzott jelentés. Pozsony, 1833. 8.

BABBAGE KÁROLY. * Reflections on the decline of science in England and on some of its causes. London, 1833. 4.

BAJZA JÓZSEF. * Külföldi Játékszín. Pest, 1830. 8.

* Aurora. Hazai Almanach. Pest, 1833. 16.

BENKE JÓZSEF. * Nagy Károly. Hőskölteméný XX énekben. Franczia után. Pest, 1832. 8. 2 köt.

BOLYAI FARKAS. * Elementa Matheseos purae. Tomus I. Marosvásárhely, 1832. 8.

BORSOS MÁRTON. * Tachigraphia. Pest, 1833. 8.

BUGÁT PÁL (és Schedel Ferencz). * Orvosi Tár. Pest, 1831—33. 8. XII kötet, képekkel.

* Magyar-deák és deák-magyar orvosi szókönyv. Pest, 1833. 8.

BURIÁN PÁL. Rákkönyvecske. Kolosvár, 1832. 12.

BUCZY EMIL. Curtius fordítva Forró Pál által. 1619ből.

CSÁSZÁR FERENCZ. * Sonettkoszoru. Fiume, 1832. 8.

Razgovori Petra Vanni Redovnika. Fiume, 1831 — 2. 8. 3köt.

Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum. (Fausti Verantii). Velencze, 1595. 4.

CSÓRJA FERENCZ. * A' vékfildi pap. Goldsmidt után. Nagyenyed, 1831. 8.

CZAMBERT JÁNOS. Memorie dell' Academia d'agricoltura, commercio ed arti di Verona. Volume XIII. Verona, 1831. 8.

Wanderungen durch Pompeji von L. Góró v. Agyagfalva. Bécs, 1825. fol. 20 rézmetszettel.

Tableau comparativ des hauteurs des principales montagnes du globe. Par A. Perrot. Paris, 1826. 1 szinezett tábla.

Quadro storico, statistico, politico etc dell' impero ottomano. Milan. Egy tábla.

A combined view of the principal mountains and rivers in the world. London, 1825. 1 színezett tábla.

Länge der Flüsse. (kézi rajzolat 2 tábla magyarázattal).

Prospetto comparativo delle principali montagne e dei principali fiumi della terra. Milan, 1827. 1 szin. tábla.

CZECH JÁNOS. Az alsó és felsö Baranyában levő ecclesiáknak articulusi 1576. Kézirat.

Kinizsi Pálnénak 1513ból való Imádságos könyvének az eredetiből vett mása (Czech' kezével).

CZUCZOR GERGELY. * Aradi Gyülés. Hőskölteméný öt énekben. Pest, 1828. 8.

* Hunyadi János' viselt dolgai. Buda, 1833. 12. Javított kiadás.

DESSEWFFY AUREL gr. Schematismus I. R. Hung. Buda, 1834. 8.

ERCSEY DÁNIEL. * Compendium Psychologiae empiricae, et Logicae. Debreczen, 1833. 8.

FÁBIÁN GÁBOR. * Osian' énekei. Buda, 1833. 16. 3 kötet.

FABRICZY SÁMUEL. * Elementa juris criminalis Hungariae. Lőcse, 8.

Árva' várának köre irt képe Wester által. Bécs, 1832. fol.

FARKAS SÁNDOR. * Antenor' utazása. Franciából. Nagyenyed, 1831 — 3. Három kötet.

FÁY ANDRÁS. * A' Bélteki-ház. Pest, 1832. 8. 2 köt.

FODOR ANDRÁS. * A' Hunyad-vmegyei cholerajárv. Pest, 1832. 8.

FRIVALDSZKY IMRE. * Monographia serpentum Hungariae. Pest, 1823. 8.

GEORCH ILLÉS. * Törvénytud. értekezések. Pest, 1833. 8.

GÖRÖG DEMETER. * Sokféle szölöfajoknak lajstroma, mellyeket Europának majd minden nevezetesebb szölöhegyeiről meghozatott. Bécs, 1829. 8.

GYÖRY SÁNDOR. * A' Buda 's Pest közt épitendö álló hidról. Pest, 1832. 4. tervvel.

HELMECZY MIHÁLY. * Jelenkor és Társalkodó. Pest, 1832. és 1833. 6 kötetben 4.

HINKA JÓZSEF. Buch der Chronicken und gedechtnuss wirdigern geschichtê stb. Schedelius' Chronicon mundi-jának német fordítása, sok fametszéssel. Nürnberg, 1493. fol.

HOFFNER JÓZSEF. * A' ló külséjéről, Schwab után. Pest, 1832. 8.

HORVÁT ANDRÁS. * Theoretisch-practische Methode die magyarische Sprache binnen fünf Monaten zu erlernen. Pressb. 1827. 4.

HORVÁT ENDRE. * Kisebb költemények. Pest, 1832. 16.

HORVÁT ZSIGMOND. * Amerikának esmertetése. Györ, 1813. 8. Első kötet.

* Cooknak a' föld körül utazása. Németből. Pest, 1810. 8.

* Gr. Macartneynek Chinába tett utazása; vagyis a' Nevezetes Utazások' Tárházának 5d. kötete. Pest, 1818. 8.

IMRE JÁNOS * Amicum foedus rationis cum experientia. Pest, 1821. 8.

* Philosophia novis curis edita. Pest, 1827, 30, 31. 4 köt. 8.

* Bölcselkedés. Pest, 1829. 8. 2 köt.

* Az ifju magyar bölcselkedö. Pest, 1830. 8.

KÁLLAY FERENCZ. * Historiai értekezés a' székely nemzet' eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a' régi időkben. Nagyenyed, 1829. 8.

Aesopus' meséi. (16d. századból; hiányos példány).

KAZINCZY FERENCZ. * Kazinczy' Útja Pannonhalmára, Esztergomba, Váczra. Pest, 1831. 8.

KECSKEMÉTI DÁNIEL. * Kérdezösködö magyar nyelvmester. Pest, 1833. 8.

Böszörményi Pál' kézi könyve a' nép' számára. 2 kötet. 8.

Nagy László. Heroineis. Pest, 1817. 8. 2 rész.

KIS JÁNOS. * Socrates' nevezetességei. Xenophonból. Kassa, 1831. 8.

KOVÁCS JÁNOS. Oroszmagyar Grammatica. Irta Fogarassy János kanonok. Bécs, 1833. 8.

KOLMÁR JÓZSEF, * Kathedrai Tanítások. Pest, 1832. 2 köt. 8.

KRIEBEL JÁNOS. * Darstellung der Weltkunde nach ihrem Fortschreiten durch Zeit und Raum; in synchronistisch historischen Tafeln stb. Bécs, 1822. Regal fol.

LEMÉNY JÁNOS. * Néhai fogarasi püspök Bab János felett. Kolosvár, 1831. 4.

LÓCSEI SÁMUEL. * Erkölcsi mesék. Iső füzet.

MEASE JAKAB. * Picture of Philadelphia. Philadelphia, 1831. 8. Sok rézmetszettel.

First and second annual reports of the inspectors of the eastern state penitentiary of Pennsylvania. Philadel. 1831. 8.

* On some of the vegetable materials from which cordage, twine and thread are made.

An Eulogium intended to perpetuate the memory of Dav. Ritterhouse, late President of the american philos. soc. By B. Rush. Philadel. 1796. 8.

* Sketch of the life of Robert Morris.

Observations and experiments on the pharmac. preparations and constituent principles of opium. By G. Carpenter. Philadel. 1827. 8.

Remarks on the use of piperine, by the same. Philad. 1827. 8.

The Journal of law. Vol. 1. Nro 8. Philad. 1830. 8.

* Descents in a diving bell.

American farmer. Baltimore. 1832. Vol. 14. Nro 23 és 33. Mease' értekezéseivel.

Norfolk herold. Extra, decemb. 7. 1832. (Jackson's Message to the senate and house of representatives at the opening of the 2d. session of the twenty second congress).

* Steam-engine, steam-boot, steam-carriage, shipbuilding. 4.

Lancey's Address delivered before the Trustees, faculty and students of the university of Pennsylvania. Philad. 1830. 8.

Tenth annual report to the legislature by the Pennsylvania institution for the diaf and dumb. Philad. 1831. 8.

Some Account of the Pennsylvania hospital, by W. G. Malin. Philad. 1831. 8.

Seventh annual report of the provident society for employing the poors. Philad. 1831. 8.

Thirteenth annual report of the controllers of the public schools stb. Philad. 1831. 8.

Report of the committee appointed by the horticultural society of Pennsylvania. Philad. 1831. 8.

MOLNOS DÁVID. * Néhai Petrityevity Horváth Károly felett. Kolosvár, 1831. 4.

MÓTH ENDRE. * Törvényes értekezés. Pest, 1833. 8.

* A' nemzetiségről. Pest, 1833. 8.

NAGY JÁNOS. * Grammatica linguae hungaricae cum parallelismo inter orientales linguas ducto. Pest, 1832. 8.

NYÍRY ISTVÁN. * A' Tudományok' öszvesége. 2d. és 3d. kötet. Patak, 1831. 8.

ORCZY LŐRINCZ b. * Két kérdés a' magyar lótenyésztetés' tárgyában. Pest, 1832. 8.

PAPP IGNÁCZ. * Ekho. Isö köt. Veszprém, 1833. 8.

PELIKÁN JÓZSEF. Halotti beszéd néhai Péchy János főispán' hamvai felett. Sziget, 1831. 4.

PÉTERFI KÁROLY. * Filosofusok' és filozofia' historiája. Isö rész. Marosvásárhely, 1833. 8.

PETROVICS FRIDRIK. * Magyarország történetei időszaki táblákban, világosítva a' világnak egykoru történeteivel és a' m. kir. házaknak nemzetségi lajstromival. Pest, 1830. fol.

PIRINGER MIHÁLY. * Die Magyarensprache in ihren Grundzügen beleuchtet. Bécs, 1833. 8.

* A' magyar nyelvnek fényre bocsátott ágozati. Bécs, 1833. 8.

ROCHEL ANTAL. * Naturhistorische Miscellen über den nordwestlichen Karpath. Pesth, 1821. 8. Egy mappával.

* Plantae Banatus rariores. Pest, 1828. fol. 42 köre metszett táblával.

SCHAMS FERENCZ. * Topographische Beschreibung von Peterwardein. Pest, 1820. 8.

* Vollständige Beschreibung d. kön. Freistadt Pest. Pest, 1821.

* Vollständige Beschreibung der freien Hauptstadt Ofen. Buda, 1822. 12.

* Ideen über Pacht und Verpachtung der Landgüter in Ungern. Magyar fordítással együtt. Pest, 1824. 8.

* Betrachtungen über Ungerns Weinbau. Pest, 1830. 8.

* UngernsWeinbau in seinem ganzen Umfange. Pest, 1832—33. 8. 2 Bde.

SCHEDEL FERENCZ. * Aestheticai levelek Vörösmarty Mihály' epicus munkáiról. Pest, 1827. 8.

* Handbuch der ungr. Poesie. Bécs és Pest, 1828. 2 köt. 8.

* Magyar költői Régiségek. Bécs és Pest, 1828. 12.

* Physiologia pulsus. Pest. 1829. 8.

* (és Bugát Pál.) Orvosi Tár. Pest, 1831, 32 és 33. XII köt. 8.

* Szegények' patikája. Hufeland után. Pest, 1831. 16.

* Kisfaludy Károly' élete. Buda, 1832. 12.

* (és Bugát Pál). Orvosi szókönyv. Pest, 1833. 8.

SKARNICZI FERENCZ. Pollaschek Franc. regulae pastorales. Szakolcza, 1831. 8.

SZALAY IMRE. * Magyar Egyházi Beszédek' Gyűjteménye. Pest és Buda. 1832—34. 8. 6 köt.

SZÁSZ KÁROLY. * Az 1831diki esztendő' történetei. Kolosv. 1832. 8.

* Sylloge Tractatuum aliorumque actorum publicorum historiam et argumenta b. diplomatis leopoldini, resolutionis item quae alvinczíana vocatur, illustrantium. Kolosvár, 1833. 8.

SZÉCHENYI ISTVÁN gr. * Világ. Pest, 1832. 8.

* Magyar játékszinről. Pest, 1832. 8.

* (és Andrássy gr.) A' budapesti hidegyesűlethez irányzott jelentés. Pozsony, 1833. 8.

SZEDER FÁBIÁN. * Azaël halála. Franciából. Pest, 1826. 8.

* Kisded köszöntő zsebkönyv. Esztergam, 1827. 16.

* Válogatott darabok honni munkákból. Nagyszombat, 1821. 8.

* Urania. Nemzeti almanach. Esztergam, 1828—32. 16. 5 köt.

SZEPESSY IGNÁCZ b. * Keresztényi tudomány. Pest, 1832. 8.

SZOTYORY JÓZSEF. * A' marosvásárhelyi gyógyintézet' történetirása. Marosvásárhely, 1833. 8.

TELEKI JÓZSEF gr. Dictionnaire de l'academie françoise, revue, corrigé et augmenté par l'academie elle même. Cinquieme edition. Párizs: 1825. 3 köt. 4ed rét.

Adelungs Wörterbuch der hochdeutschen Mundart. Bécs, 1811. 4 köt. 4. Anhang. Prag, 1821. 4.

Voyage de Polycléte par Mr. le baron de Théis. Párizs, 1822. 2 kötet. 8.

UDVARDY JÁNOS. * Élet. Pest, 1832. 8.

VAJDA LÁSZLÓ. * Az Erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeretségek. Kolosvár, 1830. 8. 4 kötet.

* Az Erdélyi polg. magános törvények' historiája. Kolosvár, 1830. 8.

* Synopsis historiae iuris transsylv. Kolosv. 1830. 8.

VAJNÓCZ JÁNOS. * Szemápolás. Pest, 1833. 8.

VASS LÁSZLÓ. Quadratura circuli tandem inventa per Joannem Tágen. Kassa, 1832. 8. 2 tábl.

WISKI PÁL. Magyar Ovid az általváltozásokról; szabad fordításban. Kolosvár, 1826. 8. Iső köt.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY. * Kurzgefasste ungr. Sprachlehre für Deutsche. Pest, 1832. 8.

ZERDAHELYI LŐRINCZ. * Jó törvény, jó követ. Magyarország, 1833. 8.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' NYOMTATÁSAI.

ÉVKÖNYVEK.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI. Első kötet. Pest, 1833. 4ed rétben, Kazinczy Ferencz' arczképével 's négy rézre metszett táblával. Színezett képű 's vászonkötésű példány' ára 6 for. — Szinezetlené, papirosborítékú kemény kötésben 4 for. 20 kr.

PÁLYAMUNKÁK.

NYELVTUDOMÁNYI PÁLYAMUNKÁK. Kiadja a' m. t. társaság. *Első kötet*: I. A' magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők. Irta *Csató Pál*. Első rangú jutalomfelelet. II. A' magyar nyelv' szóalkotó 's módosító ragjainak nyelvtudományi vizsgálata. Irta *Nagy János*. Másod rangú jutalomfelelet. Budán, 1834. Nagy 8rét. Kötve 40 kr.

NYELVTANÍTÁS.

MAGYAR HELYESIRÁS' ÉS SZÓRAGASZTÁS' FŐBB SZABÁLYAI. A' m. t. társaság' különös használatára. Második kiadás. Budán, 1834. 8rét. Kötv. 10 kr.

GRAMATICA UNGHERESE dell' avvocato *Francesco Császár*. Pestino, 1833. Nagy 8rét. Két rész egy kötetben. Kötve 1 for. 30 kr.

SZÓTÁRAK.

NÉMET-MAGYAR ZSEBSZÓTÁR. *Sajtó alatt.*

MATHEMATIKAI MŰSZÓTÁR. Kiadta a' m. t. társaság. Budán, 1834. Nagy 8rét. Kötve 20 kr.

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Kiadja a' m. t. társaság. *Sajtó alatt.*

CLASSICA LITERATURA.

HORATIUS' LEVELEI. Fordítá *Kis János*. Az eredeti textussal Döring szerint, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel *Kazinczy Ferencz* által. Pesten, 1833. Nagy 8rét. Kötve 2 for. 15 kr.

SZÍNJÁTÉKOK.

EREDETI JÁTÉKSZÍN. Kiadja a' m. t. társaság.

I. VÉRNÁSZ. (Első pályadíjt nyert) szomorújáték öt felv. Irta *Vörösmarty Mihály*. Budán, 1834. 12rét. Kötve 48 kr.

II. TIRUS. (Második pályadíjt nyert) szomorújáték öt felv. Szerzője *Horváth Czyrill*. Budán, 1834. 12rét. Kötve 40 kr.

KÜLFÖLDI JÁTÉKSZÍN. Kiadja a' m. t. társaság.

I. IPHIGENIA. Drama Goethétől. Ford. *Kis János*. Pest, 1833. 12rét. Kötve 30 kr.

II. A' NŐK' ISKOLÁJA. Vígjáték Molieretől. Ford. francz. *Árvay Gergely*. Pest, 1833. 12rét. Kötve 30 kr.

III. A' NŐTELEN PHILOSOPHUS. Vígjáték Notától. Ford. olaszb. *Császár Ferencz*. Pest, 1833. 12rét. Kötve 30 kr.

IV. A' JÁTÉKOS. Drama Iffландtól. Ford. *Thaller István*. Budán, 1834. Nagy 12rét. 30 kr.

V. ALZÍR. Szomorúját. Voltairetől. Ford. francz. *Jakab István*. Budán, 1834. 12rét. Kötve 24 kr.

VI. TANCRED. Szomoruját. Voltairetől. Ford. francz. *Árvay Gergely*. Budán, 1834. 12rét. Kötve 26 kr.

VII. A' HOT-CSINÁLTA DOCTOR. Vígj. Molieretől. Ford. francz. *Kazinczy Ferencz*. Budán, 1834. *Sajtó alatt.*

VIII. BARNHELMI MINNA. Vígj. Lessingtől. Ford. *Kazinczy Ferencz*. Budán, 1834. *Sajtó alatt.*